

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODAOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

MOLNÁR ILDIKÓ

BEZÁRTSÁGÉLMÉNY ÉS ALKOTÓI SZABADSÁG: JANCSÓ ELEMÉR
IRODALOMTÖRTÉNÉSZ MUNKÁSSÁGA 1944-IG

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

A DOKTORI ISKOLA VEZETŐJE: DR. HARGITTAY EMIL DSc. EGYETEMI TANÁR

MŰHELY: MODERN IRODALOMTUDOMÁNY

**A MŰHELY VEZETŐJE: DR. HABIL. HORVÁTH KORNÉLIA DSc. EGYETEMI
DOCENS**

TÉMAVEZETŐ: DR. SIPOS LAJOS CSC. PROFESSOR EMERITUS

Budapest
2020

Tartalom

1. Előszó.....	4
1.1. Célkitűzés.....	4
1.2. A Jancsó-hagyaték	6
1.3. Korszakolás és módszer	7
2. Az erdélyi tudományosság intézményesülése 1867 után.....	11
3. Folytonosság és megszakítottság: az 1918-at követő évek erdélyi tudományossága	24
4. Egy tudósi pályamodell a magyar kultúra és irodalom történetében.....	30
4.1. Státuszváltás és szerepértelmezés	33
4.2. Jancsó Elemér tanulmányai: Kolozsvártól Párizsig.....	36
4.3. A pályakezdés: a <i>Tizenegyek</i> szellemi közösségének inspiratív jellege	43
4.4. Jancsó Elemér a kolozsvári Református Kollégium tanára	46
5. Az irodalomtörténész Jancsó irodalom szemléletének alakulása	49
5.1. Regionalitás és teljesség – erdélyiség és irodalomtörténet	49
5.2. Koncepció és teória.....	56
5.2.1. Jancsó és az összehasonlító irodalomtudomány	59
5.2.2. Jancsó és a szellemtörténet	60
5.2.3. Az irodalomtörténeti szintézisterv	63
6. Irodalomkritikai törekvések az erdélyi irodalomban 1920–1944 között.....	65
6.1. Jancsó az irodalomkritikai viták keresztüzében: a társadalmi funkció és a transzilvanisták esete	69
6.2. Jancsó Elemér, a Nyugat és Babits kapcsolata	74
7. Irodalmi decentrumok: folyóiratok, csoportok, intézmények.....	94
7.1. Jancsó Elemér az <i>Új arcvonal</i> szellemi közösségében.....	94
7.2. Az Erdélyi Fiatalok	98
7.3. Jancsó Elemér, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond kapcsolata.....	104
7.3.1. Szabó Dezső „fajelméleté”-nek lehetséges olvasata.....	109
7.4. Jancsó Elemér és a <i>Hitel</i> szellemi közössége	114
7.5. Jancsó Elemér nézetei az „erdélyi realizmus”-ról	123
7.6. Jancsó Elemér szerepe és vállalásai a Vásárhelyi Találkozó szervezésében és lebonyolításában	124
7.7. Az <i>Új erdélyi antológia</i>	131

7.8. Jancsó Elemér és a szabadkőművesség.....	133
8. Az Erdélyi Ritkaságok forráskiadvány-sorozat elindító Jancsó helye az erdélyi tudományosság- és irodalomtörténet-írás történetében	137
9. Jancsó Elemér az Erdélyi Tudományos Intézetben	147
10. A számbavétel és az <i>átmentés</i> éve, 1944	152
11. Kitekintés	156
11.1. A felvilágosodás-kutató Jancsó Elemér	156
11.2. A felvilágosodás kutatásának módszere és perspektívái	158
11.3. A korszakolás kérdése.....	163
12. Jancsó az irodalomtörténeti kézikönyvekben	166
13. Jancsó az emlékezetben	168
14. Jancsó emlékei a kortárs írókról – a recepciótörténet felől.....	172
15. Utóhang.....	179
Köszönetnyilvánítás.....	181
Összegzés.....	183
Summary.....	184
Irodalomjegyzék	186

1. Előszó

1.1. Célkitűzés

A 20. századi erdélyi magyar irodalomtörténet-írás, az erdélyi magyar tudományosság történetének meghatározó személyisége volt Jancsó Elemér (1905-1971) kolozsvári irodalomtörténész, nyelvész, tudománytörténész. Mikó Imre – Jancsó Béla irodalmi hagyatékának feltárása során – utalt személyének fontosságára az erdélyi magyar tudományosság huszadik századi történetében: „Ha irodalomtörténetünk¹ után művelődéstörténetünket is meg fogják írni, abban bizonyára lesz egy alcím: A két Jancsó. Elemér pályája a nyilvánosság előtt zajlott le. Könyveit, tanulmányai tömegét hosszan tartó visszhang kísérte, nevelő munkásságára negyven korosztály emlékezik, minden hivatalos elismerést megkapott.”²

Jancsó Elemér nevét azonban ma csupán a felvilágosodás-kutatók ismerik, ők is az Aranka György levelezésének a kiadását elindító, majd az Erdélyi Nyelvművelő Társaság Kéziratainak³ a sajtó alá rendezőjét és *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*⁴ című monográfia szerzőjét azonosítják e névvel. Bíró Ferenc Jancsó halálakor írott nekrológiájában így emlékezik Jancsóra: „[...] munkásságának az a része a legfontosabb, amely a felvilágosodás és a reformkori irodalom és művelődés történetével foglalkozik – tudományos tevékenységének ez volt a fő területe.[...] egyik célja már az indulástól fogva éppen az ismeretlen tények, emlékek, kéziratban maradt művek [...], ill. elfeledett értékek, dokumentumok feltárása.”⁵

Ezek a sztereotípiák, emlékezet-konstrukciók valóban helytállóak, ám mindez csak pályakezdésének első évtizede után, az 1930-as évek végén kap lendületet; Jancsó innentől válik a felvilágosodás és a reformkor kutatójává. Pályakezdő éveiben a középiskolai tanár, a kritikus és az irodalomszervező, irodalompolitikus szerep a hangsúlyos, ekkor a kortárs erdélyi irodalom eseményeiben aktívan részt vevő irodalomtörténész. Sokoldalú irodalomtörténészi,

¹Utalás KÁNTOR Lajos – LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944-1970* című kötetére, melynek első kiadása 1971-ben, a 2. kiadása 1973-ban jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál Bukarestben.

²MIKÓ Imre, *Jancsó Béla hagyatéka* = MIKÓ Imre, *Akik előttem jártak*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977. 35. (Minden levelet és korábban készült tanulmányt, emlékezést betűhíven közölünk.)

³JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság Iratai*, Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1955.

⁴JANCÓSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Editura didactică și pedagogică, Bukarest, 1969.

⁵BÍRÓ Ferenc, *Jancsó Elemér (1905-1971)*, ItK, 1971/6. 766-767.

tudós-tanári, kritikusi, irodalom- és kultúraalakító tevékenységének a számbavételével, hagyatékának elemző értékelésével mindezidáig azonban adós maradt a tudománytörténet. A kilencvenes évek előtt csupán a halála kapcsán írott megemlékezések, kilencven óta pedig csak néhány megemlékező cikk született Jancsóról⁶, pedig – mint Pomogáts Béla írja – munkásságát tudósi kvalitásai alapján a huszadik század legjobb magyar irodalomtudósai között érdemes számontartanunk⁷. Neve Kuncz Aladár hagyatékának kutatása közben is megjelent. A rokonságuk révén a felesége, Máthé-Szabó Magda őrizte és gondozta a hagyatékot. Cseke Péter, Jancsó Béla levelezésének sajtó alá rendezője és hagyatékának feldolgozója is számos cikkében említi Jancsó Elemér emblematikusságát a két világháború közötti magyar irodalom történetében, külön tanulmányt szentelve neki⁸.

---

⁶POMOGÁTS Béla, *Tudós Kolozsváron. Emlékezés Jancsó Elemérrre*, Tiszatáj, 2002/10, 99-106., újraközölve UÓ, *A szellem stratégiája. Tanulmányok és előadások*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007, 393-407. Sebestyén Kálmán *Jancsó Elemér emlékezete* címmel születésének 100 éves évfordulója apropóján írott megemlékező cikkében – a Kántor-Láng irodalomtörténet alapján – szintén a felvilágosodás-kutató Jancsót rögzíti, tudományos munkásságának fő munkaterületét a felvilágosodás korának művelődéstörténeti és irodalmi kutatásában jelölve meg. Vö. Honismeret, 2005. 33.évf. 3. szám, 7-9.;

Lőrinczi László, *Utazás a fekete kolostorhoz. Jancsó Elemér emlékének. A Jancsó Elemér hagyatékából előkerült Fekete kolostor első kiadásának eredeti illusztrációival és egyéb Jancsó Elemér-dokumentumokkal*, Kolozsvár, 2011. E kötetbe Jancsó Elemér hagyatékából bekerültek a *Fekete kolostor* első kiadásának illusztrációi, 35 fénykép, dokumentumok, grafikák, Kuncz internált művésztársainak rajzai. Lőrinczi László Jancsó Elemér emlékének dedikálta a könyvét, melynek ihletője Jancsó Elemér volt: „Tudom, Jancsó Elemérnek volt egyik dédelgetett terve, hogy meglátogassa a Fekete kolostort. 1968 nyarán, amikor utolsó párizsi útjára készült, késő éjszakáig beszélgettünk a Kuncz-kutatás problémáiról. Elemér szerette volna előkeríteni és megvizsgálni a francia internáltságban töltött évekre vonatkozó levéltári anyagot, nyomon követni azokat az emberi sorsokat, amelyek a Fekete kolostor falai közé szorultak egy időre, hogy aztán ismét szerteáradjanak. Mi történt a felejthetetlen emlékü „hősökkel”? Returecki, von Bergen, Bistrán... Kavarogtak a nevek, és én úgy éreztem, hogy nem is irodalomtörténeti kérdésekről beszélgettünk, hanem egy új, még el nem készült regény láthatatlan lapjait forgatjuk... De Elemér, mintha megsejtette volna ezt, váltig hajtogatta: – Adatok kellenek, új adatok! Aki egyetlen új adatot hoz felszínre, tett valamit a filológiáért. – Azt hiszem, jó lenne fölszegezni ezeket a szavakat sok mestergerendára, engem viszont kellemetlenül érintettek, mert Elemér tudta rólam, hogy sohasem volt türelmem semmiféle keresgéléshez vagy kutatáshoz. Nos, neki nem adatott meg, hogy valóra váltsa álmát. Nekem több szerencsém volt, eljutottam Noirmoutier szigetére, és ott tölthettem két napot. De ebből nem lett „irodalomtörténeti”, csak érzelmes utazás. Árnyak kergetése [...]“ Vö. <https://sites.google.com/site/azidoharcokatujraz/home/2-szemelyes-haboruk/kuncz-aladar/lorinczi-laszlo-utazas-a-fekete-kolostorhoz>, Hozzáférés: 2020.január 02.

⁷ POMOGÁTS Béla, *Jancsó Elemér* = P.B., *Magyar irodalom Erdélyben (1945-1968)*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009, 104-108.

⁸CSEKE Péter, *Jancsó Elemér Párizsi leckekönyve*, Helikon Irodalmi Folyóirat, 2011/23, december 10., Hozzáférés: https://regi.helikon.ro/index.php?m_r=2759, CSEKE Péternek Jancsó Elemér professzora volt a kolozsvári egyetemen, így Cseke Péterrel folytatott beszélgetéseim – aki viszont nekem volt tanárom Kolozsváron – Jancsó Elemérről inspirálóan hatottak rám.

1.2. A Jancsó-hagyaték

Jancsó Elemér önálló műveinek, különnyomatainak, szövegkiadásainak és a róluk szóló ismertetéseknek száma százak, ehhez járul még hozzá publicisztikája, amelyeknek száma fordításával együtt 779, a Réthy Andor-féle Jancsó Elemér bibliográfia adatai szerint. Jancsó Elemér önálló kötetben megjelent munkái is az időszaki sajtóban kerültek nyilvánosságra először, így az értelmezés során a különböző szövegváltozatok összevetésére is sort kellett kerítenünk.

Jancsó Elemér hagyatékának egy része az Országos Széchényi Könyvtárban található. Jancsó Elemér szenvedélyes műgyűjtő volt, könyvtárát képezte számos könyvritkaság, irodalmi levelezés, újság- és folyóirat-gyűjtemény a felvilágosodás korától a kortárs irodalomig. Fia, Jancsó Miklós, az 1980-as évek közepén határozta el, hogy Magyarországra menekíti édesapja hagyatékának legértékesebb részét. Jancsó Miklós emlékezése szerint minderre azért került sor, mert Jancsó Elemér halála után, az akkori lakástörvény értelmében kisebb lakásba kellett költözniük, ahol már nem fért el az óriási könyvállomány és levelezésanyag. Ezért úgy döntött, hogy a hagyaték egy részét az OSZK-ban helyezi el. Mivel a „nemzeti kultúra védelmét” szolgáló törvény értelmében minden kéziratról, régi könyvről és dokumentumról jelentést kellett írni az akkori hatóságoknak, „[...] attól tartottam – emlékezett Jancsó Miklós – hogy a hatóság emberei meglátogatnak, és elveszik apám hagyatékát.”⁹

Az itt található és Jancsóhoz írott, 1796 darabból álló, több mint 380 közéleti és irodalmi személyiséggel folytatott levelezése többek között Áprily Lajos, Babits Mihály, Benedek Marcell, Berde Mária, Gellért Oszkár, Lucian Blaga, Faludy György, Illyés Gyula, Kós Károly, László Dezső, László Gyula, Móra Ferenc, Reményik Sándor, Tamási Áron, Tolnai Gábor, Balogh Edgár, Cs. Szabó László leveleit tartalmazza. Ugyanitt található Jancsó Elemérnek különféle művelődési intézményekkel folytatott levelezése, Bárd Oszkár levelezésének egy része, mivel Bárd Oszkár felesége férje halálakor őt kérte meg a hagyaték feldolgozására. Ugyancsak a Jancsó-hagyaték tartalmazza Kuncz Aladár hagyatékának töredékét, köztük 46 kéziratát. Ezt a levelezésanyagot feldolgoztam, elkészítettem a feldolgozatlan állomány jegyzékét.¹⁰

⁹BENKŐ Levente, *Szétszóródott könyvritkaságok*, Krónika online, Kolozsvár, 2006.december 29., https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/_szetszorodott_konyvritkasagok/print#, Hozzáférés:2020.március 05.

¹⁰Ezt a levelezésanyagot feldolgoztam, elkészítettem az állomány jegyzékét. Minderre az anyag rendezetlen volta miatt volt szükség rá.

A hagyaték másik része a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárában kutatható¹¹. A Jancsó és a Rohonyi család kéziratanyagát a Jancsó család személyes iratait, Jancsó Elemérnek a családhoz, Bélához és szüleihez írott leveleit, Jancsó Béla kéziratát, családi levelezéseket és mások kéziratát, Jancsó Ödönné Jancsó Ödönről és a család történetéről írott visszaemlékezéseit, kisnyomtatványokat, műsorfüzeteket, plakátokat, sajtókiadványokat, fényképeket és családi képeslapokat találunk.

Ma is a család tulajdonában van a hagyaték azon része, amely Jancsó Elemérre és a Vásárhelyi találkozóra vonatkozik Ezt Jancsó Miklós és családja készséggel rendelkezésemre bocsátotta. Ugyanitt kutathattam Jancsó Elemér budapesti és párizsi, valamint a kolozsvári egyetemen folytatott tanulmányait dokumentáló leckönyveit és a Securitate-iratsomóját.

A kutatás részét képezték Jancsó Elemérnek az Eötvös Collegium kéziratárában található, Jancsó Eötvös-kollégista éveiről képet adó, a beiratkozással kapcsolatos és Bartoniek Gézával, az intézmény akkori igazgatójával folytatott levelezése, továbbá a szaktanári jelentések Jancsó Elemér tanulmányairól. Kutatásaimat kiegészítették a Petőfi Irodalmi Múzeumban található hanganyagok, a Jancsó Elemérrel készített interjúk és a Jancsó Elemér által másoknak, például József Attilának írott levelei. A kéziratban lévő hagyaték levelezés-anyagát beépítettem az értekezésbe, így számos forrásértékű közlemény gazdagítja a kialakított narratívát.

1.3. Korszakolás és módszer

Joggal merülhet fel az 1944-gyel megjelölt korszakhatár kérdésének indokoltsága. A záró időpont kiválasztásának közismert történelmi oka van: „A történelmi Erdélyt és a Partiumot már 1944-ben elfoglalta a szovjet hadsereg [...] 1945-ben a román kormányzat vette át a hatalmat.”¹² E történelmi tény mellett az irodalom narratívájában is jelentős változások mennek végbe ekkor, poétikai tekintetben a második világháború évei a két világháború közti irodalmi nyelvhasználat különböző formáinak (transzszilván szimbolizmus, népi realizmus, különböző avantgarde irányzatok) utolsó éveit jelentik. A poétikai kód figyelembevételével a korszakhatár a negyvenes évek végénél vonható meg, innentől hosszú időre a propagandairódalom

---

¹¹ <https://www.emer.ro/jancso-es-rohonyi-csalad>, Hozzáférés:2020.március 05. Hálával tartozom Jancsó Miklósnak és feleségének, Rekuta Rozáliának visszaemlékezéseikért, Jancsó Hajnalnak, a hagyaték tulajdonosának a fotózásban nyújtott önzetlen segítségéért, mindenekelőtt kutatási engedély megadásáért.

¹²VALLASEK Júlia, *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940-44 között*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, 2004 (Csokonai Könyvtár 31), 9.

sematizmusa vált uralkodó kánonná.¹³ Éppen ezért az 1944 után keletkezett szövegek vizsgálata nem közvetlen tárgya a dolgozatnak, de az életmű e korai szakaszát mégis egész irodalmi munkásságának ismeretében kell vizsgálni; a kitekintésben ezért helyet kaptak azok a szövegek, amelyek az életmű e korai szakaszát érdemben kiegészítik.

Jancsó Elemér irodalomtörténész munkásságára a szellemtörténet hatott. A tudományművelés során mindig az erdélyi jelleg keresése, az európaiság, az egyetemesség és az összmagyar irodalom jelentették számára a mércét.

A dolgozat célja egy lehetséges kritikai pályakép első, hosszabb időszakának megfogalmazása. Nem a Jancsó szöveganyag teljes rehabilitációja, hanem annak kontextusba helyezése. A Jancsó Elemérről szóló pályakép elméleti és módszertani alapjai azokhoz a lehetőségekhez igazodnak, amelyeket a források lehetővé tesznek. Az életmű értelmezése így az általa létrehozott alkotásokhoz, illetve ahhoz a kontextushoz kötődik, amelyik társadalmi beágyazottságát megalkotta. Mindeközben folyamatosan szem előtt tartottam azt a recepcióesztétikai megfontolást, miszerint „A tradíció *szelekciót* előfeltételez mindenütt, ahol az elmúlt művészet hatása felismerhető lesz a jelenlegi recepcióban”, továbbá azt, hogy az „ellenőrizhető megértésnek magában kell foglalnia saját részlegességének felismerését”¹⁴.

Niklas Luhmann a nyílt rendszerek elméletével írja le azt a mechanizmust, amely a környezetet a korábbinál erősebben veszi figyelembe, nyílt rendszere maga is a rendszer és a környezet közti dinamikus kapcsolatokon alapszik¹⁵.

Az élettörténet vizsgálata során a historikus nézőpontot is érvényben hagyva, az életművet azokban a relációiban követem végig, amelyek a magyar irodalmi rendszeren belül az erdélyi irodalom fogalmának a bevezetésével differenciálódási folyamathoz vezettek el. Az életesemények kontextualizálása lehetőséget teremtett arra, hogy eddig nem hangsúlyozott jelenségeket is bevonjunk a diskurzusba (elsősorban Jancsó Elemér transzilvanizmus-kritikájának a Nyugatban való megjelenését és a vita reprezentációját). Az 1920-as évek végén, majd az 1930-as években lezajló, a korszakról szóló értelmezésekben eddig kevésbé exponált jelenségek vizsgálatát a változások bemutatása indokolta. Itamar Even-Zohar a

¹³Vö. VALLASEK, i.h.

¹⁴Hans Robert JAUSS, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Bp., Osiris Kiadó, 1999, 127. [Kiemelés az eredetiben.]

¹⁵ „[...] a rendszer nem más, mint a rendszer és környezet közti megkülönböztetés.” – írja Luhmann. = Niklas LUHMANN, *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Bp., Gondolat Kiadó, 2006, 66.

többszereplőség elméletének a kifejtésekor utal egyrészt ezeknek a relációknak¹⁶, másrészt pedig a vitáknak a fontosságára, amelyek a kánonképződés folyamatát tárják fel. Az irodalomfogalom körüli viták az Itamar Even-Zohar a „dinamikus kanonicitás” fogalmával írt le¹⁷. A szellemi erőteret a huszas évek végére a regionális jelleg uralta¹⁸, Ravasz László pedig 1928-ban rögzíti: „Eredmény az, hogy ma már két irodalom van: az erdélyi és a magyarországi”,¹⁹ és figyelmeztet arra, hogy ez a szakadás nemcsak térbelivé, de szubsztanciálissá is válhat. 1929-ben Kuncz Aladár az, aki a regionális eszmeiség jegyében született irodalomnak egyetemes távlatokat nyit. Itt kapcsolódik be a Nyugat és Babits Mihály is azokba a folyamatokba, amelyek az 1920-as 1930-as évek fordulóján és azt követően az irodalomfogalom átírására, bővítésére, újrafogalmazására vonatkozóan lezajlanak. Az 1930-as évek fordulójának nemzedékváltása egyben kánonváltást is jelentett, a regionalitást elfogadó transzilvanizmus gondolata mellett újabb perspektívák, tendenciák megjelenését is figyelembe kell vennünk, melyek a regionalitás megkérdőjelezése mellett a társadalmiság megjelenésével is számolva az egységességig jutnak el a harmincas évek végére. A Zohar által leírt többszereplőség fogalma teszi egyrészt „explicitté a rendszerfogalom dinamikus, heterogén voltát”, továbbá „[...] hangsúlyozza a metszéspontok sokféleségét, ennél fogva a felépítettségnek az evvel járó nagyobb összetettségét. A kultúra sokféleségének akutsága [...] az irodalom területén [...] olyan helyzetekben mutatkozik meg, mikor a közösség két (vagy több) irodalmi rendszer birtokosa, mondhatni >>két irodalma<< van.”²⁰

Az életrajzi kronológia az alkotó – jelen esetben egy erdélyi irodalomtörténész – és az olvasó, befogadó közötti kapcsolat megteremtésének egyik lehetősége, hiszen az élettörténet

¹⁶ „[...] a relációk, melyek a többszereplőségen belül kialakultak, nemcsak a többszereplőségen belüli folyamatokat magyarázzák, hanem az egész működés szintjén megjelenő procedúrákat is.”= Itamar EVEN-ZOHAR, „A többszereplőség elmélete”, *Helikon* (1995/4), 439.

¹⁷ Itamar EVEN-ZOHAR a „kanonicitás” kifejezés két eltérő használatát különbözteti meg: a statikus és dinamikus kanonicitását, mert „más bevezetni egy szöveget az irodalmi kánonba, és más a modelljén keresztül bevezetni valamely játéktárba.” A statikus kanonicitás esetében „az adott szöveget végleges formába öntött műként fogadják el, és behelyezik azon felszentelt szövegek sorába, amelyeket az irodalom (kultúra) meg kíván őrizni. A másik esetben (amelyet dinamikus kanonicitásnak nevezhetünk) az adott irodalmi modellnek sikerül a játéktáron keresztül a rendszerben produktív alkotóelemként meghatározni önmagát. A kanonicitás e formája a rendszer dinamizmusában döntő fontosságú. Sőt, valójában a kanonizáció e formája képezi a kánont, amelyre ezért úgy tekinthetünk, mint a kánonképzés körüli harc túlélőinek egy csoportjára. Valószínűleg a legszembetűnőbb termékei ezek az adott, sikeresen megalkotott modellnek.”= Itamar EVEN-ZOHAR, i.m. 443.

¹⁸ Lásd: SZENTIMREI Jenő, „Magyar kötelesség”, *Napkelet* (1920/3), KÓS Károly, *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!*, h. n., é. n. [1921], NYIRÓ József, „A magyar irodalom hazajáró kísértete”, *Napkelet* (1921/3), KRISTÓF György, „Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője” = Uő., *Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Cluj–Kolozsvár, 1924. KRISTÓF György e tanulmánya először 1921-ben a Pásztorúti (I. 9. sz., 257-264.) jelent meg, ekkor még egységességről beszél, az 1924-ben pedig a romániai magyar irodalom fogalmát tartja létjogosultnak.=Uő., „A romániai magyar szellemi élet néhány problémája”, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Cluj–Kolozsvár, 1924, 266-290.

¹⁹ RAVASZ László, „Irodalmi schisma”, *Könyvbarátok Lapja* (1928/1), 106.

²⁰ Itamar EVEN-ZOHAR, i.m. 436-437.

és annak tanulságai bármely, a korszak irodalom- és társadalomtörténete iránt érdeklődő olvasó számára létrehozhat újabb kapcsolódási pontokat, feltárhat újabb kontextusokat.

Pierre Bourdieu szerint, amikor „élettörténetről” beszélünk, akkor azt feltételezzük, hogy az élet, ami maga is egy történet, egyben „az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese”, így történetként és e „történet elbeszéléseként fogható fel.” Az élettörténet az elbeszélőjének szándéka szerinti, a kronológiai egymásutániságtól függetlenül „értelmezhető összefüggések szerint rendezett sorokká” tud összeállni, elfogadva azt a posztulátumot, hogy az „elmesélt [...] lét értelemmel bír.”²¹ Egy alkotói életpálya vizsgálatakor azokat „[...] a pozíciókat vesszük számba, amelyeket az író az irodalmi mező egymást követő állapotaiban betöltött, mivel az egymást követő pozíciók (egy bizonyos folyóiratban vagy egy bizonyos kiadónál való publikálás, egy bizonyos csoporthoz való tartozás) jelentősége kizárólag a mező struktúrájában – azaz relacionális módon – határozható meg.”²² A Jancsó-életműnek mint élettörténetnek a magyar, illetve erdélyi tudományosság történetében való elhelyezése során az a szándék vezérelt, hogy az élettörténet eseményei között az egymást követő ok-okozati összefüggéseket feltárjam, dokumentáljam, hogy irodalomszemléletének kialakulásáig, tudósi identitásának megalkotásáig milyen eseménysorokat élt végig, melyek voltak azok a közösségek, amelyeknek munkájában részt vett, hiszen ebből olvasható ki, hogy hogyan reagált egy tudós értelmiségi a politikai változásokra. A rendszerközpontú megközelítésen túl, az élettörténet eseményeinek linearitását szem előtt tartva a bourdieui „társadalmi viszonyoknak” a vizsgálata azért is volt megkerülhetetlen, mert ezek azok a tényezők, amelyek a történet alanyának önazonosságát biztosítják. „Az életrajzi eseményeket mint elhelyezkedéseket és helyváltoztatásokat határozhatjuk meg a társadalmi térben”²³, az életpályát csak akkor érthetjük meg, ha már előzetesen megalkottuk a „mező egymást követő állapotait”, felmérjük azokat az objektív viszonyokat, amelyek a pályakép alanyát összekötik az ugyanabban a „mezőben” részt vevő szereplők összességével. Az élettörténet alanyának kontextusba helyezése során mindig azt tartottam szem előtt, hogy „[...] az emlékezet és az emlékezés alánya mindig az egyes ember marad, aki persze függ azoktól a „keretektől”, amelyek emlékeit szervezik. [...] Más szóval, egy meghatározott személy egyéni emlékezete kommunikációs folyamatokban való részvétele révén épül ki.”²⁴ Ilyen tágabb értelemben vett kommunikációs

²¹ Pierre BOURDIEU, *A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében* = Uő, *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*, Bp., Napvilág Kiadó, 2002, 68-69.

²² Uo., 65.

²³ Uo. 75.

²⁴ Jan ASSMANN, *Egyéni és kollektív emlékezet* = Uő, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz Kiadó, 2004, 37.

folyamatnak tekinthető a tudományosság történetének 1867-től induló korszaka, annak demonstrációja, milyen az a „tudományos mikrokozmosz”, amelybe Jancsó belép, amikor elkezd tudósi-tanári tevékenységét.

2. Az erdélyi tudományosság intézményesülése 1867 után

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés fordulópontja a magyar tudományosság történetében gyökeres változásokat hozott a történelmi Erdélyben is. Az 1867-et közvetlenül megelőző abszolutizmus (1849-1867) éveiben Erdélyt és a többi tartományt a Habsburg öszbirodalomba kívánták integrálni²⁵ azzal a céllal, hogy Erdély sajátosságait, különállását fölszámolják, a nemzetiségi és társadalmi ellentéteket elfojtsák²⁶. A tudományosság nagy múltja ellenére, ami az 1848-1849-es események után történet Erdélyben, az már a „halállal szomszédos földrengés”²⁷ volt. A „zord időt” csupán három gyűjtemény, a marosvásárhelyi Teleki-téka, a gyulafehérvári Batthyáneum és a Bruckenthal-Múzeum élte túl sértetlenül, de a tudományművelésnek sem intézményi, sem személyi feltételei nem voltak. Ez ellen az erdélyi magyarság az intézményalapítás kultúrpolitikájával védekezett, mely kultúrpolitika kidolgozója és a megvalósítás gyakorlati irányítója Mikó Imre gróf volt. A szervezőmunkát irányító Mikó először az önkényuralom idején betiltott vagy működésképtelenné vált intézmények újraindítását kezdte meg. Újraindított fontos intézményeket, ilyen volt például a nagyenyedi Bethlen Kollégium, a szászvárosi, a kolozsvári, a zilahi, a marosvásárhelyi, az udvarhelyi gimnázium, az Erdélyi Gazdasági-Egyesület, a Kolozsvári Nemzeti Színház. Mikó ezek után a történelemkutatást mozgósította számos cikk, tanulmány és három forráskiadvány publikálásával, majd 1855-ben politikai lapot alapít, a Pesti Napló mintájára, egy nemzeti érdeket képviselő, ugyanakkor a más nemzetiségekkel szemben toleranciát hirdető, a hatalmat

²⁵ DEÁK Ágnes, „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860*, 2000; K. LENGYEL Zsolt, *Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849-1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien* = Zsolt K. LENGYEL–Ulrich A. Wien (Hrsg.): *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, Köln-Weimar-Wien, 1999, 87-118.

²⁶PÁL Judit, A „kísérletek” évei: a szabadságharc leverésétől az 1865. évi kolozsvári uniós gyűlésig. *A neoabszolutizmus kora = Unió vagy „Unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867-1872)*, Kolozsvár, EME, 2010 (Erdélyi Tudományos Füzetek 267), 95.

²⁷KRISTÓF György, *Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásáig (1859)*, Erdélyi Múzeum, 1938. 3. füzet. 210—221.,210.

nem provokáló, nemzeti liberális meghatározottságú lapot, a Kolozsvári Közlönyt.²⁸ A kiadvány Múzeum című mellékletében fejtette ki az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet tervét. A Múzeum alapítására való felhívásban²⁹ Múzeummal egybekötött „tudományos tűzhelyet” képzelt el, amit „szellemi szükségnek” nevezett, amely a „[...] *magyarság fennmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua nonja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke [...]*”³⁰[Kiemelés az eredetiben.] A múzeum tevékenységi körébe szánta a gyűjtőmunkát és az anyagmegőrzést, az Egylet tevékenységébe pedig a múzeum működtetése és a tudományos munka tartozott. Az intézmény magyar jellegének a megőrzése komoly fejtörést okozott az alapítóknak. Teleki Domokos Mikó Imréhez írott leveléből³¹ tudjuk, hogy az intézmény magyar jellegét veszélyeztette a trilingvizmus: a háromnyelvűség esetén az intézmény „a kormány szerencsétlen és célra nem vezető, de mégis sok nyomorúságot okozó denationalizáló intézményeit” szaporítaná, s ez esetben megfontolandónak tartotta akár az intézmény alapításáról való lemondást is azzal, hogy később egy olyan intézményt kell alapítani, amelyben „a magyar név és vegyetlen magyar szellem” zavartalanul működhet. Teleki eszmetársra talált Mikó Imrében, hiszen Mikó nemzetfelfogása – Széchenyiéhez hasonlóan – nyelvi-kulturális alapozású volt³², – ahogyan az 1850-1860-as évtizedben érlelődött és 1861-ben közzétett *Irányszémék* című tanulmányából tudjuk.³³ Az *Irányszémék*ben „[...] az irodalom és a nyelv szerepét vizsgálta meg, aztán a történeti hagyományt elemezte, amelynek segítségével nemzeti karakterológiát fogalmazott meg.”³⁴ Nemzetfelfogásában a nyelvet és a nyelvet hordozó irodalmat tartotta meghatározónak, azt hangoztatva: „nyelvünkben élünk vagy azzal halunk meg, ezt pedig irodalmunk tartja fenn.”³⁵ Mikó szerint „a nemzetnek egyénisége van”, ez differenciálja más nemzetektől, ezt az egyéniséget pedig a „történeti alapok”, – vagyis

²⁸ Vö. PÁL Judit, Uo, 102.

²⁹ Gróf MIKÓ Imre, *Erdélyi Múzeum-Egylet = Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet érdekében*, (Erdélyi Tudományos Füzetek. 1931/37), 4.

³⁰ EGYED Ákos, *Mikó Imre programadó felhívása. Kolozsvári kertjének és nyári lakának felajánlása* = E. Á., *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó, 2007, 169-170. Kiemelés az eredetiben.

³¹ Az intézményalapítás körüli vitákat lásd részletesen Egyed Ákos, 2007, 176-199. Ugyanitt Teleki Domokos Mikó Imrének 1856. november 22. Mikó Imre Leveleskönyve IV/3-213.

³² „A kultúr-nemzet fogalmának értéke abban is megnyilvánul, hogy az államalkotás lehetőségétől megfosztott nemzetek számára szintén nyújt nemzeti célkitűzési gondolatot: a közösségi kultúrának az ápolását. Ebből viszont nyilvánvaló, hogy valaki egyszerre két nemzettudatot hordozhat magában: az államnemzetét, amelynek önkaratától függetlenül sorsánál fogva tagja és a kultúr-nemzetét, amelynek tudatosan tagja.” = CSEKEY István, *A magyar nemzetfogalom*. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Franciscosephinae : sectio juridico-politica, 1938 /13.105-192.,127., <http://acta.bibl.u-szeged.hu/6232/>, Hozzáférés: 2019. július 20.

³³ EGYED Ákos, *Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés, Vázlat, 140 év kisebbségi törvényhozása*, <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/05egyeda.pdf>, 53.

³⁴ Uo. 53.

³⁵ Uo. 53.

a történelmi hagyomány, a szülőföld megtartása, – amely önállóságát adja – és a közintézmények, – amelyek identitását – fejezik ki³⁶. Az egyesület nyelvéről szóló vitákban fontos szerepe van Mikónak Josef Bedeus van Scharberg szász politikussal és történétíróval, a konkurens intézmény, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde elnökével folytatott levelezésnek. Mikó mindvégig ragaszkodott az egyesület magyar nyelvéhez, Bedeus viszont a többnyelvűséget részesítette előnyben: „a kiváltságok kora lejárt, mára a nemzetiség eszméjéről le kell mondanunk – írta Bedeus – és csak a közös hazát szem előtt tartanunk, ha nem akarunk minden részben hátra maradni és egészen elsatnyulni”. Bedeus szerint, ha az egyes nemzetiségek nem ezt az elvet követik, az erdélyi magyarok a magyarországi magyarhoz, a szászok a német nemzethez, a románok pedig a fejedelemségekbeli románokhoz akarnak tartozni, így Erdély „semmivé lesz.”³⁷ Mikó viszont úgy gondolta, hogy a nemzetiség eszméje nem idejétmúlt, minden nemzetiségnek jogában áll saját kultúrájának ápolása, így identitásának megvédése. Bedeusnak könnyű volt „a nemzetiség eszméjéről lemondás elvét jelen körülmények közt osztani”, hiszen nekik megvoltak az állam által támogatott saját intézményeik, míg a magyaroknak „[...] még azt is meg akar[t]ák tiltani, hogy gyermekét édes anyai nyelvén taníttathassa.”³⁸ Mikó azt az álláspontot képviselte, hogy mindenki építse ki a saját intézményrendszerét³⁹, ápolják saját kultúrájukat és hagyományaikat, közügyekben azonban legyenek készek közösen fellépni. Az 1849-1859 végéig állami funkcióval nem rendelkező gróf kultúrnemzetben gondolkodott, de nem is tehetett másként, hiszen „[...] akkor politikai nemzetként való szervezését és működését az abszolutista hatalom megtiltotta, s 1860-tól is csak nagyon korlátozott mozgásteret engedélyezett politikai jellegű nemzetiségi mozgalmak számára.”⁴⁰ Látunk kell azonban, hogy a hasonló nemzeti jellegű intézmények

³⁶Mikó nemzetfogalmának értelmezéséhez egy pillantást kell vetnünk Kossuth és Széchenyi államfogalmaira. Kossuthnak és Széchenyinek csak liberális nemzeti szemléletük azonos, nemzetkonceptiójuk azonban más: míg Kossuth nemzetfogalma a francia típusú államnemzet koncepciójával azonos, addig Széchenyi nemzetfogalma a német minta alapján inkább nyelvi kulturális, sőt nem ritkán etnikai alapozású volt. Széchenyit kultúr-nacionalizmus jellemezte, minden nemzet hivatásának tartotta a tudomány újdonságával megajándékozni az emberiséget. A nemzetiségeket is ez erkölcsi felsőbbség súlyával kívánta meghódítani, nem akarta rájuk erőszakolni a magyar nyelvhasználatot, mindenféle erőszakos magyarosítástól elzárkózott, a mindent azonnal elérni akarás helyett, amely a bukást előlegezte meg a „mákszemmet mákszemre hordani”, a „cseppről cseppre” építkezés harmadik útját javasolta. VÖ, GYURGYÁK János, *A XIX. századi liberális nacionalizmus és ellenzői = UŐ, Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Bp., Osiris, 2007, 21-90.

³⁷Uo. 54.

³⁸Uo. 55.

³⁹ A szászok kulturális intézményét már említettük, a románok 1861-ben alapították meg az Asociația pentru literatură română și cultura poporului român din Transilvania (A szakirodalomban gyakran csak a rövidítés alapján – Astra – néven is találkozunk vele, az intézmény nevének magyar fordítása: Egyesület a román irodalom és nép kultúrájáért Erdélyben) nevű egyesületüket.

⁴⁰EGYED Ákos, i.m. 55-56.

létrejöttében az egyes nemzetek önállóságra törekvése jelentkezik⁴¹, ugyanolyan nemzeti törekvések rejlenek a többi nemzetek intézményalapításai mögött. Ez azonban nagyon bonyolult helyzetet teremtett az egész Habsburg-monarchia területén: a Habsburg-politika a különböző nemzetekről nem akart hallani, összmonarchiát szeretett volna – mutatott rá Egyed Ákos – ezért az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva azt sugallta, hogy „a többnemzetiségű provinciákban” a különböző nemzetiségek együtt alkossanak társaságokat, egyesületeket, intézményeket, s azok „egymást semlegesítve” behódoljanak a központi politikának.”⁴²Mikó kitartott intézményének magyar jellege mellett, és a szászokkal és a románokkal való együttműködésben látta a megoldást, ez pedig jól szemlélteti nemzet-politikai felfogását: identitásörzés, a másságok elismerése és a közügyekben való együttműködés. Kulturális identitásának nyelvi megalapozottságán túl egy egész közösség gondolkodásmódját is tükrözte, az idegen kultúrák ellen legjobb eszköznek a nemzeti nyelv és irodalom fejlesztését tartotta: „Azon meggyőződés, hogy a magyar saját nyelve és nemzetisége életfájának gyökeréből kíván tovább is táplálkozni, saját szellemében és fogalmai szerint, saját irodalma segélyével művelődni, hogy tehát sem egyéni létét feladni, sem műveltségének idegen s természetével és geniuszával össze nem férő alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó, azt hiszem, nemcsak az én meggyőződésem, de mindnyájunké.”⁴³A nemzeti irodalom nemzetfenntartó hivatását hangsúlyozta, az anyanyelv és a kultúra szabadságát azonban minden – így a szász és a román – nép és nemzetiség számára alapvető jogként ismerte el. Ennek a szemléletnek a hagyományát ismerhetjük fel a XVIII. század felvilágosodásának légkörében létrejött intézmények történetében és „Aranka György nagy nemzetformáló vágyát” megtestesítő Erdélyi Nyelvművelő Társaság tevékenységében. Ezek az intézmények a „békés és védekező nemzeti érzés fellegvárai” voltak, elfogultság a más nemzetek iránt nem volt, a magyar tudomány művelését a magyar tudományosság erdélyi művelői nem állították a román vagy a szász nemzetiség tudományos törekvéseit elnyomni akaró szándék

⁴¹Lucian BOIA szerint „[...] amikor a franciák nemzetté váltak, ezt a nemzetet nem etnikai szerveződésként határozzák meg, hanem mint a francia állampolgárok szabad választásának eredményét. A nemzet ilyen „szerződéses” felfogásával szemben a német minta a népiséget és a történelmet, a vér és a kultúra közösségét hangoztatja majd. Így könnyen érthetővé válik, hogy az elzásziakat miért tekintették egyaránt jogosan franciáknak vagy németeknek. Franciák voltak a nemzet francia meghatározása szerint, és németek voltak a német meghatározás szerint. Ez a két elméleti ellentét végzetlenül összetűzéseket váltott ki, amelyek nemcsak a két állam, hanem az egész európai földrész kárára voltak.” = Lucian BOIA, *Történelem és mítosz a román köztudatban*, ford., András János, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999. 15., A történész a továbbiakban rámutat arra, hogy a románok önmeghatározása a német nemzetfogalomnak felel meg, akárcsak a magyaroké. Ez magyarázza azt, hogy miért nem tudják sem a románok, sem a magyarok elfogadni azt, hogy az egyazon népet különválasszák más-más nemzetté, így az erdélyi magyarok, akik a nemzet ugyanazon felfogását vallják, nem tagolhatók be a román tömegbe. i.m., 15-16.

⁴²EGYED Ákos, *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó, 2007, 187.

⁴³Gróf MIKÓ Imre, *Irányszemlék*, Budapesti Szemle, 1860, 8. kötet, 24-27. szám, 257-268., 257.

szolgálatába.⁴⁴ Mikó megfontolásai nemcsak az előzményekre tekintettek, hanem előre is mutattak az időben, hiszen nemzetfelfogása az 1868. évi XLIV. nemzetiségi törvény preambulumban megfogalmazott, a polgári nemzet koncepciójával⁴⁵ mutat a legtöbb azonosságot. Erdélyben a magyar nyelv- és irodalom ápolását pártoló intézményi háttér a magyarság szellemi súlyának és jelenlétének fenntartása okán jött létre.

Mikó Imre gróf az Erdélyi Múzeum-Egyesület erdélyi jellegét hangsúlyozta, ez részben az uralkodóval való tárgyalási stratégia része volt. Bécsi megbízottjával, Somlyai Jánossal folytatott levelezése⁴⁶ világít rá arra, hogy a Múzeum célját az alapszabályzatban éppen ezért csak Erdély ismeretét segítő, ún. honismereti tanulmányokra kellett korlátozni. Mikó ezzel a Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston előtt indokolni tudta Kemény József gróf gyűjteményének⁴⁷ Erdélyben tartását, akárcsak az Aranka-gyűjteményét is. Mikót 24 akadémikus biztosította arról, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjai kívánnak lenni, ez az Egyesületnek akadémiai jelleget adott és hosszú távra lefektette az együttműködés alapjait.

A Múzeum alapításának vitái mögött jelen van az a törekvés, hogy Magyarországon párhuzamosan történt az állam- és nemzetépítés, a magyar politikusok az unióról igen, de autonómiákról vagy a föderalizálás lehetőségeiről hallani sem akartak,⁴⁸ így érthető, hogy „[...] Erdély mindegyik nemzetisége [...] kifelé tájékozódott: vagy Bécstől, vagy Pesttől várták a támogatást, illetve megoldást, nem alakult ki nemzetek fölötti regionális öntudat. Erdélyben párhuzamos nemzetépítés zajlott [...]”⁴⁹ A nemzetiségi törvény polgári nemzetkoncepciója szerint az országnak mindenki egyenrangú tagja, ez a gondolat azonban nem tetszett a nemzetiségeknek, hiszen ők politikailag független nemzetnek határozták meg magukat. A politikai nemzetfogalom csak feltételezte, [...] hogy kialakul a régi, rendies jellegű *hungarus tudathoz* hasonlóan a közös *magyarországi nemzeti tudat*, s még inkább valamiféle, legalább

⁴⁴JANCSÓ Elemér, *A magyar tudományos élet Erdélyben 1918-1940*, Kisebbségi Körlevél, 1941/1. jan. 26-34., 27.

⁴⁵ „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány elvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.” *Magyar törvénytár. 1836-1868. évi törvéycikkek*, Bp., 1896, Franklin, 490., továbbá Gyurgyák János, i.m. 64-65.

⁴⁶SOMLYAI János Mikó Imrének 1856. augusztus 27., *Mikó Imre Leveleskönyve* III/2-141.

⁴⁷ Kemény József hagyatékát még 1842-ben a Nemzeti Múzeumnak ajánlotta föl, ám akkor még nem tudta, hogy a Nemzeti Múzeumot az erdélyiek vagy a kormány fogja felállítani. 1855-ben bekövetkezett halálakor a hagyaték elhelyezése esedékessé vált, így a múzeumi gondolatot is az ő hagyatékának ügye kapcsán indította útjára Mikó.

⁴⁸PÁL Judit, i.m., 417.

⁴⁹*Uo.* 416.

körvonalalaiban létező *politikai közösség*⁵⁰. A magyar nemzetfogalom tehát kezdettől fogva „kétarcú”⁵¹ volt, volt egy államnemzeti és kultúrnemzeti inspirációja.⁵²

*

Ezzel szemben vagy párhuzamosan a 19. században két román nemzetépítési projekt létezett: az erdélyi románság nemzeté válásának folyamata és a Kárpátoktól délre és keletre eső területek (Havasalföld és Moldva), majd az Egyesült Fejedelemségnek vagy Regátnak nevezett állam nemzetépítési stratégiája.

Bakk Miklós a 20. századi román állam létrehozásának feltételeit és az ebből az ország politikai közösségeire háruló következményeit a nacionalizmuselméletek értelmezési keretei között vizsgálta. Abból a tézisből indult ki, hogy „[...] a mai román állam két különböző román nemzetépítési projekt egyesítésével jött létre, és Erdély leértékelődése – és ezen belül a magyarság státusának alakulása – ezen egyesítés módjának következménye.”⁵³ A szerző az erdélyi románság modern nemzeté válásának vizsgálata során a Miroslav Hroch által leírt nemzetépítési modell⁵⁴-t vette alapul:

„A szó valódi értelmében vett modern nemzethez vivő út - írta Miroslav Hroch - ezen a ponton két ellentétes társadalmi-politikai helyzetből indulhatott ki [...]. Nyugat-Európa nagy részén – Angliában, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában, Svédországban és Németalföldön –, és keletebbre tekintve Lengyelországban, a kora újkori állam egy etnikus kultúra dominanciája alatt fejlődött ki, abszolutista formában vagy rendi-reprezentatív rendszerben. Az esetek zömében a késő feudális hatalmi rendszer ezután reformok révén vagy forradalom által modern civil társadalommá alakult át, *párhuzamosan* a nemzetállamnak mint egyenlő polgárok közösségének az építésével. Másfelől, Közép- és Kelet-Európa nagy részén egy „külső eredetű” (exogenous) uralkodó osztály dominált olyan etnikai csoportok fölött, melyek összefüggő területen éltek, de nem

⁵⁰GYURGYÁK János, i.m., 76.

⁵¹PÁL Judit, i.m., 406.

⁵²Pál Judit a meineckeai fogalom párra utal, melyet Friedrich Meinecke az 1907-ben megjelent *Weltbürgertum und Nationalstaat* című munkájában vezetett be.

⁵³BAKK Miklós, *Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve*, Kisebbségi Szemle, 2018/3, 35-53.

⁵⁴HROCH, Miroslav, *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig* = Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 230–247, itt: 231., Miroslav Hroch olyan módszert dolgozott ki, amellyel a nemzetépítés folyamatának tapasztalatai osztályozhatók és felmérhetők, lehetőséget teremtve a nemzetépítési folyamatok tágabb társadalom- és kultúrtörténetbe illeszthetőségére.

rendelkeztek „saját” nemességgel, politikai egységgel vagy folytonos irodalmi hagyománnyal.“⁵⁵

Hroch kutatásai e második típusra vonatkoznak:

„ [...] a nemzetépítés – írta – modern szakaszának kezdete attól a pillanattól datálható, amikor a nem-domináns etnikai közösség bizonyos csoportjai saját etnikai hovatartozásukról kezdtek beszélni, és ezt egy potenciális, majdani nemzetként fogták föl. Előbb-utóbb észrevették, milyen hiányosságai vannak a jövőbeli nemzetnek, és arra törekedtek, hogy leküzdjék egyiket-másikat, miközben annak fontosságáról akarták meggyőzni honfitársaikat, hogy tudatosan tartozzanak a nemzethez. *Nemzeti mozgalomnak* ezeket a szervezett erőfeszítéseket nevezem, melyek a teljesen fejlett nemzet valamennyi attribútumának megszerzésére irányultak (ami nem mindig és mindenhol járt sikerrel).“⁵⁶

Az itt említett nemzeti mozgalmak céljai a következők voltak: „(1) a nemzeti kultúrának helyi nyelven alapuló fejlesztése, a nyelvnek az oktatásban, közigazgatásban és gazdasági életben való rendes használata; (2) az állampolgári jogok és a politikai öngazgatás elnyerése, eleinte az autonómia, végül (határozott követeléseként rendszerint igen későn) a függetlenség formájában;(3) az etnikai csoportból épülő teljes társadalmi struktúra létrehozása, művelt elittel, hivatalnoki karral és vállalkozói réteggel, de ahol szükséges, szabad parasztokkal és szervezett munkásokkal is. A követelések három csoportjának viszonylagos elsőbbsége és időzítése esetenként változott, de a nemzeti mozgalom csak akkor járta be teljes pályáját, ha mindegyiket elérte. A nemzeti mozgalmak kiindulási és végpontja között három strukturális szakaszt különböztet meg Hroch, a folyamatban való résztvevők függvényében: a kezdeti szakaszban megjelennek a nem-domináns csoport nyelvi, kulturális, társadalmi, történelmi jellemzőit kutató aktív szereplők, az ezt követő időszakban ezek az aktív szereplők újabakkal egészülnek ki, azokkal a hazafias agitálókkal, akik az előző szakasz eredményei alapján a csoport minél nagyobb hányadát meg akarják nyerni „a leendő nemzet létrehozása tervének, és hazafias agitálással próbálták >>felébreszteni<< bennük a nemzettudatot [...]”⁵⁷

⁵⁵ HROCH, i.m. 231-232.

⁵⁶ Uo. 233.

⁵⁷ Uo.

tömegmozgalom formájában, a befejező szakaszban pedig létrehozva a teljes társadalmi struktúrát a maga különböző irányultságú nemzeti programjaival.

Bakk Miklós az erdélyi románságra vonatkoztatta Hroch főntebb vázolt elméletét és kimutatta, hogy az erdélyi románság nemzeti mozgalmának három szakaszában megtörtént elsőként „a *dákóromán* elmélet megalapozása, amelynek letéteményese az Erdélyben Habsburg ősztönzésre megalapított görögkatolikus egyház volt (18. sz. eleje – 1848). A második szakaszban a román nyelvű lapok megjelenésével megtörtént az eszme propagálása (1792–1867), majd a harmadiknak nevezett szakaszban a román nemzeti mozgalom pluralizálódása (1848/49–1918), a politikai intézményesülés.⁵⁸

A regáti nemzetépítési modell esetében viszont „egy állami elit kezdte el a nemzetépítést, és ez – első közelítésben – a nyugat-európai erős államokban végbement folyamathoz hasonlítható.”⁵⁹ Itt azonban meg kell különböztetnünk az állam és nemzetépítési folyamatot, mert az államépítés megelőzte a nemzetépítést – akárcsak az olasz állam esetében –, tehát a nemzetépítés bürokratikus módon egy központi állami elit feladata volt. Ez a nemzetépítési stratégia nem az erdélyi román nemzetépítési modellhez hasonlóan történt, nem a nemzeti civil társadalom szerves folyamatából nőtt ki, – amely a nemzeti ébredést a *dákóromán* elmélettel legitimálta, így a tiszta római származás a közösség státusának, jogainak legitimációját feltételezte – „[...] a fejedelemségekben a >>rómaiság<< csupán orientációs segédlet volt az Európa felé fordulásban. Tehát egy közösségi identitás és egy orientációs ideológia (politikai cselekvés) különbségéről van szó, nem tagadva természetesen a kettő szoros összetartozását.”⁶⁰ A regáti román elit öntudatának kialakulása nem elsősorban az alapító mítoszra, hanem az európai minták adaptációs szándákára épült, a nemzetté válás modern formáját az 1864-től bevezetett Cuza közoktatási reformjai készítették elő, majd a francia mintára épülő központosított közoktatással a 20. század elejére a nemzetépítés hatásos eszközévé is vált. E bürokratikus eszközökkel irányított nemzetépítés esetében Hechter nacionalizmustipológiáját alkalmazva⁶¹ Bakk Miklós megállapítja, hogy a regáti állam- és nemzetépítési stratégia

⁵⁸ BAKK Miklós, i.m., 37-41.

⁵⁹ Uo., 42.

⁶⁰ Uo., 43.

⁶¹ Hechter négy nacionalizmus tipológiát különböztet meg: a) az *államépítő nacionalizmust*, amely az államon belüli, kulturálisan különböző területek asszimilálását, és ekként való egyesítését célozza (például Anglia és Franciaország uralkodói megpróbálták országaik kelta területeinek lakosságát az uralkodó kultúrába és nyelvbe asszimilálni); b) a *periférikus nacionalizmust*, amely egy kulturálisan sajátos terület törekvése, amellyel ellenáll az egységes, homogenizált országba való betagozódásnak, vagy megpróbál elszakadni tőle; c) az *irredenta nacionalizmus* egy állam meglévő határait egy szomszédos állam többnyire az azonos nemzetiség által lakott területeire próbálja kiterjeszteni; d) az *egyesítő nacionalizmus* egy politikailag megosztott, de kulturálisan

„[...] a hechteri egyesítő és államépítő nacionalizmusnak egy sajátos összeötvözése. Szembesülés a >>románok megteremtésének<< a problematikájával, miközben az államépítés, mint modernizáció nem tudta megteremteni az ehhez szükséges, nyugati mintáknak megfelelő intézményi eszközöket. A nyugat-európai térségtől eltérően a regáti állam létrehozása nem csupán a megkésetttség jegyeit viseli, a sajátosság abból is adódik, hogy az egyesítő nacionalizmus az államépítő nacionalizmus modernizációs hiányosságaira – a maiorescu-i >>tartalom nélküli formákra<< – épült rá.”⁶²

Nagy-Románia 1918-20-ban a „területek” egyesítése mellett az erdélyi román nemzetépítést és a regáti román nemzetépítést is egy állami keretbe ötvözte, e két nemzetépítési hagyomány közül a regáti román homogenizációs elvű maradt meghatározóvá napjainkig.

*

Mikó már 1872-ben érzékelhette ezeket a folyamatokat, belátta, hogy a nemzetiségi törvény nem hozta meg a remélt kiegyezést a nemzetiségekkel és folytatta munkáját. Intézményalapítási tervei megvalósultak, 1859. november 23-26. között másfél ezer taggal, magánkezdeményezésből és tőkéből elindította az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, ami a köréje épülő intézményhálózat révén hozzájárult a kulturális és tudományos identitás önálló megalapozásához Erdélyben. Tudományos életről csak ott lehet szó, ahol a tudomány művelése minden vonatkozásban és kezdettől végig közügy – írta Kristóf György – az erdélyi magyarság azonban „[...] nem részesült ebben a történelmi ajándékban.”⁶³ Az erdélyi magyarság a legrégebbi időktől kezdve cselekvően részt vett tudományos intézményeinek kialakításában, ez adta önálló jellegét. Így alakulhatott ki egy kollektív identitás, amely – Jan Assmann fogalmával élve – „tudatosult társadalmi hovatartozást”⁶⁴ jelentett, illetve az a kulturális identitás, amely mint „tudatos részvétel valamilyen kultúrában, egy adott kultúra megvallása”⁶⁵ elvén a múzeumi gondolatban egyesülve reprezentálódott. Az erdélyi magyar társadalom önszerveződő volt, hiszen intézményeit társadalmi úton, önerőből valósította meg, a közösség művelődési és tudományos szükségleteiből jöttek létre kulturális intézményei és

---

egyenmű terület egyesít egyetlen államba (pl. a XIX. századi Német- és Olaszország), BAKK Miklós, i.m., 47., illetve HECHTER, Michael, *A nacionalizmus megfélemezése, Magyar Kisebbség*, 2003, 7 (27). 146–204., www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg; letöltés ideje: 2020. 08. 03.

⁶² BAKK Miklós, i.m., 47.

⁶³ KRISTÓF György, *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*, Erdélyi Múzeum, 1942/1. 104-131.,1.

⁶⁴ JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2004, 133.

⁶⁵ Uo.,133.

nem állami segítséggel, emiatt „identitása a művelt népek önérzetével tekinthet vissza alkotásaira.”⁶⁶ Az EME létrejöttkor azonban többet jelentett, mint egy múzeum vagy tudományos intézmény csupán, a közösségi identitás meghatározó tényezőjévé vált az egyesület, „[...] a közgyűléseken – ugyanis - tömegesen jelentek meg a tagok, mert találkozhattak.”⁶⁷ – így megye- vagy országgyűlést pótló jelleggel bírtak.

Kristóf György számba vette⁶⁸ az EME megalakulásáig, tehát 1759-ig létrejött intézményeket: a XIV. század közepétől 1793-ig 26 iskolai könyvtár és gyűjtemény létezett Erdélyben, ezek azonban iskolai és nem közgyűjtemények voltak. A 18. században alapított Teleki Téka közcéllal jött létre, de gr. Teleki Sámuel kancellár családi vagyona volt; a gyulafehérvári Batthyaneum Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök ambíciójának köszönhető létezését, így egyházi vagyonnak számított. Közös bennük az, hogy mindkettő magánkezdeményezésből, a köz javára létrehozott könyvtár volt. Ugyanígy intézményként jön létre az Erdélyi Múzeum-Egyesület is, a felajánlók azonban úgymond „részvényesek” voltak az intézményben. Az EME megalakulása után kialakultak területi intézményhálózatok, így jött létre 1875-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, 1880-ban a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társaság Déván, 1886-ban az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület Gyulafehérváron, 1892-ben a Kolozsvári Ereklémúzeum, 1899-ben Désen a Szolnokdobokamegyei Irodalmi-, Történelmi- és Etnográfiai Társulat, 1902-ben Kolozsváron az Erdélyi Kárpát-Egyesület Múzeuma, 1905-ben Szamosújváron az Örmény Múzeum, 1913-ban Marosvásárhelyen a Közművelődési Ház Könyvtára, 1913-ban Tordán a Közművelődési Ház.

Az 1867 utáni évek – amint szó volt róla – fordulópontot jelentettek. Százával alakultak a polgári egyesületek, a közgyűlésen megjelenteknek a száma azonban csökkent, közben az EME gyűjteményei nagyra növekedtek, a meglévő gyűjtemények fenntartása mellett a további gyarapodásra már nem tudtak forrásokat szerezni. Ekkor Mikó Imre gróf számára kapóra jött minisztertársa, Eötvös József kolozsvári látogatása, aki a kolozsvári Jogakadémia és Orvosebészeti Intézetének vezetőjével az egyetemalapítás lehetőségeinek megvizsgálása okán

⁶⁶KRISTÓF György, *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig.*, Erdélyi Múzeum, 1942./1, (Erdélyi Tudományos Füzetek 135), 131.

⁶⁷EGYED Ákos, 2007, 222. Egyed Ákos Mikó Imrét idézve utal rá, hogy „Ha valaki akkor egy ily közgyűlésre ide vetődött volna Kolozsvárra s tanúja lett volna annak, mily hévvel, mekkora érdekeltséggel vesznek részt a legkülönbözőbb állású és foglalatosságú, életmódjukra, társadalmi és politikai meggyőződéseikre nézve egymástól nemcsak eltérő, de kirívó ellentétben lévő emberek e szerény tudományos intézmény ügyeit tárgyaló gyűlés értekezéseiben, és vitatkozásaiban, igen könnyen arra a gondolatra jöhetett volna, hogy az erdélyrészi magyar közösség csupa tudósokból és tudománykedvelőkből áll.” Vö. Mikó Imre iratai. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 3567-175.

⁶⁸ Vö. EGYED Ákos, i.m., 104-131.

utazott oda, és ekkor megtekintette az EME intézményeit. Az intézmény tízéves gyűjtőmunkája és a köré szerveződő tudósok eredményei meggyőző érveként szolgálhattak abban, hogy Eötvös József Kolozsvárt jelölte ki az ország második egyetemének helyszínéül. Mikó Imre gróf az akkori közoktatási miniszternek – mivel Eötvös József időközben meghalt – Pauler Tivadarnak terjesztette elő a két intézmény közötti együttműködéséről szóló megállapodás javaslatát: „[...] az EME átadja gyűjteményeit az Egyetemnek használat és gondozás céljából, de fenntartja magának a tulajdonjogot, a további együttműködés lehetőségét és az ellenőrzés jogát.”⁶⁹ A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem⁷⁰ tanárainak beiktatását 1872. október 19-én Mikó Imre királyi biztosi minőségben teljesítette, ez az intézmény 1872-1920-ig a tudomány intézményes megteremtését alapozta meg. Az erdélyi magyar tudományosság feladatait az egyetem és a köré szerveződő intézmények mellett az irodalmi társaságok, a helyi folyóiratok, az erdélyi tárgyú tudományos szakkönyvek szolgálták. Az egyetem élénken vett részt a nemzetközi tudományos életben, az egyetemi tanárok a szakma nemzetközileg is elismert⁷¹ képviselői voltak, az egyetemi oktatást a korszerűség jellemezte, „[...] ez az egyetem egyre-másra küldte a jobbnál-jobb tanárokat idősebb és a centralizmus korában természetszerűen jobban kegyelt társának, a budapesti Pázmány-egyetemnek.”⁷² Makkai László az egyetem nyilvános és rendes tanárainak névsorában megjelölte, hogy kik és mikor távoztak Kolozsvárról Budapestre.⁷³ A kolozsvári egyetemet sok tudós csak átmeneti állomásnak tekintette a nagyobb dicsőséget ígérő budapesti egyetem tanszékei felé. Ez a jelenség meghatározza az 1868 utáni korszak tudományos törekvéseinek jellegét. Miközben megbecsülte előzményeit, régi hagyományaival szakítva „[...] a központosítás elvének hódol és így észrevétlenül sajátos törekvéseit, egyéni színeit kénytelen feladni. [...] A múlttal rendelkező vidék a főváros nemzetközi kapitalista szelleme elől kénytelen visszahúzódni. Sajnos e téren legtöbbet Erdély veszít, ahol a történeti érzék és az igaz értelemben vett

⁶⁹SZABÓ Dénes, *Az E.M.E. és a kolozsvári tudomány-egyetem = Emlékkönyv az EME félszázados ünnepére 1859-1909*, szerk., Erdélyi Pál, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása 1909-1942, 96.

⁷⁰Indulásakor a közoktatási miniszter Trefort Ágost volt.

⁷¹ Gondoljunk csak a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratára, amelyet Brassai Sámuel Meltzl Hugóval 1877-ben közösen alapítottak Kolozsváron, az „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok”-ra, és amelyet a két kolozsvári professzor mindvégig saját pénzén adott ki. 1887-ben, mikor a folyóirat teljesen „kimerült”, Max Koch, a német irodalomtörténész „Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte” címmel átvette kezdeményezésüket.

⁷²MÁTRAI László, *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság = Erdélyi Királyi Egyeteme*, Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, 1941, 187-206.

⁷³ Csak a bölcsészettudomány köréből említek meg néhányat közülük. Zárójelben a tanár neve mellett a kolozsvári tanári éveinek a száma olvasható, melynek záró időpontja egyben a Budapestre távozás idejét is jelzi: Pauler Ákos, aki Böhm Károllyal, az első önálló magyar filozófiai rendszer megalkotójával az egyetem alapjait az idealizmus jegyében meghatározták (1912-1916), Szinyei József (1890-1893), Széchy Károly (1890-1905), Némethy Géza (1909-1912), Gombocz Zoltán (1914-), Láczy Gyula (1886-1891).

liberalizmus sokkal erősebb volt, mint a vezetést kizárólag magának eltulajdonító Budapesten.”⁷⁴ Azzal azonban, hogy az Erdélyi Múzeum tárai az egyetem gondozásába kerültek, az alapító Mikó elképzelései – hogy így az egyetem gyűjteményeinek elkezdődhet az intézményes feldolgozása – csak látszatra oldódtak meg. Az államosítási folyamat egyrészt csökkentette az erdélyi magyarság öntudatosságát, az önálló szervezkedés igényét, másrészt, az egyetemi intézetekben elhelyezett táruk igazgatói csak keveset tudtak a gyűjtemények keletkezésének körülményeiről, a múzeum eredeti céljairól, az egyetemi tanárok pedig nem vettek részt az egyesületi tudományos munkában, mert őket más ambíciók – Budapest és a nemzetközi tudományos sikerek – vezérelték. Mindehhez társult Budapest nézőpontja: „A dualizmus korának Magyarország a nemzeti egység keresésében nem tűrt külön színeket.”⁷⁵ Ugyanez a jelenség érzékelhető az EME kiadványa, az 1874 óta működő, a szellemtudományok területén a legrégebbi erdélyi magyar tudományos folyóirat, az Erdélyi Múzeum történetének kezdeti szakaszában is. Bár az egyetemi tanárok részéről merült fel az igény egy tudományos jellegű közlöny létrehozására, a kolozsvári tudósok tulajdonképpen elutasítottak minden kiadványt, amelynek a címlapjára nem Budapest volt nyomtatva.⁷⁶ Így a múzeumi gondolat gyengült, amely alapjaiban változtatta meg az erdélyi tudományosság jellegét, nagymúltú önállósága csökkent, nem erősödött meg az EME megalakulásának első évtizedében lehetőségként⁷⁷ felmerülő önálló identitás gondolata. Mindezek ellenére a magyarság második tudományos központja Kolozsvár maradt, tudományosságának évszázados és újonnan kialakult hagyományaival a decentralizmusnak erős támasza, Marosvásárhely és Nagyvárad mellett. A centrum és periféria viszonyában⁷⁸ nem elhanyagolható tény, hogy a modern magyar irodalom gyökerei is épp egy ilyen „>>szigetszerűen<< elhelyezkedő centrumvárosnak”⁷⁹ a múltjához kötődnek, hiszen A Holnap írói közössége, a Nyugat folyóirat közvetlen elődje is innen, Nagyváradról indult. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1878-tól elindította a szakosztályi működést, létrehozva a bölcséleti és

⁷⁴ JANCsó Elemér, *Az erdélyi magyar tudomány húsz éve (1919-1939)*, Az Ország Útja, 1940/1, 7.

⁷⁵ JANCsó Elemér, *Az erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után*, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 66.

⁷⁶ GYÖRGY Lajos, *Az „Erdélyi Múzeum” története*, Erdélyi Múzeum, Új folyam 10., 44. kötet, 11.

⁷⁷ Az EME megalakulásának története pontosan azt a gondolkodást tükrözi, hogy Erdély több nemzetiségű, több vallású, toleráns ország volt, a lokális identitás mindig is jelen volt, éppen ezért a nagy magyar identitásba sem akartak belesimulni.

⁷⁸ A centrum és periféria viszonyrendszer Magyarországon a kiegyezést követő években bontakozott ki. Ebben az időszakban más volt a szerepe a centrumot jelentő fővárosnak, a „szigetszerűen” elhelyezkedő centrumvárosoknak (Pozsony, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Arad, Temesvár, Brassó, Szabadka stb.) és a történeti régióknak (Alföld, Dunántúl, Felvidék, Erdély, Délvidék). Vö. BARANYI Béla, *Gondolatok a periféria-képződés történeti előzményeiről és következményeiről*, Tér és Társadalom, 2004/2, 4-5.

⁷⁹ Uo.

természettudományi szakosztályt, így a szakosztályok keretében megindult az élénk tudományos munka. 1883. október 19-től az Erdélyi Múzeum-Egylet folyóirata, az Erdélyi Múzeum immár a Bölcséleti-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztály kiadványaként jelent meg, így a folyóirat, az egyesület és az egyetem a háború befejezéséig az intézményes tudományművelés folytonosságát biztosították Erdélyben.⁸⁰ Ez új szakosztályi tagolódás indokolja az irodalom művelésének fellendülését, hiszen a lap a tervek szerint⁸¹ szépirodalmi résszel, irodalomkritikával és irodalmi körök tevékenységével is foglalkozott volna. A tudományos irodalom és a szépirodalom Erdélyi Múzeumban való egyesítését a művelt olvasóközönség megteremtésének a szándékával tették. Szentimrei Jenő egy bécsi emigráns lap, a Tűz szerkesztőjének, Gömöri Jenőnek írt⁸²levelében olvasható: „[...] Nekünk Erdélyben az irodalmat elakadémikusítani nem szabad. A mi irodalmunknak állandó ható tényezőnek kell maradni. [...] Ebből fel kell ébreszteni, vagy elpusztul az utódállamok magyar irodalma. Ha már közönség lett belőle, lépésről lépésre igényesebbé lehet őket tenni, míg elérkezik az irodalom valódi élvezetének ízléséhez.”⁸³

---

⁸⁰KOVÁCS KISS Gyöngy, *Az erdélyi Múzeum története és szerepe az erdélyi tudományos életben*, Erdélyi Múzeum, LXXI. kötet, 2009/3-4., 101-113.

⁸¹ EGYED Emese, *Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban* =Erdélyi Múzeum, LXXI. Kötet, 2009/3-4, 117. Egyed Emese itt utal Kelemen Lajos, *Az EME története* (1883) című összefoglalójára, melyben Kelemen Lajos felidézte Hegedűs István egyetemi tanár tervét egy kolozsvári kulturális és irodalmi centrum létrehozásáról, így a folyóirat Kelemen szerint „[...] szigorú kritika alapján megválogatott irodalmi termékeket, valamint méltányos és igazságos kritikai szemlét tartalmazott volna; javasolta a tudomány és a szépirodalom termékeinek rendszeres bírálatát és a külföldi irodalom figyelemmel kísérését is.”

⁸²A levélrészletet idézi Egyed Emese, i.m., 118.

⁸³*Gyökerek után kutatva. A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi Újság (1921-1925) Antológia*, vál., bev., jegyz. SZABÓ Zsolt, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2006, 19-20.

3. Folytonosság és megszakítottság: az 1918-at követő évek erdélyi tudományossága

A Trianont követő hatalomváltás az erdélyi tudományosság addigi két kulcsintézményére, az Egyetemre és a Múzeum-Egyesületre is tragikus következményekkel volt. Az Egyesület nagyon rossz anyagi helyzetben találta: egyrészt az önállóságának lassú elvesztése okán, másrészt pedig „pénzvagyonát magyar állampapírokba és hadikölcsönökbe fektette”⁸⁴, így anyagi forrás nélkül maradt, amikor az egyesület titkára 1895-ben az egyetemi klinikáknak ajándékozta a Mikó Imre gróf által adományozott több mint tíz holdas múzeumi kertjét. Az EME kolozsvári bérháza „[...]a rekvirálások és kényszerbeszállítások miatt úgyszólván semmit sem jövedelmezett.”⁸⁵ Az 1930-as újraindulást a világháború végén a gr. Wass Ottiliától örökölt ingatlannal való tízéves sikeres gazdálkodás tette lehetővé, a ház felszabadult a kényszerbeszállítások alól és az 1928-ban megszűnt ostromállapot után kezdhette meg régi tevékenységének folytatását, – melyet az 1918-28 között illetve 1934-től ismételten érvényben tartott ostromállapot akadályozott – az előadások és gyűlések szervezését. Mindeközben, 1921-től az EME vezetősége hiába választott több alkalommal is új elnökséget, a román kormány jóváhagyását egy elnök sem kapta meg, így az Egyesület jogi helyzete a román uralom alatt mindvégig tisztázatlan maradt.

A tudományosságnak közvetlenül a háborút követő korszakát Jancsó Elemér három kisebb korszakra osztja. E felosztás szerint az 1926-ig tartó korszak a „próbálkozások kora.” Az erdélyi tudományosságot 1918 után a „minden magyar művelődési értéket elsorvasztani akaró” politika jellemezte a román állam részéről. Kisajátította a magyar tudósképzés „fellegvárát”, az I. Ferenc József Tudományegyetemet, és Ferdinánd román királyról nevezte el⁸⁶, ragaszkodott az EME gyűjteményeinek használatához, de cserébe bérleti díjat a 22 év alatt egyszer sem fizetett⁸⁷. Csak a teológiai képzés képviselte a magyar nyelvű felsőoktatást Erdélyben. A magyar egyetem tanárai 1919 májusában megtagadták „a román király iránti hűségeskü letételét, őket elbocsátották, s katonai segédlettel az egész intézményt teljes

⁸⁴SZABÓ T. Attila, *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*, *Hitel*, 1940—41. 2., 183—189, újrakiadva ZÁHONY Éva szerk., *Hitel — Kolozsvár 1935—1944*. I. kötet, Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991, 288—294, 290.

⁸⁵BÍRÓ Sándor, *A magyarság közművelődési helyzete Nagy-Romániában*, =Uő, *KISEBBSÉGBEN ÉS TÖBBSÉGBEN Románok és magyarok 1867-1940*, gond. CSAPODY Miklós–K. LENGYEL Zsolt–SZÁSZ Judit Anna, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989, 476.

⁸⁶Vö. POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918-1944)*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. I-II., 130.

⁸⁷Uő.

felszerelésével >>átvették <<.⁸⁸ 1919. november 3-án újonnan kinevezett tanári karral román tannyelvű egyetem létesült az épületekben. [...] A román egyetem bölcsészeti karának megnyitásától kezdve volt magyar nyelv és irodalom tanszéke is, de azt nem töltötték be.”⁸⁹ Ekkor a magyarság egyházi összefogással a kisebbségi szerződésre és a gyulafehérvári nyilatkozatokra alapozva „felekezeti” magyar egyetemet alapított. Ez az intézmény 1920. október 20-án kezdte meg működését, a munka az 1920/21-es tanév végéig tartott, mert a román egyetemi tanárok sajtótámadást intéztek a magyar egyetem ellen, ahogy azt Onisifor Ghibu, akkor kolozsvári egyetemi tanár később elismerte, „[...] a magyar egyetem megmaradását azért nem lehetett eltérni, mert ez az egyetem komoly versenyt támasztott volna a még fiatal román egyetemnek és a románoknak [...] még nem lett volna mivel kiállniuk a magyar egyetemmel szemben.”⁹⁰ Akik tehát Erdélyben maradtak „örökös zaklatás és bizonytalanság közepette”⁹¹ valóban a legnagyobb önzetlenséggel végeztek tudományos munkát. E két intézmény sorsának alakulása határozza meg részben a két világháború közötti erdélyi magyar tudomány szervezés történetét, mely korszakot Cseke Péter a „tudományművelés – egyetem nélkül” állapotával jellemzi.⁹²

Jancsó Elemér szerint 1918 fordulópontja, a *Metamorphosis Transilvaniae* nemcsak társadalmi, de szellemi értelemben is átalakulást jelentett a „többségiből” hirtelen „kisebbséggé” lett magyarság számára.⁹³ Ekkortól az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Egyetem által kialakított tudományosság hirtelen megszűnt, „[...] amikor külön magyar filozófia, külön magyar természettudomány, külön magyar történetírás Románia államhatárain belül nem létezhetett, vagy csak alárendelt szerepet játszhatott, akkor ezeknek a kulturális területeknek és az ágazatoknak a funkcióját kénytelen volt az irodalom bizonyos mértékig átvállalni és betölteni.”⁹⁴ A valódi életlehetőségek felismerésében a változás után a tudománnyal szemben az irodalom járt elől, ez az irodalom pedig „A megújított magyar nyelvet kapta örökségként a magyarországi irodalomtól, de elsősorban [...] Ady Endrétől. [...] Ady és a nyugatosok gazdag szellemi öröksége volt az a kiindulópont, ahonnan az >>új

⁸⁸ Mivel az EME tárait a Ferenc József Tudományegyetem megalapításakor az egyetem használatába adta, így az egyetem átvételével az EME gyűjteményeire is használati jogot formált.

⁸⁹ GAAL György, *Kristóf György = KRISTÓF György, Kritikai szempontok a magyar irodalom történetében: Tanulmányok*, s.a.r. GAAL György, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2013, 12.

⁹⁰ BÍRÓ, i.m., 465.

⁹¹ SZABÓ T. Attila, i.m., 288.

⁹² Cseke Péter, *Tudományművelés – egyetem nélkül =Uő, Paradigmaváltó erdélyi törekvések: Kisebbségi létértelmezések*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 266-274.

⁹³ JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar tudományosság húsz éve (1919-1939)*, *Az Ország Útja*, 1940/1, 8.

⁹⁴ LÁNG Gusztáv, *Séta egy definíció körül = KÁNTOR Lajos – LÁNG Gusztáv, SZÁZ ÉV KALAND: Erdély magyar irodalmáról (1918-2017)*, Bookart, 2018, 13.

irodalmat és új magyar lelkiséget<< megteremteni akarók elindultak. Akarva, nem akarva, ma is a Nyugatot folytatják Erdély írói...”⁹⁵ Láng Gusztáv szerint az erdélyi irodalom értékeit össznemzeti hagyomány inspirálta, és az az egyetemes irodalom, amelynek közös alapja a nemzeti irodalom egésze által kimunkált nemzeti nyelv.⁹⁶ Jancsó szavai >>az új magyar irodalmat és lelkiséget megteremteni akarók<< enyhe iróniája Láng Gusztáv által közel hatvan év múltán megfogalmazott gondolattal összekapcsolva nyernek értelmet: „Minden olyan kísérlet, amely egy anyanemzettől elkülönülő kisebbségi (nemzetiségi) tudat kimunkálását célozza, az önfelszámolás, az identitássorvasztás útjára visz.”⁹⁷ Az irodalom, szerepének megerősödése által a közösségi identitás hordozója is lett a tudomány alulmaradásával szemben. Jancsó Elemér utalt arra, hogy a változás utáni évtizedben az erdélyi tudósok és írók között ellentét alakult ki, nézetei szerint az irodalom „konzervatívabb árnyalataiban is modernebb szemlélettel rendelkezett”, mint a tudomány. Így a tudósok a kezdő irodalommal szemben a kritika legmagasabb mértékét próbálták alkalmazni, amelyet az írók teljes mértékben visszautasítottak és az irodalmi bírálóknak még a legenyhébb formáját sem fogadták el.⁹⁸

A két világháború közötti szellemi élet irodalomközpontúsága a tudomány folytonosságában keletkezett töréssel is magyarázható. A tudományművelés intézményi feltételek nélkül ellehetetlenült, az egyetem tudós tanárai Magyarországra költöztek vagy a felekezeti iskolák valamelyikében folytatták tevékenységüket⁹⁹, nem volt lehetőségük arra, hogy választott szakterületüket főfoglalkozásként művelhessék: „Erdélyben a két világháború közötti években a tudományos kutatás csak valamilyen kenyérkereső foglalkozás mellett vállalt nobile officium lehetett.” – írja Benkő Samu¹⁰⁰.

⁹⁵JANCÓSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4.

⁹⁶ Vö. LÁNG Gusztáv, i.m.,15.

⁹⁷LÁNG Gusztáv, i.m., 16.

⁹⁸ Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar tudományosság húsz éve (1919-1939)*, Az Ország Útja, 1940/1, 8.

⁹⁹ Ez a tény jelentősen árnyalja Jancsó Elemér szerepét, pozícióját választási lehetőségeit is. A kialakuló irodalmi életben, ahol, mint látjuk, Kristóf György egyetemi oktatóként van jelen, Kuncz Aladár a Helikon szerkesztőjeként, György Lajos pedig szintén szerkesztőként, EME főtítkárként, szakosztályi elnökként, illetve az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgató tanácsának tagjaként, majd az 1920-as évek végén a felekezetek által létrehozott Tanulmányi Felügyelő Bizottság igazgatója. Bitay Árpád 1925-1927 között szintén a Katolikus Status tanügyi referense igazgatói minőségben, majd a gyulefhevári Római Katolikus Teológia tanára, id. Kántor Lajos, aki szintén Eötvös-kollégista volt, a Kolozsvári Református Leánylíceum tanára, a Gyakorló Főgimnázium igazgatója. A lapszerkesztő, az egyetemi oktató és a felekezeti középiskolai tanár pozíciók jöhetnek szóba Jancsó számára, ahol egyetemi oktatói pozíció tulajdonképpen egy volt, azt pedig Kristóf György egyszemélyben tölti be 1945-ig, nyugdíjazásakor több egyetemi oktatói állást is kiírnak, ekkor lesz György Lajos és Jancsó Elemér a Kolozsvári Egyetem tanára, ami pozícióváltást jelent Jancsó számára.

¹⁰⁰ BENKŐ Samu, *Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága*, Magyar Tudomány, 1993/2, 224.

A román egyetem magyar tanszékének betöltésére a felekezeti egyetem beszüntetését követő tanévben, 1922. január 3-án írtak ki pályázatot, ahol Kristóf György 1922. április 1-től ideiglenesen, majd – a sikeres pályázati eljárás lezárulása után – 1923 februárjától rendkívüli tanárként tanított.¹⁰¹ 1922-től 1940-ig Kristóf György egyszemélyben oktatta a teljes magyar irodalomtörténetet és nyelvészetet a kolozsvári egyetemen. Ebben a kezdeti időszakban a tudományos írásoknak a Pásztortűz, az Erdélyi Irodalmi Szemle, a Napkelet és a Zord Idő adtak teret, szerepe volt az irodalmi élet intézményesítésében továbbá az Ellenzék irodalmi mellékletének, a Keleti Újság pályázatainak. Az Erdélyi Irodalmi Szemlét (1924-1929) kezdetben Borbély István (1924-től), majd György Lajos (1926-tól) szerkesztette és ez a lap képviselte a kezdetekkor az irodalomtudományt Erdélyben. A korszakot – tehát az 1919-et követő és 1930-ig tartó időszakot – a tudományműveléssel szemben az irodalomközpontúság dominálja, ennek oka, hogy a hatalomváltást követően „[...] az erdélyi magyar sajtó erőteljes támasza lehetett az 1918 előtti intézmények újjászervezésének, illetve újabbak létesítésének. [...] a tiszavirág-életű irodalmi folyóiratok mellett a napi sajtó volt a >>felnevelő dajkája<< az erdélyi szépirodalomnak, az irodalmi élet intézményesítésének.”¹⁰²

Az erdélyi tudományosság történetében az 1926-tal induló korszakot Jancsó a „csendes erőgyűjtés” és a „felkészülődés jegyében”¹⁰³ jellemzi. 1924-ben megalakult az Erdélyi Szépműves Céh, ezzel intézményesült a „kisebbségi irodalom”, azonban a céh csak szépirodalmi könyvek kiadására kötelezte el magát, tudományos munkák kiadására nem, így a fellendülő irodalmi élettel szemben a tudományos élet hanyatlását lehetett érzékelni. Az Erdélyi Irodalmi Szemle, amely eddig a tudományosság fórumaként működött, 1929-ben megszűnt, viszont újraindult ebben az időszakban az Erdélyi Múzeum György Lajos szerkesztésével.

Az erdélyi magyar tudományos élet háború utáni harmadik korszaka az Erdélyi Múzeum 1930-as újraindulásától számított tíz év, mely azt igazolta, hogy lehetséges politikamentes tudományszemlélet.¹⁰⁴ A lap a pozitívista irodalomtudomány szellemiségét tükrözte, de a szellemtörténeti iránynak is voltak képviselői. A tudomány újjászervezését ekkor az Erdélyi Múzeum-Egyesület végezte, évente Erdély más-más városába vitte vándorgyűléseit, a vándorgyűlésekről évkönyv formában kiadványt készítettek, és folyóiratát is kiadta

¹⁰¹ Nyilvános egyetemi tanári rangot 1926-ban kapott. Vö. GAAL György, i.m. 11-15., itt: 13.

¹⁰² CSEKE Péter, *Az Erdélyi Fiatalok távlatnyitása 1929/1930 fordulóján = Uő, Borongós ég alatt: Sajtótörténeti tanulmányok 1980-2014*, Nap Kiadó, Bp., 2015, 28-50, itt: 38.

¹⁰³ JANCÓS, i.m., 8.

¹⁰⁴ Uő., 10.

negyedévente. Mindezek mellett évente 30-40 népszerűsítő előadást rendezett. A fõnt említett politikamentes tudomány szemlélet megvalósulása a kezdetektõl törekvése volt a lapnak, ám a jelzett idõszakban, – ahogyan azt Egyed Emese is jelezte a lap irodalomtudományhoz való hozzájárulási területeit vizsgáló tanulmányában – „Amikor egy Babits Mihály nem utazhat Marosvásárhelyre felolvasni, a körülmények erdélyi útvonalára módosítására kényszerítenek egy Móricz Zsigmondot, vagy éppen szélsőséges véleményekkel szemben kell az irodalom függetlenségét védelmezni¹⁰⁵ [...] – az irodalomkutatás fóruma ajánlatosabbnak látja a régi irodalom politikailag talán kevésbé kockázatos tanulmányozását.”¹⁰⁶ Az Erdélyi Múzeum a kezdetektõl õrizte a múzeumi gondolatot és folytonosságot jelentett a dualizmus korának erdélyi tudományossága és a Trianont követõ évek tudományossága között. A múzeumi gondolat tartalmazza az erdélyi tárgyú kutatási témák elsõdlegességét, az erdélyi társadalomszervezés tudományos igényét¹⁰⁷, így hozzájárult a közösségi identitás, mint lokális érték fenntartásához.

A korszak vezéregyéniségei úgy gondolták, hogy a kisebbségi helyzetet meg kell ismerni, az új államkeretben a kisebbségi létnek a feltételeit kell számbavenni, így az intézményvédelem összekapcsolódott az intézményalapítási szándékokkal. Ezért több nemzetiségi életmodell¹⁰⁸ kidolgozásának lehetünk tanúi a korszakban. Ekkor körvonalazódik a már meglévõ intézmények mellett a Tizenegyek, a Korunk, az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Fiatalok, az Új Arcvonal, a Magyar Kisebbség és a Hitel szellemi mûhelye. A kisebbségi léthelyzet megismerésének és felismerésének vágya inspirálta a falukutatással foglalkozó Erdélyi Fiatalok mozgalmát is, ezért szorgalmazták a legkorszerűbb társadalomtudományi módszerek tanulmányozását, a kisebbségi élet kérdéseinek tudományos megközelítését. A kisebbség-orientáció határozza meg a korszakban a filozófiát, a tudományosságot, az irodalmat, a gazdasági és politikai életet. A kisebbségi helyzet viszont más volt a két világháború közötti idõszakban, más 1940 és 1944 között, majd a diktatúra ideje alatt és megint más a rendszerváltás után.

A trianoni döntés következményei az erdélyi tudományosság történetében a folytonosság megszakítottóságát hordozzák. Jan Assmann Maurice Halbwachs francia szociológustól veszi

¹⁰⁵ *Idõszerû írói vallomás. Tamási Áron nyilatkozata új regényérõl, az európaiságról, a transzszilvánizmusról és az „írói” falukutató munkáról*, Páosztortúz, XIV. évf. 1938. március, 162-163. (A cikk aláíratlan.)

¹⁰⁶ EGYED Emese, *Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban*, Erdélyi Múzeum, LXXI. kötet, 2009/3-4, 123.

¹⁰⁷ Az olyan irodalmi decentrumok, mint például az Erdélyi Fiatalok, majd a Hitel-csoport, illetve az Erdélyi Tudományos Intézet e téren betöltött szerepét a dolgozat külön fejezetei tárgyalják.

¹⁰⁸ Vö. CSEKE Péter, *ERDÉLYI FIATALOK: Dokumentumok, viták (1930-1940)*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1986, 21.

át a kollektív emlékezet¹⁰⁹ fogalmát, s az emlékezet alakzatait három ismérv útján határozta meg: a kollektív emlékezet „térbeli és időbeli kötöttsége”, az emlékezet „csoportfüggősége” és a kollektív emlékezet „rekonstruktív természete” alapján. Az első ismérv szerint az emlékezés térbeli kereteihez „[...] az emlékezés még hiányukban is – sőt csak akkor igazán – „hazaként” ragaszkodik”¹¹⁰, hiszen az Énhez önmaga hordozójaként a „fizikai környezete” (entourage matériel) is hozzá tartozik, és ez minden közösség sajátja. Így: „Csoport és tér szimbolikus lényegközösséget alkot, melyhez a csoport akkor is ragaszkodik, ha saját terétől elszakad – ilyenkor a szent helyeket szimbolikusan teremti újra.”¹¹¹ A második ismérv alapján a csoport önmagáról kialakított képe az

„[...] odakinntől való különbségeket kihangsúlyozza, az idebent uralkodót viszont eltussolja, és kialakítja >>önazonossága időtálló tudatát<< úgy, hogy >>az emlékezet őrizte tények megfelelés, hasonlóság és folytonosság<< szempontjából lesznek kiválasztva és nyerik el távlati nézőpontjukat. Abban a pillanatban, hogy egy csoport döntő változásnak ébred tudatára, megszűnik csoportként létezni, és új csoportnak adja át a helyét. Minthogy azonban minden csoport tartósságra tör, a változások elkendőzésére és a történelem változásmentes tartamként való észlelésére hajlik.”¹¹²

Az emlékezet alakzatainak harmadik összetevője szerint, mivel az emlékezet rekonstruktív módon működik, a jelen vonatkoztatási keretei szerint történik a múlt újraértelmezése: „Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi.”¹¹³ A folytonosság megszakítása az 1920-as években az újragondolásra kényszerített irodalom-fogalom körül is számos eszménykereső és eszmetisztázó vitának lett a korszaka a magyar irodalom történetében. Ebbe a közegbe lép be Jancsó Elemér az 1920-as évek közepén.

---

¹⁰⁹ Halbwachsi értelemben az emlékezet társadalmi meghatározottságú, hiszen a tökéletes magányban felnövekvő egyén nem rendelkezne emlékezőképességgel, mert – bár az egyén „rendelkezik” emlékezettel – de az emlékezőképesség kollektív produktum, Vö. Jan ASSMANN, i.m., 36-37.

¹¹⁰Uo., 39.

¹¹¹Uo., 40.

¹¹²Uo.,41.

¹¹³Uo., 43.

4. Egy tudósi pályamodell a magyar kultúra és irodalom történetében

A háborús veszteségek és repatriálások miatt az erdélyi magyar szellemi élet mozgásából kimarad egy egész nemzedék¹¹⁴. A 19. század utolsó évtizedében született, 1919-re tehát a harmincas évei körül járó, egyetemet végzett, pályájának kezdeti, de már jól körvonalazható szakaszát élő, fiatal értelmiségiek nemzedékéről van szó. Amikor Jancsó Elemér visszatért Kolozsvárra és a Református Kollégium tanára lett, az irodalmi élet megszervezésében Kuncz Aladárnak volt meghatározó szerepe, az ő szervezőkészsége fogta össze a „hőskor” nagy nemzedékének irodalmi tevékenységét. Kuncz előbb az *Ellenzék* irodalmi mellékletét, később az Erdélyi Helikont szerkesztette. Az 1920-as években a fokozódó irodalmi érdeklődés kielégítésére a napilapok vasárnapi számaiban szépirodalmi mellékletet rendszeresítettek. Az *Ellenzék* irodalmi mellékletét kezdetben Kuncz Aladár egyedül, majd Áprily Lajossal közösen szerkesztették. Az *Ellenzék* e rovatában megjelenő szerzők később az 1924-ben alapított Erdélyi Szépműves Céh sorozatában, majd 1928-tól az Erdélyi Helikonban is publikálnak. Kuncz szerepe az irodalmi élet megszervezésében több ponton is meghatározó. Egyrészt összefogja a vidéken elszigetelten élő írókat, költőket (pl. Bárd Oszkár, Olosz Lajos, Endre Károly, Tompa László, Szántó György) és bevonja az irodalmi életbe, támogatja a fiatalokat és időseket egyaránt (pl. Sipos Domokos), továbbá a világirodalmi alkotásokról készült tanulmányokkal és fordításokkal óvni kívánja az írókat a provincializmus zsákutcájától, és ezzel egyidőben meg kívánta ismertetni az olvasókat olyan világirodalmi alkotók műveivel, mint Tolsztoj, Romain Rolland, Dosztojevszkij, Oscar Wilde, Anatole France stb. Ugyancsak Kuncz volt az, aki a modern magyar írók, elsősorban a Nyugat nagy nemzedékének a közvetítője azzal, hogy rendszeresen kér és közöl írásokat tőlük, illetve a román irodalom felé is nyit, a román irodalom klasszikus alkotásainak magyar fordításai által.

A kisebbségi közösségi létformákat megalapozó „idős” generáció után azonban közvetlenül azok vállaltak aktív szerepet a közéletben, akik a húszas évek második felében kerültek a főiskolák, egyetemek padjaiba.¹¹⁵ Ez volt az a nemzedék, amelyiknek az impériumváltás következtében – Szabédi László szavait idézve – „távlattalanná” vált az élete. Emlékeit fölidézve írja: „[...] nem tudtuk, mire tanulunk, nem tudtuk, mire készülünk.

¹¹⁴VALLASEK Júlia, „*Hinni és hihetni egymásban*” (*Hitel*) = Uő, *Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940-1944 között az észak erdélyi kulturális életben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003, 59.

¹¹⁵Uo., 59.

Ez a távlattalanság csak erősítette érdeklődésem iránytalanul sokoldalúságát.”¹¹⁶Két évvel volt fiatalabb Jancsó Eleménnél, szavai a kortárs hű emlékeit idézik a korszakról, a nemzedékváltásról: „Az 1925 előtt végzett magyar érettségizettek kénytelenek voltak Magyarországra menni tanulni, mert anyanyelvükön csak ott tanulhattak, s mert románul, ha akartak volna sem tudtak volna érvényesülni, hiszen nem tudtak románul. [...]. 1925 előtt tehát nem volt szükség törvényre¹¹⁷, amely a magyar ifjúság elől elzárja a felsőfokú oktatást.”¹¹⁸

A Kolozsvára Párizsból visszatért Jancsó Elemér a huszadik századi erdélyi irodalomtörténet-írás történetében nagyon fontosnak bizonyult, az előtte járó irodalomtörténészek ugyanis, mint Kristóf György vagy György Lajos, a korábbi korszakok irodalomtörténet-írásával foglalkoztak. A fiatal Jancsó, a történeti távlat megkötetéseitől elrugaskodva, már pályájának kezdetén kisebb-nagyobb íróportrékban foglalkozott a húszas évek népszerű erdélyi magyar íróival, Makkai Sándorral, Sipos Domokossal, Bárd Oszkarral, Szombati Szabó Istvánnal, Szentimrei Jenővel,¹¹⁹ de francia és román nyelvű könyvről is írt ismertetések, készített fordításokat. 1924-től könyvismertetéseknek elsősorban az Erdélyi Irodalmi Szemle, az Ifjú Erdély, a Pásztortűz, az Erdélyi Helikon, 1930-tól az Erdélyi Múzeum adott helyet.

Jancsó Elemér annak a „fiatal generációnak” volt a tagja, amelyik a kisebbségi életformában szocializálódott, és az előző nemzedékkel szemben beszélte a román nyelvet. Azonban sokakkal ellentétben – akik már nyelvismeret okán szülőföldön végezheték egyetemi tanulmányaikat – ő még „külföldön”, Magyarországon, a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta egyetemi tanulmányait (1922-1926) és ugyanitt doktorált 1926-ban. Ezen időszak alatt Eötvös Collégium hallgatója volt. 1927-ben tanári szakvizsgát tett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd a párizsi Sorbonne-on tanult. A párizsi leckekönyv szerint 1926. november 9-én iktatták az egyetem tagjai sorába.

Jancsó Elemér Párizsból való hazatérése után Kolozsváron kezdte el tanári tevékenységét 1927 őszén, helyettes tanárként a Kolozsvári Református Főgimnáziumban. Azért kellett helyettes tanárként elfogadnia az állást, mert licența vizsgát, vagyis alapvizsgát kellett tennie Romániában, amihez a miniszter jóváhagyására is szükség volt. 1927-től 1942-ig volt egykori

¹¹⁶SZABÉDI László, *Pótlás Szabédi László életrajzához*, Kolozsvár, 1950. okt. 1-én. = *A Lázár utcától a Postakert utcáig: Szabédi László naplójeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése*, s.a.r. BARTHA Katalin Ágnes, Kolozsvár, Komp-Press, 2007.

¹¹⁷Az 1925-ben kiadott új közepoktatási és Angheliescu-féle magánoktatási törvény megszigorította az érettségi vizsgát, minden IV. gimnáziumi osztályt végzettnek abszolváló vizsgát kellett tennie román nyelvből.

¹¹⁸SZABÉDI László, i.m., 25.

¹¹⁹Vö. POMOGÁTS Béla, *Tudós Kolozsváron. Emlékezés Jancsó Elemérrre*, Tiszatáj, 2002/10, 99-106.

alma materének tanára. „Sok erdélyi magyar fiatal magyarországi vagy más külföldi egyetemen tanult tovább, s onnan többségük nem tért vissza Romániába, egyrészt, mert a külföldi egyetemeken szerzett diplomát Románia nem ismerte el, másrészt sokan nem vállalták a kisebbségi élet nehézségeit.”¹²⁰Dokumentumértékű az OSZK kéziratárában található, Fábrián Dániel¹²¹ Jancsó Elemérnek 1969. augusztus 11-én, Bernből keltezett levélrészlete, mellyel az akkor „érdemes professzor” címmel ismerték el addigi életművét:

„[...] Magas kitüntetésedhez¹²² meleg szívvel gratulálok. Megérdemelten kaptad. Nemzetünk és az egyetemes kultúra érdeke, hogy még dolgozhass. Én szentül hiszem, hogy betöltheted hivatásodat. A te otthonod az örök magyarság önismeretének, jelentőségének tudományos kegyhelye. Nem tudok annak az estének a benyomásaitól szabadulni, amikor egy páratlan tehetség gazdag műhelyét megmutattad. Majdnem az volt az érzésem, hogy az erdélyi magyar kultúra múltban, jelenben és jövőben te vagy! Ilyen élmények erősítik meg gondolkodásunkban azt az érzést, hogy vannak korok, helyzetek, amikor egy-egy ember élete milliókénál többet ér. Milyen egyszerű lett volna, vonatra ülni, mint tíz- és százezrek tették, hogy fényes karriert követeljél magadnak. Helyette a tájhoz, a néphez való hűséget választottad. Ha egyszer munkásságodat az én csetledező tollam szemrevételezi, az örök nagy Mistralok szent kisebbségei között lesz helyetek!”

Jancsó Elemér tehát ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelytől a kisebbségi sorsba került erdélyi magyarság megszervezését várták. A Református Kollégium tanáraként tudományos munkásságát kezdetben – az 1920-as évek végén, 1930-as évek elején – a kortárs erdélyi irodalom jelenségeinek a vizsgálata határozta meg, majd ezen korszak irodalomtörténetének a megírása érdekelte. Az 1930-as évek második felétől az erdélyi felvilágosodással foglalkozott és lett az erdélyi felvilágosodás-kutatások Magyarországon is elismert professzora Erdélyben. 1939-ben útjára indította az *Erdélyi Ritkaságok* forráskiadvány-sorozatát. A Régi Magyar Könyvtár és a Magyar Irodalmi Ritkaságok mintájára elgondolt sorozattal az erdélyi irodalom és művelődéstörténet kiadatlan és értékes emlékeinek a megjelentetése volt a célja. 1942-ben az Erdélyi Tudományos Intézet tudományos kutatója lett, ettől kezdve tanulmányai a felvilágosodás és a reformkor szellemi életére koncentráltak. Az itt végzett kutatások egyik

¹²⁰ZÁHONY Éva, *A magyar kisebbségi élet kezdete Romániában* = Uő, *Hitel*, Kolozsvár 1935-1944.I., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991. 14.

¹²¹OSZK, Kéziratár, Fond 399, Jancsó Elemér levelezése, Do-Fuw jelölésű dobozban.

¹²²Ekkor kapott érdemes professzori címet.

nagyszabású eredménye az 1955-ben megjelent, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című munkája. 1945-ben a Groza-kormány az újonnan megalakult Bolyai Tudományegyetem magyar Irodalomtörténeti Intézetéhez György Lajost és Jancsó Elemért nevezte ki, György Lajost prorektor minőségben, Jancsó Elemért a Bölcsészeti Kar dékánjának. Jancsó Elemér munkássága során tíz évig modern magyar irodalmat is tanított, huszonöt éven át a felvilágosodás korának irodalomtörténetét adta elő. 1956 szeptemberétől 1959 februárjáig, majd 1965-től haláláig a magyar irodalomtörténeti tanszék tanszékvezető professzora volt Kolozsváron.

4.1. Státuszváltás és szerepértelmezés

A 20. század történelme egyéneket, etnikai közösségeket és országokat kényszerített státuszváltásra. Nem őrizhette a döntően a maga nemzetében gondolkodó, kizárólag az örökül kapott identitását, ha az általa beszélt nyelv megszűnt az állam nyelve lenni. Azok az etnikai közösségek, – például a skótok és a bretonok – amelyek minden beolvasztási kísérletet elhárítottak, újra kellett fogalmazniuk az öröklött viszonyokból következő kapcsolataikat, ha az országon belül a gazdasági hatalom már nem az etnikai arányosság szerint működött. A „Közép-Európa”-t jelentő csehek és lengyelek is új helyzetben találták magukat, amikor az első világháború után az egyik a „Köztes-Európa”-hoz tartozó Szlovákiával „alapított” közös államot, a másik pedig a Molotov-Ribentrop paktum következtében fele-fele arányban két másik állam része lett, amelyiknek napi gyakorlatával és politikai céljaival semmiféle közösséget nem érzett.

Ugyanez a kényszer-státuszváltás jellemezte a 17. század elejétől már feljegyzett adatokkal rendelkező Jancsó-család történetét.¹²³Jancsó Elemér mind apai, mind anyai ágon híres erdélyi családok leszármazottja. Az apai ágon 1613-ban nemességet kapott Jancsó Simon (1541-1580) az első ismertős. A Jancsó fivérek – Béla és Elemér – előtt nem volt író a családban. A kézdivásárhelyi Jancsók prédikátorok voltak több mint száz éven át a kézdiszéki Maksán. Maga Jancsó Samu, a nagypapa is felszentelt református lelképásztor volt, s ha nem lendül fel

---

¹²³A családja Jancsó Miklósék lakásán, a kolozsvári Petőfi utca 56. szám alatti ház egyik szobájának falán látható, a család engedélyével készült másolata az 1. számú mellékletben látható.

az erdélyi vasútforgalom, örökölte volna a családi szószéket és a palástot. Ám a kiegyezés kori konjunktúrája őt is magával ragadta: vasutas lett, azaz humán értelmiségi körből átlépett az állami hivatalnokok körébe. Emelkedésének állomásai Héjjasfalva, Nagyenyed, Tövis voltak. Héjjasfalvi állomásfőnök volt, amikor felesége, Balogh Anna – ő is egyházi ember, kántortanító leánya – fiát, Jancsó Ödönt (1875-1936) a világra hozta. Jancsó Ödön előbb fél szemét veszítette el, – fúrás-faragás közben – aztán édesanyját. Anyja betegsége és korai halála keltette fel benne az érdeklődést az orvosi pálya iránt, s lett a kolozsvári Purjesz és Lechner professzor mellett tanársegéd, majd Marosújváron egy emberöltőn át fél szemmel operáló bányakerületi orvos.

Anyai ágon sem voltak írók, bányászok, idővel bányatulajdonosok voltak a családban.

„A Zsakók vasat bányásztak Torockón, a Székelyek aranyat Verespatakon. Zsakó István, a dédapa községi bíró és nemzetőr százados volt Torockón. Községmentő tetteit Jókai írja le az *Egy az Istenben*. Fia, ifjabb István bányászati főiskolát végzett Selmecebányán, de amikor a vasérc elapadt, a jogot is elvégezte, és bírói pályára lépett. Székely Jakab verespataki bányász leányát, Terézt vette feleségül. (...) Hét gyermeket neveltek fel, a harmadikat, az akkor tizenhét éves Sárát vette feleségül dr. Jancsó Ödön.”¹²⁴

Jancsó Elemér édesanyjának, „Sárika néninek” nagyapja, neki dédapja volt a Jókai regényhős Zsakó István.

A 20. század elején született Jancsók hárman voltak testvérek: Jancsó Elemér (1905-1971), Jancsó Béla (1903–1967) író, orvostörténész és Rohonyi Vilmosné Jancsó Éva. Jancsó Elemér felesége Máthé-Szabó Magda volt, fia Jancsó Miklós (1946–2017) színész, író. Jancsó Elemér és Kuncz Aladár családi kötődéseit Jancsó Elemérné Máthé-Szabó Magda fiának, Jancsó Miklósnak 1971-ben írott *Emlékiratában*¹²⁵ írta meg részletesen¹²⁶. Jancsó Elemér és Máthé-

¹²⁴MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* = JANCsó Béla, *Irodalom és közélet. Cikkék, esszék, tanulmányok*, bev., Mikó Imre, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973, 6-7.

¹²⁵Jancsó Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, *Emlékirat, Életképek Kolozsvárról, Kunczéről és más családokról*, gond., SZÉKELY Melinda és H. SZABÓ Gyula, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2016.

¹²⁶JANCsó Elemér feleségének dédapja anyai ágon KUNCZ Antal volt, dédanyja SZÜCS Katalin. „Kuncz Antal „erdőmester” volt valamelyik dunántúli nagybirtokon, talán a Festetich grófékén. Kuncz Antalnak és Szücs Katalinnak két gyermeke volt, Adolf és Elek. (...) Adolf bácsi a papi pályára ment, sokra vitte, premontrei prépost volt Csornán.” Uo., KUNCZ Elek a tanári pályát választotta, így került Nagyszebenbe, ahol megismerte feleségét, CSONKA Ágnes. JANCsó Elemér későbbi feleségének, MÁTHÉ SZABÓ Magdának nagyapját, KUNCZ Eleket 1890-ben Nagyváradra nevezték ki tankerületi főigazgatónak, majd 1892-ben Kolozsvárra, ahol több mint 25 évig töltötte be ezt a pozíciót. 14. gyermekük születése után, 1892. február 26-án CSONKA Ágnes 39 évesen tüdőgyulladásban meghalt. KUNCZ Elek, mivel 4 gyermekük már kiskorukban meghalt különböző járványokban, 10 gyermekkel maradt özvegyen. A legidősebb fiú, KUNCZ Elek (1874-1894) ekkor 18 éves lehetett, majd KUNCZ Ágnes (1875-?), KUNCZ Ilon (187?-1923), KUNCZ Vilma (1880-1956), KUNCZ Adolf katonatiszt majd körjegyző

Szabó Magda fia Jancsó Miklós kolozsvári színművész, író, egyetemi tanár, felesége Rekita Rozália, szintén a kolozsvári színház színművésze volt. Jancsó Elemér hagyatékának jogutóda unokája, Jancsó Hajnal, testvére Jancsó Noémi (1988-2010).

Itt kell még még számba venni három közéleti szereplővel való rokoni kapcsolatát is: Jancsó Elemérnek Mikó Imre¹²⁷ (1911-1977) első unokatestvére volt, hiszen Jancsó Elemér édesanyja, Zsakó Sarolta és Zsakó Ágnes (Andor, Ilonka, István, Jenő, Lenke, Zoltán, és Gyula mellett) testvérek voltak, Zsakó Ágnes (1889-1968) pedig Mikó Lőrincz vette feleségül és az ő gyermekük Mikó Imre, az említett jogász, író, politikus. A Kuncz-rokonság: már említettük, hogy Máthé-Szabó Magda édesanyja, Kuncz Vilma testvére volt Kuncz Aladárnak. Miután Máthé-Szabó Károly¹²⁸ orvos 36 évesen Budapesten hirtelen meghalt, Kuncz Vilma három gyermekével 1912-ben visszaköltözött édesapjához, Kuncz Elekhez Kolozsvárra. Az 1923-ban ide visszatérő Kuncz Aladár egy lakásban lakott Kuncz Vilma lányaival. Máthé-Szabó Károlynak, Margit, Magda és Márta édesapjának testvére Szabó Kálmán volt, aki Hahn Jozefát vette feleségül, az ő gyermekük Cs. Szabó László. Jancsó Elemérné Máthé Szabó Magda és Cs. Szabó László első unokatestvérek voltak. Máthé-Szabó Magda 1945-ben ment feleségül Jancsó Elemérhez.

A Jancsó-nemzetség tehát a XVII. században a földművelést értelmiségi-hivatalnoki munkakörre cserélte, melyben napjainkig megmaradt státus-őrző nemzetségként.

Küüllőkőrösön (1882-1957), KUNCZ Ödön jogász Budapesten (1884-1965), KUNCZ Aladár tanár, író, irodalomszervező Budapesten és Kolozsváron (1885-1931), KUNCZ Andor orvos Budapesten (1888-1974), KUNCZ Lajos jogász Budapesten (1890-195?), KUNCZ Margit (1892-1894). JANCÓSÓ Elemér feleségének anyja, KUNCZ Vilma MÁTHÉ-SZABÓ Károlyhoz (1876-1912) ment feleségül, gyermekeik MÁTHÉ-SZABÓ Margit (1923-?), MÁTHÉ-SZABÓ Károly (?-1906), MÁTHÉ-SZABÓ Zoltán (?-1906), MÁTHÉ-SZABÓ Magda (1907-1982).

¹²⁷Író, jogász, jog- és államtudományi szakíró, politikus.

¹²⁸MÁTHÉ-SZABÓ Károly és JANCÓSÓ Ödön Kolozsváron évfolyamtársak voltak az orvosi egyetemen.

4.2. Jancsó Elemér tanulmányai: Kolozsvártól Párizsig

Jancsó Elemér 1916 őszén, 12 évesen került az 1622-ben alapított kolozsvári Református Főgimnáziumba és Kollégiumba, ahol 1922-ben érettségizett.¹²⁹ A Jancsó-család ekkor Marosújváron élt, csak 1921 őszén költözött Kolozsvárra.¹³⁰ Jancsó Ödön házat vett és magánrendelőt nyitott a Moșilor utca 16. szám alatt. Elemér az 1916-17-es tanévben 3. osztályos volt. Nagyon nehéz időszak volt ez a Kollégium és lakóinak az életében, hiszen háborús idők voltak, a katonaság kórház céljára használta az intézmény egy részét, az internátusban nyolcan laktak egy szobában, tíz darab fa jutott naponta egy szobára. A gyenge koszt és a hideg tette különösen keservessé a diákok életét. A tanárok egy része a fronton volt, ezért 60-70 tanuló került egy osztályba. Az idősebb diáktársai közül többet besoroztak, az utcákon 1916 végén minden második ember katona volt. 1918 őszén Kolozsvárra is eljutott az Európa-szerte pusztító spanyolnátha járvány, amikor is három hónapra bezárták a Kollégiumot.

A Kollégium igazgatója Kovács Dezső volt, tanárai pedig Seprődi János, a folklórgyűjtő, aki sok tekintetben Bartók Béla előfutárának tekinthető, a magyar irodalomtörténet tanára és a kollégium könyvtárosa a már említett Brüll Emánuel, neki köszönheti a Nyugat folyóirat számainak megismerését is, továbbá Kovács Ferenc (magyar-német), Tárkányi György (vallásstan), Tompa Arthur (földrajz, természetrajz, vegytan), Tavaszy Sándor (latin-történelem), Illés Gyula (gyorsírás). Jancsó Elemér a kollégiumi évekről 1932-ben írott visszaemlékezésében így jellemzi tanárai tevékenységét: „[...] mindent megtettek a mi emberi és magyar jellemünk kiképzésében.”¹³¹ 1919 őszétől a háborúból és a fogságból visszatért tanárai közül megemlíthető még Nagy Jenő, Gönczy László, Tulogdy János, Koncz Rudolf, Sándor Ferenc és Miklós Viktor.

1919 őszétől ismét rendszeresen kellett készülni az órákra, ami nem volt könnyű. Elindult azonban ugyanebben az időben a várható román főhatóságra gondolva a tisztviselői, tanári családok menekülése, s az egykori harmadik osztály nyolcvan fős létszáma 47-re csökkent:

¹²⁹A gimnázium a két világháború közötti tudáselit által látogatott középiskolák gyakorisági sorrendjében a budapesti iskolákat követően a kiemelkedő hatodik helyen szerepel, a vidéki iskolák közül az első helyen. Ld., KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR, *A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása*, Korall, 2001/3-4., 178.

¹³⁰JANCSÓ Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, i.m., 18.

¹³¹JANCSÓ Elemér, *Az idők sodrában. Diákélet a helyi Református Kollégiumban 1916-1922 között*, Ifjú Erdély, 1935/6. sz. 101-102.

ebből 25-en elsősorban Budapestre és az ország közepe felé költöztek, a többiek meghaltak. Jancsó Elemér e közösséget nemzedéknek¹³² nevezi, és így jellemzi:

„Nagy és híres vagy vagyonos ember senki sem lett közülünk, de legtöbbje letörve és az élet kegyetlen harcaiban lemorzsolódva megmaradt becsületes és jószándékú magyarnak, olyannak, amilyenek a kollégium akart mindnyájunkat nevelni. És hogy nem lettünk többek, jobbak és igazibb jövőt formálni tudók, az a háborúnak tulajdonítható, amelynek keserves bélyegét gyermekkorunk legszebb emlékein fogjuk örökké hordani, mert a mi nemzedékünk a háború, a forradalmak és az impériumváltozás elsodort, jövőtlen és reménytelen nemzedéke.”¹³³

Marosújvár és a Református Kollégium Jancsó Elemér pályaválasztását is meghatározta, és ebben nagy szerepe volt Kelemen Lajosnak¹³⁴:

„Az irodalomtörténet iránti érdeklődésemet gyermekkoromban a könyvgyűjtés ébresztette fel. Meg a régi történeti emlékek iránti érdeklődésem – írta, melyet -, amelyet Kelemen Lajos fakasztott fel bennem, aki Marosújváron, szülővárosomban járván, a vidék érdekességeit olyan színesen mondta el, hogy azt nem lehetett többet elfelejteni. [...] Már tizenhat éves koromban elhatároztam, hogy tanári pályára megyek és az irodalomtörténeti szakot választom. [...] A párizsi Bibliothèque Nationale, az Ecole Normale Supérieure mély hatással voltak rám, s az itt szerzett benyomások indítottak el a kutató-tudomány irányába.”¹³⁵

Jancsó Elemér jeles érettségi bizonyítványa után a budapesti Eötvös Collégium ösztöndíjasa lett, Bartoniek Géza, az Eötvös József-Collégium igazgatója 1922. augusztus 11-én keltezett

---

¹³² Ugyanez érzékelhető Jancsó Béla Buday Árpádnak, volt Kollégiumi tanárának 1921. június 20-án, Marosújvárról keltezett leveléből: „A mi életünk pedig még keservesebb, még nyomasztóbb, mint az előző nemzedéké, mert míg amaz még élvezte, bár rövid ideig, a nyugalmas béke áldását, mi viharban nőttünk fel, szenvedésben érlelődünk meg, és abban is fogunk elpusztulni. A múlt emlékeitől befolyásolt nemzedék után nekünk kell új eszmény felé terelnünk, romjaiból megépítenünk, újratertemünk a világot. Ebben a munkában azonban bizonytalansággal felőrölődünk – ez a mi nemzedékünk hivatása. [...] Történelmi időköt élünk, de a jelenben szemünk csak a zűrzavar szomorú képét látja, s nem tudja még felismerni azokat az irányokat, amelyek a káoszt magasabb, új harmóniába terelik.” = *Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930*, s.a.r. CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2014, 31-32.

¹³³JANCÓSÓ Elemér, i.h., 102.

¹³⁴Kelemen Lajos felesége Mikó Imre testvére, Mikó Erzsébet volt.

¹³⁵HUSZÁR Sándor, *Irodalomtörténeti kutatásokról*, Utunk, 1965/15, 2.

tájékoztatójában közli a kollégiumi tagságra való felvételét¹³⁶. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem leckekönyve alapján 1923. február 8-án iktatják be bölcsészként a tudománykari rendes hallgatók sorába a II. félévtől¹³⁷. A leckekönyv azt is igazolja, hogy az első félévet rendkívüli hallgatói minőségben töltötte, tehát órákat látogatott már az 1922/23-as tanév első félévében is. A leckekönyv arról is számot ad, hogy kik voltak Jancsó Elemér tanárai. Jancsó Elemér ugyanazt az utatjárta be, amelyet csaknem húsz évvel korábban a szintén Kolozsvárról indult Kuncz Aladár járt be, aki 1903-1907 között volt a budapesti tudományegyetem magyar-latin-görög szakos hallgatója és az Eötvös Collegium tagja.

Az 1922/23-as tanév első félévétől az egyetemen a leckekönyv szerint a következő tanárok előadásait látogatta: Pauler Ákos: logika, etika, A metafizikai rendszerek osztályozásáról; Kornis Gyula: Az újkori philosophia története (Descartes-tól Kantig); Hegel történetbölcselete, Az újkori philosophia története, Psychologia; Dékány Tamás: A történetlogika alapkérdései; Nagy József: A philosophia története Platonig; Szinyei József: Finn nyelv; Négyesy László: A magyar irodalom története kezdettől, Gyulai mint kritikus, Magyar stílusgyakorlatok; Gombocz Zoltán: Magyar történeti nyelvtan, A magyar szókészlet története, Magyar nyelvészeti prozeminárium; Császár Elemér: A magyar dráma története; Kéki Lajos; Beöthy Zsolt, A magyar irodalom története a XIX. században, Eckhardt Sándor: A francia irodalmi eszmék, A francia tragikusok olvasása, Villon olvasás nyelve, történeti alapok, Victor Hugo, Bevezetés a nyelvtörténetbe, A francia stílus története; Jean Mistler D’Auriol: Anatole France, La poesie francoise en XVII-e siecle, Explications de textes francais du [...], et de XIX. siecle, Jean Racine et l’esthétique de la tragédie francaise, La litt. francaise contemporaine, Le roman francais au XIX. siècle; Wagner József: A gyorsírás története, elmélete és módszertana; Sieghescu József: Román nyelvtan, poétika és a román irodalom áttekintése, A román irodalom története; Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete, Bevezetés az irodalomtörténetbe; Aurelien Sauvageot: Bevezetés a francia nyelvtörténetbe (jeles minősítéssel vizsgázott), Jean Carrère: A XIX. sz. francia történetírók irodalomtörténeti jelentősége; Dr. Yolland Arthur: Óangol költészet, Dickens és Thackeray, A romantikus költészet diadala a XIX. században, W.L. Livingstone: Angol nyelvtan.¹³⁸

---

¹³⁶Melléklet 2.

¹³⁷Melléklet 3.

¹³⁸ A leckekönyv 26. lapján olvashatjuk azt a dékáni végzést, amely igazolja, hogy a leckekönyv 4-7. oldalán található (első félév) tantárgyakat teljesítette, szabályszerűen egy rendes félévnek volt elismerve. A leckekönyv 27. lapjától az 1925-26-os tanév első félévére való beiktatását olvashatjuk, Melléklet 4.

Az Eötvös Collegium tanárai az intézmény igazgatójának évente szaktanári jelentést, beszámolót készítettek a hallgatókról. Horváth János 1922/23. évi magyar irodalmi szakvéleménye Jancsó Elemért így jellemzi: „Nem a versírás, hanem a filozófia csábítja Jancsót. Milyen szerencsével?- nem tudom. De szaktanulmányaimban nem tapasztaltam valami különösebb hivatottságot a filozófiai gondolkodás irányában; igaz, hogy a szakszerűség szempontjából sem sokat. Alighanem terhére van a három szak (magyar-francia-filozófia): meg fogja sanyalni, mert különben nem látszik valami munkabíró, erős egészségűnek.”¹³⁹ Jancsó Elemérnek az OSZK-ban őrzött levelezése mindössze egy Horváth János-levelet tartalmaz 1944-ből, de ez a forrás mégis jelzi a tanár és tanítvány kapcsolatának meglétét húsz évvel későbből is.¹⁴⁰ „Horváth János kollégiumi munkájában a tehetség és a jellem együttes szemlélete mellett az is nyilvánvaló volt, hogy nem választja el egymástól a tanári és a tudós irodalomtörténeti képzést.”¹⁴¹ Jancsóra egyértelműen ez a Horváth János-féle franciás irodalomtörténész típusa hatott, aki egyszerre végez nevelői és tudósi munkát.¹⁴² Horváth Jánost 1923-ban kinevezték a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának rendes tanárává, így a továbbiakban Jancsót Horváth János az egyetemen tanította, a Collegiumban a magyar irodalomtörténet tanítását Bartha János vette át egy évre, aki ezt követően külföldre

¹³⁹Eötvös Collegium Levéltára, Horváth 1922/3. Horváth János 1923-ban távozott a Collegium tanári karából, mert a kormányzó kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti karának rendes tanárává, V.ö. GARAI Imre, *Az Eötvös Collegium története 1919-27 között = Uő, A tanári elítéképítés mőhelye*, Bp., ELTE Eötvös Collegium, 2016, 165-166.

¹⁴⁰

Nagyságos Dr. JANCÓSÓ Elemér egyetemi tanár, szerkesztő Úrnak Kolozsvár, Minerva Könyvkiadó.

Bp., 1944. április 3.

Fogadja kedves Kolléga Úr hálás köszönetemet Bölöni Farkas Sándor úti naplója kiadásának szíves megküldéséért. Igen érdekes olvasmány! Az Erdélyi Ritkaságok sorozatához igen melegen gratulálok.

Szíves üdvözlettel: Horváth János

¹⁴¹VARGA László, *Irodalomtörténész-képzés a Kollégiumban = Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*, szerk., SZIJÁRTÓ István, Bp., Eötvös Collegium, 1989, (Eötvös-füzetek), 55.

¹⁴²Jancsó Elemérrel VEZÉR Erzsébet készített interjú két hónappal halála előtt, 1971. szeptember 14-én, Kolozsváron. Szóbeli visszaemlékezésében beszél arról, hogy kiket tartott mestereinek: „[...] Horváth János mindvégig tanárunk volt és professzorunk, mintaképiünk az irodalom tanítása és az irodalomtudomány megismerése terén. [...]” A szakmát pedig „[...] Eckhardt Sándor révén és Sauvageot révén sajátítottam el, ők voltak a professzoraim, akikre mindig hálával gondolok, akik olyan jól megtanítottak franciául, hogy bár most már nemtanítottam franciát 30 éve, de amikor 29 év után Párizsban jártam három éve, nem vették észre, hogy nem vagyok francia.” Vö. JANCÓSÓ Elemér beszél - VEZÉR Erzsébet kérdezi: *Az Eötvös-kollégiumi emlékeiről, Sauvageot-ról, a Bartha Miklós Társaságról, párizsi emlékeiről a 20-as évek elején*, PIM Audiovizuális anyag, Leltári szám OR0556.

távozott. Az 1925/1926. tanévben az intézet két új tanára, Zsirai Miklós és Moravcsik Gyula látták el az irodalomtörténeti órák vezetését.¹⁴³

Jancsó Elemér franciás műveltségének alakulásában nagy szerepe volt Eckhardt Sándornak és Aurélien Sauvageot-nak, akivel Jancsó 1930-35 táján találkozott utoljára Párizsban.¹⁴⁴ Mesterének tartotta Gombocz Zoltánt is, akinek elsősorban a tanári attitűdje ragadta meg Jancsót és nem a nyelvészet iránti érdeklődése.¹⁴⁵

1926-ban már Farkas Gyula készített jelentést Jancsóról. Az ekkor negyedéves és közvetlenül a szakvizsgája előtt álló munkáját így összegzi: „Jancsó Elemér az erdélyi irodalomról értekezett, kutatva annak specifikus jegyeit. Munkájában nagy tárgyszeretet vezetett, mégsem tudott vele megfelelően megbírkózni. Tudása egyelőre ilyen nagy elmélyedést követelő tárgyhoz még fogyatékos, azért további munkára utasítottam.”¹⁴⁶ Ez a munka volt az első változata a későbbi doktori értekezésének, *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* című disszertációnak.

Jancsó Elemér a magyar nyelv és irodalom, valamint francia nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diploma megszerzése után¹⁴⁷ 1926-ban Budapesten doktorátust szerzett, beiratkozott a kolozsvári egyetemre, irodalom és filozófia szakra¹⁴⁸, majd Franciaországba utazott. A harmadik leckekönyve tehát egyéni leckekönyv, amelynek tanúsága szerint 1926 november 9-én iktatták¹⁴⁹ az egyetem polgárai közé, József Attilát három nappal később.

¹⁴³Vö. GARAI Imre, *Az Eötvös Collegium története 1919–1927 között = A tanári elitképzés műhelye, A báró Eötvös József Collegium története 1895-1950*, Bp., ELTE Eötvös József Collegium 2016, 165-166.

¹⁴⁴Sauvageot-ra Jancsó a fent említett interjúban is kitér: „[...] ahogy visszaemlékezem, mint kezdőtanár, amikor Eckhardt-ot kinevezték az egyetemre, akkor az Eötvös Collegiumba őt hívták meg, és velünk ismerkedve, mi megismertettük vele a modern magyar irodalmat és az órákon fordítottunk magyarból franciára. Rendkívül sok érdeklődéssel és rendkívül nagy érzékkel sajtótította el, de természetesen ellentmondásosan, ami érthető is és ami egyéniségének egyik sajátossága volt, ő általában minden előírt nevelési rendszeren felülhelyezkedett, egyéni módszereket használt [...]” Vö. *Jancsó Elemér beszél - Vezér Erzsébet kérdezi*, i.h.

¹⁴⁵„Gombocz Zoltán professzorom volt, bár a nyelvészetet nem szerettem, de Gombocz előadásait a legnagyobb lelkesedéssel hallgattam, s ha szabad elmondok egy félig-meddig anekdotát, egy megtörtént esetet. Amikor kollokváltam Gombocznál, összezavartam az anyagot s meg voltam győződve, hogy vissza fogja adni az indexemet, hogy újból jelentkezsem. Nagyon szégyelltem magam, mint Eötvös kollégista, de a nyelvészet iránt nem volt érzékem, azután ő feltett más kérdéseket, filozófiáról, irodalomtörténetről, általában az érdeklődési körömből, a végén elkérte az indexemet s beírta, hogy kitűnő. Én megkérdeztem, hogy: >>Professzor úr, hát nem érdemlem meg, egész másból feleltem.<< Azt mondta, hogy:>>Kedves öcsém, én az intelligenciát nézem, kiből mi lesz, nem érdekel az, hogy pontosan mit magolt be.<< Úgyhogy ilyen nagy nevelők emléke élt bennem akkor, amikor Párizsba mentem.” = *Jancsó Elemér beszél-Vezér Erzsébet kérdezi*, i.h.

¹⁴⁶Farkas Gyula szaktanári jelentése Jancsó Elemérről, Eötvös Kollégium szaktanári jelentései, 1925/6.

¹⁴⁷Képesítő oklevelének másolata, Melléklet 5.

¹⁴⁸Jancsó Elemér az 1929/30-as tanévben magyar-francia-egyetemes történelem szakon végzett cum laude minősítéssel, ahol évfolyamtársa volt többek között Ion Chinezu (ekkor szerzett doktorátust Kristóf György professzornál), Debreczi Sándor, de későbbi felesége, Máthé-Szabó Magda is, aki francia-magyar-romanisztika szakon végzett., Vö. GAAL György, 2015, 455.

¹⁴⁹Ez Jancsónak a második párizsi útja volt, először harmadéves egyetemistaként utazott Párizsba, tehát 1924-ben. Ekkor találkozott Bölöni Györggyel, az ő vezetésével alakították meg a párizsi Ady Társaságot, „[...] később

Jancsó Elemért egyrészt a francia felvilágosodás vonzotta Párizsba, másrészt a színházak világa.¹⁵⁰Rendszeresen statisztált a *Comédie* színpadán¹⁵¹. Mindezeket kiegészíti az a hagyomány, amely nemcsak Kuncz Aladár Párizs-rajongását magyarázza, hanem a modernég íróitáborát alkotó írók közös jellemzője volt a századelő óta, az *École Normale Supérieure* mintájára megszervezett Eötvös Collegium hatására is: „A világháború előtti évtizedben – írja Kuncz a *Fekete kolostorban* – szenvedélyünkkel vált valósággal, hogy a francia irodalom és egyáltalában Franciaország kultuszában mindig újabb és újabb területeket fedezzünk fel... [...]”¹⁵²Jancsó Elemér 1926/27-es tanévben Párizsban a következő tantárgyakat hallgatta: André Antoine Thomas: *Explication de textes*;¹⁵³ Raymond Estève: *Père Goriot*; Fernand Baldensperger: *Chateaubriand et la littérature des expatriés français*;¹⁵⁴ Étienne Gilson: *Historie de la philosophie du Moyen Âge*; Paul Fauconnet: *Morale et sociologie*; Henri Delacroix: *Psychologie*; Edmond Huguet: *La langue française au XIXe siècle*; Ferdinand Eugène Brunot: *Explication de textes*; Gustave Reynier: *La comédie en France de Molière à Augier*; Gustave Reynier: *La Fontaine*, Raymond Estève: *Le romantisme*, René Schneider: *La peinture en France*; René Schneider: *La peinture florentine après Michel-Ange*, Ferdinand Eugène Brunot: *Le mouvement des idées et la langue au XVIIIe siècle*.¹⁵⁵

A felsorolt előadások ismerete alapján valószínűsíthető lehet, mennyiben módosult, bővíthetett irodalmi eszménye Baldensperger, Thomas, Brunot és mások óráin, amikor a magyar tudományosságban jellemző társadalomtörténeti irodalomfogalom mellett találkozott a szociológiai megközelítés lehetőségével.

Külföldi tanulmányait Kolozsváron a román államhatóságok nem ismerték el, ezért csupán helyettes tanárnak hívják meg 1929¹⁵⁶ szept. 1-től 1930. augusztus 31-ig terjedő időre, és ez

---

a fiatalok párizsi Ady-társasága is megalakult, sőt párizsi magyar színház is, amelyiknek részese voltam, sőt párizsi Magyar Akadémia is alakult.” Vö. *Jancsó Elemér-Vezér Erzsébet interjú*, i.h.

¹⁵⁰CSEKE Péter, *Jancsó Elemér párizsi leckekönyve* = CSEKE Péter, *Védjegyek: Íróportrék – ellenfényben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2011, 71.

¹⁵¹JANCSÓ Miklós, *Jancsó Elemér Párizsban*, Helikon, XXIII. évf., 2012. 15. (605.) szám, augusztus 10.

¹⁵²KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor, Feljegyzések a francia internáltságából*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967, 5.

¹⁵³ Ebből a tárgyból nem vizsgázott, mint ahogy a 125. lábjegyzetben jelzett tárgyból sem. Ezekért a pontosításokért köszönettel tartozok Egyed Emese kiegészítő javaslatának, a francia leckekönyv értelmezése során nyújtott együttműködésének, annak, hogy párizsi levéltári kutatásai során ellenőrizte Jancsó Elemér párizsi tanulmányaira vonatkozó anyagot. Kiderült, hogy *Histoire des philosophes grecs au Ve siècle* című tárgy nem szerepel a leckekönyvben, pedig vizsgázott belőle, valószínű, hogy nem annál, akihez beiratkozott, hanem Émile Brehier-nél, mert korábbi tanárát Léon Églée Eugène Robin-t meghívták a pennsylvaniai és a Harvard egyetemre abban a tanévben. Fontos, hogy régi európai irodalmat is hallgatott és világirodalmat, szociológiából vizsgázott is.

¹⁵⁴ Ebből a tárgyból nem vizsgázott.

¹⁵⁵Párizsi leckekönyve alapján. Családi hagyaték, Melléklet 6.

¹⁵⁶Egy később írott önéletrajzából kiderül, hogy már 1928-ban elkezdett dolgozni a Kolozsvári Református Kollégiumban, ez valószínű az 1929-30-as tanévre szóló megbízás lehetett csak. Ez az adat magyarázza az 1928-

középiskolai tanársága idején mindvégig így maradt, a megbízás évente hosszabbodott. A hivatkozott levélben arról is értesítik Jancsó Elemért, hogy az oklevél nélküli helyettes tanároknak járó javadalmakat kapja, családi pótlékok nélkül, továbbá, hogy végleges állást akkor kaphat az intézményben, ha sikeres záróvizsgát (examen de licenta) tesz Romániában.¹⁵⁷ Ez a szokásrend 1940. augusztus 30-ig változatlan maradt. Jancsó Elemér középiskolai tanári képzettséggel, bölcsészdoktori végzettséggel, Eötvös Collegiumi tagságával és franciaországi tanulmányok után, időközben Kolozsváron is megszerzett egyetemi végzettséggel szülőföldjén úgy kezdte el tanári pályafutását, hogy egyik végzettségét sem ismerték el valójában. Ő volt azonban Kolozsváron az első magyar irodalomtörténész, „aki szakítva a politikai előítéletekkel („a franciák miatt veszítettük el a háborút”), szakmai elfogultságokkal („a német tudomány az igazi”) és ösztöndíj-lehetőségekkel (amelyek a német és az angol egyetemek felé tárultak ki) – „nyugat ellen nyugatot hozott.”¹⁵⁸ Meggyőződése volt, hogy a Nyugat íróinak rajongása Párizsért és a modern francia irodalomért fontos előmozdítója volt a 20. század első évtizede modern irodalmának, hogy Párizs mindig is nagy vonzerőt gyakorolt az új utakat kereső írókra, költőkre, Batsányitól, Petőfitől át Ady költészetéig.¹⁵⁹

29-es évet, tehát ha 1926 novemberében lett a Sourbonne hallgatója és két évet töltött Párizsban, majd 1928-ban tért haza Kolozsvárra.

¹⁵⁷ A fiatal magyar tanárok helyzete több szempontból is nehezített volt: egyrészt anyagilag, mert fizetésük 50%-al volt kevesebb, mint a rendes tanároké, másrészt jogilag, mert bizonytalan helyzetben tartotta őket az az eljárás, mely szerint évről-évre megismétlődött állásuk meghirdetése, nemcsak az állami, de az állami iskolák tanrendjére kötelezett egyházi középiskolákban is.

¹⁵⁸MIKÓ Imre, *Jancsó Elemér időszerűsége* = Uő, *Akik előttem jártak*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 196.

¹⁵⁹Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Előszó a Fekete kolostorhoz*. Bukarest, 1965, újraközölve = *Kuncz Aladár emlékezete, Tanulmányok, versek, emlékezések*, s.a.r. POMOGÁTS Béla, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2013, 141.

4.3. A pályakezdés: a *Tizenegyek* szellemi közösségének inspiratív jellege

A „háború utáni erdélyi új magyar nemzedék”¹⁶⁰ először a *Tizenegyek* antológiában jelentkezett, s bár ennek nem volt közvetlen irodalmi folytatása, az nem jelentette azt, hogy szellemiségében nem élt tovább: ennek a csoportnak több tagja lett a későbbiekben az erdélyi szellemi élet jeles képviselője. Jancsó Elemér ekkor még elsőéves egyetemista, de érdeklődését a későbbiekben is meghatározta a lényegében vele egyszerre indult kortárs írók irodalom-felfogása, az új politikai-társadalmi keretek között alakuló irodalom. Jancsó indulását is befolyásolta a *Tizenegyek* szellemisége, a Tamási Áronnal való személyes kapcsolata is. Mindketten ekkor kezdték pályájukat, szellemi együttműködésük csúcsa majd a Vásárhelyi Találkozó eszmeiségében lesz tetten érhető. Jancsó Elemér Tamási Áronról szóló visszaemlékezésében így ír a *Tizenegyek* szellemi csoportjáról, a nemzedéki gondolatról, melynek eltervezője és szervezője a tragikusan hamar elhunyt Balázs Ferenc volt:

„Amikor Tamási Áront megismertem, még csak első évet végzett egyetemista voltam s vakációra hazajövet részt vettem a *Tizenegyek* című antológia előkészítésében, majd terjesztésében. A *Tizenegyek* írói csoportja ekkor alakult ki azokból a fiatal írókból, akik részben nemzedéki, részben eszmei alapon szemben álltak a konzervatív írók táborával. Az antológia írói között szerepelt többek között Tamási Áron, Kacsó Sándor, Balázs Ferenc, Kemény János és tragikusan elhunyt bátyám, Jancsó Béla¹⁶¹. Az antológia szerkesztése Monostor utcai lakásunkban folyt. Hónapokon keresztül itt gyülekeztek a *Tizenegyek* és azok a fiatalok, akik az antológiát és az új írói nemzedék első jelentkezését lelkesen támogatták. Tamási Áronnal itt szövődött egyrészt közte és a bátyám, másrészt a kettőnk közötti mély és halálig tartó barátság. Fiatalok voltunk, jövőt láttunk nemzedékünk előtt és ezt a jövőt mi magunk akartuk bátran kialakítani. 1923-ig Tamási Áron alig néhány elbeszélése jelent meg, de tehetségére már felfigyeltek az idősebb

¹⁶⁰JANCsó Elemér, *Az új erdélyi magyar nemzedék útja a széttagoltságtól az egységkeresésig*, Független Újság 1937 október 2.

JANCsó Elemér a Független Újságban megjelent további cikkei: *Kassák Lajos ötven éves. Kassák az erdélyi és magyarországi irodalomról, az író szociális kötelességeiről*, 2. évf., 36. sz., 1935. szeptember 22.

JANCsó Elemér, *A transzilvániai magyar tudományos élet. Részlet Jancsó Elemér Láthatárban megjelent tanulmányából.*, 4. évf., 8. sz., 1937. február 20., 8., *Realizmus az új transzilvániai irodalomban. Az erdélyi magyar kisebbségi irodalom nemzedékei. A fiatal írók nemzedéke*, 5. évf., 21. sz., 9., 1938. június 25., továbbá *Séta Helsinkiben: Finnország*, 6. évf., 22. sz., 1939. november 4., 5.

¹⁶¹JANCsó Béla később az *Erdélyi Fiatalok* alapítója, az erdélyi főiskolás mozgalom elindítója, KEMÉNY János a *Helikon* alapítója, KACsó Sándor és BALÁZS Ferenc a későbbiekben népszervezők, a népi eszme/gondolat gyakorlati megvalósítói.

nemzedék írói, kritikusai is. Mindennapos beszélgetéseink során engem mint barátot és fiatal irodalomtörténészt az érdekelt elsősorban, milyen élmény indít el egy író pályája kezdetén. Ekkor mesélte el először Tamási fiatakorát, majd háborús élményeit és íróvá válását. (...)”¹⁶²

Az első évet végzett Jancsó Elemér nemcsak megfigyelőként vett részt a *Tizenegyek* írói közösségének munkájában, hanem az irodalomtörténész szemével és erudíciójával vállalt szellemi közösséget velük. Ez az inspiráció indokolja részben a pályakezdő irodalomtörténész témaválasztását, 1926-ban *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* címmel készítette el doktori dolgozatát.

Cseke Péter utal¹⁶³ Láng Gusztávnak¹⁶⁴ az *Előre* (1922) kolozsvári félhavi folyóiratról írott cikkére, a romániai irodalom első nemzedéki alapon szerveződő orgánumára, melynek szerkesztői Balázs Ferenc és Kemény János voltak, a munkatársak Jancsó Béla és Kacsó Sándor.¹⁶⁵ Első manifesztumuk a *Tizenegyek* antológia volt.

Az *Előre* programadó cikkét Balázs Ferenc írta, aki a népiség első teoretikusa volt, aki a *Tizenegyek* antológiájában *Erdélyi magyar irodalom* című tanulmányában az erdélyiség mibenlétét vizsgálta, amelyet szerinte a székelység őrzött meg a legkiválóbban, tehát az irodalomnak is ebből a forrásból kell megújulnia ahhoz, hogy öntudatra ébresszen, hogy üzenete lehessen az egész világ számára e nemzetrész életakarataráról, Jancsó Béla szavaival „a székely szívtől a világ szívéig” üzennek.¹⁶⁶ Jancsó Elemér 1926-os doktori dolgozatának témájává azt a Balázs Ferenc által a *Tizenegyek*ben felvetett témát választja, amely az erdélyi lélek és erdélyi tudat manifesztációit kutatja az irodalom történetében, a néplélek kutatásának irodalomelméleti aktualitásaival kiegészítve. Tamási 1936-ban a *Cselekvő erdélyi ifjúság*¹⁶⁷ cikksorozatában a *Tizenegyek* megjelenésére emlékezve utal a fiatalok, vagyis a huszonévesek további útjaira. A harminc és negyven közötti generáció 1923-ban már talpon volt, az akkori

¹⁶²JANCSÓ Elemér kézirata a Jancsó család hagyatékában található. Az egész kérdéskört külön kötetben tárgyalja SIPOS Lajos, *Tamási Áron: Élet és pályarajz*, szerk., FRÁTER Zoltán, Budapest, Elektra Kiadóház, 2006.

¹⁶³CSEKE Péter, *A népi irányzat erdélyi sajátosságai = A Tizenegyek, Egy antológia elő- és utóélete (1923-2003)* Közzéteszi CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion könyvkiadó, 2003. 227-241.

¹⁶⁴LÁNG Gusztáv, *Népiség az erdélyi magyar irodalomban*, Kolozsvár, Utunk, 1982/51., újraközölve Uő, *Kiskatedra*, Kolozsvár, Korunk, 1993, 65-67.

¹⁶⁵Vö., CSEKE, i.m., 228.

¹⁶⁶Vö. CSEKE, i.m. 228-230.

¹⁶⁷TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság I-V.*, megjelent a Brassói Lapok, 1936. április 5.,6.,10.,11.,12.

számában, újraközölve TAMÁSI Áron, *Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok 1936-1965*, Bp., Palatinus, 2001, 9-32., továbbá *A Tizenegyek. Egy antológia elő- és utóélete (1923-2003)*, Közzéteszi CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion könyvkiadó, 2003,135-148.

Keleti Újságnál és a kolozsvári Napkeletnél.¹⁶⁸ A *Tizenegyek* az akkori huszonévesek fiatal csoportja volt, mely az irodalom és a társadalom minden területére hatni kívánó művelődési törekvéseket fogalmazott meg. Két irányba ágazott fejlődésük: az egyik az irodalmi, a másik művelődési volt. Az irodalmit Kemény János ismerte fel és teremtette meg a feltételeit a különböző felfogású írók Helikoni csoportjának összefogásával. Ebben a csoportban azonban csak hárman voltak *Tizenegyek* tagok, Kacsó Sándor, Tamási és maga az alapító Kemény János, a többiek a férfikor javában élő írók voltak. A *Tizenegyek* fiataljainak másik ágát, a művelődésit pedig Jancsó Béla fogta össze, aki egyetemistaként tisztában volt a fiatalokat izgató kérdésekkel, szelektív tájékozatlanságukkal, és tudta, hogy milyen irányba lenne érdemes terelni érdeklődésüket. Mozgalmának a neve Erdélyi Fiatalok néven vált ismertté, majd ugyanezen néven lapot is alapítottak 1930 januárjában.

---

¹⁶⁸Vö. TAMÁSI, i.m. 11.

4.4. Jancsó Elemér a kolozsvári Református Kollégium tanára

„Álltam tetőkön és romon,
Jártam virágon s vérnyomon.”¹⁶⁹

Jancsó Elemér számára soha nem volt vitás, hogy utazásai ellenére – írja Mikó Imre visszaemlékezésében – „a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely”.¹⁷⁰ 1928 őszén tért vissza Kolozsvárra, ahonnan olyan kiváló tanárok, írók, tudósok sora került ki, mint Kós Károly, Szabó Dezső, Makkai Sándor, Reményik Sándor, de itt volt kollégája Áprily Lajos is.¹⁷¹ Jancsó 1942-ig volt a kolozsvári Református Kollégium tanára. Kezdetben francia nyelvet és gyorsírást tanított, illetve irodalmi konferenciákat szervezett.¹⁷² Később magyar és francia órái voltak, vezette a Gyulai Pál önképzőkört és kezelte az ifjúsági könyvtárat.¹⁷³ Kollégiumi tanári éveiről a Református Kollégium Évkönyvei és saját könyve, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*¹⁷⁴ című munkája alapján kapunk pontos képet.¹⁷⁵ Jancsó középiskolai tanári tevékenységének legfontosabb része az önképzőkör vezetése volt. Az

¹⁶⁹JANCSÓ Elemér, *Áprily Lajos emlékezete*, Művelődés, 1969. március, XII. évf. 41-42., Amikor Áprily Jancsó Elemért az *Aranymosó balladájának* dedikált példányával megajándékozta, megkérte, hogy írja be emlékül könyvébe emberi és költői magatartására jellemző néhány verssorát. Áprily e két sort írta be Jancsó kérésére.

¹⁷⁰MIKÓ Imre, *Jancsó Elemér időszerűsége = Uő, Akik előttem jártak*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 195.

¹⁷¹Jancsó visszaemlékezésében így élt e kapcsolat: „A Kolozsvári Református Kollégiumban rövid ideig tanártársam volt, és első írásaim segítője, kezdő tanári munkám mély élményt adó irányítója. Végtelenül szerény egyénisége, páratlanul mély humanizmusa, mások előtt ritkán feltároló műveltsége maradandó hatást gyakorolt nemcsak diákjaira és tanártársaira, hanem a huszas évek egész hazai magyar lírájára. Személyes ismertségünk értette meg velem emberi magatartása és költészete egységét, sajátos szépségkultuszát, költészetének maradandó varázsát.[...] Diákkoromtól mindmáig sokat olvastam verseit, és ismételten elmerültem költészetének tanulmányozásába. Ez a költészet az élet és a halál, a szerelem és az igazi emberség útjain, a múlt hagyományainak és a szülőföld szeretetének, népei testvéri megértésének lelkiismeretébresztő kalauza volt és maradt számomra. Vele együtt bolyongtam az Őrhegyen, a havasok világában és álltam „tetőkön és romon”, éltem át letűnt századok és emberek tragédiáit is, vártam aggódó lélekkel, hogy mikor jön >>perce<< a >>csodáknak<<, amikor a mélyből majd harangtisztán csendül ki és száll magasra >> az ember dallama << .” JANCSÓ Elemér, *Áprily Lajos emlékezete*, Művelődés, 1969. március., XII. évf. 3., 41-42.

¹⁷²A Kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1930 és 1931-32. iskolai évről, 115., 118-119.

¹⁷³A Kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1941. iskolai évről, 50.

¹⁷⁴JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantill-nyomda és kiadóvállalat, 1935, (Nagy László Könyvtár 4.). Kemény Gábor a szerkesztői előszóban Jancsó személyét azért érezte megfelelőnek egy ilyen téma megírására, mert a korszakban az új erdélyi fiatalság szellemi mozgalmának egyik vezető embere, irodalomtörténész és a református líceum tanára volt, akiben a régi és az új idők szellemi áramlatai egyszerre működtek, és így alkalmassá tették arra, hogy az erdélyi magyarság életének szociális keresztmetszetét megítélje. Mindezekhez Jancsó személyében megvolt a munka elvégzéséhez szükséges széles látókör, szociális érzék és az a készség, hogy kritikus szemmel tekintsen a meglévő hibákra, ezzel mentve meg régi erényeket, továbbá az a készség, hogy európai szemszögből láttassa Erdély nevelésügyét. A szerkesztők ezáltal biztosítva látták a valós tényekkel való szembenézést, annál is inkább, mert megítélésük szerint a nevelésügy a mindenkori társadalmi állapotok vetülete., Vö. i.m., 3-4.

¹⁷⁵Jancsó Elemér e munkája a kisebbségi állapotokat bemutató alapművek közé tartozik, ezért a dolgozatban számos ponton hivatkozom rá, itt azonban csak Jancsó tanári tevékenységét megvilágító részleteit mutatom be.

irodalmi konferenciák szintagmával jelzett önképzőköri tevékenység az irodalmi tájékozódásnak volt a területe a felekezeti iskolákban és az újabb állami iskolákban. A háborút közvetlenül követő években programjaik a polgári radikalizmus erdélyi változatát jelentették, jelszavaik a múlt tagadása és modernség voltak, lapjuk az 1921-ben kiadott Remény volt, az idősebb nemzedék által kiadott lapokat, mint a Kemény János által szerkesztett Előret, a Mi Lapunkat, a Jóbarátot, az Ifjú Erdélyt nem tekintették a maguk orgánumának, mert nem vettek föl középiskolás ifjút munkatársaik körébe. Az önképzőkörök azonban 1924-30 között megszűntek, a román minisztérium félt attól, hogy azok a „túlzó magyar szellem fellegvárai” lesznek és az, „irodalmi konferencia” intézményével helyettesítette azokat. Mindkét intézmény célja az ifjúság önálló kritikai érzékének és önállóságának a fejlesztése volt, de az irodalmi konferenciáknak a vezetése már nem a diákság, hanem a tanár kezében volt, míg az önképzőkörökben a tanárnak inkább csak ellenőrző szerep jutott, ezért sem a diákok, sem a tanárok körében nem volt népszerű ez az új intézmény. A helyzet csak 1930 után javult valamelyest, amikor a tanárok felismerték, hogy nem a forma, hanem a tartalom a fontos, hogy az ifjúság új utakra való terelését mindkét formában el lehet végezni. Amint azt a Református Kollégium 1930. évről készült értesítőjéből tudjuk, Jancsó 1929-től vezette a kollégiumi irodalmi konferenciákat. Amikor ezeket átvette, a tengődés és teljes magárahagyottság jellemezte tevékenységüket: mivel nem voltak kötelezők, évente 5-6 alkalommal tudott összehívni 6-8 tanulót, akik vasárnap 9-kor gyűltek össze. Hogy az érdeklődést fokozza, Jancsó a konferenciákat baráti beszélgetésekké alakította át, ahol formalitások nélkül beszéltek meg a fiatal szerzők hibáit vagy erényeit, így próbálva fejleszteni a fiatal diákok képességeit. Jancsó nem az erős kritikai módszer alkalmazásával, az elriasztás módszerével élt, hanem a lassú megszerettetés, az elnéző bírálat, és a hibát is a barátságos szeretettel való magyarázat eszközével. Két-három év alatt sikerült Jancsónak 15-20 főre emelni a látogatók létszámát és évi 10-12 alkalomra a találkozások számát, amelyeken az elbeszélések és novellák mellett történelmi, természet- vagy társadalomtudományi tárgyú tanulmányok is szerepeltek. Arra próbálta ösztönözni a diákokat, hogy előadásaik gyakorlati következményeit vonják le. Az 1933-34-es iskolai évben 25 összejevetelt tudtak tartani, harminckét tanuló száznál több alkotást olvasott fel, és átlagosan 40-60 fő látogatta az összejeveteleket. Jancsó az 1924 utáni irodalmi konferenciák fiataljainak olvasmányairól írva a magyar irodalom történetében fontos mozzanatra világít rá. Tapasztalatai alapján a modern magyar irodalom, a nyugatosok, élükön Adyval, teljesen meghódították a háborút követő ifjú nemzedéket. Ady értéke az 1922-27 nemzedéke előtt már nem volt kérdéses. Makkai Sándor a *Magyar fa sorsa* című írása óta,

melyben Ady és a keresztyén hagyomány viszonyát értelmezte, Ady „hivatalossá” vált Erdélyben is. A fiatalok 1924 után olvasták ugyan még Adyt, de mert versei annyira általánossá és elfogadottá váltak, a mindenhonnan érkező Ady lelkesedés mintha elhalványította volna lelkesedésüket, már nem érezték az Ady-féle irodalomfogalom jelentőségét. Mindezek mellett a megváltozott erdélyi viszonyok között és az ifjúság nehézségei közepette az irodalmi érdeklődésük háttérbe szorult, ezáltal Ady és a modern magyar írók hatása is csökkent, Erdélyben és a Partiumban Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és az erdélyi költők és írók írásait olvasták már.¹⁷⁶

Jancsó Elemér 14 évig tanított a Református Kollégiumban, 1941. tanév félévekor lépett ki az intézmény szolgálatából, mivel a gr. Teleki Pál Tudományos Intézet tanára lett 1942. január 1-től. Az intézményben végzett munkáját az előjáróság eredményesnek ismerte el, a tanárok és tanítványok tiszteletét és nagyrabecsülését vívta ki magának „jóságos” egyéniségével.¹⁷⁷A következő tanévben még óraadó tanárként szerepel a neve, az intézmény életében a későbbiekben előadásokkal vett részt.

Ez idő alatt tanulmányai jelentek meg az Erdélyi Irodalmi Szemlében, az Erdélyi Helikonban, a Keleti Újságban, Erdélyi Múzeumban, a Pásztortűzben, az Erdélyi Fiatalokban, a Hitelben, a Korunkban, a Testvériségben, az Ifjú Erdélyben, az Új Arcvonalban. Bátyjával, Jancsó Bélával együtt szerkesztője volt a harmincas évek nagy nemzedéki folyóiratának, az Erdélyi Fiataloknak, melynek Irodalmi Szemináriumát is ő vezette, a harmincas években a kolozsvári Ady Endre Társaság megalapítója és vezetője, a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának tagja, majd résztvevője, jegyzőkönyv írója volt.

---

¹⁷⁶JANCSÓ, i.m., 45-50. A fiatal magyar felekezeti tanárok gondolkodása jelentősen különbözött az idősebb nemzedékhez tartozó tanárokéétól, őket a világháború előtti általános magyar szemlélet jellemezte, kultúraszertők voltak ugyan, de kevesebb szociális érzéssel, társadalomszemlélettel, a közösségi kérdések iránt szerényebb érdeklődéssel: „A fiatalok [...] általában egyházasabbak, szociális érzékük erősebben fejlett, magyarság szemléletük mélyen befelé forduló volt. Nagy részük átment a szociális mozgalmak hullámverésén és így számukra a magyarság fogalmába szervesen beletartozott a munkásság és a parasztság. A fiatal tanárok lelki arcának kialakulására Ady-Szabó Dezső-Móricz Zsigmond nagy szellemi triász hatása elhatározó befolyást gyakorolt. Kétségtelen, hogy a fiatal tanárok munkája sok helyen egyedül lett volna képes a magyar kollégiumok belső életének megújítására.” BÍRÓ, 1989, 449.

¹⁷⁷JANCSÓ, i.h., 69.

5. Az irodalomtörténész Jancsó irodalom szemléletének alakulása

5.1. Regionalitás és teljesség – erdélyiség és irodalomtörténet

Jancsó Elemér írásaival 1927–35 között Erdélyben az első világháború utáni tudományos igényű erdélyi irodalomtörténet-írás megalapozói közé tartozott. Ebben az időszakban már többen foglalkoztak az erdélyi irodalom történetével, elméleti kérdéseivel. Közéjük tartozott az előző nemzedékből Kristóf György *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője* (1924)¹⁷⁸, Tabéry Géza *Emlékkönyv* (1926) című könyvével, Tolnai Gábor *Erdély magyar irodalmi élete* (Szeged, 1933) és Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929)*¹⁷⁹ című könyveikkel. Jelentősek az erdélyi irodalomról szóló tanulmányai Szentimrei Jenőnek,¹⁸⁰ Balázs Ferencnek,¹⁸¹ Kuncz Aladárnak,¹⁸² Jancsó Bélának,¹⁸³ Kós Károlynak, ők elsősorban cikkeket, tanulmányokat írtak. Jancsó Elemér utalt arra, hogy az éppen kialakulóban lévő modern irodalom kritikai és irodalomtörténeti felfogását elsősorban a húszas évek konzervatív írói és irodalomtörténészei bírálták, nem egyszer a Pásztortúzban, az Erdélyi Irodalmi Szemlében, majd az Erdélyi Múzeumban. A konzervatív írók és irodalomtörténészek rendszeresen publikáltak magyar, román, német és francia nyelven is tanulmányköteteket, összefoglaló tanulmányokat, de főként az erdélyi irodalom bibliográfiai feldolgozásával foglalkoztak. Maguk köré tömörítették a szakembereket és a tudományos múlttal rendelkező filológusokat – György Lajost,¹⁸⁴ Rass Károlyt, Bitay Árpádot, Borbély Istvánt –, így nagy befolyással voltak a középiskolai és egyetemi magyar irodalom tanítására.¹⁸⁵ A Gaál Gábor által akadémikus iránynak nevezett¹⁸⁶ „merek és iskolás” szerzők közössége nem vett tudomást az időről, ezért „muzeálisan sajátos” lett. A Korunk és az Erdélyi Helikon, bár más-más oldalról, de elszigetelte hatásukat az élő irodalomra. Ebben a környezetben jelentkezik Jancsó

¹⁷⁸Továbbá *Uő, Istoria limbii si literaturii maghiare*, Cluj, 1934. [A magyar nyelv és irodalom története]

¹⁷⁹Chinezu munkáját Jancsó Elemér 1969-ban is úgy értékelte, mint a magyar irodalomról addig román nyelven megjelent legrészletesebb munkát.

¹⁸⁰SZENTIMREI Jenő, *Erdély tíz éves magyar irodalma*, Nyugat, 1930/7.

¹⁸¹BALÁZS Ferenc, *A székely irodalomról. „Tizenegyek” antológiája*, Kolozsvár, 1923.

¹⁸²KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/2.

¹⁸³JANCÓSÓ Béla portrészorozata az erdélyi írókról a Vasárnapi Újság 1924-25-ös évfolyamában.

¹⁸⁴GYÖRGY Lajos, *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919-24*, Kolozsvár, 1926.

¹⁸⁵Vö. JANCÓSÓ Elemér, *A romániai irodalomra vonatkozó kutatások = Uő., Kortársaim, Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971*, s.a.r. MÓZES Huba, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, 190-191.

¹⁸⁶GAÁL Gábor, *A mai erdélyi irodalom arcvonalai*, Korunk, 1930/12., 879-884.

Elemér az erdélyi irodalomról, az irodalomtörténetírás elméleti kérdéseiről szóló tanulmányaival.

Jancsó Elemérnek pályája kezdetén, 1924-ben *Magyarországi kritikák erdélyi írókról 1921-23-ban* című írása az Erdélyi Irodalmi Szemlében,¹⁸⁷ majd ugyanezen címmel ugyanitt, az 1924-26-ban megjelent¹⁸⁸ kritikákat szemlésző cikke jelent meg az erdélyi irodalomról. A kezdő irodalomtörténész gondolkodásában már az első írásoktól kezdve ott lebegett a magyar irodalom és erdélyi irodalom viszonyának a vizsgálata.

Az irodalom elméleti kérdéseiről elsőként az 1926-os, *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban* című doktori értekezésében¹⁸⁹ írt. Itt foglalkozott először azokkal a külföldi kritikusokkal, akik az egyes nemzeti irodalmak keretén belül ráirányították a figyelmet az egyes vidékek, népcsoportok és társadalmi rétegek sajátos irodalmára (pl. Taine, Nadler, Sauer, stb.),¹⁹⁰ majd olyan hazai cikkeket és tanulmányokat ismertetett, amelyek az erdélyi jelleg vizsgálatával foglalkoztak a magyar irodalomban a 19. századtól kezdve¹⁹¹. Ekkori meggyőződése, hogy hamarosan Erdélyben is elindul az a kezdeményezés, amely az egyes magyar vidékek, csoportok, társadalmi osztályok irodalomtörténetének megírását tartja fontosnak,¹⁹² hogy az erdélyi irodalom hordozója maga az erdélyi lélek¹⁹³, amelyet a sajátos gazdasági, kulturális és történelmi tényezők tesznek az általános magyar pszichétől elhatárolhatóvá.

Az erdélyi irodalmat Jancsó ekkor két fő korszakra osztva tárgyalta. Az 1918 előtti az „öntudatlan erdélyi irodalom-”,¹⁹⁴ az 1918 utánit a „tudatos erdélyi irodalom” korának

¹⁸⁷Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924/7.

¹⁸⁸Erdélyi Irodalmi Szemle, 1926/2.

¹⁸⁹ Az 1925–1926. évben elfogadott doktori értekezések kivonata, Budapest, Pázmány Egyetem, JANCÓSÓ Elemér, *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban*, 1926, (J. E. hagyatékában.), 88.

¹⁹⁰ Uo., 9.

¹⁹¹ Itt elsősorban SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi irodalomtörténet*, Budapesti Szemle 1858-59 című írását említi. SZILÁGYI Sándor ebben a műben ismertette és cáfolta Friedrich Schuller von LEBLOG: *Kurzer Überblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von der ältesten Zeit bis zum Ende der vorigen Jahrhundert*, (Hermannstadt, 1857.) című könyvét, de JANCÓSÓ szerint nem volt különösebb értéke, mert az összegyűjtött nagy anyag ellenére a feldolgozást nem végezte el. A háború utáni erdélyi irodalomról SZENTIMREI Jenő, *Mi a transzilvanizmus?* (Napkelet, 1923/7. számában megjelent) cikkére hivatkozik, de GYÁRFÁS Elemér, KELEMEN Lajos, KRISTÓF György, BORBÉLY István, GYÖRGY Lajos, BALÁZS Ferenc, JANCÓSÓ Béla, a magyarországi kritikusok közül CSÁSZÁR Elemér, FARKAS Gyula és BALOGH Endre írásait említette. A doktori dolgozatának bibliográfiája fontos összegzése az 1926-ig megjelent erdélyi irodalomról szóló írásoknak.

¹⁹² Ezen a ponton hivatkozik FARKAS Gyula előszavára *Az erdélyi költők* címmel 1924-ben, Berlinben megjelent antológiában.

¹⁹³Jancsó szerint a székely népballadák indították el az erdélyi irodalom iránti speciális érdeklődést, amennyiben azok nem az általános magyar vagy erdélyi, hanem egy sajátosan székely pszichét tükröztek.

¹⁹⁴ Jancsó az öntudatlanságon azt értette, hogy ebben az időszakban különálló erdélyi irodalomról nem beszéltek, mert nem létezett, csupán olyan tulajdonságokról, amelyek az egyes szerzőknél származásuk okán írásaikban jellemzőek voltak. Ezzel indokolja doktori értekezésének a címét is, az erdélyi jelleg megjelenésének formáit a magyar irodalomban.

nevezte.¹⁹⁵ Vizsgálta, hogy a magyar nemzeti irodalom egészét a 16–17–18. század folyamán milyen műfajokkal gazdagította az erdélyi irodalom. Az 1918-as impériumváltás az erdélyi irodalom számára az öntudatosodás hatékony korszakát hozta, amennyiben az addigi egységes magyar nemzeti irodalom a régi Magyarországgal együtt megszűnt, így az elszakadt nemzetrész önmaga felé fordult, adott történelmi körülmények között kellett önmaga számára megtalálnia az irodalmi identifikáció tartalmát. Jancsó Elemér is fölvetette az erdélyi irodalom létjogosultságának a kérdését, elvetve azt a platonai felfogást, ami szerint az irodalom az élet tükrére lenne (mert az élet problémái mindenütt ugyanazok a világon). Azt az álláspontot fogalmazta meg, miszerint „az irodalomban [...] az életlátás, az életnek bizonyos szemszögből való nézése a lényeges. Ez a látásmód adja meg az illető irodalom karakterét bizonyos korban. De a nemzeti nyelv csak általános keret, melyen belül kisebb-nagyobb csoportok, rétegek alakulnak, és amelyek bizonyos társadalmi osztálynak, vidéknek vagy embertípusnak speciális világnézetét tükrözik vissza az általános magyar irodalom keretén belül.”¹⁹⁶ Ilyen zárt egységet alkotó irodalom az általános magyar irodalmon belül az erdélyi irodalom. Ez a regionalitást elfogadó irodalomfogalom módosul a harmincas évek közepén a Nyugat-tanulmánya kapcsán kialakult vita, majd a Babitscsal folytatott beszélgetések során.

Az 1926-os értekezés után 1928-29-ben a legtöbb írása még könyvismertetés, ezek nagy többsége az Erdélyi Irodalmi Szemlében, néhány a Pásztortűzben, az Erdélyi Helikonban, az Ifjú Erdélyben, 1930-tól az Erdélyi Múzeumban, az Erdélyi Fiatalokban jelent meg. Könyvismertetései elsősorban irodalomtörténeti tárgyú könyvekről szólnak. Ismerteti Ferdinand Brunetiére válogatott kritikáinak fordítását, Horváth János *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig (1927)*, Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténetét* is. Hasonlóan beszámoló jellegű a Kálvinista Világban megjelent,¹⁹⁷ Az erdélyi magyar irodalom 1928-ban című Jancsó-írás az 1928-as év erdélyi irodalmi életéről. Az írói arcképek, tanulmányok sorozatát ekkor indította el,¹⁹⁸ könyvismertető írásaiban a kritikus és a tanár szólalt meg.¹⁹⁹

A pályakezdekésekor született önálló művei az irodalomtörténész szellemi tájékozódásáról adnak képet. *Kritikai harcok a romanticizmus százéves évfordulója körül (1929)* címmel az

¹⁹⁵JANCÓSÓ Elemér, *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban*, 1926, Kézirat, Családi hagyaték, 4.

¹⁹⁶Uo., 3.

¹⁹⁷Kálvinista Világ, 1928/2., 182-183.

¹⁹⁸Pályája kezdetén elsősorban az Ifjú Erdélyben, a Brassói Lapokban, a Pásztortűzben, a Független Újságban, a Keleti Újságban, az Erdélyi Szemlében, a Kiáltó Szóban, a Hittelben, az Ellenzékben, az Ország Útjában, a Református Életben, a Láthatárban, a Világosságban, a Pester Lloydban, az Erdélyben, az Igazságban.

¹⁹⁹Vö. Ifjú Erdély, *Bevezetés az olvasás tudományába vagy a Mit olvassunk?* című írásai.

Erdélyi Irodalmi Szemle különnyomataként²⁰⁰ is megjelent²⁰¹ tanulmánya a pályakezdő Jancsó legfontosabb írása. Még párizsi tanulmányai alatt foglalkozott a francia romantika recepciótörténetével, *A romanticizmus és az erdélyi lélek*, valamint a francia romanticizmus vitát ismertető *A romanticizmus százéves évfordulójára*²⁰² című tanulmányai is ezt a kérdést tárgyalják. Itt nem fogalmazta meg meg nézeteit az irodalomtörténet-írás kívánatosnak gondolt változatáról. Elsősorban francia példák alapján írt a francia romanticizmus körül kialakult vitáról, amely a két világháború közötti időszakban az európai és magyar tudományosságban is megjelent. Bemutatta, hogy kik kritizálták és kik tárgyalták elismerően a romanticizmust, az elismerő álláspont képviselői között említi Ferdinand Baldensperger nevét, aki a korszakban összehasonlító irodalom meghatározó személyének számított, és lapjánál – *La littérature comparée* – a fiatal és lelkes tudósok egész kis nemzetközi csapatát gyűjtötte össze.²⁰³ A Baldensperger által indított mozgalom nagy alakjának Paul van Tieghemet látta. Baldensperger és Van Tieghem jelentős hatását a magyar tudománytörténetben az 1930-31-es években tovább erősíti az a tény is, hogy ebben az időszakban a francia-magyar kulturális kapcsolatok fellendültek. Budapesten 1931. május 21–24. között rendezték meg az első nagy nemzetközi irodalomtörténeti kongresszust. Párizsból Paul van Tieghem, a Nemzetközi Modern Irodalomtörténeti Társaság főtitkára, Budapestről Hankiss János volt a szervező. A kongresszuson tizennégy ország irodalomtörténészei vettek részt, elnöke pedig Fernand Baldensperger volt²⁰⁴. Jancsó *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai* (1934) című tanulmányában visszautalt arra, hogy Eckhardt Sándor ekkor fejtette ki az összehasonlító irodalomtudomány feladatait Közép-Európában. A romanticizmus százéves évfordulója alkalmából a francia kritika Souriau *Histoire du romantisme en France*, I-II. (1927) című több mint ezer oldalas köteteit emelte ki, Jancsó pedig elsősorban a tudós objektivitását. Joussain²⁰⁵ francia filozófus *Romantisme et religion* című művét említi még e tanulmányában, amely azért jelentős, mert Szabó Dezső a romanticizmusról alkotott koncepciójában az ő eszméiből indult

²⁰⁰Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929/1-2.

²⁰¹Újraközölve JANCÓSÓ Elemér, *Irodalomtörténet és időszerűség, Irodalomtörténeti tanulmányok 1929-1970*, Bukarest, Kriterion könyvkiadó, 1972, 37-52. (A továbbiakban JANCÓSÓ Elemér, 1972) „Jancsó Elemérnek halála után két gyűjteményes kötete jelent meg a Romániai Magyar Írók sorozatban a Kriterion kiadónál. Mindkettőt maga állította össze, ő állította össze, ő javította át az újrakiadás számára legépelt kéziratokat. A cenzúra közbeavatkozása a bántó szövegcsönkítésbe, illetve az eredeti fogalomhasználat megváltoztatásában fedezhető fel.” – CSEKE Péter, *Jancsó Elemér párizsi leckekönyve = Űő, A teljesség sóvárgása. Irodalomtörténeti tanulmányok 1981-2016*, Bp., Nap Kiadó, 2019, 155. lapon 6. lábjegyzet.

²⁰²Brassói Lapok, 1928/34.

²⁰³JANCÓSÓ Elemér, 1972, 49.

²⁰⁴vö. MADÁCSY Piroska, *Újabb adalékok Madách franciarecepciójához: a „magyarok inváziója”* = <http://madach.hu/old/tanulmanyok/SzimposiumXIII/4.html#3>, Hozzáférés: 2019. 07. 13.

²⁰⁵JOUSSAIN André, *Romantisme et religion*. Paris, Alcan, 1910.

ki, azokat fejlesztette tovább²⁰⁶. A Jancsó által hivatkozott Ferdinand Baldenspergernek²⁰⁷ az 1892-ben megjelent nagy hatású könyve, a *L'évolution des queures dans l'histoire de la Litterature*, majd 1913-ban a *La litterature. Création, succès, durée* című írása, amelyek Babits 1919 áprilisában kezdődő *Az irodalom elmélete* című egyetemi előadássorozatának vezérfonalául szolgáltak,²⁰⁸ és amelynek során Babits axiomatikus igénnyel fejtegette a „kifejezés”-t és a „formulá”-t.²⁰⁹ Az érzékelhető módszer alapján körvonalazódik a tudós egyéni arca és tudományszemlélete: Jancsó Elemérre már kezdetben a szellemtörténet volt hatással, ezt magyarázza sokoldalú kultúrtörténeti tájékozottsága, a pozitívizmusnak köszönhető filológiai precizitása, amely a levéltári gyűjtőmunka iránti szenvedélyében²¹⁰ és forrásközléseiben mutatkozott meg, elemző módszere ugyanakkor eszmetörténeti, hiszen a dokumentáló jelleget magatartástörténettel egészítette ki,²¹¹ de Jancsó Elemér valójában összehasonlító irodalomtörténésznek készült.²¹² A Kolozsvárról érkező és európai tájékozódással rendelkező Jancsó tudományszemléletének forrásvidékét számba véve még egy fontos tényt figyelembe kell venni: az összehasonlító irodalomtudomány intézményesülésének fontos mozzanata volt, hogy a világ első nemzetközi komparatiztikai szaklapját a kolozsvári egyetem két tanára adta ki, Meltzl Hugó és Brassai Sámuel. Az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*²¹³, későbbi nevén az *Acta Comparationis Litterarum Universarum*, felfogásában és módszerében is előfutára volt a komparatiztika törekvéseinek.”²¹⁴ Az Ifjú

²⁰⁶Uo.,52.

²⁰⁷Jancsó Baldenspergert a Sorbonne-on hallgatta az 1926-27-es tanévben.

²⁰⁸*Babits Mihály irodalomelméleti előadásai: keletkezéstörténet és a kiadás alapelvei = Babits Mihály, Egyetemi előadások 1919: Szabó Lőrinc gyorsírási lejegyzése alapján*, s.a.r. LIPA Tímea, Bp., Ráció kiadó, 2014, 9-11.

²⁰⁹SÍPOS Lajos, *A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban = Uő., Modernitások, alkotók, párbeszéd: Válogatott tanulmányok és kritikák*, Szombathely, Savaria University Press, 2016,100.

²¹⁰Jancsó Elemér szenvedélyes gyűjtő volt, könyvtárában sok ritkaság volt meg: elsősorban a két világháború közti erdélyi irodalomra vonatkozó, jóformán teljes anyag, folyóiratanyag, hiszen tudjuk, hogy a folyóiratokat nem őrték meg, könyvtárakban is nehéz volt megtalálni őket, úgyhogy ez és az irodalomtörténeti anyag Zwittingertől Sötér Istvánig. Minden jelentős irodalomtörténeti könyv megvolt a könyvtárában. Ezer, másfélezernél több dedikált kötet, az egész 8000 kötetet tett ki, és szakmai jellegű, irodalomtörténeti könyvek is. Ezen felül az erdélyi felvilágosodásra vonatkozó anyagok másolatai is nagy számban voltak jelen.

²¹¹Így járt el például a felvilágosodásról szóló egyetemi jegyzetében.

²¹²Párizs után járt, - vallotta: „(...) északon, finn és észak földön, majd lenn délen az arab világban. Ezek az utak azonban nem öncélú csatangolások voltak, mert az irodalom kérdésin túl mindenütt a tájak, emberek, társadalmi viszonyok érdekeltek. Utazásaimról közreadott útijegyzeteim, könyveim is ezt bizonyítják. Ismerkednem kellett a világgal; összehasonlító irodalomtörténésznek készültem, európai tájékozódásra volt szükségem.” MÉHE György, *Beszélgés Jancsó Elemérrel*, Utunk 1964/39, 2.

²¹³Irodalomtudományi folyóirat (1877–1888). Szerkesztette MELTZL Hugó és BRASSAI Sámuel Kolozsvárott. 1879-től *Acta Comparationis Litterarum Universarum* címmel új folyamat kezdett, amit 1884-ben ismét megújított. Cikkeit magyar, angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven közölte. Az Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok az összehasonlító irodalomtudomány első magyarországi folyóirata volt. Elsősorban tárgy-, motívum- és hatástörténettel foglalkozó dolgozatokat jelentetett meg, de közölt összehasonlító folklorisztikai tanulmányokat is. Hasábjain tett javaslatot 1881-ben Meltzl Hugó magyar folklór társaság alapítására. – *Irod. VAJDA György Mihály: Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* (Helikon, 1964).

²¹⁴JANCÓSÓ Elemér, *Közös hagyományok kutatása = JANCÓSÓ Elemér*, 1972, 342.

Erdélyben a *Bevezetés az olvasás művészetébe*²¹⁵ című rovat irodalmi iskolákról szóló cikkében²¹⁶ bizalmatlanságát fejezte ki az irodalmi iskolák iránt, szerinte azok mindig egy kor szükségletét fejezték ki és az irodalom fejlődésének csupán átmeneti pontjai, ezért az irodalmi iskolák és eszmeáramlatok közül azokat érdemes megtartani és követni, amelyek önértékűek, és amelyeknek szépsége és igazsága átragyog a hosszú évszázadok homályán.²¹⁷

Az első világháború utáni években a magyar tudományosság történetében nagyjából három eszmei-politikai és egyúttal módszertani irányzat²¹⁸ volt jelen: a régi konzervatív eszmekörből táplálkozó irodalomtörténészek Császár Elemér és Pintér Jenő, a Kolozsvárról Budapestre érkező filozófus, Pauler Ákos. A fiatalabb tudósnevezdéket – amely szintén a konzervatív eszmék erőteljes befolyása alatt állt, de hatott rá a szellemtörténet és a polgári radikalizmus – Szekfű Gyula és Horváth János képviselték. Folyóiratuk a Bethlen István miniszterelnök védnöksége alatt álló *Magyar Szemle* „kulturális világnézeti” folyóirat volt, melyet előbb Szekfű Gyula, majd Eckhardt Sándor²¹⁹ szerkesztett. A legfiatalabb tudósnevezdek – a századforduló körül születettek – 1922-től a Minerva folyóirat körül csoportosult és módszertanilag a szellemtörténet irányzatához tartoztak: a germanista Thienemann Tivadar, a nyelvész Zolnai Béla, és a klasszika-filológus Kerényi Károly, ők beépülve a tudományos életbe egyetemi katedrát is kaptak. Ebbe a körbe tartozik még Szerb Antal vagy Halász Gábor, azzal a különbséggel, hogy ők az ún. „céhes tudományosság” keretein kívül dolgoztak.²²⁰

Jancsó Elemér az irodalomtörténetírás összegző alkotásának Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténetét* jelölte meg, a kötetéről az Erdélyi Szemlében írt elismerő könyvismertetést.²²¹ Horváth János *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* című könyvét még 1928-ban ismertette,²²² mint a magyar népiességről született első szintetikus

²¹⁵E Jancsó-rovatot magyarázza, hogy Benedek Marcellnek 1923-ban jelent meg a *Bevezetés az olvasás művészetébe* hasonló című könyve, (második, átdolgozott kiadása 1937-ben jelent meg a Dante Kiadónál Budapesten) amely „valóságos bibliám lett s ma is ezt vallom negyven évi tanári tapasztalatom nyomán, hogy csak Benedek Marcell magas igényű, de az irodalmat mindenkire közelvívő módszere nevel igazán művelt olvasókat.” JANCÓSÓ Elemér, *Benedek Marcell életműve*, Korunk, 1969. XXVIII. évf. 12., 1874. Jancsó tehát e könyv kínálta szellemiségnek a jegyében indítja ezt a rovatot és a későbbiekben az önképzőkori tevékenységének inspirációit is ebben a könyvben találhatjuk.

²¹⁶JANCÓSÓ Elemér, *Irodalom és irodalmi iskolák*, Ifjú Erdély, 1929/9, 196.

²¹⁷Uo., 196.

²¹⁸Vö. ROMSICS Ignác, *A konzervatív reformpolitika és a revízió megalapozásának útján* = Uo., *A Horthy-korszak, Válogatott tanulmányok*, Bp., Helikon, 2017, 142.

²¹⁹Az előbb említett Pauler Ákos és Eckhardt Sándor Jancsóék tanárai voltak az egyetemen.

²²⁰A negyedik világnézeti irány a marxizmus volt, LUKÁCS György és RÉVAI József magyar nyelvterületen a tudományos életre csak kevés hatást gyakoroltak.

²²¹JANCÓSÓ Elemér, *Pintér Jenő nagy irodalomtörténete és a magyar irodalomtörténetírás*, Erdélyi Szemle, 1934/6.

²²²JANCÓSÓ Elemér, *Horváth János: A magyar népiesség Faluditól Petőfiig*, Erdélyi Helikon, 1928/7.

szellemtörténeti és irodalomfilozófiai inspirációjú összefoglaló művet,²²³ az Erdélyi Helikonban pedig 1931-ben írt Farkas Gyula *A magyar romantika*²²⁴ című könyvéről. Horváth János távozása után az Eötvös Collégium Farkas Gyulát hívta meg tanárnak, Jancsó tehát Horváth-Farkas, Farkas pedig Horváth-Szekfű tanítvány. Babits Mihály *Szellemtörténet* című esszéjében megnevezi azokat a műveket, amelyek az éppen átalakulóban lévő magyar irodalomtörténeti átalakulás fontos pillanatait rögzítették; Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (1931), Horváth János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (1931), Farkas Gyula *A magyar romantika* (1930) és a Hómann Bálint szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* (1931) című kötetet, amelyek befolyásolhatták az irodalomtörténeti megmozdulások mögött rejlő egységes eszmei alap körvonalazódását. Ezt a sort ki kell egészítenünk még a szellemtörténet módszereit alkalmazó meghatározó történeti munkával, a Hómann Bálint–Szekfű Gyula által írt *Magyar történettel* (1928). Fontos kérdés tehát, hogy Jancsó életművében hol és milyen csatlakozási pontokat találunk ezekhez az irányzatokhoz, melyik mekkora súllyal van jelen. Azt biztosan állíthatjuk, döntő a szellemtörténeti iskolához fűződő viszonya. A Hómann–Szekfű előszavában 1928-ban meghirdetett „szélesebb olvasóközönség” igényeinek való megfelelés, a szellemtörténeti módszer szintézis-elve, a történelem segédtudományai eredményeinek beépítése a kutatásokba, a magyar történet mint a „magyar lélek” történetének elve és annak megrajzolása mint feladat, a gazdasági-, politikai, társadalmi viszonyok hatásának az irodalomban való megjelenése megjelenik Jancsó korai írásaiban, *Az erdélyi jelleg a magyar irodalomban* (1926) vagy az *Az erdélyi irodalom útjai 1918-1931* című tanulmányában. Horváth-hatás az irodalomszociológia, valamint az ízléstörténet szempontjainak bevonása. Horváth irodalmi alapviszonyról szóló tétele szerint az irodalom lényege az „Írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével (...)”²²⁵

---

²²³Uo., 552.o.

²²⁴FARKAS Gyula, *A magyar romantika*, Erdélyi Helikon, 1931/7., 582-583.

²²⁵HORVÁTH János, *A rendszerezés alapelvei = A modern irodalomtudomány kialakulása: A pozitívizmustól a szellemtörténetig*, szerk., BÓKAY Antal – VILCSEK Béla, Bp., Osiris Kiadó, 1998, 140.

5.2. Koncepció és teória

Jancsó Elemér az irodalom két alapvető tényezőjének tartotta az író és az olvasó viszonyát, melynek következtében az író nem függetlenítheti magát a saját korától, olvasóitól és az őt körülvevő világ eseményeitől. Horváth szerint: „Írók, művek, olvasóközönség: szükségképpen feltételei, tényezői tehát az irodalomnak, s mind egyenként, mind pedig egymásrataltságukban tárgyai az irodalomtörténetnek.”²²⁶ Horváth *A rendszerezés alapelveiben* kijelölte az irodalomtörténet feladatát: író és olvasó személyek, írói rend és olvasóközönség e korszerű s a kor egész szellemi életével összefüggő változásainak megvilágítása tehát elemi feladata az irodalomtörténetnek.”²²⁷ Itt fejtette ki módszeresen az irodalomszociológiai kutatás szempontjait. Jancsó pedig beteljesítette ezeket a feladatokat, amikor az író és olvasóközönség, író és olvasó, kiadók, és a nyelv vizsgálatát, az olvasók társadalmi viszonyait, ízlését és kultúrájának a vizsgálatát végezte el az *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (1934) című, nagyszabású tanulmányában. Jancsó az irodalomtörténetírás feladatait ekkor az alapelvek és módszerek tisztázásában látta, úgy, hogy mindkettőt a jelen szempontjai kell meghatározzák. A pozitívizmus és szellemtörténet hozamát ő is beépítette, akárcsak Horváth János, azzal azonban, hogy az irodalmi fejlődés változó mozzanatait, az irodalmi életet, írókat, olvasókat, közönséget, nyelvet és a formákat az elemzés tárgyává tette, a szintézisre törekvő szellemtörténet irányzata nyitott az irodalomszociológia irányába.²²⁸ Ez a nyitás jelenik meg Jancsó szemléletének alakulásában is. Az irodalomszociológiáról szólva fontos megemlíteni Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című monográfiáját²²⁹ is: „[...] ez a könyv nem egy konkrét irodalmi fejlődés vagy irodalom története,

²²⁶HORVÁTH János, *Uo.*, 142.

²²⁷Horváth János, *Uo.*, 143.

²²⁸Horváth szerint „[...] a három alapelem, az író, a mű és az olvasó átalakulásából jut el a szintetizálás változó tényezőjének, a fejlődésnek a vizsgálatához. Író, mű és olvasó egymással kölcsönhatásban álló fejlődése létrehoz egy sajátos, mindhárom alapelemet egységbe foglaló lelki formát, amelyet Horváth irodalmi ízlésnek nevez, és a fejlődés magasabb fokán megtörténik az irodalom öntudatra ébredése, ami a saját mibenlétét vizsgáló irodalmi tudat megszületésében dokumentálódik. Az irodalomtörténeti szintézis változó tényezője tehát Horváthnál az irodalmi tudat fejlődésének vizsgálata: >>Önelvű és tárgyi hűségű rendszerezéshez kerestünk megfelelő szempontot: az irodalmi tudat szempontjában megtaláltuk azt.<< Az író és olvasó viszonyára való koncentráció, az ízlés és az irodalmi tudat elemzése és az irodalom anyagi elemeinek a vizsgálódásba való bevonása a szociológiai szempontok érvényesítésével egyértelmű.” =POSZLER György, *Szerb Antal*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973, 158–160.

²²⁹A kolozsvári Erdélyi Múzeumban KRISTÓF György a második kiadást ismertette, Erdélyi Múzeum, 1931., 4-6., 213-215. A kolozsvári Erdélyi Múzeum ebben az időszakban is ismertette a jelentős irodalomtudományi kiadványokat, Thienemann könyve mellett említhetjük SCHÖPFLIN Aladár *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvét is, kritikai kiadásokra hívta fel a figyelmet, mint pl. *A Régi Magyar Költők Tára* köteteire, a Jókai-levelezésre = EGYED Emese, *Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban*, Erdélyi Múzeum 2009/3-4., 114-136.

hanem általában az irodalmi fejlődés szociológiai fogantatású koncepciója vagy vázlata, ami brefpolyásolta Szerbnek a *Magyar irodalomtörténet*ben jelentkező szociológiai módszerét.”²³⁰ A Thienemann Tivadar Szerb Antalról megjelent monográfiája kapcsán még egy fontos tény említ a Horváth–Thienemann–Szerb–Jancsó szemléleti vonal szempontjából. Thienemann szerint Horváth tanulmánya, *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* reáliskolájuk értesítőjében jelent meg, tehát diákkora óta ismerte. De a szüleitől karácsonyra kapott Wilhelm Scherer német irodalomtörténetének alapos áttanulmányozása után szembetűnővé vált, hogy Horváth „fő mozzanatai” Scherer fölfogására emlékeztetnek. Thienemann nem Horváthtól, hanem Scherertől tanulta meg, hogy >>Dichter und Publikum<< az a >>Haupt-und Grundverhältnis<<, ami az irodalom gerincét teszi, hogy az irodalomtörténet >>Wissenschaft der nationalen Ethik<<”²³¹.

Thienemann arra is fölhívja Poszler György figyelmét az idézett levél további részében, hogy Horváth mellett Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete*²³² és *Világirodalomtörténete* a korszak magyar irodalomszemléletét ugyancsak meghatározó munkái és Szerb vezérfonala Goethe–Hegel²³³–Sprengler a Thienemann *Alapfogalmaival* azonosak, azaz nincs „külön” magyar irodalom, csak világirodalom van – az irodalomról vallott felfogásaik így egyezést mutatnak.²³⁴

A pályakezdő Jancsó irodalomtörténeti felfogásának rögzítése során Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéhez* érve azonban egy rövid kitérőt érdemes tennünk a Jancsó korai írásai közül eddig még nem tárgyalt *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai*²³⁵ című tanulmányára, amelyben az irodalomtörténetírásról vallott nézeteit foglalta össze. A tanulmány megírásával Jancsónak kettős célja volt: egyrészt, hogy megismertesse az erdélyi magyar tudományosság ifjú kutatóit „[...] azokkal a módszerekkel, amelyek ma a nagy nyugati népeknél divatosak.”²³⁶ Másik célja az volt, hogy a nyugati népeknél divatos irodalomszemléleti módok

²³⁰POSZLER György–THIENEMANN Tivadarhoz 1974 [július eleje], lásd a „Könyved a »szellemtörténet« ideális megvalósítása” Thienemann Tivadar és Poszler György levelezése tanulmányt = *A tudós elhagyott terepén, Tanulmányok Poszler György emlékére*, szerk., DÁVIDHÁZI Péter – KELEVÉZ Ágnes, Bp., reciti, 2017, 54. <http://reciti.hu/wp-content/uploads/Poszler.pdf>, Hozzáférés: 2019. 07. 24.

²³¹THIENEMANN Tivadar–POSZLER Györgyhez 1974 május 1., = DÁVIDHÁZI–KELEVÉZ, uo., 49.

²³²SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, bev., MAKKAi Sándor; Erdélyi Szépművészeti Céh, Cluj-Kolozsvár, 1934, első kiadás.

²³³JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* című tanulmányának elejére két mottót illeszt. Az egyik Hegel: „Csak a jelenkor friss, minden egyéb fonnyadt, kopott.” és Bonald: „La littérature est l’expression de la société.”

²³⁴Uo., 51.

²³⁵JANCSÓ Elemér, *Irodalomtörténet és időszerűség*. Kriterion, Bukarest, 1971.

²³⁶JANCSÓ Elemér, *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai*, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1934, (Erdélyi Tudományok Füzetek 65.), 3., [Kiemelés tőlem M.I.]

magyar képviselőinek a munkásságára is felhívja a figyelmet, „amelyek az erdélyi magyarság mai zárt politikai és kulturális helyzetében vagy egyáltalában nem jutnak el hozzánk, vagy csak nagyon gyéren és meghamisított formában. [...] De ha valahol, úgy Erdélyben nagy szükség van erre, ahol irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozni, vagy bármilyen irányú és felfogású szakmunkát magyar nyelven végezni valóban hősies dolog.”²³⁷ (Kiemelés tőlem: M.I.) Jancsó tanulmányában nem kívánt a teljesség igényével fellépni, csupán azokat a módszereket mutatta be, amelyek a huszadik században születtek, vagy akkor váltak népszerűvé, és amelyeket magyar szempontból is hasznosíthatóknak tartott. Jancsó e tanulmányában két hasonló tárgyú műre támaszkodott: Mahrholtz²³⁸ és Van Tieghem²³⁹ irodalomtörténeteire. Korának irodalomtörténeti módszereit vizsgálva pozitívumnak tartotta, hogy az utolsó három évtizedben az irodalomtudomány kutatási köre és szempontjai bővültek: „[...] a szociológia, a lélektan, a történeti és a művelődéstudomány [...] a gazdag lehetőségek tárt kapuit tárták fel a kutatók előtt. Az a felfogás, hogy az irodalmat csak a maga irodalmiságában, esztétikumában vizsgáljuk, ma már megdőltnek tekinthető. Az irodalom megértéséhez ma már egész sereg irodalmon kívüli dolog is hozzátartozik. [...] a közönség, a kiadók, a korszellem, a társadalmi osztályok, az egyéni és tömeglélektan, az ízlés, a világpolitika és a világirodalom jelenségeinek vizsgálata is. [...] Ma még – tette hozzá Jancsó 1934-ben, az irodalomtudománynak ezek a segédtudományai kialakulóban vannak,²⁴⁰ majd azt a négy legkiemelkedőbb irányt mutatta be, amelyek a maga korában Európában a trendvonalhoz tartoztak: az összehasonlító irodalomtudományt, a szellemtörténeti iskolát, a nadlerizmust²⁴¹ és a társadalomtudományi iskolát.

²³⁷JANCSÓ, Uo. 3., A kiemelés és az idézett rész az *Irodalomtörténet és időszerűség* című, Jancsó hivatkozott tanulmányát is újraközlő, irodalomtörténeti tanulmányait tartalmazó 1973-as kötetéből kimaradt.

²³⁸MAHRHOLTZ, *Literaturgeschichte und Literatur-Wissenschaft*, Leipzig, 1932.

²³⁹VAN TIEGHEM, *Tendances Nouvelles en Histoire Littéraire*, Paris, 1930.

²⁴⁰JANCSÓ, Uo., 5.

²⁴¹Joseph NADLER neve után nevezi „nadlerizmusnak”, ezt ma regionális irodalomtörténet-írásként ismerjük. Nadler *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* című munkájában foglalkozott először a „tájirodalmak elméletével” (Landschaftstheorie), amikor a német nemzeti irodalmon belül a különböző tájegységek irodalmát (pl. porosz, szász, bajor, sváb, thüringiai, sziléziai, szudéta stb.), így a nemzeti irodalmak tájegységekre osztott változatait vizsgálta. A regionális irodalmi hagyományok ápolását a német „Heimatlidung” illetve a francia „regionalisme” szellemi irányzata képviselte. Vö. POMOGÁTS Béla, *A kulturális regionalizmus*, Regio – Kisebbségtudományi Szemle, 1991, 2. évf., 2.sz., 1.

5.2.1. Jancsó és az összehasonlító irodalomtudomány

Jancsó Elemér az összehasonlító irodalomtudományi iskola bemutatásakor kiemelte Van Tieghem és Ferdinand Baldensperger feltételeit. Van Tieghem említett munkájában a szintézis szükségességét hangsúlyozta: „A nemzeti sajátosságok mellett – mondja – minden korban voltak és vannak olyan közös jelenségek, olyan emberi kapcsolatok, amelyek sokszor egymás hatására, sokszor egymástól függetlenül nyilatkoztak meg.”²⁴² Majd Baldenspergert idézi, tőle az egyetemes irodalomtörténet eszményét veszi át: „Amikor az irodalomtörténész szükségét érzi, hogy nem nagyszámú irodalomtörténeten át egy ízlés vagy egy eszmeáramlat útját vizsgálja, akkor ez a módszer az egyetemes irodalom nevét veszi fel.”²⁴³ Jancsó bemutatja azokat a nézeteket is, amelyek ezt ellenzik, kiemeli közülük Daniel Mornet francia irodalomtörténészt, a Sorbonne tanárát, aki szerint „[...] az irodalomtudománynak történetinek és nemzetinek kell lennie, tehát az összehasonlító irodalomtudomány végső célja, az egyetemes irodalomtörténet, elérhetetlen ábránd.”²⁴⁴ Jancsó, miután a nemzetközi véleményeket ismertette, rátért a különféle elméletek magyar adaptációira, megállapítva, hogy az összehasonlító irodalomtudomány itthon a szellemtörténeti iránnyal karöltve a „Minerva folyóirat és körülötte csoportosult fiatal tudósok lelkes gárdájára támaszkodik. Zolnai Béla tanulmánya²⁴⁵ ügyesen mutat rá, hogy ez az iskola milyen régi hagyományokra tekinthet vissza nemcsak Franciaországban, mint ahogy azt a közfelfogás hiszi, hanem Németországban és másutt is.”²⁴⁶ Az összehasonlító irodalomtudományt, mint módszert Jancsó nagyon értékesnek tartotta, függetlenül attól, hogy célját, az egyetemes irodalomtörténet megalkotását elérte vagy sem, hangsúlyozva, hogy a jelenhez közeledve az európaiság szempontja egyre döntőbbé válik. Kiemelte, hogy az egyetemes irodalomtörténetnek azonban itt nem a Heinrich Gusztáv-féle „hagyományos” értelemben vett felfogását érti, mert az enciklopédikus jellegű volt, ezért a kis népek irodalma nem került részletes kifejtésre. Jancsó ennek érdekében azt várja el a *littérature comparée* módszerétől, hogy az adjon lehetőséget az eszmetörténet, az irodalmi eszmék, a jelenségek útjának a bemutatására. A módszertől elvárható magyarországi feladatokat pedig – mint írja – Eckhardt Sándor foglalta szavakba: „[...] egyelőre kisebb európai egységek közös

---

²⁴²JANCSÓ, Uo., 6-7.

²⁴³JANCSÓ, Uo., 7.

²⁴⁴JANCSÓ, Uo., 6.

²⁴⁵ZOLNAI Béla, *Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról*, Minerva, II., 1923, 70–84.

²⁴⁶JANCSÓ, Uo., 7.

irodalmát kell megírni, melyben ki kell fejteni azokat a közös irodalmi és szellemtörténeti sajátosságokat, amelyek a dunai népek szellemi életében bizonyára együtt találhatók.”²⁴⁷ Jancsó ezt az erdélyi irodalomtörténetírás – és egyértelműen önmaga – feladataira vonatkoztatva úgy értelmezi, hogy amint a közép-európai egyetemes irodalomtörténet elkészülhet, úgy az erdélyi népek közös irodalomtörténetét is meg kell írni.

5.2.2. Jancsó és a szellemtörténet

Míg a francia kultúrkörben az összehasonlító irodalomtörténet módszerének volt nagy sikere, addig a szellemtörténeti iskola inkább a német kultúrkörhöz kapcsolódott. A *Geistgeschichte* és *Seelengeschichte* nagy hagyományai ellenére sikereit Jancsó két, 1911-ben megjelent alapműhöz köti: az egyik Rudolf Unger *Hamann und die Aufklärung, Studien zur Vorgeschichte des romantischen Geistes im 18. Jahrhundert* (1911),²⁴⁸ a másik pedig Friedrich Gundolf *Shakespeare und der deutsche Geist* (1911). Jancsó a szellemtörténeti iskola fontosságát a gyakorlatilag alkalmazott módszerében jelölte meg: az eszmék történetének a kutatásában. A német idealizmusra Jancsó szerint nagy hatást gyakorolt Bergsonnak az *Évolution créatrice* (1907)²⁴⁹ című műve, a német szellemtörténeti iskola eredményeit így summázta: „Ők is szintézisre törnek, mint a franciák, de szintézisük nemzeti és esztétikai keretek között marad.”²⁵⁰ Unger szintézisreteremtő munkájában a felvilágosodás önállósága mellett foglalt állást, elismerte az idegen hatásokat, de a német sajátosságokat kereste. Gundolfnál Jancsó szerint „a filológiai alaposág kitűnő módszerességgel, lélektani, filozófiai és esztétikai tudással egyesül.”²⁵¹ Mind Unger, mind Gundolf hatását jelentősnek tartotta, a különbséget köztük abban jelölve meg, hogy Unger inkább Euckentől és Diltheytől tanult, míg Gundolf a franciáktól is. Megemlítette még Mahrholz²⁵² nevét, akinél az élet és irodalom egységének a fontossága jelenik meg, valamint Elkust, nála a jelen irodalmának alapos

²⁴⁷JANCSÓ Uo., 14.

²⁴⁸JANCSÓ az 1925-ben megjelent második kiadást használta.

²⁴⁹A könyv magyar fordításáról ír ismertetőt KOMJÁTHY Aladár, *Bergson: Teremtő fejlődés*, ford., Dr. Dienes Valéria, Nyugat, 1931/10.

²⁵⁰JANCSÓ, i.m., 9.

²⁵¹Uo., 9.

²⁵²Werner MAHRHOLZ, *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft*, Leipzig, 1923, 1932.

tanulmányozása a döntő. A nadlerizmus jelentőségét abban látta, hogy „felhívta a figyelmet a német irodalmi múltban nagy szerepet vívó törzsi és népi szempontokra.”²⁵³ A módszer nem esztétikai szempont, de irodalomtörténeti és művelődéstörténeti jelentősége abban rejlett, hogy számos, addig még ismeretlen lélektani, társadalomtudományi és esztétikai szemponttal bővíthette az irodalomtörténetírás szempontrendszerét. Jancsó itt is a módszer magyar irodalomtörténetírásra való alkalmazhatóságát kutatta, magyar részről Farkas Gyula *A táj és nemzedék szemlélet a magyar irodalomban* című tanulmányára hivatkozik. „A nádlerizmus is egészségesebb formában ültetődött át a magyar talajra. Farkas Gyula maga erős kritikával szemléli ennek az iránynak a magyar irodalomra való túlzott alkalmazását.”²⁵⁴ Utolsóként tért ki Jancsó a társadalomtudományi iskola külföldi képviselőire, hangoztatva, hogy a pozitívizmus, amelyik az elmúlt korszakok irodalmát csupán dokumentumként kezelte, hanyatlóban van.

A szociológiai módszer csak egy-két tanulmány erejéig van jelen a magyar irodalomtörténetírásban. Lukács György *Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez* című tanulmányára hivatkozik, és az irodalmi szintézisteremtés lehetőségeit keresi, amely Lukács szerint a szociológiának és az esztétikának organikus egységben való egyesítése révén valósulhat meg.²⁵⁵ Jancsó világosan látta, hogy a szociológiai iskola alkalmazása gyakran világnézeti beskatulyázásokra ad lehetőséget, ezért fenntartásait a módszer alkalmazásával kapcsolatban világossá tette: „A szociológiai módszer és életszemlélet sokak szerint egyoldalú világnézeti lekötöttséget és állásfoglalást jelent. Holott a szociológia csak eszköz, módszer, de az irodalomban való felhasználása nem vezet szükségképpen világnézethez, csupán a tények objektív és teljes megmagyarázása vonhat maga után ilyen vagy amolyan világnézeti állásfoglalást.”²⁵⁶ A *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban* című tanulmánya lényegét A Híd című folyóirat Szabadkán megjelent számában még részletesebben kifejtette: „Ezt a nálunk magyaroknál nagyon elterjedt és csupán a tudatlanságból magyarázható felfogást, amely szerint a szociológiával való foglalkozás a marxizmussal²⁵⁷ való egyetértést és a polgári életszemlélet tagadását jelenti, Szerb Antal idealista²⁵⁸ felfogású irodalomtörténete cáfolja a legeklatánsabbul meg.”²⁵⁹ Jancsó *Az irodalomtörténetírás legújabb*

---

²⁵³JANCSÓ, Uo., 12.

²⁵⁴JANCSÓ, Uo., 15.

²⁵⁵JANCSÓ, 1972, 64.

²⁵⁶Uo.,64.

²⁵⁷ A marxizmus 1917-ben, Marx születésének 100. évfordulója után is főként gazdasági és társadalomszervezési alternatíva akart lenni.

²⁵⁸ szellemtörténeti

²⁵⁹JANCSÓ Elemér, *Társadalmi kérdések az irodalomban*, A Híd, 1935/2, 24-25.

irányai című tanulmányának konklúziója, hogy az irodalomtudomány az első világháborút követő években, – pontosabban az 1934-es tanulmányát megelőző tíz évben – tudományos módszereiben sokat bővült, megnövekedett a kutatók száma, a különböző irodalmi iskolák egyeztetésének a folyamata volt érzékelhető. Körvonalazódni látta azt a tendenciát, hogy az irodalomtörténésznek egyszerre több szempontot kell követnie, a magyar irodalmat pedig – annak megértése érdekében – európai távlatokba kell helyezni. Jancsó irodalomtörténetírásról vallott nézetei Szerb Antal felfogásával csengenek egybe, ezt tartja nemcsak a maga, hanem kora irodalomtörténész nemzedéke hitvallásának: „[...]az irodalmi alkotás egyik oldaláról tekintve szellemi munka, másik oldaláról társadalmi funkció, de a harmadik oldaláról tekintve lelki aktus.”²⁶⁰ Jancsó tehát maga jelölte ki azt a gondolkodási módot és fogalmi apparátust, amelyiknek a felfogásával azonosult:

„A legújabb generáció, az ú. n. szellemtörténeti iskola – olvasható Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* című munkájának bevezetőjében – a gyakorlatban már rég szakított az oppozíciós nemzet- és irodalomfelfogással és szintetikus hajlamának megfelelően a magyar szellem egyes mozgalmait mindig az európai rokonmozgalmakkal érintkezésben vizsgálja. [...] Ezért az új irodalomtörténetnek sokkal inkább kritikus és kételkedő attitűdöt kell felöltetnie, semmint azelőtt. [...] Számunkra a magyar irodalomtörténet nagy strukturális szépségét az adja meg, hogy ebben az aránylag kisterjedelmű magyar irodalomban az európai szellem valamennyi fázisa, valamennyi megmozdulása megjelölhető; semmi sem múlt el nyomtalanul; a magyar irodalom az európai irodalom miniatűr mása. A magyar értékek európai értékek; az européer-magyarnak nemcsak hogy nem kell magyar voltától elfordulnia, hanem ellenkezőleg: az irodalomtörténet megtanítja arra a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok.”²⁶¹

---

²⁶⁰Uo., 16.

²⁶¹SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1935, 15-16.

5.2.3. Az irodalomtörténeti szintézisterv

Jancsó irodalomtörténetírásról kialakuló nézeteit tartalmazó tanulmányai²⁶² 1934-ben jelentek meg, az irodalomtörténeti szintézis talán teljes egészében ekkor már Jancsó Elemér asztalán készen állt. 1933 tavaszán felhívást tett közzé,²⁶³ melyben előfizetőket toborzott 1933. szeptember 1. és december 1. között megjelenő *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1933-ig* című művére. A könyv műfaját tudományos szintézisként jelölte meg, hiszen „Erdély utolsó 20 évének irodalomtörténetét, a kisebbségi magyarság irodalmi és kulturális törekvéseinek első kimerítő és annak minden vonatkozását”²⁶⁴ felölelő munka volt. Mindarról szólni kívánt, ami 1914-től, de főleg 1918-tól Erdélyben társadalmi, irodalmi és kulturális téren történt. Az volt a célja, hogy a Romániához csatolt területek magyarságának társadalmi, irodalmi és tudományos életét bemutassa: értette ezen közel 100 erdélyi magyar író munkásságának a bemutatását, a kisebbségi sajtó, színházi élet, iskolaügy és közművelődés helyzetképét. A kötet részletes felépítését is megadta: „Minden fejezetet életrajzok, társadalmi ismertetések, statisztikák, képek és gazdag bibliográfia fognak kiegészíteni. A négy fő fejezet: I. „Viharban” 1914-1918. II. „Külön utakon” 1919-1924. III. „Az egység jegyében” 1925-1928. IV. „Az idő sodrában” 1929-1933.”²⁶⁵ A kötetterv egy 600 oldalas munkáról beszél, amelyet saját kiadásban szándékozott megjelentetni, pártállásra való tekintet nélkül. Úgy vélte, hogy Erdély magyarságának szellemi életét ismerni a teljes magyar nyelvterület olvasóinak erkölcsi kötelessége. A kötetet kétféle kiadásban, egy drágább, lexikon alakú díszkiadásban, 100 oldalas bibliográfiával, merített papíron, 50-60 képpel és az összes előfizetők névsorával, míg az olcsóbbat bibliográfia, különleges kötés és az előfizetők névsora nélkül kívánta megjelentetni. A szintézis azonban nem jelent meg, bár A Gellért Oszkárral és Babitscsal az 1930-as évek végén folytatott levelezésében a megjelentetési lehetőségekről és kötettervről többször is egyeztetett.

Jancsó Elemért pályakezdésének meghatározó négy tanulmánya, az erdélyi magyar irodalom történetének megírásai szándéka, elmélyültebb irodalomtudományi módszerességhez vezette el. Első megközelítésben az erdélyi irodalmat a középosztály irodalmának tekintette

²⁶²JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve, Az irodalomtörténetírás legújabb irányai, Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban.*

²⁶³ Melléklet: 6.

²⁶⁴ Előfizetési felhívás 1.

²⁶⁵ Uo., 1.

és ezért három társadalmi csoport irodalmát, a polgárságét, a munkásságét s a parasztságét különböztette meg, amelyben a polgárság vagy középosztály irodalmán belül tett különbséget konzervatív, transzilván és szociális tartalmú vagy célzatú irodalom között. Ezt látjuk megvalósulni a későbbiekben Szerb Antal irodalomtörténetében. Szerb Antal Horváth „alapviszonyát” a szociológia szempontjait érvényesítve értelmezte újra, az irodalmi korszakolást a korszakban hangadó társadalmi osztály szerint tagolta, így új kategóriákat alkalmazott: egyházi, főúri, nemesi, tisztán nemesi, nemesi-népi, nemesi-polgári és polgári irodalom kora (Ady fellépésétől) megnevezéseket alkalmazta.²⁶⁶ Jancsó ugyanezt tette az Új arcvonalban megjelent erdélyi irodalomról szóló tanulmányában, 1931-ben. Hómann-Szekfű, Horváth, majd Thienemann kutatási eredményeit, Szerb koncepcióját önmaga és nemzedéke számára is érvényesnek vallotta 1934-ben, ezzel jelölve ki a maga helyét az erdélyi tudományosság és a különféle módszertani irányzatok körében. Ennek a szellemi fejlődési útvonalnak a végigkövetése ad magyarázatot arra, hogy Jancsó miért jelölte kutatási témájának az „erdélyi lélek” megjelenési formáit a magyar irodalom történetében, továbbá arra, hogy a különféle, a korban népszerű módszertanok egyidejű alkalmazása által a magatartás és szokásminták leírásáig jut el, ami már az irodalomszociológia alkalmazásának módszertanát jelenti. Ez annak a tudománytörténeti paradigmának a lenyomata, amelyet a történeti szociológia, mint a szellemtörténet kritikusa ír majd le a tudománytörténetben, az irodalomtörténetben pedig a szintetizáló modernség diskurzusformációja lett. A magatartásminták vizsgálatát, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, felvilágosodás-kutatásaiban is alkalmazni fogja.

---

²⁶⁶SZERB Antal, i.m., 18-19.

6. Irodalomkritikai törekvések az erdélyi irodalomban 1920–1944 között

Jancsó Elemér irodalomtörténész pályakezdését vizsgálva el lehet jutni ahhoz a szerteágazó problematikához, amely az 1920-as évek végén, majd egészen az 1930-as évek végéig az erdélyi irodalomban gyakori viták tárgya volt: ez pedig az erdélyiség kérdése. Az egymást váltó vagy egymás mellett párhuzamosan jelentkező nemzedékek öndefinícióját a jelzett évtizedben az irodalomhoz, és nem az egymáshoz való viszonyuk határozta meg. Ha ez utóbbit tekintenénk fontosnak, valóban nemzedék-problematikáról beszélhetnénk, és az egyes irodalmi csoportosulások gyakran felderíthetetlen kapcsolathálóinak véget nem érő tisztázásáig jutnánk csak el. A nemzedékváltás nem az előző nemzedéktől való eltávolodás rögzítésében testesül meg a korszak erdélyi magyar irodalmában, hanem az irodalomfogalom értelmezéseinek a különféle módjaiban: „[...] a húszas évekbeli irodalomkritikai állásfoglalásokat a valóság és az irodalom viszonyának széles skáláján mozgó megítélése sarkította.”²⁶⁷ Ennek a viszonynak a különböző értelmezései rejlenek az irodalom fogalmáról kialakított kritikai csoportok nyilatkozatai mögött. Jancsó Elemért – az irodalomtörténészi pályára tudatosan készülő tudóst – már pályája kezdetétől a kortárs irodalom történetének megírása foglalkoztatta. Ennek okán pályája kezdetén számbavette a kortárs irodalomtörténet-írás lehetőségeit és veszélyeit. Ezt írta: „[...] lehet-e a jelen irodalmához a tudományos siker reményében hozzányúlni?” vagy „Az irodalomtörténésznek tehát akarva, nem akarva, tudomást kell a máról vennie. A ma befolyásolja tudatosan vagy öntudatlanul látásmódját, témaválasztását, módszerét”; az irodalomtörténet-írás legfontosabb feladatának pedig az alapelveinek és módszereinek a tisztázását jelöli meg.²⁶⁸ A korszakról összefoglaló szintézis még sokáig – a Kántor–Láng kötetig²⁶⁹ – nem született, de Jancsónak már a harmincas évek közepén létezett egy szintézise, amely soha nem jelent meg. A szintézisigényt Jancsó Elemér többször is hangoztatta, 1968-ban²⁷⁰ pedig már úgy fogalmazott, hogy most már minden készen áll arra, hogy a történeti távlat kérdésének is megfelelően létrejöjjön a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom szintézise. Ennek fő forrásait a korszak publicisztikájában kell

²⁶⁷MÓZES Huba, *Irodalomkritikai törekvések az 1920-as években = Uő., Sajtó, kritika, irodalom. Kísérlet*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983, 75.

²⁶⁸Vö., JANCÓSÓ Elemér, *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban*, Cluj-Kolozsvár, 1934, újraközölve = JANCÓSÓ, 1972, 53-55.

²⁶⁹KÁNTOR Lajos- LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944-1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971, javított kiadása 1973-ban.

²⁷⁰JANCÓSÓ Elemér, *A romániai magyar irodalomra vonatkozó kutatások*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968/2, 223-231.

keresni, „[...] mert bár e cikkek egy része vitairat, egyéni visszaemlékezés, s csak kis részben tudományosan dokumentált irodalomtörténeti mű, mégis jelentős éppen korszerűsége miatt, mert az új történeti-társadalmi helyzetet tükröző irodalom elméleti igazolását szolgálta. [...] Mivel az ötven év alatt íródott irodalomtörténeti tanulmányok sem elvont szakmunkák voltak, hanem szerves részei az irodalmi és művelődési életnek, műfajilag sem különíthetők el szigorúan a kritikától vagy az igényesebb publicisztikától.”²⁷¹ Ez a tény, hogy a tárgyalt korszak irodalmában az irodalomkritika és az igényesebb publicisztika nem különíthető el egymástól, az irodalomkritika fogalmának az irodalomtörténet és irodalomelmélet irányába való kitágítását tette szükségessé, mivel azonban ezek az önálló irodalomtörténeti- vagy elméleti munkák a korszak reprezentatív sajtóorgánumaiban kiemelkedő tehetségű írók tollából jelentek meg, ezért a fogalomtágítást az irodalmi publicisztika körére is ki kellett terjeszteni.²⁷² Az 1918–19 után fellendülő sajtó támogatta a magyar irodalom megszületését, az irodalomról való gondolkodás pedig az irodalomteremtést helyezte mindenek fölé, az irodalomkritika feladatát elsősorban a leírásban látták, és csak másodsorban az értelmezésben: „Az a baráti kritika és irodalomteremtési láz – írta 1935-ben –, ami Erdély magyar sajtójában 1919-1925 között Kazinczy korához hasonlóan mindennel megelégedett, ami magyar és „irodalom”, olyan beteges folyamatokat indított el, amiknek káros hatása még ma is érezhető.”²⁷³ Az irodalomkritikát sok esetben maguk az írók művelték, a kritika így minősült gyakran baráti méltatássá, a kellő számú hivatásos irodalomkritikus hiányában az irodalomtörténészek is kritikusi minőségben léptek fel, elsősorban Kristóf György²⁷⁴ vagy György Lajos. Kristóf György pozitivistá irodalomtörténészként a modern irodalom értékeit csak részben fogadta el, a két világháború között pedig a konzervatív elveket követő kritikusokhoz hasonlóan „a hagyományok követését kérték számon a megjelenő művektől,”²⁷⁵ a jelent méltatlannak tartva az értékelésre, így a kortárs irodalommal való párbeszédet kizárták a kritikai diskurzusból. Fontos azonban megkülönböztetni a tudományos múlttal rendelkező filológusok (György Lajos, Kristóf György, Rass Károly, Bitay Árpád, Borbély István) és a Nyugatot követő írók kritikai-publicisztikai tevékenységét a kortárs irodalomra vonatkozóan; az akadémikus irányzat hatását a kortárs irodalomra – amint már

²⁷¹Uo., 224.

²⁷²Vö., MÓZES Huba, *Sajtó, kritika, irodalom*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983, 54-55.

²⁷³JANCSÓ Elemér, *Erdély magyar irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4.

²⁷⁴KRISTÓF György 1922-1945-ig, György Lajos 1940 és 1949 között tanított professzori minőségben.

²⁷⁵POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár és az erdélyi magyar irodalom megszervezése– eszmék és intézmények = „A nekifeszült mentő-akarat” Kuncz Aladár–emlékkonferencia*. szerk. BOKA László–BROK Bernadett, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–MMA Kiadó, 2019, 109.

utaltunk rá – a Korunk és az Erdélyi Helikon elszigetelte. Még két fontos tényező jellemzi a korszak irodalomszemléletét: a szintézisre törekvés és a magyar irodalomhoz való viszonyának a rögzítése: „A kritikusnak húsz esztendő összes irodalmi és szellemi áramlatával kell foglalkozni, boncolni kell Erdély változatos és sokszínű irodalmi életét, de emellett az erdélyi irodalmat az egész magyarság lelki életfolyamatába is be kell állítani.”²⁷⁶ Az erdélyi irodalomnak az összmagyar irodalom szerves részeként való értelmezése Babits Mihálynak már az erdélyi irodalom korai szakaszára vonatkozó nyilatkozataiban is jelen van:

„Én nem látom az erdélyi irodalomban azt a speciális szellemet, a tulajdonképpeni erdélyiséget, mely talán színesebbé és vonzóbbá tehetné. Ezek az értékek talán leginkább Tamási Áron novelláiban jutnak kifejezésre. A költők nem képviselnek új irányzatot. Folytatói a háború előtti és háború alatti magyar lírának, s verseiken Ady hatásai erősen érezhetők. Reményiket jól ismerem, és sokra becsülöm. Ő még a *Fagyöngyök* megjelenése előtt felkeresett verseivel. Áprily is jó ismerősünk, hiszen már a második kötete jön a pesti könyvpiacra. A budapesti napilapokban megjelenő írásaiból ismerem a prózaírókat is, Tabéry, Gyallay, Gulácsy jól ismert nevek. Berde Mária pedig már régen bemutatkozott előttünk. Tamásin kívül az általam várt erdélyiséget leginkább még Nyíróben találom meg.

Kár, hogy a személyes ismeretség hiányzik. Mi örömmel várjuk a nagyra nőtt erdélyi irodalom munkásait. Ahogy én az erdélyi helyzetet látom, az íróknak javára vált az elszigeteltség és az önmaguk erejére utaltság. Így az erdélyi tehetségek jobban kifejlődhetnek, mintha a magyarországi irodalmi központ Őket is felhabzsolta volna.”²⁷⁷

Babits az erdélyi irodalom sikereit a kezdetektől elismerte és szerető figyelemmel kísérte, de mindenféle irodalmi decentralizációt károsnak és elítélendőnek tartott, a korszakban sokat hangoztatott transzilvanizmust – vagy ahogy ő nevezte „erdélyi eszmét” – nem tartotta irodalmi fogalomnak, mert:

²⁷⁶JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után 1918-1938*, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 65.

²⁷⁷Az *erdélyi irodalom kívülről*, Az Ellenzék (Kolozsvar) (v.1.) monogramú tudósítója által készített interjú részlete, mely 1926. január 13-án jelent meg a kolozsvári Ellenzékben = *Babits Mihály, Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. s.a.r. TÉGLÁS Andrea, TÉGLÁS János, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2018, 138-139.

„[...] minden szeparációs kísérletnek csak akkor van értelme – ha már a szeparációról beszélünk –, ha van egy nyelv, egy idegen, vagy az anyanyelvtől sokban eltérő idióma, amelyen a szeparacionisták megszólalhatnak. Ez itt nincs. Itt csak magyar nyelv van. Még nyelvjárásaink sem oly kifejezőek. A provence-oknak lehet külön irodalmuk, dacára annak, hogy franciák. Hiszen Mistrált a francia meg sem érti...

Az erdélyi írók ma pionírmunkát végeznek. Megelőzői, előkészítői egy nagy szellem felépítésének. Hogy ez a géniusz hol van, mikor jön... az a jövő titka. De az erdélyi irodalom akkor fog polgárjogot nyerni, amikor egy hatalmas géniusz a maga kiváló alkotásaival ráüti a pecsétet az erdélyiek mozgalmára.”²⁷⁸

A magyar irodalmi modernség alakulástörténetében az erdélyi magyar irodalom megszületése egy új trend megjelenését jelentette, ami az erdélyi irodalmi publicisztikai vitákat is kikényszerítette, és elkerülhetetlenné tette a valóság és irodalom értelmezését. Nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is szükség volt a „Mi a magyar?” kérdésének az újradefiniálására. Erdélyben azonban különös jelentőséget kapott az egyén személyes kötelezettsége, a sorsvállalás kérdése, nemcsak az írók, hanem a szerkesztők, tudósok, tanárok, papok, az egész értelmiség részéről, megnőtt ugyanis az egyéni felelősség súlya a magyarság megmaradása és jövője szempontjából. Az 1920-as években a trauma következménye „[...] az esztétizáló modernség²⁷⁹ alternatív intézményrendszerére is visszahatott, és végső soron ez kényszerítette ki az új diszkurzív formáció kialakítását [...].”²⁸⁰

Az erdélyiségről szóló –Jancsó tanulmánya által is kiváltott – viták ennek a jelenségnek a tökröződései, az esztétizáló modernség mellett megjelenő, ma a szintetizáló modernség fogalmával leírható attitűdök.

---

²⁷⁸ Temesvári Hírlap, 1927. május 5., az interjút Bíró Imre készítette, =Babits Mihály, *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, I.m.180.

²⁷⁹ Az esztétizáló modernség és szintetizáló modernség fogalmait Kappanyos András alábbi tanulmánya nyomán és annak értelemben használom. „Az esztétizáló attitűd a művészet autonómiáját szélsőséges formában képzelel el, leválasztva az esztétikumot a morál és megismerés tartományairól: a szép önmagáért való, nem szükséges összekapcsolni a jó és az igaz kategóriáival. Ez a radikalizmus teszi lehetővé, hogy a művészet és irodalom kialakítsa a maga intézményrendszerét és sajátos nyilvánosságterét. A szintetizáló attitűd már ennek a nyilvánosságtérnek a birtokában kíván reagálni és hatást gyakorolni a világ és társadalom viszonyaira.” Vö. KAPPANYOS András, *A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, ItK, 2019/1., 64-65.

²⁸⁰ KAPPANYOS András, *Uo.*, 69.

6.1. Jancsó az irodalomkritikai viták keresztüztüében: a társadalmi funkció és a transzilvanisták esete

Az irodalom társadalmi funkciójáról az 1930-as években Erdélyben éles vita alakult ki, amely látszatra a transzilvanizmussal szemben megfogalmazott kritikaként jelentkezik, de mögötte a kortárs irodalomról való lehetséges beszédmodok diskurzusai állnak. A „Vallani és vállalni”-vita az Erdélyi Helikon 1929-es évfolyamában „[...] akörül zajlott, hogy vajon az erdélyi írók vállalták-e a szembesülést a kisebbségi magyarság sorskérdéseivel, avagy inkább egyféle „műhelyirodalmat” hoztak létre.”²⁸¹ A vita során felmerült problémák nem szűntek meg, a harmincas évek elején, *Élet és irodalom*-vita néven ismét kibontakozott az Erdélyi Helikon 1932-es évfolyamában, főként az Új Arcvonallal színre lépő második erdélyi írónemzedék jelentkezésével.²⁸² Az 1930. június 11-13. között lezajlott ötödik helikoni találkozó jegyzőkönyvéből tudható, hogy báró Kemény János és neje harmincezer lejes „[...] pályázatot írt ki egy, a mai idők s különösen az utódállamok magyarságának igényeit kielégítő magyar irodalomtörténet megírására.”

„Ennek a műnek – olvasható a pályázatban – irodalmunk fejlődését tárgyilagosan, vonzó érdekességgel oly módon kell megrajzolni, hogy abból a magyar zseni minden más néptől elütő sajátossága éles körvonalakban bontakozzék ki. Rá kell mutatnia a magyar irodalom és a világszellem kölcsönös hatásaira, és a nagy írók műveit az olvasóhoz oly közel kell hoznia, hogy akiknek nincs módjukban klasszikus és mai íróinkat olvasni, hiánytalan és megbízható képet szerezhessenek róluk.”²⁸³

1930. június 12-én a Kós Károly elnökletével zajlott ülésen Kuncz Aladár ismertette a pályázati kiírást is, azzal egészítve ki a korábbiakat, hogy a vezető szempont az „[...] esztétikai legyen, de emelet nagy figyelmet kell fordítania az irodalmi fejlődést meghatározó eszmei, szociális, gazdasági és politika-történeti erőforrásokra. Jóvá kell tennie mindazokat az igazságtalanságokat, amelyek irodalom- és haladásellenes céltatok révén kerültek be egyes írók, művek vagy mozgalmak megítélésébe.”²⁸⁴

²⁸¹POMOGÁTS Béla, *Viták áramában. Bevezetés helyett = Jelszó és mítosz*, szerk., POMOGÁTS Béla Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003, 8.

²⁸²Jancsó Elemér szerepét ebben a vitában külön fejezetben tárgyalom.

²⁸³A *Helikon és az Erdélyi szépműves Céh levelesládája (1924-1944)*, Közzéteszi MAROSI Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1980, 253-255.

²⁸⁴Uo., 263.

Jancsó Elemér ebbe a diskurzusba négy rendhagyó tanulmányával kapcsolódott be: *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931*²⁸⁵, az *Irodalom és társadalom*²⁸⁶, majd folytatása az 1934/2. számban a *Társadalmi kérdések az irodalomban* (1934),²⁸⁷ *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (1934),²⁸⁸ illetve az *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig* (1935)²⁸⁹.

Az erdélyi irodalomról szóló 1926-os doktori értekezését követő első nagyobb tanulmánya 1931-ben az *Új arcvonal* című antológiában jelent meg, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* címmel. Ez utóbbi tanulmányában fejti ki nézeteit arról, hogy az irodalomkritikában két egymással ellentétes felfogás állt szemben: a Gautier-féle l'art pour l'art irodalomszemlélet és a szociális célokat kitűző Victor Hugo és Emile Zola társadalmi regényeiben megtalálható irodalomszemlélet, amely a művészet társadalmi szerepét hangsúlyozza. Jancsó Elemér e két szemléletet megpróbálta összekapcsolni: „[...] bármilyen felfogást valljunk, az irodalom legtágabb értelmezése [...] szerint a művészet az egyén lelkén átszűrődő ezerarcú társadalom kifejeződése.”²⁹⁰ Az ekként rögzített irodalom-interpretáció az *irodalom és valóság értelmezésének ellentéteire* [kiemlés tőlem: M.I.] kívánt rámutatni. Ennek alapján azt a társadalmat kell megismerni, amelynek tükré a transzilván²⁹¹ irodalom. Az erdélyi irodalom lényegének megértéséhez tehát azt kell megvizsgálni, hogy milyen társadalmi erők hozták létre, és megfelel-e a kor által előírt súlyos követelményeknek. Az 1918-tól 1925-ig tartó időszakot az erdélyi irodalom hőskorának nevezte,²⁹² bemutatta az irodalomalapítási kísérleteket, bírálta az Erdélyi Szépműves Céh irodalompolitikáját, és a Helikon programját, a „tisztá irodalom” elvével „visszahúzódott” a társadalom problémái elől. „A mai erdélyi magyar irodalom – írta Jancsó – produktuma Erdély mai társadalmának, tükörképe azoknak az osztályoknak, illetőleg társadalmi rétegződéseknek, amelyeket a megváltozott körülmények hoztak létre vagy módosítottak.”²⁹³ Erdély magyar irodalmának bemutatásakor három

²⁸⁵ *Új arcvonal; Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája*, Cluj-Kolozsvár, 1931, 67-83. Újraközölve: JANCÓSÓ Elemér, 1976, 9-26.

²⁸⁶ Erdélyi Fiatalok 1934/1, 20-23., illetve a *Társadalmi kérdések az irodalomban*, Erdélyi Fiatalok, 1934/2., 19-25.

²⁸⁷ Előtte azonban jelezni kell még egy fontos mozzanatot: az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriumának Jancsó általi szervezését. Itt találjuk a nyomait ugyanis a kortárs irodalommal való foglalkozásnak: „Az ifjúság érdeklődése elsősorban az élő irodalom felé fordult. Ebben látja saját problémáit, ettől várja sorsának megoldását. Éppen ezért határoztuk el, hogy az idényi irodalmi szemináriumunkat teljes egészében a modern magyar irodalomnak szenteljük.” Jancsó Elemér, *Irodalmi szeminárium*, Erdélyi Fiatalok 1931/2., 31. Jancsó itt *Ady Endre élete és költészete* címmel tartott két egymást követő előadást 1931. február 17. és 24-én.

²⁸⁸ Cluj-Kolozsvár, Grafica Nyomda, 1934.

²⁸⁹ Nyugat, 1935/4.

²⁹⁰ JANCÓSÓ, 1976, 10.

²⁹¹ Jancsó ezt a fogalmat használja, ezért ezt itt megtartottam.

²⁹² JANCÓSÓ, 1976, 13.

²⁹³ JANCÓSÓ, 1976, 16.

társadalmi réteg jelentkezésének a tárgyalását tartja fontosnak: a polgárságét (középosztály), a munkásságét és a parasztságét. A parasztság irodalmi szerepéről a középosztály keretein belül ejt szót, mert parasztideológia „Erdélyben nem fejlődött ki.” A megszülető erdélyi irodalom a „középosztály irodalma”, melynek három csoportját különbözteti meg: konzervatív vagy akadémikus irodalmat, transzilván irodalmat és szociális tartalmú vagy célzatú irodalmat. Jancsó itt veti föl: „Mi a transzilvanizmus? Van-e? És ha van miben nyilvánult meg a múltban, mi jellemzi a jelenben és hogyan kell megvalósulnia a jövőben?”²⁹⁴ – tette fel a kérdést. „[...]erdélyiség tényleg van – fogalmazta meg álláspontját - . De ezt az erdélyiséget nem kell csinálni, mert az feltalálható Erdély speciális gazdasági és társadalmi adottságaiban és az azon felépülő szellemi életben. Erdélynek minden időben voltak külön gazdasági és szellemi törekvései. Ezeket, ha akarjuk, nevezhetjük transzilvanizmusnak is, de belőlük szentséget, tabut csinálni fölösleges és káros.”²⁹⁵ E transzilvanizmust érintő kritikai észrevétele miatt a későbbiekben sok támadás és elismerés éri. Ezt mutatja Cs. Szabó László levele:

Kedves Elemér²⁹⁶,

[1932. július 20, Ráday utca. 26.]

Transzilvánia igaz elméje, szólok hozzád. A Gautier–Hugo–Zola párhuzammal tökéletesen egyetértek, vitán felül áll, hogy az utóbbiak írói felelősségérzete a művészet számára is nagyobb nyereséget jelent, mint a l’art pour l’art érdektelenség. Sőt tovább megyek: Hugo egyetemes együttérzését sokkal különbnek tartom, mint a Korunk Szava egyoldalú szociális magatartását. Nézetem szerint azonban a parnasszista hóbort sokkal jelentéktelenebb volt, semhogy az egyenrangúság alapján szembe lehetne állítani a Balzac–Tolsztoj féle humanista irányzattal, mint ahogy Te tetted. Th[éodore de] Banville kedves epizódjelenség, mint napjainkban Valéry Larbaud, akit egyébként nagyon szeretek.

A magyarországi polgári radikalizmus elsorvadásáról, a Nyugat világnézeti bukásáról és az erdélyi magyar politikai irányzatok gyáva kiegyenlítődéséről, az 1925-29-es politikai „torpeur”-ről írott dolgaid kitűnőek, Ernő bátyámnak hangosan olvastam fel őket. Nagyon jó, amit az erdélyi történeti regényekről s mellékesen a többi műfajról

²⁹⁴Uo., 21.

²⁹⁵Uo., 21.

²⁹⁶Cs. SZABÓ László–JANCÓSÓ Elemérhez, OSZK, Jancsó levelezés, Fond 399/Bi-Di jelzetű doboz.

mondasz s mondanom se kell, hogy a transzilvanizmus tabujáról írt, mérsékelt hangú, de kemény megjegyzésedet szívvel-lélekkel aláírom. Férfias és egyben okos írás.

Az irodalom probléma-megoldó, kollektív szerepében azonban egyáltalában nem bízom. Ellentétes véleményemet olvasd el a Nyugat június 15-i számában²⁹⁷, ez az essai töredék pontosan fedi csüggedt és szkeptikus véleményemet. Semmi sem áll távolabb tőlem, mint az elefántcsonttorony, szívből visszasírom Dickens, Hugo, Tolsztoj stb. korát, az írók akkori szociális szerepét. Egyszerűen arról van szó, hogy az irodalom jelentősége a jelenlegi és az elkövetkező krízisben, szóval világtörténeti korunkban lépésről lépésre összezsugorodik.

A „Korunk Szava” irodalma ebben a népvándorlási felfordulásban legjobb igyekezete mellett sem szabadulhat meg a programirodalomtól, ami viszont laposabb és lelketlenebb, mint a legsilányabb tanító költemény. Hogy miben látom az irodalom feladatát? Abban, hogy kivételesen nagy és felelősségteljes lelkek ábrázolásával tartson ki utolsó leheletéig a lélek és a szellem végső kiegyenlítődése mellett. Szóval: Goethe Wilhelm Meister és Zauberberg. A népszava (!) persze félreértette a cikkemet s holmi splendid isolationnal vádolt. Marhák.

Írtam egy rövid dolgot a párizsi kommünről (à propos Németh Andor könyve), az írás Babitsnál van. Figyeld egy kicsit a Nyugatot, talán őszig kihozza.

Summa cum laude ledoktoráltam és sokat dolgozom a Kamarában, ahol ifjú kuli vagyok. Várom a leveled és valamilyen újabb művedet. Daignez eszmecserélni avec moi. Hogy fogadták ezt az írásodat odalenn? A sok transzilván pápa?

Szeretettel ölel: Laci.”

Cs. Szabó László levelének második bekezdése Jancsó *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* című tanulmányának arra a részére utal, melyben a szerző azt fejti ki, hogy az első világháború utáni Magyarország Ady és a Nyugat irodalmából csak azt vette át, ami államideológiájába beilleszthető volt, Ady írásaiból is csak a „tisztán művészt”, a világnézet teljes kizárásával. Jancsó Babits *Európaiság és regionalizmus*²⁹⁸ című tanulmányának azon pontjával érvel, amely az írói szabadságnak a párthűség által emelt korlátait kritizálja. Úgy

²⁹⁷Az irodalom szerepének összezsugorodását ezzel indokolta: „ (...)A barbár iszonyatok elsorvasztják szociális érdeklődését, felmorzsolják apostoli erejét, torkán akasztják az emberbaráti hangot és visszafordítják a lélek dísztelen szépsége felé, amely túl az osztályok reménytelen harcán és úgy látszik egyforma pusztulásán, csak azt leplezi le belőlünk, ami örök. A személyiség gyémánt-erejét.” = Cs. SZABÓ László, *Irodalom és szociális feladat*, Nyugat, 1932/12.

²⁹⁸Erdélyi Helikon, 1930/1, 3-6.

látta, hogy az 1918 utáni magyarországi irodalomban Ady és a modern költészet formalizmusa győzött, annak eszmetartalma nélkül, ezért egyetlen lehetőség maradt, a Móricz által ajánlott „nemzeti koncentráció.”²⁹⁹Jancsó három évvel később, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (1934) című tanulmányában pedig azt állítja, hogy a nyugatos írókat 1933-ban már csak a forma, a művészbiben megírt mondanivaló választja el a Napkelet íróitól, tartalomban, célkitűzéseiben Babitsék „nemzeti koncentrációja” aratott diadalt³⁰⁰. Kuncz Aladár Babitsot tartotta a magyar irodalomban a legalkalmasabbnak arra, hogy az egyetemes magyar irodalomszemléletről és regionalizmusról, azok európai jelenségéről írjon, ezért kérte fel arra, hogy adjon programot az Erdélyi Helikonnak és rajzoljon jövőt, megjelölve a legfőbb problémákat. Kuncz arra is megkérte Babitsot, hogy a lapot tekintse teljesen magáénak, egy olyan fórumnak, ahol mindenről a legbelsőbb meggyőződéssel írhat.³⁰¹ Ennek több szempontból is jelentősége van: egyrészt a kolozsvári Ellenzék mellékletének a szerkesztését elvállaló, a Budapestről Kolozsvárra hazatérő Kuncz Aladár már 1923 nyarán havi egy írást kér Babitstól³⁰², majd 1929-ben az Erdélyi Helikont szerkesztő Kuncz egyenesen Babitstól kér programadó tanulmányt a korszak Erdély legmeghatározóbb lapja számára, s ugyancsak Kuncz az, aki az 1930-as helikoni írótalálkozón a magyar irodalomtörténet megírására kiírt pályázat bírálói közé Babitsot javasolja. Jancsó szerint pedig Erdély legelső irodalmi folyóiratainak modern szellemű vezetése, a Nyugat háború előtti szellemének folytatása, Ady, Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád hatása az irodalmi modernség erdélyi előretörésének létfeltételei voltak.³⁰³ A modern erdélyi lírát a transzilvanizmus és az adyzmus keverékének tartotta, és a mérsékelt modernség jelzőjét alkalmazta a modern erdélyi lírikusok nagy többségére, akik „Formákban nem forradalmárok, de szeretik a művészi és tökéletes kifejezési módokat, tartalomban újaknak érzik magukat, az erdélyiségbe vetett hit erőt látszik kölcsönözni írásaiknak.” Ezek a lírikusok elsősorban a Napkelet, az Erdélyi Helikon és a Pásztortűz köré csoportosultak, a modern lírikusok körébe sorolja elsősorban Reményiket és Áprilyt, majd Tompa Lászlót, Szombati Szabó Istvánt, Berde Máriát, Bárd Oszkárt, Finta

²⁹⁹JANCSÓ, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931*, újraközölve JANCSÓ Elemér, *Kortársaim, Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971*, s.a.r. MÓZES Huba, Bukarest, Kriterion, 1976, 12. (Eddig és a továbbiakban JANCSÓ, 1976)

³⁰⁰JANCSÓ, 1976, 12.

³⁰¹Vö. KUNCZ Aladár-BABITS Mihályhoz, Kolozsvár, 1929. július 31.

³⁰²Az Ellenzék melléklete volt az a fórum Erdélyben, amely a kolozsvári Napkelet bukása (1922) és az Erdélyi Helikon megindítása között a polgári liberálisoknak, a budapesti Nyugat erdélyi követőinek publikációs lehetőséget biztosított. Vö. POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár és az erdélyi magyar irodalom megszervezése – eszmék és eszmények = „A nekifeszült mentő-akarat” Kuncz Aladár emlékkonferencia*. Szerk. BOKA László–BROK Bernadett, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–MMA Kiadó, 2019, 108.

³⁰³JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Cluj-Kolozsvár, Grafica, 1934, 13-27.

Zoltánt, Finta Gerőt, Walter Gyulát, Kádár Imrét, Ligeti Ernőt, Kibédi Sándort, Nagy Emmát és a szabadverselőket: Bartalis Jánost, Szentimrei Jenőt és Olosz Lajost is.³⁰⁴Jancsó a kibontakozó erdélyi irodalmat közvetlenül Adyhoz köti, úgy véli, hogy „Az erdélyi irodalom az Ady szellemi útmutatásai nyomán indult útnak és maga Ady is látnoki szemekkel jósolta meg >>Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára<< című tanulmányában, hogy a magyar szellem igazi megújódása csak Erdélyből jöhet.”³⁰⁵

Jancsónak az 1920-as, 1930-as évek irodalomról szóló diskurzusba való kapcsolódásának negyedik – *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig (1935)* című, a Nyugatban megjelent – tanulmányáról a következő fejezetben ejtünk szót.

6.2. Jancsó Elemér, a Nyugat és Babits kapcsolata

Jancsó Elemér Babits műveit már gimnazista korában, azaz 1918-1922 között megismerte, ezt – amint volt róla szó - a kolozsvári református kollégium tanárának, Brüll Emánuelnek köszönhetette, hiszen az ő könyvtárában megvolt a folyóirat-sorozat, illetve a folyóiratba dolgozó szerzők műveinek első kiadásai is ott voltak a polcain. Brüll Emánuel kölcsönözte a Nyugat-számokat diákjainak, amellyel fölkelte érdeklődésüket a modern magyar irodalom iránt. Bár Jancsó Elemér 1922-től Budapesten az Eötvös Collégium diákja volt, Babitsot személyesen csak 1934-ben ismerte meg. Ennek két oka volt. Egyrészt a költő 1926 után betegsége miatt keveset járt a Nyugat asztaltársaságához, Jancsó pedig nem akarta otthonában zavarni a folyóirat szerkesztőjét. A másik oka e kései találkozásnak kissé hosszabb történet volt. Jancsó Elemér 1934 nyarán az otthonról magával vitt jegyzetek alapján Párizsban írt egy tanulmányt *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*. Ennek a tanulmánynak az előzménye az 1931-ben az *Új arcvonalban* megjelent *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* című

---

³⁰⁴Jancsó Elemér az avantgárd fogalmát nem használja, a futurizmus, aktivizmus és a dadaizmus jelenségeinek rövid virágzásáról ír, az avantgárd meghatározó egyéniségeit, mint például Bartalis Jánost vagy Szentimrei Jenőt a szabadverselők kategóriájába sorolja. Az aktivizmust lezárja azzal, hogy a marxizmus harcvonalaiba állott és inkább a társadalmi élet területén próbált eszményeinek érvényt szerezni, a futurizmust –Kassákot is idesorolva– visszatérni látta a polgári élet eszményeinek a polgári irodalom nyelvén való dicsérésére, azzal a különbséggel, hogy írásainak több szociális ízt és haladó lendületet adott. Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Grafika, Cluj-Kolozsvár, 1934, 91., továbbá a kérdés részletes tárgyalását lásd BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006. 13.o.

³⁰⁵JANCÓSÓ Elemér, *Ady Endre és Erdély*, Az EME Gyergyószentmiklóson, 1939. aug. 27–29-én tartott XVI. vándorgyűlésének Emlékkönyve, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1940, 32.

tanulmánya volt, amely után Jancsót Gaál Gábor, Gellért Oszkár és József Attila is biztatni kezdte egy összefoglaló tanulmány megírására. Jancsó tanulmányát a Nyugatnak még 1934 végén³⁰⁶ megküldte. A Nyugatban való közlési előmunkálatait Jancsó Gellért Oszkárral folytatott levelezéséből³⁰⁷ ismerjük³⁰⁸. A Babits–Jancsó levelezésben viszont csak 1935-ben

---

³⁰⁶ A Nyugat 1934/23-24., decemberi számában jelent meg Babitsnak *A Nyugat új korszaka elé* című tanulmánya, amelyben kifejti, hogy a folyóirat folyamatos megújulásának titka az volt, hogy sohasem rendezkedett be „generációs alapon”, így soha nem egy korosztály, hanem a „nemzet kulturális lelkiismerete” kívánt lenni. A megújuló Nyugat céljai közé sorolja ekkor a folyóiratnak „az idők dialektikájába” való bekapcsolódását, ezért tevéik szerint több ankétának és disputának is helyt kívánnak adni a lapban, amelyek a „[...] Szellem korszerű problémáit vetik fel és vitatják meg.” Mindezek mellett – írja Babits – Nyugat érdeklődése nem szorítkozhat a magyar nyelvterületére, mert nem provinciális irodalmat akar, hanem az egységes európai irodalom szellemét kell szem előtt tartania. Jancsó 1935-ben a Nyugatban megjelent vita-cikke tehát a folyóirat programjába illeszthető, ez azt is megmagyarázza, hogy Jancsó tanulmánya miért éppen a Nyugatban jelent meg.

³⁰⁷ OSZK kéziratár, Jancsó-hagyaték, Fond 399/G-I jelzetű doboz.

³⁰⁸GELLÉRT Oszkár–JANCÓSÓ Elemérnek

[Budapest, 1934. dec. 24.]

Kedves Barátom!

Tanulmányodat köszönettel vettük, közölni is fogjuk, de nagy terjedelme miatt egyelőre nem tudjuk megjelölni a közlés időpontját.

Szives üdvözléssel igaz hived
Gellért Oszkár

[Címzés:]

Dr. Jancsó Elemér, Cluj,
Calea Motilor 16.

*

GELLÉRT Oszkár–JANCÓSÓ Elemérnek

[Budapest, 1935. jan. 10.]

Kedves Barátom!

Brüll dr. ur volt szives átadni leveledet, melyben az erdélyi irodalomról írott tanulmányod sorsa iránt érdeklődöl. Ugy látszik soraink kereszteték egymást, én a mult év utolsó hetében már közöltem Veled, hogy tanulmányodat mindenestre ki fogjuk adni, de nagy terjedelme miatt magunk is gondolunk arra, hogy helyes volna | : valamennyire: | lerövidíteni. Mihelyt sorát ejthetjük, értesíteni foglak s korrektura-levonatot küldünk.

Szivesen vesszük, ha Goga Madách-fordításáról s a többi magyar könyvről, mely ujabban románul jelent meg, irsz a Nyugatnak. Leveled egyéb tartalmára a kiadóhivatal részéről kapsz választ. Szeretettel üdvözöl igaz barátod

Gellért Oszkár

GELLÉRT Oszkár–JANCÓSÓ Elemérnek

[h.n. 1935 január-február?]

Kedves Barátom,–

Küldöm tanulmányod levonatát– sajnos még mindig túl hosszú ahhoz, hogy egy számban kihozhassuk. Akkor viszont ragaszkodnunk kell, hogy a tanulmány egy számban jöjjön, mert – mint a Nyugatban láthatod – január óta le kellett mondanunk a folytatólagos közleményekről. Arra kérlek tehát, hagyj ki amennyit csak lehet; én ceruzával ott csak megjelöltem azokat a részeket, amelyeket mellőzhetőnek érzek – de ez még mindig kevés. A levonat így kb. 24 Nyugat-oldalt tenne ki, már pedig legfeljebb 16-17 oldal az, aminek helyet tudnánk szorítani. A kötéseknel természetesen <...> külön kikezdésekre kell gondolnod s nem sorokra, mert akkor a nyomdának újra végig kellene szedni az egészet, s ez dupla költség lenne.

Nagyon kérlek csináld meg e hó közepéig ilyen értelemben a korrekturát, s akkor remélem, hogy a tanulmányoknak nem kell már sokáig a megjelenésre várnia.

Melegen üdvözöl

találkozunk a tanulmány kontextusát nagyban megvilágító Babits álláspontjával. Babits Mihály 1935-ben (és valószínűleg 1936-ban) egy levelet és egy levelezőlapot küldött Jancsó Elemérnek.³⁰⁹ A levélben két szerteágazó problémakört érintett: nagyon fájlalta, hogy a román

---

Igaz hived
Gellért Oszkár

*

GELLÉRT Oszkár–JANCSÓ Elemérnek

[Budapest, 1935. március 13.]

Kedves Barátom!

Köszönöm, hogy tanulmányodat lerövidítetted; már tegnap meg is csináltattam a nyomdával a végleges korrekturát. Ez, sajnos, azt jelenti, hogy a kihagyott sorokat már eldobták. Így ma érkezett levelednek az a kívánsága, hogy az eredeti szedés alapján csináltassunk külön lenyomatokat, teljesíthetlenné vált. Különben is le kellett volna, hogy beszéljelek erről, mert a kétféle szedés alapján tetemesen drágább lett volna a külön nyomás. Így is nem tudom érdemesnek tartod-e: ez a nyomda a 16 oldalas lenyomatért/külön borítékolva/ 50 pld-ban 30P-t kér. Ha kívánod megcsináltathatjuk, de nem kerülne többre az sem, ha abból a Nyugat-számból, amelyben tanulmányod meg fog jelenni, 50 drb-al többet nyomtatnánk.

Kérem szíves válaszodat, melyik megoldás kedvesebb Neked.

Meleg üdvözlettel tisztelő hived
Gellért Oszkár.

³⁰⁹ Az alábbi levél, illetve levelezőlap, melynek jelzete OSZK Kézirattár, Fond 399, Jancsó Elemér hagyatéka, A-B jelzetű doboz, a *Babits Mihály levelezése 1935-1936* című, megjelenés előtt álló kötetben olvasható. A kötet s.a.r. ZSEMBERYNÉ MAJOR Ágota.

*

BABITS Mihály– JANCSÓ Elemérnek

[1935. október 26.]

Kedves tanár Úr!

nagyon köszönöm szíves sorait és a lappéldányokat, amiket oly kedves volt címemre megküldeni. Kedvessége nélkül ezek a cikkek-melyek pedig engem oly közelről érdekelnek- nyilván teljesen ismeretlenek maradtak volna előttem.

Bizony én is nagyon fájlalom, hogy a tervezett erdélyi út elmaradt. Csak az vigasztal, hogy alkalmasabb időben talán sikerülni fog még, ami most nem sikerült.

Ami a polémiaira vonatkozó feleletet illeti: sajnos, levele már későbben érkezett, hogysem akár a novemberi számban való feleletre is gondolni lehetett volna. Az az érzésem, hogy a vita már nagyon is elvesztette virulenciáját, s a decemberi válasznak már nem sok különös értelme volna. De ez természetesen nem jelenti azt, hogy ha Ön más véleményen van s még valami lényeges és közérdekű dolgot tud ebben az ügyben mondani, annak ne adnék a Nyugatban szívesen helyet.

Még egyszer megköszönve sok szíveségét üdvözli kész hive:
Babits Mihály

*

BABITS – JANCSÓ Elemérnek

[Esztergom, 1935 vagy 1936/?/]

Kedves Tanár ur, nagyon fogok örülni ha szombaton vendégül láthatom. Gondolom, avval a vonattal fog jönni amely reggel 8-kor indul és 1/2 10 kor ér ide Esztergomba. Minthogy hozzám kissé nehéz fölhalálni, engedje meg hogy a következő tájékoztatást adjam: Tessék az állomásnál autobuszra ülni és arról a Központi Kávéháznál leszállni. Itt valaki fogja várni tőlünk: ha én magam nem jöhetek, leküldöm a kislányomat a nevelőnőjével. Ők majd fölkalauzolják.

Viszontlátásig üdvözli
Babits Mihály Esztergom Előhegy

[Címzés:]

Nagyságos dr. Jancsó Elemér tanár úrnak Budapest,

hatóságok nem engedélyezték a nagyváradi Família című folyóirat által kezdeményezett erdélyi utat, magyar és román értelmiségiek megbeszélését a két nép közti kiengesztelődésről; a másik pedig azt a vitasorozatot idézi, amely Jancsó Elemérnek a Nyugat 1935. áprilisi számában megjelent, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*³¹⁰ című írása körül az irodalom funkciójáról kialakult. Jancsó kiindulópontja e tanulmányban az volt, hogy a Trianon utáni Erdélyben keletkezett irodalom Ady és a nyugatosok szellemi örökségének tekinthető: „A nagy elváláskor Erdély már nem szegényen búcsúzott el egykori testvéreitől. A megújhodott magyar nyelvet kapta örökségként a magyarországi irodalomtól, de elsősorban az új idők küszöbén sírbuszálló Ady Endrétől, akinek tragikus életsorsa és költészete mintegy sorsszimbólumává lett az itthonmaradottaknak. Ady és a nyugatosok gazdag szellemi öröksége volt az a kiindulópont, ahonnan az >>új irodalmat és új magyar lelkeséget<< megteremteni akarók elindultak.” A magyar irodalmi modernség megszületését szokás térben Nagyváradhoz kötni: „Nagyvárad élénk irodalmi élete az egyik kiindulópontja és bölcsője a modern magyar irodalomnak. De úgy Ady, mint a többi jelentős »erdélyi« írók származásukat, szülőföldjüket csupán »drága« éknek tekintették, költői decorumnak, amelyet csak eltávolodva tudtak megszeretni. Juhász, Biró, Emőd, Ady kezdeményezései megtörték a múlt erőinek csökönyös ellentámadásai alatt. Kovács Dezső lapjától eltekintve a háborút közvetlen megelőző évek minden jelentős erdélyi írói csoportosulása Ady szellemének a jegyében történt. Az Erdélyi Figyelő, a Haladás és később az Erdélyi Szemle és az Új Erdély minden vidékiességük dacára a Nyugat irodalmának és az új magyar irodalom térhódításának voltak a harcosai.”³¹¹

Babitshez a Nyugatnak szánt első Jancsó-tanulmány tehát Gellért Oszkár közvetítésével jutott el. Ezután került sor arra, hogy Babits meghívta őt magához. Jancsó Babitsnál tett első látogatása megelőzte tanulmánya megjelenését, tehát mindenképpen 1935 áprilisa előtt történhetett. Jancsó Elemér félt³¹²ettől a találkozástól, mert tartott attól, hogy tanulmányának világnézeti beállítottsága vitát szülhet kettejük között és Babitsnak – az egészségi állapotára való tekintettel – nem akart kellemetlen perceket okozni. A barátságos fogadtatásból kiderült, hogy félelme alaptalan volt. Babits nem rejtette véka alá, hogy Jancsó tanulmányának több tételével nem ért egyet, az írást azonban közlésre érdemesnek tartotta, mert az erdélyi irodalom

---

Hungária Körút 80.
Dr. Zsakó István leveleivel

³¹⁰JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4.

³¹¹JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00591/18575.htm>, Hozzáférés: 2019.07.27.

³¹²JANCSÓ Elemér, *Babits és az erdélyi irodalom*, Utunk, 1971/32.

megérett a kritikára. Így azzal a lapalji megjegyzéssel került a tanulmány a Nyugatba, hogy a lap szerkesztői több ponton nem értenek egyet a tanulmány tartalmával. Babits a találkozó alkalmával Jancsó Elemér bátyja, Jancsó Béla felől érdeklődött, akinek Berzsenyiről, Kemény Zsigmondról írott esszéi Kosztolányinak, Osvátnak és Schöpflinnek is nagyon tetszettek.³¹³

A Jancsó-tanulmány megjelenése után, annak szempontjait védő négy cikkel szemben több mint 18 író, kritikus bírálta az erdélyi irodalomról vallott egyes nézeteit. A vitaindító tanulmányban Jancsót két szempont vezette: mit jelentett az erdélyi magyarság életsorsában a tanulmányt megelőző közel húsz év „erdélyi” irodalma, továbbá, hogy mi az erdélyi irodalom esztétikai értéke a modern magyar irodalom utolsó harminc évének mérlegére téve.³¹⁴ Jancsó célja tanulmányával az volt, hogy a Nyugat olvasóival megismertesse *a magyar irodalom* erdélyi ágát, tudatosan nem *erdélyi* irodalmat akar felvázolni. Erre följosította őt az, hogy már évek óta foglalkozott az erdélyi magyarság társadalom- és szellemtörténetének a megírásával³¹⁵, a megjelenés előtt álló munkából csak egy összefoglalót kívánt megjelentetni a Nyugatban, amely az erdélyi magyar életet az irodalom segítségével mutatja be. Tanulmánya

³¹³ Ekkor került szóba köztük a tervezett hídvérés, a haladó román és magyar írók találkozója is. Babits fiatal erdélyi írókról érdeklődik Jancsótól, és arra kéri őt, hogy fogarasi román diákjaival próbáljon kapcsolatot teremteni, amelyet Jancsó Elemér Babits életében nem tudott teljesíteni. Jancsónak is elmondja, hogy mennyire szeretné még látni Fogarast, ahol fiatal korában tanár volt.

³¹⁴ Nyugat, 1935/4.

³¹⁵ Levelezésükből tudjuk, hogy a későbbiekben erről Babitscsal –személyes találkozó keretében– egyeztetni kívánt. Lásd =*BABITS Mihály levelezése 1936–1939*, s.a.r. HORVÁTH Zsuzsa, KARÁCSONY Szilvia. Bp., Magyar Napló Kiadó, megjelenés előtt.

JANCSÓ Elemér – BABITSNAK

[Kolozsvár, 1936. okt. 18.]

Kedves Szerkesztő Ur!

Már a mult hónap folyamán elküldtem Önnek és külön a Nyugatnak is legújabb könyvem a 18-ik századi magyar szabadkőműves írókról. Sajnos értesítést nem kap megérkezésükről. Ha a könyvem elveszett volna ugy újból fogok küldeni tiszteletpéldányt. Nagyon szeretném ha pár sorban a Nyugat is megemlékezne munkámról. Az író ur véleményére pedig különösen kíváncsi vagyok. A Nyugat számára most fejeztem be egy tanulmányt a 18-ik századi Erdély magyar irodalmi életéről... Közelebről el fogom küldeni. Még a tavasszal irtam a szerkesztő urnak egy hosszabb levelet, amelyben szives tanácsát kértem a már elkészült erdélyi irodalomtörténetem kiadási lehetőségeiről. Sajnos valószínűleg ez <t> a levél is elveszhetett, mert rá <sem> |:nem:| kaptam választ. Szives értesítését várva tisztelettel üdvözli

Igazhive
Dr. Jancsó Elemér

Címem: Bp. Nagyboldogasszony utja 11–13. Eötvös kollégium

*

JANCSÓ Elemér–BABITSNAK

[Budapest, 1937. ?? ??]

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Néhány napig (január 8.) Pesten vagyok. Nagyon szeretném ha a Szerkesztő úr alkalmat adna, hogy ezalatt pár percig találkozassunk és a már mult levelemben is említett „erdélyi irodalomtörténetem” ügyét megbeszéljük. Szives válasza reményében tisztelettel köszönti

igaz hive
Dr. Jancsó Elemér

elején leszögezi: a kritikustól és irodalomtörténészről elvárható objektivitás mércéjével közeledik a témához. Abból a spinozai tételből indul ki, hogy „a dolgokat nem gyűlölni, nem szeretni, hanem megérteni kell.” Az erdélyi irodalom megértését a magyarországi olvasóközönséggel úgy látja helyesnek, ha annak élettörténetét is megismerteti, majd ahogy a tanulmánya elején ígérte, az erdélyi irodalom esztétikai értékét vizsgálja az ősszmagyar irodalom mérlegére téve:

„Elkülönülés-e az erdélyi irodalom az általános magyar literaturától? Bizonyára nem. Ma, tizenhat év után talán még kevésbé, mint eddig. Az erdélyi irodalom sokat hangoztatott transzilván jelszavai ellenére nem más, mint az ősszmagyar irodalom egyik provinciális elágazása. Magyar irodalom Erdélyben és nem «erdélyi» magyar irodalom. Ha majd irodalomtörténészeink megírják a XX-ik század gazdag magyar irodalmának élettörténetét, bizonyára jelentős szerepet fognak Erdély magyar irodalmának is tulajdonítani. De miként a francia romantika gyökerei Rousseauig nyúlnak vissza, a jövő irodalomtörténésze is felfogja ismerni a közös őst, ami a mai széttagolt magyar lelkiterületeket valamikor összefogta: Ady Endrét és a Nyugatot.”³¹⁶

---

³¹⁶ JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4

Jancsó álláspontja teljes mértékben összecseng Babits, Schöpflin, és a Nyugat álláspontjával.³¹⁷Ez az egyik olyan pontja Jancsó tanulmányának, amelyet a bírálói sem kifogásoltak.³¹⁸

---

³¹⁷ Az erdélyi irodalomról megjelent tanulmányai okán említünk kell Tolnai Gábor véleményét is, aki erdélyi irodalomról szóló tanulmányának megírása során kapcsolatban állt Jancsóval, sőt, már 1931-ben kéri Jancsónak az *Új Arcvonalban* megjelent tanulmányát, 1933-ban ismételtel megteszi ezt, 1935-ben pedig Jancsónak *Az erdélyi líra tizenöt éve* című tanulmányát kérte. Tolnai Gábor könyve, az *Erdély magyar irodalmi élete* 1933-ban jelent meg Szegeden. Esméik találkozásának magyarázatát jól megvilágítják az OSzK Kézirattárában lévő, Fond 399 T-V jelzetű doboz Tolnai Gábor Jancsó Elemérhez írott sorai:

TOLNAI Gábor – JANCÓSÓ Elemérnek

Budapest, 1931. XII. 22-én

Kedves Tanár Úr!

Köszönöm szíves értesítését és igazán hálás leszek, ha ismertetni fogja tanulmányomat az „Erdélyi Múzeum”-ban. Jelenleg Pesten vagyok. A Studium könyvkereskedésben megfordulva láttam a pulton azt a most kiadott gyűjteményt, melyben Öntől is van, mint láttam, egy tanulmány. Ha megvan rá a lehetőség küldjön belőle egy példányt Tanár Úr. A Protestáns Szemlében örömmel írnék róla, hisz eddig is sokat foglalkoztam az erdélyi irodalommal s mondanom se kell, hogy a legfiatalabb generáció működése mennyire érdekel. Sorozatunk jövő évfolyamában, ha minden jól megy, egyébként is az új erdélyi irodalommal foglalkozó monográfiám fog megjelenni.

Értesítését még egyszer köszönöm.

Öszinte tisztelettel üdvözl:

Tolnai Gábor.

Címem: Szeged, Tisza Lajos krt.37. (Bethlen Gábor-kör)

*

Levelezőlap, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

Szeged, Tisza Lajos körút 37

Tolnai Gábor, szeged, Egyetem, Bölcsészeti Kar

*

TOLNAI Gábor – JANCÓSÓ Elemérnek

Szeged, 1933. V. 4.

Kedves Barátom, annak idején, midőn szabadvers tanulmányomat elküldtem Önnek, levélben megígérte, hogy viszonzni fogja alkalomadtán. Bocsásson meg, hogy zavarom, de épen akkori ígérete alapján kérem most arra, ha még van az Új arcvonal-ban megjelent tanulmányából, melyet annak idején igen nagy gyönyörűséggel és eszméink találkozásának örömeivel olvastam, küldjön egy példányt címre. Egy hónap múlva újabb munkámmal fogom szívességet viszonzni, mely most van sajtó alatt a M.K.[?] kiadásában.

Üdvözl, barátsággal:

Tolnai Gábor

Címzés:

Dr. Jancsó Elemér tanár úrnak,

Cluj-Kolozsvár, Str. Motilor 16

*

TOLNAI Gábor – JANCÓSÓ Elemérnek

1935. április 17. Budapest

Kedves Elemér, – bocsásson meg, hogy most irok csak. Jó egy hónap (vagy talán több is) eltelt már azóta, midőn a disszertációd megkaptam és leküldtettem. Halogattam az írást, csak akkor akartalak zavarni, midőn már konkrét formában kérhettem volna Tőled a megbeszélte Aranka levelek lemásolását. Témámat más munkák miatt egy időre félre kellett tennem s egy időre így nem is zaklatlak ezzel a fárasztó művelettel. Lapomat most tulajdonképpen más célzattal írom. Arra kérnék, hogy küldj egy példányt az erdélyi líra tanulmányodból. Szeretném elolvasni. Pesten sehol sem leltem mindaddig nyomára. Irni is fogok róla. Hogy hol, azt még nem tudom. Mi van nagy műveddel? Remélhetőleg hamarosan kijön már? A nyár elején, ha sikerül lemegyek Kolozsvárra. Olyan régen tervezem, hogy már valóban illő volna.

Szivességed előre is köszönöm, sokszor üdvözl

Tolnai Gábor

A kritikák megfogalmazása előtt azonban fel kell idéznünk röviden a Nyugat álláspontját az erdélyi irodalommal kapcsolatban.

Schöpflin Aladár a Nyugat 1934. január 16-i számában³¹⁹ Tolnai Gábor 1933-ban megjelent, *Erdély magyar irodalmi élete* (1933) című könyvéről írt ismertetőjében egyetért Tolnaival abban, hogy „[...]az erdélyi literatura lokális kiterjedése az ú.n. >>modern irodalomnak<< az [...] új erdélyieknek a modern irodalom ízlés és formavilága adta az indíttatást.”³²⁰ Tanulmányának konklúziójában megfogalmazta, hogy ami külön értéket termelt az erdélyi irodalom, az már beolvadt az egyetemes magyar irodalomba, az már annak egyenrangú tagja, az erdélyi irodalom elkülönülő jellege csökkent, nincs utánpótlása, mert legfiatalabb erdélyi nemzedék „elfordul az irodalomtól a szociális és kulturális munka felé, s ma már nem az irodalomban látja az erdélyi magyarság egyedüli kifejezési módját.”³²¹ Érdeklődésük a korábbi nemzedékekkel ellentétben az irodalmi élményről a szociális élményre³²² fordult át. Schöpflin tanulmányára I. Szemlér Ferenc válaszolt a Nyugat februári számában.³²³ Az első állítást – mely szerint erdélyi irodalom többé nem létezik, mert felolvadt a magyar irodalomban – hibásnak, a másodikat pedig – mely szerint nincs utánpótlása, mert a súlypontot az irodalomról a szociális és kulturális kérdések iránti érdeklődésre fordította át – hamisnak tartotta. Hibásnak azért, mert szerinte az erdélyi irodalom soha nem szűnt meg az egyetemes irodalom része lenni, legfennebb az idő elmosta ezeket a nyilatkozatokat. Az utánpótlás megszűnésének kérdését azért rója fel hamisnak, mert szerinte sem Schöpflin sem Tolnai nem ismeri azt a generációt, amelyet ő az erdélyi irodalom utánpótlásának tart³²⁴, a lírában Dsida Jenőt, Varró Dezsőt, Bányai Lászlót, Kiss Jenőt, a prózaírók közül Szenczei Lászlót, Méliusz N. Józsefet, Grandpierre Emilt, Janovics Andrást, az esszéisták közül pedig Jancsó Elemért és

---

³¹⁸Rózsafalvi Zsuzsanna Schöpflin monográfiájában utal arra, hogy Schöpflin Jancsóhoz hasonlóképpen vélekedett. Schöpflin a kérdést TOLNAI Gábor *Erdély magyar irodalmának* a megjelenése kapcsán írt kritikájában fejtette ki. Vö. RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében*, Bp., Ráció Kiadó, 2013, 215.

³¹⁹SCHÖPFLIN Aladár, *Erdélyi irodalom*, Nyugat, 1934/2.

³²⁰Vö. Uo.

³²¹Uo.

³²²A szociális élményen azt értjük, hogy az irodalomról szóló kérdésfelvetések nagyrésze 1929-től az irodalomnak társadalmi funkciót tulajdonít, az irodalom feladata a társadalmi létproblémák ábrázolása, sőt, hogy megoldásokat találjon az erdélyi magyarság sorsproblémáira, Jancsó például az erdélyi történelmi regényt azzal a kritikával illeti, hogy íróink elmenekülnek a történelmi múltba a társadalmi problémák láttatása helyett.

³²³I. SZEMPLÉR Ferenc, *Az erdélyi irodalom jövője. Válasz Schöpflin Aladár cikkére*, Nyugat, 1934/4.

³²⁴I. Szemlér Ferenc szerint az erdélyi írók közül azok, akik az egyetemes magyar irodalom részévé váltak főként abba a korosztályba tartoztak, ami a magyarországi viszonyok szerint még fiatalnak számított és a modern magyar irodalom második nemzedékét jelentette. Az erdélyi fiatal nemzedék csak a második nemzedék, amely a magyarországi harmadik nemzedék fellépésével egy időben, 1929-ben lépett az irodalmi köztudatba. Annak okát, hogy ezt a nemzedéket Magyarországon a bírálók még nem ismerték, abban látta, hogy a magyarországi folyóiratok zárva álltak előttük.

Vita Zsigmondot. Schöpflin válaszát I. Szemlér Ferenc cikkére a Nyugat ugyanezen száma közli:³²⁵ az erdélyi irodalom elkülönülő jellegén Schöpflin azt értette, „[...] hogy volt, vagy akart lenni kialakulóban egy külön erdélyi irodalmi tudat, amely azonban rövid idő alatt elhalványodott. Ez elhalványodás eredménye az egyetemes irodalomba való beolvadás. Azért egy bizonyos regionalizmus élhet tovább.”³²⁶ A nem létező utánpótlás kérdésével kapcsolatban rögzítette, hogy nem tagadta az erdélyi fiatal írók jelenlétét, csupán az első nemzedék lendületéhez képest érzett lecsappanást, és felkínálta a fiatal tehetségek számára az irodalom budapesti orgánumaiban való megjelenés lehetőségeit, a Nyugat nyitottságát. Így kerülhetett Jancsó tanulmánya is a Nyugatba, pontosan e nyilatkozat után indult a Gellért Oszkárral folytatott egyeztetés-sorozat.

Jancsó Elemér Nyugat-tanulmánya kapcsán kialakult vita főként Erdélyben zajlott, az őt támadó kritikák főként innen érkeztek. A Nyugat áprilisi számát követte Makkai László kritikai hozzászólása – amely Schöpflin szerint „ingerült hangú és kötekedő” – az Erdélyi Helikon³²⁷ májusi számában. A vita az erdélyiek részéről valóban személyeskedő, de a maguk korában fontos véleményeken felül a Nyugat szerepének a fontosságát is igazolta. Makkai László alábbi nyilatkozata állásfoglalásra készítette a Nyugat szerkesztőjét, Babits Mihályt és kritikuskát, Schöpflin Aladárt is. Makkai szerint:

„Mindenkinek jobb lett volna, ha ez a cikk nem jelenik meg, de főképen nem a Nyugatban, mert így nem titkolhatjuk el a gyanút, hogy bizonyos szempontból a fenti megállapítások „kapóra jöttek” az erdélyi irodalommal újabban nem éppen rokonszenvező folyóiratnak. Igazságos kritika ellen borzolódni gyengeség lenne. De a Nyugat saját esztétikai elveit tagadta meg, mikor ezt a nézőszöveget minden megjegyzés nélkül a leközlés által szentesítette. Tantaene animis caelestibus irae? Szomorú, hogy az elfogultság ekkora kritikátlanságra indíthatja a tárgyilagosságára büszke Nyugatot.”³²⁸

A Nyugat 1935. júliusi száma Schöpflin Aladár álláspontját közölte a Helikon cikkére válaszként. Schöpflin Jancsó cikkét irodalmi színvonalon, a kritika legmagasabb követelményeit alkalmazva, jóhiszeműen és igazságosan megírt írásnak tartotta, jelezve

³²⁵SCHÖPFLIN Aladár, *Válasz. Szemlér Ferenc: Az erdélyi irodalom jövője. Válasz Schöpflin Aladár cikkére*, Nyugat, 1934/4.

³²⁶Uo.

³²⁷MAKKAI László, *Az erdélyi magyar irodalomról*, Erdélyi Helikon, 1935/5, 379-382., Hozzáférés: <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/46527>, 2019.07.26.

³²⁸Uo., 380-381.

azonban, hogy nem tudja magát teljesen azonosítani Jancsó írásával, annak egyoldalúsága miatt. Schöpflin ugyanitt arra is figyelmeztetett, hogy az erdélyi irodalom kinőtt a „babusgatások” korából, az „immár a magyar irodalommal egyenrangú tényező”, megérett arra, hogy a kritika legmagasabb mércéjét alkalmazza vele szemben. Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalokban kritikusi higgadtsággal fejtette ki véleményét a *Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen*³²⁹ című tanulmányában öccse írása kapcsán. Jancsó Béla azzal a szándékkal írta meg észrevételeit, hogy Jancsó Elemér - akitől az erdélyi magyar irodalom történetének megírását várta - megírandó művének szempontjaiban olyan hibát ne vétsen, ami az erdélyi irodalmat esetlegesen hibás értelmezésnek tenné ki. Jancsó Béla kritikája öccsének esztétikai és szociológiai szempontjai ellen szóltak. Rámutatott arra, hogy helytelen az erdélyi magyar lírát tárgykörök szerint csoportosítani, mert egy költő sajátos arcát nem a vers témája, hanem a vele szembeni magatartás mutatja meg. Az ellentmondások számbavétele után testvére érdemének tarja, hogy „[...] az irodalmat nem az élettől elvonatkoztatva, hanem annak szerves jelenségeként óhajtja tárgyalni, s rajta keresztül az egész erdélyi élet szintézisét adni.”³³⁰ Tanulmányának hibáját az irodalom társadalmi szerepének a félreértésében látta. Szerinte Jancsó Elemér azt sugalmazta, hogy az irodalom találjon megoldást az emberek problémáira, holott az irodalom társadalmi funkciója nem a társadalmi problémamegoldás, hiszen az a társadalom, a politika feladata kell hogy legyen, az irodalom társadalmi funkciója a problémák láttatása, esetleg lelki fogódzók megfogalmazása. Jancsó álláspontja annak a nemzedéknek a véleményével azonos, amelynek tagjaként ő is „belépett” az irodalomról való diskurzusba, az 1929-ben fellépő *Új arcvonal* nemzedékével. Az erdélyiség talán legjellegzetesebb jegye a korban – ahogyan erre Boka László is utal – az irodalom közös tapasztalatokat és törekvéseket is megjelenítő >>írói misszió<< és >>hivatás<< jellegének az elsődlegessége, a társadalmi tett lokális szükségességének elsőbbsége.³³¹

Babits a Nyugat augusztusi számában *Könyvről könyvre* című rovatának *Az én erdélyiségem*³³² című írásában lezárja ezt a vitát, Jancsó Elemérnek is megadva a viszontválasz lehetőségét a lap *Disputa* rovatában. Babits Schöpflin cikkét megerősítve furcsállja azt a tényt, hogy a magyarországi kritika csak óvatosan mer ítéletet alkotni az erdélyi irodalomról, majd

³²⁹Erdélyi Fiatalok, 1935, VI. évf., II., 43-52.

³³⁰MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* = JANCÓSÓ Béla, *Irodalom és közélet, Cikkek, tanulmányok, esszék*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973, 109.

³³¹BOKA László, *Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték, Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről* = B.L., *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák*, Bp., Gondolat Kiadó, 2012. 94-95.

³³²Kötetben megjelent ugyanezen címmel: BABITS Mihály, *Írók a két háború közt*, Bp., Nyugat Kiadó, 1941, 155-163.

Schöpflint megerősítve visszautasítja azt a Makkai László részéről elhangzott vádat, hogy a Nyugat „nem rokonszenvezne az erdélyi irodalommal”³³³. Babits nem kritizálta a transzilvanizmust, de nem tartotta irodalmi fogalomnak, mert azt történelmi szükségszerűség hozta létre, tehát elsősorban történelmi fogalom. Elismerte, hogy létezett az irodalomban egy külön erdélyi öntudat, – amellyel Jancsó a már tárgyalt doktori értekezésében foglalkozott is – de az megelőzte a transzilvanizmus fogalmát. Jancsó tanulmányának azon szempontjához, amely a társadalmi hatás vizsgálatát jelenti, nem kívánt hozzászólni, de megvédte Jancsó írását azzal, hogy a magyar kritika ellen – bármilyen jó színvonalon megírt cikkek legyenek is – nem foghatnak össze az írók.

A Jancsó-vita beágyazódását a magyar irodalmi modernség történetébe Babits két évvel korábbi helyzetjelentése magyarázza:

„Az éra változott, új nemzedék nőtt fel, melynek szemeiben élet és cselekvés tudók korát éljük; a Szellem új emberei maguk fordulnak a Szellem ellen; csupa homo moralis nyüzsög körülöttünk; a l'art pour l'art-nak «rossz sajtója van»; az esztéta «gúnyszó lett». Mi tájékozatlanul néztünk körül, [...] s hosszas tanulmányokbhan kutattuk a válság okait s természetét. A «Korszellem» túlment rajtunk és ellenünk fordult.”³³⁴Babits bejegyzése az 1930-as évek első negyedében azzal vet számot, amikor a „történi történelem szépségelvű szemlélése helyett az abban való aktív, morális alapú részvét vált történelmi szükségé.”³³⁵

Jancsó a vita summázataként úgy fogalmaz³³⁶, hogy a társadalmi hatás vizsgálatához érdemben Reményik szólott hozzá *Társadalmi funkció*³³⁷című írásában. Az irodalom társadalmi funkciójának jancsói értelmezése a Reményik-kritika által kap hangsúlyt és ad alkalmat a magyar irodalmi modernség szempontjából is releváns tényezők felmutatására. Reményik kifogásolta Jancsónak a *transzilvanizmus szkepticizmusát*, és az állította, hogy „[...] egy kicsivel több >>szerepetet<< talán mégis megérdemelt volna ez a szegény erdélyi magyar társadalmi funkció [...]”³³⁸ Ez a társadalmi funkció Jancsó szerint – az erdélyi irodalom és az

³³³BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1935/8.

³³⁴BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1933/2.

³³⁵FINTA Gábor, *Babits és a modernség válaszfűjái* = F. G., *Próbajárat: Válogatott tanulmányok, kritikák*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2016 (MIT füzetek), 233–247.

³³⁶JANCÓSÓ Elemér, *Néhány szó a „megtámadott erdélyi irodalomról”*, Nyugat, 1935/8, Disputa rovat.

³³⁷REMÉNYIK Sándor, „*Társadalmi funkció*”, újraközölve = R.S., *Kézsorítás: Írók, művek, viták 1918-1941*, s.a.r. és bevezető tanulmánnyal ellátta DÁVID Gyula, Kolozsvár-Budapest, Polis – Luther Könyvkiadó, 2007, 497-501.

³³⁸Uo., 498.

erdélyi magyarság életsorsának összekapcsolása³³⁹ közhelyszerűvé vált. Reményik ezt sérelmezi, a „nemzetmentés”, „megváltás” nem a költő, a költészet feladata. Az irodalom társadalmi funkcióját – és egyben a költők hozzájárulását ehhez – Reményik abban látta, hogy „[...] enyhülést nyújtottunk, javulást eszközöltünk, tűrhetőbbé tettük az életet, mert kifejeztük a nyomorúságot, szavakba foglaltuk a némaságot, s ezzel könnyet töröltünk, vigasztalást nyújtottunk, erőt adtunk a mindennapi élethez [...]”³⁴⁰ a katarzis által. Reményik úgy értelmezte, hogy Jancsó cikke azzal vádolta meg az erdélyi irodalmat, hogy „[...] a mi irodalmunk nemcsak negative bűnös, mulasztásai által, hanem positive is, mert öntudatlanul – vagy talán szántszándékkal is –, önmaga „virágzásával” eltakarta a romot és az állandó romlást, befelé és kifelé egyaránt elterelte a figyelmet az igazi erdélyi magyar tragédiáról, „föld,ház,tőke, iskola, nyelv” pusztulásáról.

A főbb bírálatok egyik sarokpontja az irodalom társadalmi funkciójának a kérdése. Az új élet >>költői<< programját az irodalom adja – fogalmaz Jancsó. Majd cáfolja az irodalom csakis esztétikai szempontok szerinti megítélését, jogot kér az irodalomfogalom

---

³³⁹JANCSÓ, Uo., „ (...)vagyis az a hit, hogy a művészet «megváltja» a pusztulástól azt a nemzetet, amelyiknek szól. Az irodalomnak az életre való döntő befolyását nemcsak az erdélyi írók maguk, de a «transzilván» irodalom pesti hívei is eltúlozták. Így jött létre az a ferde felfogás, hogy az erdélyi magyarság sorsa nem is olyan tragikus, mert hatalmas irodalma, gazdag szellemi élete van. Ez a felfogás annál inkább hódít, minél nagyobb sikereket érnek el Pesten Erdély írói. De a dolgokat közelebbről szemlélők itten is látják, hogy az irodalom mindössze néhány száz embernek »szívügye«. A legjobb erdélyi könyvet sem olvasta el 8-10 ezernél több ember, de átlagjában egy-egy regény 1000-2000 ember kezében fordul meg. A nagy magyar »tömegek« és az »egész erdélyi magyarság«, amire írók és politikusok oly szívesen hivatkoznak, a »saját« »önálló« szellemi életét legtöbbször még hírből sem ismeri. Az irodalomnak »nemzetmentő« szerepe tehát távolról sem olyan, mint ahogy azt egyesek képzelik és beállítani próbálják. És vajjon ellenérv-e az, hogy más népeknél sincs másképp? Hogy a románok írók és olvasók tekintetében talán rosszabbul állanak? Bizonyára nem! Az irodalom döntő társadalmi szerepét illetően az erdélyi olvasók és kultúrrejtegek nagy többsége kezdettől fogva pesszimiztikus állásponton volt, de ez a negatív pesszimizmus határozott formát öltött az ifjúság állásfoglalásában, mely életprogramjából eleinte tudatosan ki is hagyta az irodalmat. És bár e helyzet valamit változott az utóbbi időkben, az új erdélyi magyar nemzedék óriási többsége a kisebbségi élet megoldandó problémái között másodsorba helyezi »saját« irodalma támogatását és »fajfentartó« szerepét.

Az irodalom mellékes szerepét jól láthatjuk a románok magatartásából is, akik uralmuk alatt szellemi életünk szabadságát eddig lényegesen nem korlátozták. Sőt az erdélyi irodalom nem egyszer részesült »hivatalos« elismerésbe is és továbbfejlődését semmi sem gátolta. De ugyanakkor ugyanazok a román vezetőrétegek, amelyek nem láttak »veszélyt« Erdély kiterelvényesedett magyar irodalmában, annál inkább támadtak mindent, ami valódi és társadalmat formáló, fenntartó erő: föld, ház, tőke, iskola, nyelv.

A román írók és kultúrpolitikusok állandóan hangoztatott megértő nyilatkozataiban részint azért is dicsérték az erdélyi magyar irodalmat, mert tőle egy Budapesttől elszakadt, attól eltávolodott magyar szellemiség kialakulását remélték. És nem támadták román részről az erdélyi irodalmat azért sem, mert annak nagy része nem a jelen Erdélyével, hanem a »régimúlt« Transilvániával foglalkozott. A kisebbségi élet mindenkor sérelmeit, sorstragédiáit alig dolgozta fel egy-két írónk és a jelennel való elégtelenséget legtöbbször vagy a történelmi regény meséjébe burkolta, vagy elrejtette a szimbolikus líra bársonyköpenyébe. Az élet és az irodalom tehát e téren is más és más síkon mozogtak és a két sík csak néha és rövid ideig haladt párhuzamosan egymás mellett. Az erdélyi magyar ifjúság nagy részének egyik legértékesebb felismerése az irodalom helyes szerepének meglátása a társadalmi összefüggések nagy hálózatában.”

³⁴⁰REMÉNYIK Sándor, i.m., 499-500.

kiterjesztésének lehetőségére, amely az irodalom fogalmát mint az egy nyelvet beszélő közösség lelki kivételését értelmezi:

„Vajjon hiba-e és éppen tudományos szempontból bűn-e az, hogy egy irodalomtörténész az esztétikai értékelés tiszteletben tartásával és felhasználásával meri az irodalom és társadalom viszonyait vizsgálat tárgyává tenni? És vajjon nem különös és ellenmondó dolog-e az, hogy az általam »megtámadottnak« vélt erdélyi írók «védői», akik mind hisznek a transzilvánizmusban és fennen hirdetik »erdélyi« voltukat, éppen ennek az »erdélyiségnek« a mai élő és való Erdélynek szemszögéből nem akarják bíráló alá bocsájtani »sajátosan erdélyi« irodalmukat?»³⁴¹

Jancsó Elemér irodalomtörténeti kötelességének tartotta az író és közönség viszonyának vizsgálatát, az erdélyi irodalom esetében ez azért kap különös jelentőséget, mert itt a múltjával teljesen ellenkező feltételek közé került közösségről, annak irodalomáról van szó, ez az irodalom pedig a társadalmi, politikai események eredménye is bizonyos mértékig. A „Néhány szó...”-ban elismerte azt a hibáját, hogy az esztétikai szempontok hangsúlyozása és az egyes jelenségeket képviselő írók egyéniségének, lelkialkatának, művészi értékeiknek erősebb vizsgálata helyesebb lett volna a szociológiai nézőpont mellett, és ígéretet is tett arra, hogy a készülő erdélyi irodalomtörténetében ezt pótolja, de álláspontja szerint „egy nemzet irodalmát úgy is lehet vizsgálni, mint egy nyelvet beszélő közösség lelki kivételését.”³⁴² Szenczei László „rövidlátóság”, „áltudományos társadalomtudományi kenetesség”, a művészet „szabadságát” kétségbevonó vádjait elutasítja azzal, hogy „[...] én és a fogalmakkal tisztában levő irodalomtörténész társaim kivétel nélkül azt valljuk, hogy az irodalom körébe csak az tartozik, ami a művészi kifejezés bizonyos mértékét megüti. Az írni tudás éppolyan kelléke a Parnasszusra vágyóknak, mint az olvasni és megérteni tudás azoknak, akik mások felett ítéletet mondanak.”³⁴³ Jancsó vizsgálta az olvasóközönség szokásait, szerinte az olvasóközönség ízlése a világirodalom és a modern magyar irodalom klasszikusain fejlődött ki, az új erdélyi irodalom azonban nem tett eleget erdélyi kötelességének, ezért nem vette meg a gyenge kiállítású >>erdélyi könyveket,<< de az Erdélyi Szépműves Céh megalakulása létrehozta a közönség és írók egymásra találását. Jancsó a közönség- és ízléstörténet, az intézmények- és tudományosság történetét vizsgálva az irodalomtörténet-írás oldaláról a kánonképzési

³⁴¹JANCSÓ Elemér, *Néhány szó a „megtámadott erdélyi irodalomról”*, Nyugat,1935/8.

³⁴² Uo.

³⁴³ Uo.

folyamat tényezőit vizsgálta, olykor annak problematikusabb kérdéseit is felvetve, azonban a vita annak a lenyomata, hogy a közösségi várakozások a korabeli irodalom célkitűzéseit illetően semmiféle kritikát nem tűrtek meg, ezért Jancsót megpróbálták mellőzni.

Jancsó Elemért azonban a Babitscsal folytatott beszélgetései meggyőzték arról, hogy „[...] minden irodalmi jelszót alkotásokkal kell igazolni, s ha megszülettek a nagy alkotások, akkor véget kell érjen a kritika nélküli dicséretokora. Vallani és vállalni kell a harcot nemcsak kifelé, hanem befelé, saját hibáink felszámolására is.”³⁴⁴Jancsó Elemér számára e vita tanulsága abban állt, hogy egyes tévedései ellenére is termékeny vita volt, mert az „[...]Új arcvonal és a Vásárhelyi Találkozó közötti időben, hozzájárult az erdélyi irodalom, főleg a fiatal írónemzedék haladó³⁴⁵irányba való tájékozódásához [...],”³⁴⁶az erdélyi irodalom alakulásának egy olyan szakasza volt ez, amely az irodalom és társadalom viszonyának újragondolásához vezetett.

Amikor 1935. július 13-án látogatást tett Babitsnál Esztergomban, az erdélyi irodalom feladatairól, aktuális helyzetéről, értékeiről és hiányosságairól beszéltek. A találkozás idején talán éppen a legélesebb vita zajlott tanulmányával kapcsolatban. Ekkor fejtette ki Babits személyesen is véleményét Jancsó tanulmányával kapcsolatban, de ez a vélemény egyben az erdélyi irodalomról is szólt: „Elmondta, hogy hosszú időn át az erdélyi irodalommal szemben tanúsított fenntartásának oka annak provinciális jellege volt. Első pillanatban meghökkentett a „provinciális” jelző, de Babits elmagyarázta, hogy mit ért ezen. Kifejtette azt a szilárd és mindvégig következetes nézetét, hogy erdélyiség és európaiság egymástól elválaszthatatlanok.”³⁴⁷ Felmerülő ellentétes nézeteik ellenére egyetértettek abban, hogy az erdélyi irodalom néhány nagy tehetsége és azok kiváló művei teszik szükségessé a fejlődést gátló tényezők bírálatát. Kuncz Aladár *Fekete kolostorában*³⁴⁸ érezte Babits megszületettnek azt a művet, mely már európai mércével mérhető:

³⁴⁴JANCsó Elemér, *Babits és az erdélyi irodalom*, Utunk, 1971/32.

³⁴⁵A „haladó magyar” jelzős szerkezet értelmét Cseke Péter Balogh Edgárról szóló tanulmányában egyértelműsíti, ennek alapján Jancsó Béla, Balogh Edgár, Buday György, Fábián Dániel, József Attila következetesen elhatárolták magukat a hazafiaskodó bajtársi tömörülésektől. Jancsó Elemér, mint az Erdélyi Fialatok főmunkatársa is hasonló értelemben használta a fogalmat. Vö. Cs.P., *Balogh Edgár Duna-konföderációs álma = Uő, Védjegyek: Íróportrék–ellenfényben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2011. 76.

³⁴⁶JANCsó Elemér, i.h.

³⁴⁷Uő.

³⁴⁸Kuncz Aladár irodalmi hagyatékát részben az író unokahúga, Jancsó Elemér felesége, született Máthé Szabó Magda őrizte meg. Ez az irodalmi hagyaték Kuncznak a fogsága után Kolozsvárra vitt csaknem kizárólag családi vonatkozású levelezését, egy-két kéziratát és a hazatérése után hozzá írott leveleket, néhány nyomtatásban megjelent tanulmányát és elbeszélésének kéziratát tartalmazta. Jancsó Elemér a nála megőrzött Kuncz-anyagból több levelet jelentetett meg a Nyelv és Irodalomtudományi Közleményekben, az Igaz Szóban, az Utunkban.

„Az ilyen művek segítik elő a népek közötti megértést, rangsorolják a provincializmustól megszabadulni tudó írók műveit a nemzeti irodalom egészének klasszikusai, egy részüket pedig az európai irodalom maradandó értékei közé. [...] A velem folytatott beszélgetése azért volt számomra maradandó értékű, mert egy sok tekintetben ellenkező nézeteket valló fiatal irodalomtörténészre is meggyőzőleg tudott hatni. Abban is egyet tudtunk érteni, hogy éppen az erdélyi irodalom néhány nagy tehetsége és kiváló műveik teszik szükségessé a további fejlődést gátló tényezők szigorú bírálását.”³⁴⁹

Az erdélyiség kérdésének ügye ezen a ponton nem zárult le teljesen. Babits a Nyugat 1940. augusztusi számában *Az erdélyi költő* címmel írt tanulmányt, amikor Erdély Reményik ötvenedik születésnapját ünnepelte.³⁵⁰ Babits Reményikről szóló cikke ismét felelevenítette az erdélyiség kérdésének mibenlétét az irodalomban. Reményik ötvenedik születésnapját Jancsó Elemér, Reményik első monográfusa *Az ötvenéves Reményik Sándor* című cikkével közzönte.³⁵¹ Jancsó írása ebben a kontextusban azért kap különös hangsúlyt, mert a Nyugatban megjelent cikkében foglaltakat³⁵² újragondolta. Jancsó Reményik költészetének sajátosan erdélyi jellegét váltja kérdésre:

„Lehet-e Áprily és Reményik költészetét >>erdélyinek<< nevezni? Vajjon azon a tényen kívül, hogy kötetek Erdélyben láttak napvilágot, van-e olyan vonás verseikben, ami >>erdélyi<< és elütő az >>általános magyartól<< ? [...] A transzilvánizmus költői értelmezése tőlük ered és hatása letagadhatatlan [...]. Ez az erdélyiség azonban még náluk sem állandó fogalom. Áprily verseiből inkább mithologikus és parnasszista köpenyben lép elénk, Reményiknél egy >>új lelkiség<< humanista bélyegét hordja.”³⁵³

Jancsó az erdélyi irodalmat az általános magyar irodalom provinciális elágazásának minősítette. A közös ős Jancsó szerint, ami a széttagolt lelkitérületet összefogja, Ady Endre és a Nyugat. Jancsó 1935-ös dolgozatában, majd Reményikről írott monográfiájában a babitsi

³⁴⁹Utunk, 1971/32.

³⁵⁰ A második bécsi döntést 1940. augusztus 30-án jegyzi a történelem. Ezért teszi Babits a tanulmányhoz írott jegyzetében a következő megjegyzést: „A költő hazája nemsokára visszakerült az anyaországához.” = BABITS Mihály, *Írók a két háború közt*, Bp., Nyugat Kiadó, 1941, 285. Babitsnak 1940. szeptember 27-én a Hídban jelent meg *Erdély* című verse ebből az alkalomból.

³⁵¹JANCÓSÓ Elemér, *Az ötvenéves Reményik Sándor*, Református Élet, VII. évf.31.sz., 1940.szept.7.

³⁵²A cikk és általa kiváltott vita részletes feltárását lásd: MOLNÁR Ildikó, *Az irodalom társadalmi funkciójának esete a transzilvánistákkal. Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről*, Korunk, 2011/7.

³⁵³JANCÓSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1928-tól napjainkig*, Nyugat 1935/8.

egységteremtő gondolat érvényesült, amelyet kortársai erős vehemenciával transzilvanizmus elleni támadásnak véltek. Jancsó Reményik ötvenedik születésnapjára írott köszöntő cikkében 1940-ben, majd két évvel később a Reményikről írott monográfiájában³⁵⁴ már így fogalmaz: „Reményik és Áprily voltak azok, akiknek versei a legköltőibb transzilván életeszmenyt tükrözik vissza. Reményik transzilvánizmusa természetesen egyéni [...],” végül Jancsó kimondja: „Reményik Sándor maradt a lírában a transzilvánizmus legkitartóbb védője.”³⁵⁵ Reményik versei Jancsó megfogalmazásban nemcsak versek, hanem az erdélyi magyarság számára megfogalmazott életprogramok.

Babits Nyugatban megjelent Reményikről szóló, *Az erdélyi költő*³⁵⁶ című cikkét követi a folyóirat felhívása az egységes magyar szellemről, ahol Reményik az egységes magyar szellemről feltett kérdésre³⁵⁷ nem, de az erdélyiség kérdésére halála előtt majdnem egy évvel még egyszer válaszol.

³⁵⁴Uő, *Reményik Sándor élete és költészete*, Kolozsvár, Lyceum Nyomda, (Erdélyi füzetek), 1942.

³⁵⁵Uő, *Az ötvenéves Reményik Sándor*, Református Élet, VII. évf.31.sz., 1940.szept.7.

³⁵⁶Nyugat, 1940/8.

³⁵⁷ A levelek megjelenési helye: *Babits Mihály levelezése 1939-41*, s.a.r. Molnár Ildikó, Bp., Magyar Napló Kiadó, megjelenés előtt.

Nyugat – REMÉNYIK Sándornak

[Budapest, 1940. nov. 4.]

Kedves Barátunk,-

felhívjuk szives figyelmedet arra a körkérdésre, melyet folyóiratunk az egységes magyar szellemről rendezett novemberi számában.

Nagyon örülnénk, ha decemberi számunkban a Te hozzászólásodat is közölhetnénk s ha kéziratodat – egy-két Nyugat oldalra gondolunk, de tetszésed szerint kisebb terjedelmű is lehet – legkésőbb december 15-ig hozzánk juttatni szives lennél.

Tisztelő igaz hived
Babits Mihály Schöpflin Aladár Illés [!] Gyula

A folyóirat decemberi száma Reményik válaszlevelét közli.

REMÉNYIK Sándor – BABITSNAK³⁵⁷

[Budapest, 1940. nov. 4.]

Budapest, Lorántffy-kórház, 1940. nov. 4.

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Öt hónapja vagyok Budapesten, a történelmi sorsfordulókat éltem át ebben a kicsiny kórházi szobában, alig-alig véve tudomást eddig a körülöttem zúgó eseményekről. Ami nemzetemet, Erdélyt s mindezekben önmagam jobbik lényét érintette, alig jutott tudatom küszöbére. A beteg idegek börtöne minden román börtönnél, minden 22 évi babiloni fogságnál sulyosabb természetű, mert másfajta börtönökben ur lehet a lélek, akárhogy megalázzák, de kényelmes kórházi szobában is nyomorult rabszolga, mivel önmagát veszítette el. – Most jobban vagyok, s mindezeket csupán azért bocsátottam előre, hogy némileg megindokoljam, miért nem tehettem szívem szerint azt, amit tennem nem engedett a betegség. A Nyugat augusztusi számában olvastam „Az erdélyi költőről” szóló tanulmányokat. Most köszönöm csak meg. De egész lelkemből. Akkor is mélyen megindított és magasra emelt, most még inkább, hogy tisztább szemmel olvasom. Én önmagamban mindég elválasztottam a költőt az embertől. Csodálkozva érzem, hogy Te, aki az életemből alig ismersz valamit, milyen lényegesen látod az embert is bennem. Tehát a költészet mégis lényegadás. Én úgy éreztem mindég, hogy az ember semmi bennem, a költő pedig különös percek felvillanásaiból összeragyogó drága káprázat, ajándék-valami. Te azzal végzed, hogy az embert és a

Az európaiság és erdélyiség fogalmairól zajló viták ugyan elcsendesedtek, tisztázódtak a vitában gondolatok, a Pásztortűz szerkesztői azonban úgy érezték, hogy egyoldalúan záródtak le ezek a viták és sok feszültség maradt körülöttük. Tamási azért szólaltatták meg e kérdésben, mert „az ő írói bátorsága és nyíltsága mindenkor súlyossá tette szavát és megnyilatkozásait.”³⁵⁸

Tamási e két fogalmat a hit kérdéskörébe vonva definiálta:

„[...]az európaiság számomra, az író és a szellemi ember számára, semmi egyéb, mint érték és szellemi magatartás. Az értéket mindenekelőtt a művészi forma adja meg, a szellemi magatartást a nemes mondanivaló. De nem ismerem el a forma művészi értékét nemes mondanivaló nélkül, és a mondanivalót nem ismerem el nemesnek a forma művészi értéke nélkül. Együtt állnak, vagy együtt buknak. Az alkotásnak ez a színvonalas összhangja az európaiság. A transzilvánizmus pedig számomra egyáltalában nem jelenti azt az írói magatartást, amikor valakinek csak olyan mondanivalói vannak, amelyeket kizárólag transzilván ember mondhat erről a földről. Hanem mindenekelőtt és mindenekfelett formát jelent. A művészi alkotás gondolkodásmódját és hanghordozását. Aki tájszavakkal akarná bizonygatni, hogy ő milyen székely vagy erdélyi, az úgy járna énelőttem, mint aki cipő helyett csak cipőfűzőt venne fel egyedül. Ez is érdekes lehet, de egy kicsit feljebb, ahol az irodalom levegője élesebb, ott már megfázik a lába és a zsebébe teheti. Az alkotás gondolkozásmódja a lélek nyelve: logika, esztétika és mindenféle szellemi mozdulat. Mindez egyetlen tájszó nélkül is megtörténhetik, sőt a fejlődés arra vezet, hogy meg kell történnie. Csak egyetlen baj van ezzel az úttal: az

---

magyart egyformán látod bennem, az erdélyi magyart. Köszönöm, hogy látod, igen erős vigasztalás és biztatás ez nekem a jövőre nézve is, ha ilyen számomra adatik még. Külön köszönöm azt, amit „a szerelmetlenség titkairól” oly finom megértéssel és gyöngéd tapintattal megírtál. Ezt így, velem kapcsolatban még senki el nem mondotta. Általában vallom ma is azt, amit 1918-ban a magam és az erdélyi irodalom „történelem előtti korszakában” Neked írtam, mikor első szárnypróbálgatásaimat színed elé küldtem: Magasabb, „szakszerűbb” és súlyosabb bírója az én költészetemnek magyar nyelvterületen nem lehet.

Most pedig még ennyit: Ma vettem a Nyugatnak levelét, mely a Te nagybecsű aláírásoddal ellátva is arra kér, hogy az egységes magyar szellemről rendezett vitában magam is részt vegyek írásommal.

Nagyon kérlek, engedjétek el nekem ezuttal a hozzászólást. Szívesen szóltam volna hozzá, de erőtlen még a hang annyi szenvedés után és fáradt az agy és zavart a szív. Ilyen felelősségteljes hozzászólást csak teljes erőből lehet kicsendíteni. Annál kevésbé tehetem, mert a transzilvánizmus kérdése óhatatlanul szőnyegre kerül, és én azt sem babonának, sem konjunkturának, de egyszerűen egy pusztá színnek vagy árnyalatnak sem tartom a magyar egység keretén belül, hanem mindezeknél sokkal többnek. „Titoknak, Északfoknak, idegenségnek” – de olyan idegenségnek, amelyből megtermékenyül az egyetemes magyar Lélek.

Isten Veled. Hálás tisztelettel és szeretettel köszönt régi és mindég igaz híved:
Reményik Sándor

³⁵⁸Időszerű írói vallomás. Tamási Áron nyilatkozata új regényéről, az európaiságról, a transzilvánizmusról és az „írói” falukutató mozgalomról, Pásztortűz, XIV. évf., 1938. március, 162-163. Tamási szerkesztőségi kérdésekre válaszolt újonnan megjelent regénye, a *Ragyog egy csillag* kapcsán, 162.

ugyanis, hogy nagyon nehéz. Aki nem igazi író, hiába is vállalkozik rá, mert rövidesen felszáll, mint a köd és mi hiába keressük.”³⁵⁹

Ezek után Tamási utalt arra, hogy az irodalomban is mérhetetlen szakadék van a nép és középosztály között, ez az erdélyi és a magyarországi népi irodalom áttekintése során egyértelműen kiderülhet, mert kevés olyan író van, aki valóban a „népből való” és nem a középosztályból. Tamási szerint egyetemes emberi látásmódja csak a nép fiának van és európai színvonalra is az törekszik. A fiatalabb nemzedéket kötelességszerűen arra figyelmezteti, hogy ne kövessék mindenben elődeiket, hanem keressék a szerves és szellemi kapcsolatot a néppel és éljenek vele lelki közösségben. A transzilván irodalom fejlődésének útját teljes mértékben irodalomellenesnek látja:

„A falukutatás és a köréje fújt új irodalmi realizmus, ahogy ma Transzilvániában felállítják és fejtik ezt a kérdést: irodalomellenes. A falukutatás u. i. nem irodalom, hanem tudomány. Nincs több köze az irodalomhoz, mint bármelyik más tudományhoz, sőt kevesebb, mint például az esztétikának, az emberismeretnek, vagy a biológiának. Szükséges és csinálni kell. De aki ezt csinálja, számoljon le azzal, hogy nem író. És ne rontsa se a tudomány hitelét, se az irodalom hitelét azzal, hogy a szépirodalom igényeivel működik.”³⁶⁰

Ezen a ponton vissza kell utalnunk Tolnai Gábornak a Nyugatban megjelent, Schöpflin Aladár és I. Szemlér Ferenc polémiáját követő írására.³⁶¹ Tolnai az erdélyiség fordulóját 1934-ben ahhoz a tapasztalathoz köti, hogy az „elszakítás” után Erdély minden szellemi produkciója az irodalom területén mutatkozott meg, azonban az 1929-ben fellépő nemzedék – bár dolgozott irodalmi területen is – kezdett tudatára ébredni a román uralom alatt a magyarság sajátos szellemi kötelességeire, így az első nemzedék romantikus transzilvanizmusához képest egy objektívebb transzilvanizmust képviselt. Az új nemzedék tagjai között több volt a „tudományos hajlandóságú”, mint a „vérbeli író,” vagy az írók az irodalom mellett kulturális és tudományos munkát is végeztek. Erdély igazi megismerése számukra az ott élő magyarság népi kincseinek a megmentését jelentette, tudományos, szociográfiai munkákban vették számba a történeti Erdélyt.

³⁵⁹Uo.,163.

³⁶⁰ Uo.,164.

³⁶¹ TOLNAI Gábor. „Az erdélyiség fordulóján”, *Nyugat* 27, 6. sz. (1934):345-346.

A '20-as évekre jellemző irodalmi szellemi erőteret Erdélyben a '30-as évek első felében meginduló kulturális és tudományos jelleg erősebbé válása veszi át, ez összefüggésben áll az Erdélyi Múzeum 1930-as újraindulásával és az Erdélyi Fiatalok tevékenységével is. Közismert, hogy az Erdélyi Fiatalok mozgalmának előzménye a Tizenegyek (1923) írónemzedéke volt, köztük Jancsó Bélával, Balázs Ferencel és Tamási Áronnal, aki 1925-ben Amerikából küldött leveleiben arra bízta Jancsó Bélát, hogy indítson irodalmi lapot nemzedékük számára³⁶², két évvel később pedig szintén tőle várja az irodalom „művészi érzéssel, megérzéssel és felfogással való” bírálatát és „az erdélyi hétesztendő irodalomtörténet vázlatát”³⁶³. Jancsó Béla az első évtized végére átlátta, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása, a Kemény János által megszervezett helikoni íróközösség, majd az Erdélyi Helikon megalapítása, a Keleti Újság, a Napkelet, az Ellenzék irodalmi kezdeményezései mellett „az irodalom nem az egyetlen, sőt legfontosabb öntudati formája az erdélyi magyarságnak”³⁶⁴. Felismerte, hogy magyar nyelvű egyetem nélkül, nemzetiségi alapon szervezhető diákegyesületek hiányában, a középiskolai oktatás nem megfelelő állapota okán az erdélyi magyarságnak hangsúlyt kell fektetnie a főiskolás ifjúság nevelésére, hitte, hogy a „diákpolitika” természetes folytatása a szerepvállalás a „nagypolitikában”³⁶⁵ így az „értelmiségi utánpótlás-nevelés nagy gondját”³⁶⁶ vállalta magára Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalok megalapításával. Az 1920-as évek végén tehát világosan körvonalazódik, hogy az addig jellemző irodalomközpontúság mellett kezdett megjelenni a tudományos igényű társadalmiság gondolata. Csapody Miklós foglalta össze a két nyomvonal különválását: „A Tizenegyeknél ugyanis a küldetéstudat romantikus hangsúlyozásában és az önmeghatározás elméleti igényében még együtt volt a sajátosságra figyelő irodalmiság és a népi orientációjú társadalmiság eszménye; az irodalmiság nyomvonala később Kemény János korszakos irodalomszervező munkájában jelentkezett, a társadalmiság pedig az Erdélyi Fiatalok munkájában követhető.”³⁶⁷

Ez a kánonváltás magyarázatot ad – a szintén az Erdélyi Fiatalok alapítóközösség tag – Jancsó Elemér álláspontjára a fentebb vázolt vitasorozatban, aki olyan kortárs erdélyi irodalom

³⁶² TAMÁSI Áron-JANCSÓ Bélának. Welch, West Virginia, 1925. június 21., in *Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930*, gond. Cseke Péter (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2014), 100-103.

³⁶³ TAMÁSI Áron-JANCSÓ Bélának. New York, 1926. márc.24., in *Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930*, gond. Cseke Péter (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2014), 119-123.

³⁶⁴ Dr. JANCSÓ Béla *Önéletrajza*. Gépirat. 1938. Dr. László Ferenc hagyatékában. Vö. Cseke Péter „Spectator kisebbségi sajtóképe”, in CSEKE Péter *Borongós ég alatt: Sajtótörténeti tanulmányok 1980-2014*, 19-27 (Budapest: Nap Kiadó, 2015), 26.

³⁶⁵ Vö. MIKÓ Imre, „Jancsó Béla irodalmi hagyatéka”, in JANCSÓ Béla, *Irodalom és közélet*, 5-28 (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1973), 16.

³⁶⁶ CSEKE Péter, Uo.

³⁶⁷ CSAPODY Miklós. „Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok”, *Tiszatáj*, (38) 7. (1984): 42-54.,42.

követelményét fogalmazta meg, amely úgy fejezi ki a jelent, hogy a művészi kifejezés formáit nem kell feláldoznia. Jancsó szintetizáló attitűdöt érvényesített, a művészi tapasztalat integrálását a társadalmi valóságba, az erdélyi irodalomról kialakított álláspontja a harmincas évek végére Tamási Áron és Kós Károly nézeteivel mutatott szellemi rokonságot. A fiatal – azaz háború után kibontakozó tehetségű vagy akkor induló – erdélyiek részéről a szintetizáló modernség elveinek az érvényesítése az esztétizáló modernnek és a konzervatívok körében nem talált megértésre, ezért érte Jancsót annyi vád a Nyugatban megjelent tanulmánya kapcsán.

7. Irodalmi decentrumok: folyóiratok, csoportok, intézmények

Jancsó Elemér pályáját befolyásolták szellemi mozgalmak is. Az egyes mozgalmakhoz való viszonya ugyanis a kisebbségi helyzetre adott ideológiai válasz bizonyos eszmei-erkölcsi összetevőit³⁶⁸ tárja fel. A helyzettudat fogalma³⁶⁹ - melyet Cs. Gyimesi Éva ideológia alkotó tényezőnek tekint³⁷⁰ – magyarázatot ad Jancsó bizonyos csoportokhoz való viszonyára az életmű egészét tekintve: „A történelem sorshelyzeteket hoz létre, s ezekben a tudatosság különböző szintjén magatartásformákat alakít ki az ember. A tehetség, a tudás és a meggyőződéssé kristályosodott erkölcsi normák egyénenként ugyan változó erőterben szabják meg az életpályák irányát, s a véletlen is elég gyakran belejátszik azok alakulásába, de – ha tetszik, ha nem – a megörökölt történelmi helyzet határolja körül a cselekvés lehetőségeit [...]”³⁷¹ A Jancsó életmű esetében a helyzettudat ilyen értelemben vett vizsgálata valóban lehetőséget teremt személyiségének „[...]a saját helyzetére reflektáló, korlátait és érdekeit egyaránt tudatosító szellemi magatartásának”³⁷² a megrajzolására.

7.1. Jancsó Elemér az *Új arcvonal* szellemi közösségében

1929 nemzedékének tagjai – amely az *Új arcvonal* című antológiában jelentkezett először, majdnem mind az Erdélyi Fiatalok tagjai is, először az Erdélyi Fiatalok főiskolás lapban kívántak megjelenni, mivel azonban az Erdélyi Fiatalok célkitűzéseiből kizárta az irodalmat – mert a társadalomszervezést helyezte működésének középpontjába – saját fórumot hoztak létre maguknak. Ez a fiatal erdélyi nemzedék pedig az *Új arcvonal* irodalmi antológiában hallatta hangját. Tanulmányírói Debreczeni László, László Dezső és Jancsó Elemér voltak, és cselekvő

³⁶⁸Cs. GYIMESI Éva, *Gyöngy és homok: Ideológiai értékjelképek az erdélyi irodalomban*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1992, 14. Az ideológia-elemzés Cs. Gyimesi Éva által kidolgozott alapfogalmi pontosan ennek a korszaknak az értelmezéséből indulnak ki és terjeszti ki az erdélyi magyarság sorskérdéseinek a vizsgálatát egészen az 1990-es évekig. Mindez indoklásul szolgálhat a továbbiakban a fogalomhasználatra is.

³⁶⁹Benkő Samu avatta az erdélyi művelődés- és esztétörténeti vizsgálódások kategóriájává *A helyzettudat változásai* című könyvében, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

³⁷⁰Ezt a fogalmat Cs. Gyimesi Éva is Benkő Samutól vesz át, Cs. Gyimesi Éva, i.m., 19.o.

³⁷¹Cs. GYIMESI, i.h., 19-20.

³⁷²Uo.

humánomot³⁷³ hirdettek. Az antológiában Jancsó Elemér fiatal irodalomtörténészként Az erdélyi irodalom útjai 1918-31 című tanulmányával jelentkezett. Amellett érvelt, hogy a kortárs eseményekkel való foglalkozás az író kötelessége: „Az író nem különálló egyéniség többé, aki elzárkózik a körülötte zajló világtól, hanem annak része, atomja csupán. Tehetsége csak akkor ér valamit, ha általa a közösség vágyai, érzésvilága tudnak megszólalni.”³⁷⁴ Az Antológia – és egyben a fiatal erdélyi nemzedék – a következő szerzőket tudta maga körében még, a már említett tanulmányírókon kívül: Wass Albert, Grandpierre Emil, Janovich András, Kovács-Katona Jenő, Kovács József, Kovács György, Gagyi László, Thury Zsuzsa (elbeszélők, regényírók), versben Flórián Tibor, Szemlér Ferenc, Varró Dezső és Méliusz József. Ezek a mozgalmak, amelyek különböző nézeteket vallók közös platformját akarják kialakítani, magától érthetődően előbb-utóbb differenciálódtak.³⁷⁵ Az Új arcvonalt antológia szellemi közössége az 1933-ban Kolozsváron létrehozott erdélyi magyar írók Ady Endre Társaságaként³⁷⁶ próbált egy szellemi közösségben maradni, melynek alapítója, vezetője Jancsó Elemér volt. A vezetőség tagjai voltak még Szabédi László, Kovács György, Kovács József, Kós Kovács István, Mikó Imre, Böződi György, de 1933 második felében csaknem minden erdélyi író tagjai között tudott. Elnöke Jancsó Elemér, alelnökei Balázs Ferenc és Kovács József voltak, tagjai pedig Bányai László, Böződi György, Csögör Lajos, Demeter János, Debreczeni László, Jancsó Béla, Keleti Sándor, Kovács György, Koós Kovács István, Kovács Katona Jenő, László Dezső, Mikó Imre, Salamon Ernő, Szabédi László, Szilágyi András, Varró Dezső, Vita Zsigmond.

A kolozsvári Ady Endre Társaság megalapításának szellemi előzményét Jancsó Elemérnek és nemzedékének Ady-rajongása és Párizs-élménye jelentette. Jancsó Elemér részt vett az 1924

³⁷³Vö. CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*, Jelenkor, 1967/12., 1119-1131., itt különösen az Új Arcvonaltól szóló részt, 1125.

³⁷⁴JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* = J.E., 1976, 25.

³⁷⁵CZINE Mihály *Magyar irodalom Romániában* c. idézett tanulmányában ezt a kérdést másként látta. Részletesen rámutat erre a differenciálódási folyamatra. Az Erdélyi Fiatlokról sokat hangoztatott liberalizmus gondolatot eszerint a következők árnyalták: az Erdélyi Fiatlok 1930-as csoportjából a lapot megtartók köre behódolt a konzervatív és nacionalista Magyar Pártnak, (Ennek épp az ellenkezője történt, Jancsó Béla elébe vágott annak, hogy a Konzervatív Magyar Párt alapítson ifjúsági folyóiratot. A pontosítást Cseke Péternek köszönöm.) egy másik csoport kivált, ők alapították meg a Hitelt, de egy harmadik csoport is kivált, akik közül sokan a munkásmozgalomig is eljutottak, így például Demeter János. A MADOSZ (Magyar Dolgozók Országos Szövetsége) szembefordult a revizionista külpolitikával, a román demokratikus erővel szervezkedett, a Kelet-Európát elnyelni szándékozó törekvésekkel szemben a kossuthi Duna-konföderációs gondolatot állította szembe. Bányai László MADOSZ főtitkár lett, Méliusz József a kommunista mozgalomhoz került közel, a Korunk utazó diplomatájaként. Az Erdélyi Fiatloknak azonban Czine Mihály szerint volt még egy elágazása, akik az irodalom társadalmi szerepét hangsúlyozták és Jancsó Elemér vezetésével megalakították az Ady Endre Társaságot Kolozsváron, 1934-ben. Czine Mihály utal arra, hogy e társaság a későbbiekben részt vett a Vásárhelyi Találkozó előkészítésében, ezt Jancsó Elemér és Tamási Áron személyes kapcsolata magyarázza. Vö. CZINE Mihály, i.m., 1125.

³⁷⁶Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Két Ady-társaság története*, Utunk, 1969/4., január 24., 4.

őszén Párizsban alapított Ady Endre Kultúrtársaság megszervezésében, amely két évig működött, de szellemét a párizsi Ady-kultusz tartotta fenn továbbra is a két világháború között, az ott élő magyar, román, csehszlovák és jugoszláv írók és értelmiségiek közötti baráti eszmei kapcsolatok ihletője maradt. A kolozsvári Ady Endre Társaság e szellemi előzmény alapján egy világnézetileg heterogén közösség volt, amely emiatt állandó támadásoknak volt kitéve. Az Ady Endre Társaság Jancsó Elemér szerint a fiatal írók, tudósok és irodalombarátok világnézeti állásfoglalásra nem készítő gazdasági és irodalompolitikai egyesítése volt.³⁷⁷ A támadások nemcsak a csoport heterogeneitásából fakadtak, hanem más csoportok önértékeit féltő gesztusaiból is. A Helikon például azért kezelte fenntartással e csoportosulást, mert félt, hogy a szétszakadó irodalom egységét még inkább gyengíteni fogja. Jancsó szerint a támadások egyetlen haszna az a világnézeti tisztulás volt, amelyik elvezetett a Vásárhelyi Találkozó programjának hirdetéséig.³⁷⁸ Tamási Áron az Ady Endre Társaság történetére visszatekintve írja:

„A magam részéről sajnálom a kudarcot, mely eme irodalmi társaság megalapításának tervét érte. Mert a programot, melynek jegyében működtek volna, igen sok vonatkozásban egészségesnek tartom. Volt is meglehetősen visszhangja, hiszen amikor a kudarc után jó idővel, a Jancsó Elemér megfogalmazásában a Nyugat hasábjain megjelent, nagy és élénk vitát kavart maga körül. Kétségtelen, hogy a vita egyrészt a Nyugatnak szólt, másrészt pedig személyi sértődések fakasztották, de az irodalmi működés társadalmi szerepét hangsúlyozni és irodalmi műveket társadalmi hatás szempontjából értékelni: olyan hang és olyan szerep ez, melyet Erdélyben is kívánatosnak tartok.”³⁷⁹

Amire Tamási itt utal, az Jancsó Elemérnek a Nyugatban megjelent cikke háttérét és kontextusának egy részét világítja meg. A Nyugatban megjelent Jancsó cikk³⁸⁰ mögött tudhatjuk tehát az Ady Endre Társaság csoportjának közel ötven fiatal erdélyi íróját. Hogy miért kavarghatott a maga korában akkor port a vita? Ennek oka, hogy 1931 után a Helikon és

³⁷⁷Uo.,89.o.

³⁷⁸JANCSÓ Elemér, *Két Ady-társaság története*, Utunk 1969/4, január 24, 4.

³⁷⁹TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság* = Uő, *Szellemi őrség*, Esszék, cikkek, útirajzok (1936-1965), Bp., Palatinus Kiadó, 2001, 20-21.

³⁸⁰JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4., 283. A vita kontextusát már megírtam *Babits és az erdélyi magyar irodalom* címmel = KÁPOSZTAI János, SIPOS Lajos szerk. „...A könyvtaremő ember...”: *Írások Babits Mihályról Téglás János tiszteletére*, Szombathely, Savaria University Press, 231-239.

a Pásztortűz hasábjain megjelenő fiatal írók, költők és novellisták az idősebb nemzedék nyomdokain haladva a transzilvanizmus ideológiáját képviselték. Az Új arcvonal más véleményen volt: „Az egyik a „transzszilvanista szárny” Reményik és Áprily nyomdokain haladt, verseiben a formakultuszt, tanulmányaiban „az új erdélyi transzilván ideológia kiépítését hangoztatta.”³⁸¹ A másik csoport – és ezek voltak kevesebben – az irodalom szociális hivatására mutatott rá és az erdélyi realitások hirdetésének a szükségességét hangsúlyozta a transzilvanizmus ideológiája helyett, és a későbbiekben megerősödve egyre több teret kaptak mind a Pásztortűz, mind a Helikon hasábjain. Ezek a fiatalok az Ady Endre Társaság tagjai voltak, melynek alapítója, összefogó alakja, ideológusa az akkor szintén fiatal, 28-30 éves Jancsó Elemér volt. Méliusz N. József a Brassói Lapok 1933. szept. 10-i számában megjelent cikkében utalt a kolozsvári Ady Endre Társaság céljaira is: „[...] irodalmat ígér itt a fiatalság, mely, ha rosszul sikerült első lépések után is, de ugylátszik mégis csak felérkezett oda, hogy polgári körein belül szembeszálljon a meglévő irodalmi szervvel, az Erdélyi Helikkonnal, amennyiben azt — a polgári vonalon belül is — reakciónak találja és annak feudális gazdasági szervezetével egy még nem tisztázott, de mindenesetre tömegbázisra épülő írói és irodalmi szervezetet állítson szembe.”³⁸² Az alakuló ülés tagjainak névsora alapján jellemzte a csoport összetételét is, melynek jövőjét pontosan az összetétel miatt érezte kétségesnek: „[...] az alapjában egészséges élettendenciákból fakadó tömörülésben a fiatal polgári baloldal karonfogja azokat a fiatal erdélyi jobboldali írókat is, akiknek >>beérkezetttségüknel<< fogva nem lehet szívügyük a tömörülés.”³⁸³ Az Ady Endre Társaság előzményei az önképzőkörök Ady-kultuszában és a Tizenegyek mozgalmában keresendők. Az *Új Arcvonal* antológia ugyanolyan alkalmi jelentkezése volt a nem egészen egységes művészi, világnézeti alapon fellépő fiatal íróknak, mint a *Tizenegyek* antológia a maga korában. A kolozsvári Ady Endre Társaság tervezett folyóiratot és kiadóvállalatot is, de a közbejött ostromállapot és az anyagi körülmények, továbbá az állandó működési engedély hiánya miatt a társaság jogilag nem, csak gyakorlatilag létezett, céljait nem tudta megvalósítani³⁸⁴.

³⁸¹JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantil Nyomda, 1934, 89.

³⁸²MÉLIUSZ N. József, *Irodalmi egységfront – a fasizmus ellen*, Brassói Lapok, 1933/206, 11.

³⁸³Uo.

³⁸⁴Ez ad magyarázatot a források viszonylag szűk körére is.

7.2. Az Erdélyi Fiatalok

A hatalomváltást követően az 1920-as évek második felében magyar nyelvű egyetem hiányában – és mert ekkorra vált világossá, hogy a külföldön szerzett diplomák honosítása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik – az egyházak átlátták az erdélyi értelmiség utánpótlásában felmerülő hiányosságokat, arra bíztatták az erdélyi magyar ifjúságot, hogy iratkozzanak be a román egyetemre. Az egyetem azonban nem engedélyezte a nemzeti alapon szerveződő diákegyesületek működését. 1928-tól a három egyház – a reformátusok, az unitáriusok és a katolikusok – próbálta meg a magyar ifjúságszervezést kézbe venni: reformátusoknál az „Ike”, az unitáriusoknál a Dávid Ferenc Egyesület ifjúsági szakosztálya, illetve a katolikusok ifjúsági szervezete kívánta ezt, így a főiskolai és egyetemi magyar diákság – mivel a történelmi egyházak keretein belül ekkorra már a bentlakásos kollégiumok jóvoltából jól működő ifjúsági élet indult – felekezeti alapon szerveződött. Az egyetemen szerezhető egyoldali képzés ellensúlyozására az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya létrehozta a „Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottságát” azzal a feladattal, – állapította meg Benkő Samu – hogy a diákoknak olyan előadásokat és szemináriumokat szervezzen, ahol a fiatalok „megismerkedhetnek a tudományok sajátosan magyar és sajátosan erdélyi kérdéseivel.” Az 1928/29-es tanévtől a felügyelőbizottság munkáját, az ösztöndíjak elosztását a németországi tanulmányútról hazatért, tanári, kutatói, folyóirat-szerkesztői tapasztalattal, doktorátussal is rendelkező György Lajos irányította: „Egyházi ösztöndíjat csak az ezeken résztvevő diákoknak adnak, és külföldi tanulmányútra is csak a rátermettségüket már bebizonyított szemináriumi tagokat küldik ki. [...] a diákok sajátos szakmai felkészítését — többek között — a nyelvész Csúry Bálint, a jogász Balogh Artúr, a történész Kelemen Lajos és Bíró Vencel, a klasszika-filológus Bitay Árpád, a geográfus Xántus János vállalta; tanítványaik közül az erdélyi tudománynak és közéletnek olyan szakemberei kerültek ki, mint a nyelvész Szabó T. Attila, a szociológus Venczel József, a literátor Nagy Géza, a jogász Mikó Imre, a történész Bíró Sándor.”³⁸⁵

A vallásos program azonban nem tudta ellentmondásmentesen összefogni a főiskolai ifjúság széles rétegeit. A felekezetekre széteső egységet próbálta megmenteni a szegedi tanulmányai után hazatért Jancsó Béla, az 1929-ben alapított Székelyek Kolozsvári Társaságának Főiskolás

³⁸⁵ BENKŐ Samu, *Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága*, Magyar Tudomány, 1993/2, 224.

Tagozata néven, majd a következő évben az Erdélyi Fiatalok című főiskolás folyóiratot és annak ifjúsági mozgalmát hívta életre. A lap munkatársai között képviselve voltak a felekezetek: református részről László Dezső, Jancsó Elemér, katolikus részről Dsida Jenő, Péterffy Jenő, unitárius részről Mikó Imre és Balázs Ferenc, a vallási kérdést azonban kikapcsolták a programjukból. Felekezetesen felüli és politikamentes álláspontjuk számos támadásra adott okot. A Magyar Párt részéről azért, mert így befolyását érezte csökkenni. A leggyakoribb vádak az Erdélyi Fiatalok ellen az egyházellenesség, a román barátság, a kommunista szimpátia, a szabadkőműves befolyás és a forradalmiság voltak.³⁸⁶ Az Erdélyi Fiatalok indulásakor a lap szerkesztője László Dezső volt, a főmunkatársai Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, László József, Péterffy Jenő voltak. Munkatársai 1933 előtt Balázs Ferenc, Demeter János, László József, Péterffy Jenő, Mikó Imre, Nagy József, Bányai (Baumgarten) László, Dsida Jenő, Jancsó Elemér, Vita Zsigmond, Balogh Edgár, Venczel József, 1933 után Demeter Béla, Haáz Ferenc, László Ferenc, Parádi Kálmán, Pálffy Károly, Szilágyi Olivér, Tonk Emil, Váró György. Fölmerülhet a kérdés, hogy a Jancsó Béla nevével azonosítható Erdélyi Fiatalok szerkesztője miért László Dezső és nem Jancsó Béla. Jancsó Elemér családi hagyatékában olvashatóak Debreczeni Lászlónak Mikó Imre – a Kriterion könyvkiadónál 1973-ban megjelent – kötetének bevezető tanulmányához írott megjegyzései. Ezekből tudható, hogy „[...] Jancsó Béla a lap indulásakor nem lehetett hivatalosan – név szerint – is főszerkesztő, mert még egyetemi hallgató volt, később pedig a helyzet vált olyanná, – külső okok miatt – hogy egy ilyen személyi változás körülményes lett volna. De Bélának soha eszébe sem jutott, hogy igényelje a főszerkesztőséget. Éppen ő volt az, aki ezt a személyi kérdést tárgyaló alapítói megbeszélésen e jelen nem lévő L[ászló] D[ezső]-t javasolta főszerkesztőnek.”³⁸⁷

Az Erdélyi Fiatalok alapító közösségének a tagjai és az *Új Arcvonal* ideológusainak névsorában egyezések vannak: László Dezső, Debreczeni László és Jancsó Elemér voltak az *Új arcvonal* tanulmányírói, azok, akik az Erdélyi Fiatalok alapítói és főmunkatársai: László Dezső, Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Elemér, László József és Péterffy Jenő. Később kibővül az Erdélyi Fiatalok munkatársainak közössége: László Ferenc, Dsida Jenő, Demeter Béla, Bányai (Baumgarten) László, Méliusz József, Mikó Imre, Venczel József, Vita Zsigmond is csatlakoztak a laphoz. Az Erdélyi Fiatalokat kezdetben a

³⁸⁶Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Merkantil Nyomda, Bp., 1934, 74-75.

³⁸⁷ Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Jancsó család levelei, Jancsó Elemér megjegyzései Mikó Imrének, 103., 2., A Mikó Imrének címzett levél aláírója valójában D[ebreczeni] László, 1-8.

különböző eszmeáramlatok megegyezése jellemezte, a pártpolitika-mentesség, akárcsak a Helikont is korábban. A szellemi folytonosság az elődökkel is kimutatható, hiszen az Erdélyi Fiatalok eszmeiségének egyik fő elméleti forrását már a Tizenegyek által megfogalmazott a nemzedékiség jelentette.

Jancsó Elemér az Erdélyi Fiatalok főiskolás lap alapító tagjai közé tartozott, annak szerkesztő bizottságában is maradt egészen 1935-ig, amikor kilépett, „[...]de egyáltalán nem világnézeti okokból.”³⁸⁸ Debreczeni László visszaemlékezésében összegzi a kilépés egyik lehetséges okát. Itt egy 1931-32-ben elindult folyamatról van szó, mely szerint a lap alapító-munkatársának, Péterffy Jenőnek a lapból való kilépése elindított egy kilépéssorozatot. Ő ugyanis 1931-32 telén képviselőként belépett a Magyar Pártba, amely tett az Erdélyi Fiatalok alapító belső szabályzatával ellentétes volt, – hiszen a lap politikamentességet vállalt – így súlyos fegyelmi vétségnek minősült Péterffy döntése, aki viszont karriert akart építeni. A lap 1933 márciusi értekezletén kizárta Péterffy Jenőt munkatársai közül, de ugyanezen az értekezleten kizárta még Demeter Jánost és Bányai Lászlót is. Bányai László ezen az értekezleten nem volt ott, szavazati jogát Jancsó Elemérre ruházta át.³⁸⁹ Amint a Jancsó Elemérhez címzett leveléből kiderül, Bányai László csakis másodkézből, valószínűleg Jancsó Elemértől értesült az értekezleten történekről. Jancsó Elemér is értelmezte ezt a kilépési sorozatot, mely rávilágít a kilépéseket előkészítő vagy megelőző ideológiai környezetre:

„1933 telén és tavaszán az erdélyi magyar ifjúsági életet a marxizmus dominálta különböző formáiban. Ifjúsági gyűléseken, vitaestélyeken, előadásokon, megbeszéléseken mindenütt a baloldal szónokai arattak sikereket, az ő érveiket tapsolták meg az ifjúsági tömegek és az általuk lefestett jövő ködképe szuggerálódott a hallgatóság lelkébe. És különös, hogy ezúttal nem a zsidók emelték magasra a társadalmi megváltás vörös zászlóit, hanem a „fajmagyarok” és addig jó „keresztényeknek” hitt ifjak. A magyar ifjúság körében előretörő marxista mozgalom volt a jelképe az „Erdélyi Fiatalok” kettészakadásának 1933 tavaszán, midőn dr. Péterffy Jenőt és Demeter János kizárták alapító főmunkatársaik sorából. Ettől a pillanattól kezdve az Erdélyi Fiatalokból kivált

³⁸⁸CSEKE Péter, *Vigyázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1995, 30.

³⁸⁹BÁNYAI László – JANCÓSÓ Elemérnek

Csíksszereda, 1933.március 6.

„Kedves Elemér! Az E.[rdélyi] F.[iatalok] alapítóinak gyűlésére szavazati jogomat rád ruházom, s kérek élj vele elvbarátainkkal egyetértve. Tizennyolcadika körül fõnn leszek s akkor személyesen megbeszéljük a dolgokat. Nagyon sajnálom, hogy a gyűlést távollétem alatti dátumra tették, így nem szólhatok hozzá részletesebben.

A viszontlátásig ölel Laci”

„baloldali szárny” lapjaiban és az ifjúsági élet összes számára még nyitva álló fórumain a leghevesebb ellentámadásba ment át az „Erdélyi Fiatalok” liberálizmusa ellen, amely szerinte nem őszinte, mert alapjában véve konzervatív és jobboldali ideológiát takar.”³⁹⁰

1933 telén, 1934 tavaszán tehát megtörténnek a kilépések az Erdélyi Fiatalokból, a kilépett főmunkatársak helyére újak érkeztek. Igaz, hogy ekkortól már évente csak négyszer tudott megjelenni az Erdélyi Fiatalok. A lap főmunkatársi értekezlete azt is elhatározta 1934 tavaszán, hogy változtat a lap jellegén. E jellegváltozás nem irányváltoztatást jelentett, mert továbbra is a liberalizmust tartotta célravezetőnek, ami azt jelentette, hogy minden iránynak helyt akart adni hasábjain. A jellegváltozás abban állt, hogy „[...] a lap külsőleg feladta főiskolás jellegét és mint az „új” erdélyi fiatal nemzedék orgánuma, óhajtotta eddigi feladatait tovább folytatni.”³⁹¹

Ebben a nemzedéki keresztútban Jancsó Elemér kivált az Erdélyi Fiatalokból és egy másik csoportosuláshoz közeledett; e csoport tagjai nem egyformán képelték el társadalommegújító eszme megvalósulását, s az egységes elképzelések híján a mozgalom 1934-re szétforgácsolódott.³⁹² Debreczeni László³⁹³ alapító tag hatvanöt év távlatából ezt a szétforgácsolódást a hamar kialakuló ellenségeskedés következményeinek és az egyéni ambícióknak tulajdonította. És még valaminek. Felfogásuk beleütközött a jobb és baloldali illuzionisták ellenkezésébe. Az Erdélyi Fiatalokkal szemben ekkor alakult meg a Hitel.³⁹⁴

Jancsó Elemér életében az Erdélyi Fiatalok folyóiratnak nagy szerepe volt. Egyrészt azért, mert bátyjával, Jancsó Bélával együtt az alapítóközösség tagja volt, másrészt azért, mert irodalomtörténeti pályakezdő éveiben szellemi közösséget vállalt a lappal, szervezte a főiskolás ifjúság számára a lap keretein belül az Erdélyi Fiatalok irodalmi szemináriumát, amelynek célja a főiskolás ifjúság irodalmi nevelése volt. A Trianont követő évek erdélyi szellemi tájékozódásában az irodalomnak kitüntetett szerep jutott. Ennek oka főként a két világháború közötti önálló magyar egyetem és a tudományművelés intézményi feltételeinek hiányával magyarázható. A tudós tanárok Magyarországra költöztek, vagy felekezeti középiskolákban folytatták tudós-tanári működésüket, ezt Jancsó személyes életútja is

³⁹⁰JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantil Kiadó, 1935, 83.

³⁹¹JANCSÓ Elemér i.m., 87.

³⁹²VÖ. VALLASEK Júlia, *A fiatal nemzedék és a Hitel*, Korunk, 2003/8.

³⁹³Uo.

³⁹⁴VÖ. JANCSÓ Elemér, *Az új erdélyi magyar nemzedék útja a szétagoltságtól az egységkeresésig*, Független Újság, 1937. október 2.

példázza. Irodalmi szemináriuma a modern magyar irodalom korszerű tudat- és sorsformáló³⁹⁵ műveire hívta fel a figyelmet, mint írja: „Erre annál is inkább szükség mutatkozott, mivel az akkori középiskola jószerint konzervatív irodalmi nevelésben részesítette az ifjakat. [...] Az irodalmi szeminárium beindítását – Jancsó Elemér 1930-as ankétja után – éppen az indokolta, hogy a társadalmi és nemzeti lelkiismeretet, felelősségérzetet megszólaltató művek ismertté válhassanak az ifjúság körében.”³⁹⁶

A szeminárium célja az volt, hogy a középiskolai magyar irodalomtanítás hiányait pótolja a főiskolai hallgatók körében. A középiskolai ifjúság ugyanis elsősorban magyarországi, másodsorban világirodalmi, és csak harmadsorban olvasott erdélyi könyveket. A középiskolák tanárai nem hívták fel a figyelmet az erdélyi írók műveire, vagy nem akarták elismerni az élő erdélyi irodalmat. Mindezekhez társult, hogy a harmincas évek főiskolai ifjúsága – tehát a huszonévesek generációja – saját sorsát kevésbé kifejezőnek érezte a kortárs irodalmat: „A >>transzilván irodalom<< [...] nem a mai erdélyi fiatalok irodalma, hanem azé a nemzedéké, amelyiknek ifjúsága az 1908–1916-os évekre esett és első irodalmi fellépése az 1918 előtti időkre. Ma csaknem kivétel nélkül a nevesebb erdélyi írók 38–40 év körüliek és jórészt a középosztály valamelyik rétegéhez tartoznak. Koruk és származásuk egyformasága szülte azt a nehezen meghatározható érzéskomplexumot, ami a régi világ akarásából, a modern magyar irodalom formai forradalmiságának folytatásából és a megváltozott viszonyokba való beilleszkedés nehézségeiből tevődik össze.”³⁹⁷ Az 1931 májusáig elhangzott előadások a következők voltak: Jancsó Elemér: *Ady Endre élete és költészete*, két alkalommal, Venczel József: Móricz Zsigmondról, Dsida Jenő Tóth Árpádról, Kováts József Kaffka Margitról, Dánér Lajos Szabó Dezsőről és Csákány Béla Kassák Lajosról tartottak előadást. Az itt elhangzott előadások feladata elsősorban nem irodalomtörténeti adalékok nyújtása, hanem magának az irodalomnak a megszerettetése volt. Az irodalmi szeminárium vezetősége első előadássorozatát azért rendezte a modern magyar írókról, mert azt gondolta, hogy a kortárs szerzőkkel való foglalkozás, azok olvasása és megszeretése vezet be a fiatalokat a kortárs események valós problémáiba. A magyar irodalom és a világirodalom megismertetése is céljai közé tartozott. A Jancsó által szervezett irodalmi szemináriumnak 1931 húsvétja előtt átlagosan 80, utána 30–40 hallgatója volt. Két előadást terveztek még a tavaszi félévre, de az idő

³⁹⁵CSEKE Péter, *Az Erdélyi Fiatalok távlatnyitása 1929/1930 fordulóján.* = Cs.P., *Borongós ég alatt: Sajtótörténeti tanulmányok 1980-2014*, Bp., Nap Kiadó, 2015, 46.

³⁹⁶Uo.

³⁹⁷JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantil Nyomda, 1935, 73.

rövidsége miatt őszre halasztották Nagy József Kosztolányi Dezsőről szóló előadását és ifj. Szabó Gézáét Bartók és Kodály címmel. Az előadók megválasztásában az a szempont vezette a szervezőket, hogy kizárólag fiatal előadók legyenek, ezzel is a fiatalok irodalmi érdeklődését kívánták erősíteni. Az irodalmi szeminárium tervezett egy önképző kört is 1932-től, amely az írói tehetséggel bíró fiatal egyetemi hallgatók fóruma lett volna.³⁹⁸ Cseke Péter az 1929-es nemzedék paradigmaváltásának mérlegét úgy fogalmazta meg, hogy az értelmiségi ifjúság körében az Erdélyi Fiatalok „tudatosította a romániai létkeretbe való belehelyezkedés és az itteni sorsvállalás feladatait” azzal, hogy „olyan kérdésekre irányította a figyelmet, amelyeknek tanulmányozására a román nyelvű szakmai képzést nyújtó egyetemi és főiskolai oktatás eleve nem adott lehetőséget”, megteremtette az erdélyi értelmiség utánpótlásának intézményes kereteit, tudományos érdeklődésének középpontjában a falukutatással a népi tájékozódást tudományos alapokra fektette, Jancsó Elemér irodalmi szemináriumai pedig lehetőséget teremtettek a modern magyar irodalom korszerű tudat- és sorsformáló műveinek köztudatba ágyazódására.³⁹⁹

---

³⁹⁸JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriuma*, Erdélyi Fiatalok, 1931/5-6., 107.

³⁹⁹CSEKE, 2015, 45-46.

7.3. Jancsó Elemér, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond kapcsolata

Jancsó Elemérnek a Hittel szellemi közösségéhez való csatlakozásáig azonban egy kitérőt kell tennünk, szót kell ejtenünk a Jancsó–Szabó Dezső kapcsolatáról is. Szabó Dezső gondolatainak jelenléte az erdélyi magyar ifjúság körében szemléletformáló tényező volt. Jancsó Elemér több megemlékező cikkében is értékelte Szabó Dezső munkásságát. Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok viszonyát,⁴⁰⁰ Ady, Móricz és Szabó Dezső hatását Cseke Péter értelmezte,⁴⁰¹ az irodalomtörténész Jancsó Elemér és Szabó Dezső viszonyával eddig azonban nem foglalkoztak. Pedig Jancsó Elemér is – mint sokan mások – tanúja volt Szabó Dezső élete sok eseményének, s így a róla már életében kialakult legendák egy részének igazi értelmét, hátterét, a legendák keletkezésének körülményeit is ismerte.⁴⁰²

„Szabó Dezsővel először 1924-ben találkoztam. Bátyámmal együtt végighallgattuk irodalmi előadássorozatát, amelyben egyrészt az Ady nemzedékéről beszélt, másrészt ostromozta, kigúnyolta a filológusokat: Horváth Jánost, Pintér Jenőt, Császár Elemért. Szirt utcai lakásán kerestük fel, s egész este gyermek- és diákkori élményeiről beszélt, majd családjáról, s végül akkor még élő édesanyjának általunk küldötte el új műveit, fényképeit. Az ekkor kialakuló személyes kapcsolat később sok kávéházi találkozón szövődött tovább. Ragyogó szónok, élményt adó társalgó volt, s mi fiatalok bámultuk önmaga és mások előtti szerepjátszását. Csak a rajongás első éveitől vettem észre, hogy nem minden kiállását, szerepjátszását kell komolyan venni. Barátait és híveit is gyakran ugratta be vagy gúnyolta ki, de a vidám hangulatú kirándulásokon vagy a kávéházi összejöveteleken nagy tudása egy egész fiatal nemzedéknek adott indítékot, részben a mellette maradásra, részben éppen a nézeteivel ellenkező útra térésre.”⁴⁰³

Jancsó Elemér a találkozásokból négy alkalmat kiemel: az 1924-es, az 1926-os és 1927-es, valamint az 1944. szeptember 15-i találkozókat. Az 1926-os találkozás Párizsban történt, ahol Cs. Szabó Lászlóval együtt keresték fel szállodájában, majd egy alkalommal elvitte megmutatni Párizst, Jancsó szerint azt a Párizst,

⁴⁰⁰CSEKE Péter, *Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok*, Hittel, 2008/11., 106-121.

⁴⁰¹CSEKE Péter, *Vigyázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Bukarest, Kriterion könyvkiadó, 1995.

⁴⁰²JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső életei*, Utunk, 1969/38.

⁴⁰³Uo.

„[...] amelyet városnézés közben az egyetlen olyan városnak nevezett, ahol szabadon lehet élni és alkotni. De a Párizs-mámor éppoly hamar elillant, mint amilyen hamar összeomlott »olasz íróvá válásának« vágya. 1927 tavaszán egy breton útikalauzzal a kezében sétált a Szent Mihály útján, és a székelyek és a bretonok közti hasonlóságról beszélt. A bretonok közé készült, de egy hét múlva egész váratlanul visszaköltözött Magyarországra.”⁴⁰⁴

Szabó Dezső hatása az Erdélyi Fiatalokra és Jancsó Bélára ismert. Az Erdélyi Fiatalok csoportja értelemszerűen egy olyan élethelyzetbe kényszerült, hogy vállalnia kellett az értelmiségi fiatalok öntudatosítását megvalósító feladatok szervezését. Ilyen feladatvállalása Jancsó Elemérnek a nevelésügyben írott korrajza, a már idézett *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*⁴⁰⁵ (1935) című munkája. Ebben a könyvében részletesen kitér az erdélyi magyar ifjúság ideológiai fejlődésére is, de az irodalmi modernség erdélyi jelenségeit is elemzi. Jancsó szerint a modern magyar irodalom szellemében 1919 őszén megtört:

„Az ellenforradalom felülkerekedése és Ady halála egyenlőre megakadályozták annak a szellemi forradalomnak a tovább folytatódását, melyet a „Nyugat” és a „Huszadik Század” képviseltek. Az első, aki a restaurált régi Magyarország szelleme ellen felveszi a harcot és a polgári radikalizmus zászlaját magasra emeli: Szabó Dezső. Bármilyen legyen ma Szabó Dezső műveiről, egyéniségéről, világ- és életszemléletéről a nézetünk, egy bizonyos: önélküle haladó magyar ifjúság Magyarországon s talán a Felvidéken sem jött volna létre. Az ő fascináó egyénisége tartotta bilincsekben az ifjúság nagy tömegeit és nevelte abban a szellemben, amelyet Ady mutat háborún és forradalmakon át. Szabó Dezsőnek köszönhető, hogy annyi hamis politikai próféta tekintélye szűnt meg az ifjúság előtt és oly sok fiatal magyar indult el a gondolkodás és tennivágyás útjain. Minden komolyabb ifjúsági mozgalom és egyéni munka 1919–1928 között Szabó Dezső szellemének a bélyegét hordta magán. „Új magyar ideológiája” a múltat átalakítani vágyó ifjúságnak valóságos bibliájává lett.”⁴⁰⁶

⁴⁰⁴Uo.

⁴⁰⁵JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantil-nyomda Könyvkiadó Vállalat, 75-76.

⁴⁰⁶Uo., 76.

Jancsó szavait újraolvasva Szabó Dezső értékelése is új megvilágításba kerül, egyszerismind aktualizálódik. Jancsó személye, Szabó Dezsővel való közvetlen barátsága hitelesíti mindezt. A *Tizenegyek* irodalmi antológia Szabó Dezső regényeinek és tanulmányainak eszmevilágát, nyelvét, stílusát tükrözi. Jancsó Béla szerint a Tizenegyek antológia kiadásakor valamennyien írók szerettek volna lenni, s tíz év múlva már csak Tamási maradt meg közülük hivatásos írónak. Ekkor ugyanis az irodalomra úgy tekintettek, mint az erdélyi magyarság öntudatosodásának egyetlen és legfőbb folyamatára.⁴⁰⁷ Az 1930-ban meginduló Erdélyi Fiatalok programja azonban szinte kizárólag társadalomtudományi volt. A folyóirat szerkesztői, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, László Dezső és Debreczeni László foglalkoztak a legtöbbet Szabó Dezső műveivel, eszmevilágának az erdélyi fiatal nemzedék körében való terjesztésével. E folyóirat Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond kultuszát terjesztette Erdélyben. Jancsó Elemér pedig egyike volt e kultusz éltetőinek. 1939-ben mindezt így összegezi:

„Aligha felejthetjük, hogy az utolsó húsz évben minden ifjúsági és nemzedéki megmozdulás éltető forrása éppen e két író szelleme, magyarságszemléletük mellett tesz bizonyosságot a felvidéki *Sarlósok* mozgalma éppúgy, mint a Bartha Miklós Társaság s az elmúlt években Németh László „minőségi magyarság” gondolata, és nálunk Erdélyben is az Erdélyi Fiatalokon és a Hitelen át a Vásárhelyi Találkozóig mennyi terv, szándék és alkotás bizonyít szüntelen hatásuk élő volta mellett.”⁴⁰⁸

Németh László *Magyarság és Európa*⁴⁰⁹ című művében szintén ráerősít erre a megállapításra. Debreczeni László fejt ki visszaemlékező beszélgetéseiben,⁴¹⁰ hogy e három név egyenként hogyan hatott. A nép és a nemzet elmaradottságát Ady „*jajgatta*” és „*dühöngte*”, a falu süllyedő világát Móricz, de a felemelkedés útját Szabó Dezső mutatta meg. Az Erdélyi Fiatalok Ady, Szabó Dezső és Móricz ideológiája alapján kívántak szellemi egységet megteremteni a felvidéki „Sarló” és a „Bartha Miklós Társaság” között. De miben állt ez a szellemi egység? Abban, hogy tőlük nem csak holmi lepárolt ideológiát tanultak, hanem felelősségtudatot, szellemi becsületességet, kritikai nemzetszemléletet, etikai magatartást, erkölcsi bátorságot, eszméknek és jelszavaknak a kisebbségi élet szemszögéből való megítélését, a nép

⁴⁰⁷MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. = JANCÓSÓ Béla, *Irodalom és közélet: Cikkek, tanulmányok, esszék*, Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó, 16.

⁴⁰⁸JANCÓSÓ Elemér, *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, Hitel, 1939/4, 334.

⁴⁰⁹NÉMETH László, *Magyarság és Európa*, Bp., Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1935.

⁴¹⁰CSEKE Péter, *Vigyázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Bukarest, Kriterion, 1995, 36-37.

megbecsülését, a nép lelkeségéből fakadt kultúrához való törhetetlen ragaszkodást.⁴¹¹ A falu és a parasztság felé fordulás, a társadalombírálat, a kialakuló új értelmiség hivatástudatra nevelése, mint a folyóirat célkitűzései egyértelműen *Az elsodort falu*, a *Segítség* és az *Egész látóhatár* írójának hatását hordozták. Ha a húszas években elsősorban a szépíró Szabó Dezső hatott, a harmincas évektől már a pamfletista, a *Szabó Dezső Füzetek*ben pedig már a társadalombíráló írások kerültek előtérbe.

Az Erdélyi Fiatalok 1930 és 1933 között gyakran hivatkozik Szabó Dezső mellett Móricz írásaira is. Ekkor az eszmehordozó Móricz hatott. Móricz az alföldi magyar zárt jellemvilágából hozott felszínre gazdag tapasztalatokat, Szabó Dezső egy cselekvő nemzedék útjának szabott irányt.⁴¹² Móricz 1926-os erdélyi útjának előkészítésében nagy szerepe volt Kuncz Aladárnak⁴¹³, az *Ellenzék* akkori szerkesztőjének is.⁴¹⁴ A magyar megújulás alapfeltételének a néphez való visszatérést hirdették, a műveltség népi megújítását, ez a népiesség egy, a társadalmi valóság és realitás talaján álló magyarságszemlélet alapigazságainak megállapítása és a cselekvési irányok kijelölése kívánt lenni.

Jancsó Elemér az Erdélyi Fiatalokban⁴¹⁵ a Móricz-vita⁴¹⁶ kapcsán védi meg Adyt, Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot:

„[...] ritkán találkozunk azzal az elkeseredett, konok és rágalmazó hanggal, amellyel húsz éven át illették Adyt, Szabó Dezsőt, Móriczot és mindazokat, akik egy új és emberibb magyarságért mertek síkra szállni. Adynak minden sorát félremagyarázták és a „Nekünk

⁴¹¹Uo., 36.

⁴¹²JANCSÓ Elemér, *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, Hítel, 1939/4, 335.

²²⁵ OSZK, Kézirattár, Fond 399/T-V doboz levelei között Vita Zsigmon levelei Jancsó Elemérhez:

VITA Zsigmond – JANCSÓ Elemérnek⁴¹⁴

1965. III.04, Nagyenyed

[...] A Móricz erdélyi útjának (1926) előkészítésében azonban valószínűleg nagy szerepe volt Kuncz Aladárnak. Ő is fogadta az állomáson és valószínűleg elszállásolásáról is ő gondoskodott. Így tehát levelezésben kellett állnia Móricz-cal, az *Ellenzék* ezután közölte is egy novelláját. Nem tudsz-e valamit erről a levelezésről, nincs-e meg nálad esetleg ezzel kapcsolatos Móricz levél! Móricz 1926. dec.7-én Enyeden járt, fölment a könyvtárba, ott talán beszélt valamit Kovács Györggyel. Nála is érdeklődtem a kérdésről, semmi, 40 év előtti eseményekre vonatkozólag már elég nehéz az írásbeli vagy szóbeli emlékezést megmozgatni. Írd meg mindenesetre kérlek, ha tudsz valamit. [...]

Szeretettel ölel, Zsiga.

⁴¹⁵JANCSÓ Elemér, *A régi és az új magyarság harca*, Erdélyi Fiatalok, 1931/4, 64-67.

⁴¹⁶A Móricz-vita lényege: Hegedűs egyik felolvasásában kikelt az egyetemi tanárok és a hivatalos irodalompolitika képviselői ellen és a nemzeti irodalomnak általuk hirdetett elveit lerombolva, annak új értelmezését kívánta adni. Ebbe szólt bele Móricz és az ő és Ady felfogásában próbálta a nemzeti jelleget a magyar irodalomban megmagyarázni. Mi hát a nemzeti érzés? Teszi fel a kérdést Móricz a vitában? „A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember”. Vö., JANCSÓ Elemér, i.m.

Mohács kell”-t úgy tüntették fel, hogy Ady a magyarság pusztulását akarta. Így történt Móriczcal is, aki ellen félremagyarázott szavaiból kovácsoltak fegyvert. Az ő támadói, mint annak idején Ady és Szabó Dezső ellenfelei, csak szavakat vettek észre műveikben, a szavak mögött rejlő lélekből és szellemből semmit sem értettek meg.

Mi, erdélyi ifjúság azonban a történelem szomorú csapásai alatt, megtanultunk a szavak mögé nézni, és tudjuk, hogy a politikai, társadalmi és irodalmi jelszavak nem fedik az élet valóságait. [...] Az erdélyi magyar ifjúság Ady Endréből indult ki és sokat tanult Szabó Dezsőtől és Móricz Zsigmondtól. De az ő szellemük csak kiindulópont számunkra, nem pedig megmerevedés azokban a formákban, amelyeknek lelket csak ők tudtak adni. [...] Azért az új magyarságért küzdünk, amelyért oly hasztalan küzdött Ady Endre és reménytelenül harcol Szabó Dezső és Móricz Zsigmond is. Ma már tudjuk és éppen ő általuk tudjuk, hogy minden megváltás csak önmagunkban rejlik!”⁴¹⁷

Ugyanekkor 74 erdélyi magyar főiskolás tiszteletük és rokonszenvük jeléül szolidaritását fejezi ki Móriczzal a támadások kapcsán, amelyre Móricz 1931. május 7-i dátummal válaszol: szolidaritásukkal szerinte bizonyosságot tettek a magyar kultúra mellett.

---

⁴¹⁷JANCSÓ Elemér, Erdélyi Fiatalok, 1931/4., 66-67.

7.3.1. Szabó Dezső „fajelméleté”-nek lehetséges olvasata

Jancsó Béla *Irodalom és közélet: Cikkek, tanulmányok, esszék*⁴¹⁸ című kötetéhez bevezető tanulmányt Mikó Imre írt.⁴¹⁹ Itt felhívta a figyelmet arra, hogy a magyarországi marxista szemléletű irodalomtörténetek⁴²⁰ a Szabó Dezső-i fajfogalmat félremagyarázták, és ezzel együtt a „faji ideológia mocsarába” süllyesztették mind a szerzőt, mind gondolatainak képviselőit.⁴²¹

1972 januárjában D. László aláírással a Kriterion könyvkiadó számára Debreczeni László megjegyzéseket fűzött Mikó Imre bevezető tanulmányához.⁴²² A kötet 14-15. oldalaira vonatkozó kiegészítő megjegyzése a Mikó Imre által megnevezett ok miatt fölvetett faj fogalmára vonatkozik: „Kitől vette át a faj fogalmát az Erdélyi Fiatalok?” – tette fel a kérdést Debreczeni László. „Jancsó Béla nyilván Adytól, még az „Új magyar ideológia” megjelenése előtt. Magam, szintén a 20-as évek legelején két 1908-ban megjelent művészeti tanulmányban talákoztam a fogalommal s lett számomra döntő jelentőségű megismeréssé.”⁴²³ Mikó Imre – aki Jancsó Béla köréhez tartozott – mindezt azzal egészíti ki, hogy náluk a „szabódezsői fajfogalom népi tartalommal telt meg, s ha már szellemi ősök után kutatunk Jancsó Béla népi és „faji” szemlélete közelebb állott [...] Ady Endre képletéhez, mint a Szabó Dezsőéhez [...]”⁴²⁴ Jancsó Béla és köre az irodalomban és tudományban Szabó Dezső után indult, de amint láttuk, fogalomértelmezésük Szabó Dezső „Új magyar ideológiája” előtti, így nem annak egyenes vonalú adaptációjáról beszélünk.

„A faj fogalma Jancsó Béla írásaiban sohasem jelentett diszkriminációt más „fajok”-kal, nemzetekkel és nemzetiségekkel szemben. Ellenkezőleg! Teljes átérzéssel írt Lucian Blaga *Zamolxe* című pogány misztériumáról, mint >>egy más fajú lélek mélyből szakadt

⁴¹⁸JANCÓSÓ Béla, *Irodalom és közélet: Cikkek, tanulmányok, esszék*, bev., MIKÓ Imre, Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó.

⁴¹⁹MIKÓ Imre, i.m., 5-28.

⁴²⁰NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964.

⁴²¹MIKÓ Imre, i.m., 15.

⁴²²Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Jancsó-hagyaték. Jancsó és Rohonyi család kézírathagyatéka, V., Mások kéziratjai, 103. A Jancsó család irataiban található *Mikó Imre Jancsó Béla kötetével kapcsolatban*, 1972.

Jancsó Béla hagyatékát halála után Jancsó Elemér kezdte rendezni édesanyjuk segítségével. Több mint ezer gépelt oldal terjedelemben gépeltette le Jancsó Béla írásait folyóiratokból, napilapokból. Ebben a munkában vett részt Debreczeni László is. Jancsó Béla három kötetre tervezett levelezésének első kötete Cseke Péter, Jancsó Béla jogutódja szerkesztésében a Kriterion kiadónál jelent meg 2014-ben: *Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930*.

⁴²³Uo.

⁴²⁴MIKÓ Imre, i.m., 15.

gyümölcs<<-éről. Fajon ő népet, néplelket, nemzetiséget, etnikumot értett, mint Arany János („keleti faj”), Juhász Gyula („fajok tanyája”) vagy maga Ady Endre („veréshez szokott fajta”).⁴²⁵

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy milyen volt a viszonya Jancsó Bélának, az Erdélyi Fiatalok szellemi vezérének Szabó Dezsőhöz? Szabó Dezső a nemzeti egység álláspontját képviselte. 1928-ban Kottner Győzőnek írott levelében⁴²⁶ súlyos kritikával illette a transzilvanizmust; az erdélyi irodalmat nem, csak az egységes és oszthatatlan magyar irodalmat tartotta elfogadhatónak. Ennek kapcsán Jancsó Béla megírta Szabó Dezsőnek véleményét a Tamási–Makkai–Benedek Elek ügyben.⁴²⁷

„Igaz: a véleményét megírta –de soha nem állott el mellőle! Annál nagyobb jelentőségűnek látta az ügyet, amelyet Szabó Dezső szolgált, és az ő személyét is, hogysen ezt becsületének önmaga előtt való foltosodása nélkül meg tudta volna tenni. Pedig kétségtelen, hogy amikor Szabó Dezső támadó írásait (erdélyi urak sugalmazására!) megírta, nemcsak tévedett, de vétett is. Bizonyos, hogy a transzszilvanizmus lényegét és jelentőségét nem ismerte. Később maga is beismerte hibáját. S ha csodálni valónak tűnik, hogy nem neheztelt meg Bélára az őszinte véleményért, annak egyik okát nyilván ebben a belátásban kell keresni. A másik ok pedig az, hogy Bélát Szabó Dezső is igen értékelte és becsülte.”⁴²⁸

Szabó Dezső, Erdélyi Fiatalok, Jancsó Béla, fajfogalom és innen már csak egy lépés a „Szabó Dezső elmélet” kérdésköre, melyet Debreczeni László e levelében egyértelműsít:

⁴²⁵Uo., 15.

⁴²⁶Vö. PÉTERFI Gábor, *Különvélemény a Horty-korszak revíziós politikájáról* 58-77.= Uő., *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2011, 76.

⁴²⁷Vö. Jancsó Béla Szabó Dezsőnek Kolozsvárról címzett levele, 1929. február 5.: „Viszont az igazsággal, Makkaival és Önnel szemben való kötelességemnek érzem, hogy megírjam: ez a beállítás megdöbbenően hasonlít a Makkai itteni ellenségeinek a beállításához, akik az ő nagyszerű működése ellen intrikálva s a „Magyar fa sorsa” miatt dühöngve, ezzel az alattomos váddal akarják kezéből a tollat kiütniKérdem újra: kinek az érdeke, hogy Önt rendre Erdély minden becsületes írójával összevesztse, Önre nézve is méltatlan módon, a tájékoztatatlanságát felhasználva emberek munkásságát illetően igazságtalanságba kergetve? [...]” = Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930, gond., CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2014, 156.

⁴²⁸DEBRECZENI László levele Mikó Imrének, 1972. január, Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Jancsó család levelei, Jancsó Elemér megjegyzései Mikó Imrének, 103., 6., A Mikó Imrének címzett levél aláírója [Debreczeni] László, 1-8.

„[...] De a szabódezsői elmélet a húszas években antiszemitizmust, a harmincasokban antigermánizmust jelentett, az pedig nem illett bele a fajok találkozásának problémájába vagy: programjába?/.../k.i. [?] Sz[abó] D[ezső] rámutatott azokra a veszedelmekre, amelyek a magyarságot a korban kétfajta imperializmus révén fenyegették. Tehát önvédelemre riasztott. Vajjon bűn volt-e ez? És vajjon tehetett-e arról, hogy az egyik imperiálizmust egy sémi, a másikat pedig egy germán nép képviselte? És vajjon: ma nem támadják-e ugyanezen népeket azért, mert az imperializmust szolgálják, még olyanok is, akikre nem jelentenek konkrét veszedelmet? S ki beszél most antiszemitizmusról és antigermánizmusról..? Az lehetett-e, hogy az imperializmusok a magyarság életére törjenek, de ha ezt Sz[abó] D[ezső] elkiáltotta, az már bűnös „fajelmélet”, anti ilyen-vagy olyanság volt? – Sz[abó] D[ezső] sohasem hirdetett fajelméletet, faji megkülönböztetést, faji felsőbbrendűséget, szupremációt! A legtávolabb ő állott a rosenbergi fajteóriától. De meg kell csak nézni, hol és miképpen kerül gyakorlati kivitelre Szabó Dezső minden önvédelmi gondolata? Anélkül, hogy a faj szót valahol is kiejtenék. És a Sz[abó] D[ezső] humanizmusa nélkül – a magyarság rovására is. Szükséges-e tehát itt – éppen Béláról írva[írván] ennek a kérdésnek ilyen exponálására? Szükséges-e mindegyre rúgni egyet azon, aki a XX. században a magyarság egyik legnagyobb szelleme és legbátrabb védelmezője volt? – és most, mikor már nem rúghat vissza?... »A mester fajvédő gondolataiban azonban ennek ellenére is erősen hatottak a középosztálynak falusi elemekből feltöltődő részére.« [...] Szabó Dezső a »nemzet« kompromittált kifejezése helyett használta a faj kifejezést – László Dezső szerint. Ezt ő elég világosan kifejtette a *Panasz* c[ímű] kötetének bevezető soraiban is. Aki azt megértette, az többé nem gondolhat sajnó fájdalom nélkül a megmutatott igazságokra. Aki nem értette meg, az nem érzi át az írónak szívszorító fájalmát, annak – ha magyar – semmi joga sem lehet arra, hogy őt megítélje.”⁴²⁹

Jancsó Elemér visszaemlékezései és hagyatékának eddig ismeretlen része igazolják, hogy Szabó Dezső hatása az Erdélyi Fiatalok mozgalmára⁴³⁰ meghatározó volt: „Az író a

⁴²⁹DEBRECZENI László, Uo., 7., A közlésben a mai helyesírás szabályait érvényesítettem, az egyértelmű rövidítéseket feloldva. A hozzászűzések hosszas idézését indokolta a forrásszöveg eddig kiadatlan jellege és az az összefüggésrendszer, amellyel új perspektívákat nyit nemcsak Jancsó kapcsolati hálójának és szellemi környezetének alaposabb megértéséhez, hanem a Szabó Dezső kutatásokhoz is.

⁴³⁰A kérdéskört alaposan vizsgálta CSEKE Péter, *Szabó Dezső és az Erdélyi Fiatalok.*, Hittel, 2008, 21. évf. 11. szám. 106-121, továbbá még UŐ, *Móricz Zsigmond és a fiatal erdélyi írónemzedék* = UŐ, *Fájó sebekből termő ágak. Világtávlatokban gondolkodó Erdélyi Fiatalok: Eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Lucidius kiadó, 2010., 9-32.

parasztságban látta a faj letéteményesét, az Erdélyi Fiatalok is Szabó Dezső hatására kezdték meg falukutató munkájukat, s zsebükben Fábíán Dániel és József Attila röpiratával (Ki a faluba!) indultak útnak.”⁴³¹ Jancsó Béla legszívesebben a székely népi írókkal foglalkozott. Általuk került be az irodalomba az a sajátos faluvilág, amelynek hősei, népe, a közéletben is helyet kapott. Jancsó Elemér irodalomtörténészről nemcsak az erdélyi magyar irodalom történetének a megírását várták kortársai, hanem a Szabó Dezsőről megírandó könyvet is:

„Amikor megjelent Nagy Péter Szabó Dezső könyve, atájt megint fenn voltam Jancsó professzor úrnál, egy kolozsvári szabó barátom, Sebestyén Lajos kíséretében. Azért „fenn”, mert akkor már a Szamos mellett, a Fellegvár alatt lakott egy blokkban. Említettem neki a Nagy Péter könyvét, én is biztattam, hogy írja meg ő is a könyvét, amire már évtizedek óta készült, Szabó Dezsőről. S akkor ezeket mondta: »Nagy Péter nem ismeri Szabó Dezső életének erdélyi vonatkozásait. Szabó Dezső az édesanyjával levelezett csak és a bátyámmal, Jancsó Bélával.« [...]”⁴³² Jancsó Elemér utoljára 1944.szeptember 15-én találkozott Szabó Dezsővel. Szabó Dezső ekkor várta a háború végét és azt tervezte, hogy vidékre költözik, vesz egy régi stílusú házat, s onnan fogja szemlélni az új világ ítéletét »azok felett, akiknek bűnhődniük kell az ország és a nemzet tönkretételéért«.”⁴³³

Jancsó Elemér szerint Szabó Dezső élete alkonyán elérhette azt, amit kevés író mondhat el magáról: „[...] a magyar fiatalság csaknem a maga egészében mögötte állt, mert a sebek, amelyeket felmutatott, felrázták a nemzet lelkiismeretét és az új nemzedék legjavát elindították a magyar önismeret útjain. A faji kérdést, a földreform feladatát, a középosztály válságát már évtizedekkel ezelőtt ő látta először világosan, és ugyancsak ő volt az, aki következetesen hirdette ezeknek a kérdéseknek a megoldását és a megoldás módjaira is rámutatott.”⁴³⁴

Jancsó Elemér szerint Móricz Zsigmond és Szabó Dezső a Trianon utáni magyar nemzedék életszemléletére nagy hatással voltak, nagyban befolyásolták azt. Szabó Dezső főként a falukérdés iránti érdeklődés felkeltésével, Móricz pedig a parasztság köztudatba emelésével. Hittek abban, hogy a magyar megújulás alapfeltétele a néphez való visszatérés

⁴³¹MIKÓ Imre, *i.m.*, 18.

⁴³²Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára, Kolozsvár, A Jancsó család iratai, Jancsó Elemér, 99., GELLÉRT Sándor *Jancsó Elemérről*, Mikola, 1976, február 24-én, Gépirat, 2.

⁴³³JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső életei*, Utunk, 1969/38.

⁴³⁴JANCSÓ Elemér, *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, Hitel, 1939/4.

lehet, a műveltség népi megújítását, a nemzet pihenő erőinek munkába állítását jelölték meg célnak.

Jancsó Szabó Dezső halála után visszaemlékező cikkben méltatta munkásságának jelentőségét. Kiemelte, hogy ez a visszaemlékezés nem irodalomtörténeti méltatás kívánt lenni, hiszen Szabó Dezső sokoldalú és nagyívű balzac-i életműve a jövő irodalomtörténészeinek lesz nagy feladata. Mi tehát Jancsó szándéka e visszaemlékező cikkel? „Ez az írás Erdély üzenete és búcsúja nagy fiától, ahonnan a zseni bátorságával és az élet határtalan szeretetével egykor eltávozott, hogy megostromolja a forradalmárok rettenthetetlenségével a magyar reakció fellegvárait, de ahová többé nem jön már vissza...”⁴³⁵

Jancsó visszaemlékező cikkének sajátos aktualitást adtak a korban a magyar sorskérdések és a cikket megelőző évtizedek meddő harcai, s a cikkíró „forrongó jelene”. Jancsó szerint az író Szabó Dezső *Az elsodort faluja* egy egész nemzedéknek jelentett öneszmélést, általa az ifjúság bálványa lett, aki „eleinte egy nemzeti jellegű, de szociális tartalmú eszmerendszert dolgozott ki a megújuló magyar élet számára. Szabó Dezső rövid ideig hitt a szociális változás lehetőségében, de később élesen szembefordul a magyar feudalizmus minden formájával. Szabó Dezső a földreform, a népi megújulás és a Dunai-népek kibékülésének⁴³⁶ volt a híve. Az irredentizmust elítélte, a szociális kérdések megoldását és a szomszéd népekkel való békét tartotta a magyarság számára egyetlen felemelkedési lehetőségnek.”⁴³⁷

⁴³⁵JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső (1879-1945)*, Erdély, 1945 április 5.

⁴³⁶ Szabó Dezső könyvtárában megtalálható volt Wesselényi Miklós „*Szózat a Magyar és szláv nemzetiség ügyében*” című munkájának 1843-as kiadása. „A nagyhatalmi terjeszkedés veszélyeire figyelmeztető Wesselényi „föderációs” programja hatással lehetett Szabó „konföderációs” elképzeléseire is.” Vö. Péterfi Gábor i.m., 103., Jancsó Elemér az *Erdélyi Ritkaságok* sorozatában kiadta Wesselényi *Szózatát*, melyről bővebben a későbbiekben lesz szó.

⁴³⁷JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső (1879-1945)*, Erdély, 1945 április 5.

7.4. Jancsó Elemér és a *Hitel* szellemi közössége

A két világháború közti korszak fiatal nemzedéke eszmei szempontból polarizálódott. Ez volt az az ok, amiért szétfeszül az Erdélyi Fiatalok kerete és a fiatalok 1935-ben megalapítják a *Hitel* folyóiratot. A *Hitelen* azonban elsősorban egy szellemi csoportosulás történetét kell értenünk, amely nemzedéki alapon szerveződött ugyan, de nem kizáró korosztályi elvek alapján, hanem egy velük gondolkodó és más korosztályokra is nyitott formában. Története szervesen kapcsolódik az Erdélyi Fiatalok történetéhez, hiszen munkatársainak nagy része az Erdélyi Fiatalokból érkezett.⁴³⁸ De kik voltak ezek a fiatalok 1935-ben? „Az új folyóirat munkatársainak egy része ekkor huszonéves egyetemi hallgató, többségük már publikált különböző erdélyi sajtóorgánokban. A folyóirat tervét Makkai László és az Erdélyi Fiatalok köréből kivált Venczel József körvonalazta. Elképzelésük szerint az új lap felekezeti hovatartozástól függetlenül az egész fiatal nemzedék orgánuma lenne, és az Erdélyi Fiatalok munkásságától eltérően nemcsak tudományos falukutatásra, hanem az urbánus szféra problémáit is magába foglaló társadalomkutatásra koncentrálna.⁴³⁹ A *Hitel* a társadalomtudományi jellegén túl kulturális és irodalmi érdeklődést is mutatott. Jancsó Elemér irodalomtörténészt ez is vonzotta a *Hitelesek* körébe, elsősorban azonban az a személyi kör, melynek az Erdélyi Fiatalokban, az Ady Endre Társaságban is tagja volt. Ő ekkor harminc éves, pontosan a vitában álló két generáció határán áll. Meggyőződése szerint az irodalomnak a gazdasági és a politikai változások előtt kell járnia, ez vezette őt az Erdélyi Fiatalok, a *Hitelesek*, majd a Vásárhelyi Találkozó szervezőinek körébe. Az Erdélyi Fiatalok részéről a meginduló *Hitelt* elsősorban az a vád érte, hogy ezzel megbontották a magyar értelmiség egységét, bár azt már láttuk, hogy a bomlás tulajdonképpen már 1931–33-ban megindult. Az 1935-ben alakult, az utókor által „kis *Hitel*”-nek nevezett orgánus szerzői: Böződi György, Flórián Tibor, Heszke Béla, Makkai László, Szabédi László, Szenczei László, Tóth Zoltán, Venczel József.⁴⁴⁰ A „kis *Hitel*” alapítójának, Makkai Lászlónak Budapestre távozása miatt,

⁴³⁸Vö. SZÁSZ István Tas, *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett*, Kolozsvár, Kriterion, 2007, 22-27.

⁴³⁹Vö. VALLASEK Júlia, „*Hinni és hihetni egymásban*” *A fiatal nemzedék és a Hitel*, = V.J Sajtótörténeti esszék: *Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben*, Kolozsvár, 2003, 60.

⁴⁴⁰A személyi átfedéseket nyilvánvalóak. Jól szemlélteti ezt Szász István Tas könyvének a Romániai Magyar Lexikon alapján készített jegyzéke, illetve a *Hitel* 1941-1942/2. számában közölt munkatársi névsora az 1936-1940 közötti évekről, majd Dr. Szász Istvánnak, a *Hitel* házigazdájának a megsemmisült vendégkönyvének emlékezetből készített jegyzéke a résztvevőkről, Vö. SZÁSZ István Tas i.m. 154-163. és személyes közlése. (2013. márc.5, Leányfalu)

az 1935. január és június között megjelent hat száma után megszűnt. Ezt anyagi természetű okokkal magyarázták, de a valódi indok Makkai távozása volt.⁴⁴¹ Makkai után a lap kiadási jogát Venczel József-re hagyta, aki Kéki Bélával szövetkezve „kis Hítel” szellemi örökségét továbbvivő 1936-tól 1940-ig a „nagy Hítel”-lel viszi tovább ez örökséget. A „nagy Hítel” szellemiségének kialakításában szerepe volt Szekfű Gyulának, a Magyar Szemle szerkesztőjének, aki a lap alapítóival volt esztergomi találkozásuk alkalmával, 1935-ben, ő a Magyar Szemlét javasolta modellnek. Ez indokolhatta azt is, hogy a „második Hítel”-t már nem diáklapnak, hanem komoly tudományos igényű értelmiségi fórumnak tervezték. A Hítel címlapjára fölkerült alcímmel a „nemzetpolitikai szemle” jelölés. Munkájukra inspirálólag hathatott Németh László és Boldizsár Iván, akik Szabó Zoltán és Keresztury Dezső társaságában látogattak Romániába és Erdélybe 1935 augusztusában.

A „harmadik Hítel” korszaka 1942-től 1944-ig tart: „1942-től a Hítel már nem negyedévi szemle, hanem havilap, egész Magyarországon terjesztik [...] és ugyancsak >>nemzetpolitikai szemle<< alcímmel jelenik meg.”⁴⁴² E korszakban pártállástól függetlenül többeket foglalkoztatott a magyar–román társadalmi–politikai közmegegyezés kialakításának a gondolata. Közéjük tartozott Márton Áron, Tamási Áron – aki a Brassói Lapokban megjelent *Cselekvő erdélyi ifjúság* címmel cikksorozatot írt 1936. április 5-12. közötti számaiban –, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, az előzetes eszmecserebe bekapcsolódó Balogh Edgár, Mikó Imre és mások. Balogh Edgár a Jancsó Elemérhez küldött 14 levélben már a szervezeti kereteken gondolkodott. Úgy képzelte, hogy 1936 februárjának közepén kellett volna elindítani egy ankétot először Mikó Imre, Jancsó Elemér, Szilágyi, Kőrösi négy cikkével, a második ankétszámban Szentimrei Jenő, Méliusz József, Szenczei László, Szilágyi András, Kós Kovács István cikkeivel, a harmadikban Kacsó Sándor, Gaál, Szabédi László és Bányai László írásaival. Szerették volna még Jancsó Bélát, Fogarasi Endrét, Ligeti Ernőt, Spectart, Tabéry Gézárt és László Dezsőt személyileg is bevonni az ankétba. Balogh Edgár az ankét bevezetőjét Jancsó Elemértől várta, hangsúlyozva az ankét kötetlenségét személyi, szervezeti és világnézet kérdésekben, ugyanakkor kötöttségét a *magyar valósághoz*.⁴⁴³

Ennél a fogalomnál azonban indokolt egy rövid kitérőt tennünk, idéznünk kell Balogh Edgárnak Jancsó Elemérhez még 1936. július 30-án írott levelét, amelyből körvonalazódik, mit

⁴⁴¹SZÁSZ István Tas, *Beszédes hallgatás, avagy három Hítel és ami utána következett*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2007, 32.

⁴⁴²VALLASEK Júlia, *A fiatal nemzedék és a Hítel*, Korunk, 2003/8

⁴⁴³Kiemelés tőlem: M.I

értett Balogh Edgár a „magyar valóság” fogalmán⁴⁴⁴. Balogh Edgár szerint kisebbségi helyzetben népivé demokratizált magyar kultúrafogalmat kell képviselni, hiszen a kisebbségvédelem csak a román demokratikus erőkkel összefogva lehet célravezető. Balogh Edgár Jancsó Elemér emberi és magyar felelősségére, kultúraalkotó voltára hivatkozva kéri a mozgalomban való aktív részvételét, hogy szervezze meg a kolozsvári széles megbeszélés programját, és bocsássa ki a meghívókat. Az ankét végül nem a Brassói Lapokban, hanem Ligeti Ernő lapjában, a szabadelvű Független Újságban jelent meg Kolozsváron.

A Független Újság ankétja három szám erejéig tartott, 1936. március utolsó hetében indult, egy-két héttel előzte meg Tamási Brassói Lapokban közölt *Cselekvő erdélyi ifjúság* cikksorozatát, mely viszont Jancsó Elemér Független Újságban megjelent tanulmányával egy időben történt.⁴⁴⁵ Szenczei László *Kisebbségi empirizmus* című ankét-cikkében ekkor jelenti be egy új társadalmi, kritikai és világnézeti szemle indításának tervét, melynek szerkesztői Jancsó Elemér, Kovács György, Kós–Kovács István, Szabédi László és Szenczei László lettek volna. Ezt a fiatal írói közösséget Szenczei szerint újdemokratikus eszmék tartották egyben, és a maga szerény lehetőségeivel hozzá kívánt járulni az erdélyi magyar demokratikus szellem felfrissítéséhez.⁴⁴⁶ Jancsó Elemér *Erdélyi élet–erdélyi irodalom* címmel szól hozzá az

⁴⁴⁴BALOGH Edgár–JANCÓSÓ Elemérhez, Tirgu-Jiu, 1935.júliu 30. OSzK Kézirattár, Jancsó Elemér hagyatéka, Fond 399/A-Be jelzetű doboz, Jancsó Elemérhez írott levelek.

„(...) nemzeti realizmus, mely nem tűr meg illúziókat, hazugságot, apriori tételeket, egy ilyen népivé demokratizált magyar kultúra az egyedül lehetséges átfogó platform, melyen találkozhatik a valóságot dialektikus materialista módon saját tárgyi logikájában visszaadó marxista, részlettagogató empirista, pozitivist, biológiai materialista, egyszerű realista is, de politikai nyelven beszélve magyar szocialista, demokrata, liberális, nemzeti realista s kisebbségi nacionalista is, ez utóbbi akkor, ha őszintén „népért síró”, tántoríthatatlanul népét érti nemzete alatt s a dolgozó százezer magyarokra akarja ráépíteni nemzetvédő voltát. Azok után a feledhetetlen beszélgetések után, melyeket Makkai Sándor püspökkel vagy Szentimrei Jenővel folytattam, lehetetlennek tartom, hogy a fiatal realista kutatók, írók és művészek nemzeti valóságkultúrája a polgári körök legjobbjai részéről támadásban részesülne, ha valóban nemzetvalóságot leplez le, hoz elő, analizál. A realista irányból olyan fegyverezhetetlen kultúrmozgalom fejlődhetne ki, mely demokratizálja szellemi életünket, elejét veszi az idealista iskolák misztikumának s a ködök mögött készülő fasizmus könnyű térhódításának lehetőségeit alaposan megcsappantáná.(...)”

⁴⁴⁵A Független Újság *Demokratikus szellemi arcvonal* című ankétját BALOGH Edgár, KÖRÖSI Sándor és MIKÓ Imre tanulmányai nyitották meg, a második ankétszámot SZENCZEI László, JANCÓSÓ Elemér és ERDÉLYI Ágnes cikkei követték, majd HEVES Renée, KOVÁCS KATONA Jenő és MÉLIUSZ József tanulmányai következtek. JANCÓSÓ Elemér tanulmánya *Erdélyi élet–erdélyi irodalom* címmel jelent meg, Független Újság, 1936. április 4-11., 3-4.

⁴⁴⁶Szenczei László *Kisebbségi empirizmus* című hozzászólásában fogalmazta meg azokat a világnézeti fogalmakat, amelyek a felmerülő problémákkal szembeni magatartásukat meghatározzák. Demokratikus szellemen „társadalmi és politikai empirizmust” értettek, amely csakis a tapasztalat állandó és többoldali ellenőrzésével alakítja ki álláspontját. Az empirizmust azzal indokolja, hogy „az igazi demokratikus szellem nem a dolgokat torzíja az elvekhez, hanem az elveket szabja a dolgokhoz.” Az így kialakított társadalmi és politikai elvek közvetlen népi, vagy nemzeti valóságon alapulnak, ez pedig a népállam záloga, hiszen az erdélyi magyar értelmiség számára „nincs más út, mint a maradék magyar társadalommal való közvetlen kapcsolat” s a népet megismerve megerősítse „érdekei parancsoló némajátékát”. Ettől a demokratikus empirizmustól a nemzeti öntudat kitisztulását várja: „Mi nem tételezzük az Anyag, az Osztály, a Gazdaság metafizikai elsőbbségét, mert egyenrangú tényezőknek ismerjük el a lelki, szellemi, erkölcsi erőket is. *Legfontosabb feladatunknak azt valljuk, hogy elvi előítéletektől mentesen tegyük vizsgálat tárgyává az erdélyi térben és a kisebbségi időben adott*

ankéthoz, és visszautalt az 1935 áprilisában, a Nyugatban megjelent tanulmánya körül kirobbant vitára az erdélyi és magyar irodalom körül. Jancsó álláspontja szerint Reményiknek föltétlenül igaza volt akkor, amikor visszautasította a Magyar Párt vezető egyéniségeinek az irodalmat a napi politikába bevonó szándékát. Elismerte, hogy a kisebbségi életben valóban az irodalom volt a legsikerültebb tett, amit létrehoztak, ám politikai téren a kisebbségi élet szervezetlensége volt jellemző, 17 év után a legelemibb kérdések megoldása előtt is ölbe tett kézzel állt az erdélyi magyarság. Az irodalom problémáját abban látta, hogy az erdélyi irodalom középosztály-irodalom, „önmagából és önmagáért” van, az irodalomnak a társadalom többi rétegeibe való bekapcsolásával a „pusztuló, sorvadó nemzetnek újjászületését lényegesen megkönnyítené”, mert a magyarság megőrzésének sine qua non-ja az irodalom. Ezért keresni kell annak a lehetőségét, hogy a napi politikától mentes kisebbségi élet társadalomszemléletét bevigyék az egyéni problémáival küzdő írói lélekbe. Ezt nevezi Jancsó harmadik útnak, az *életbekapcsolódás* útjának. Jancsó az erdélyi realizmus programján az irodalom vonatkozásában azt szerette volna elérni, hogy az erdélyi irodalom ne a „pesti sikerek felé tekintene mindkét szemével egyszerre, hanem az egyik s a melegebb tekintetével rajtunk, mindennapi problémáinkon s vergődéseinken nyugodna.”⁴⁴⁷ Ellenkező esetben be fog következni Németh László pesszimista jóslata – írja, az, hogy „az erdélyi irodalom lassan-lassan kivándorol Erdélyből.” E jóslat megcáfolására vette számba Jancsó a teendőket: a vitákat és harcokat félre kell tenni, mindegy, hogy ki mit tart művei értékéről és az irodalom hivatásáról, ha nem zárkózik el nemzete iránti kötelessége teljesítésétől. Az irodalmi és társadalmi élet két nagy dilemmáját az irodalom középosztály jellegében és az írók és közönség eltávolodásában látta, az íróknak szerinte előbb kapcsolatot kellene tartaniuk a néppel, amelynek nevében írnak. Jancsó szerint a harmadik problémát a világnézet jelentette. A kisebbségi helyzetben – írta – világnézeti alapon elzárkózni fényűzést jelent, egymás világnézetét tiszteletben tartva, az egyéni érdekeket félretéve a nagy nemzeti problémák megoldási vágya kell, hogy a kisebbségi író gondolkodásának középpontjában álljon. Ezt értette Jancsó az élet és valóság programján, az „új realizmus”-on. Makkai Sándornak a Budapesti Magyar Hírlapban megjelent *Hősiesség* című cikkére hivatkozik, Szentimrei, Krenner Miklós (Spectator) és a fiatalok nagy részének hősi gesztusok nélküli, romantikamentes életvállalásának példáját értette új realizmuson, amelyet friss irodalmi áramlatnak nevezett, amelyik alapjává lehet egy új erdélyi társadalomszemléletnek. Ez

---

magyarság tényeit. [...] demokratikus szellem és demokrácia nem tűrnek maguk mellett sem idealista, sem materialista társadalom és történelemszemléletet.” Uo.,3. [Kiemelés az eredetiben.]

⁴⁴⁷JANCSÓ Elemér, *Erdélyi élet–erdélyi irodalom*, Független Újság, 1936 április 4-11., 4.

egybecseng Tamási írásainak a Brassói Lapokban ugyanebben az időben megjelent gondolataival. Tamási Áron cikksorozatában kitért a nemzedéki keresztűzre, amely az Erdélyi Fiatalok és a Hitel között kialakult:

„Amikor láttam az ellenségeskedést, mely a két tábor körül „sárga vihart” kavart, úgy éreztem magam, mint a jó anya, aki nem tudja, hogy melyik gyermekének adjon igazat. Természetesen csak jelképesen, kor és más jogcím nélkül mondom a szellemi anyaságot, hiszen sem az egyik, sem a másik csoport nem mindig úgy és nem mindig abban látta meg az erdélyi problémákat, ahogy és amiben én. Mégis úgy gondoltam, hogy az érdeklődésemnek nagyobbik fele a mándrucoké. Néhány szám után azonban hoppon maradtam az érdeklődésemmel, mert a Hitel megszűnt. A Makkai fia, Makkai László történész tanulmányai érdekében, mind több időt töltött Budapesten, és úgy látszik, nem tudta kellően gondját viselni a Hitelnek, amely lap és pénz formájában egyaránt eldugult. Legalább fél évi szünet következett, de amint legújabbán kiderült, az Erdélyben maradt mándrucok nem pihentek. Úgy gondolták, hogy a Hitelt fel kell rázni tetszhalottaiból, s ez sikerült is nekik. Új köntösben, részben új munkatársakkal és szerkesztőkkel, nyolcvanoldalas komoly terjedelemben, két héttel ezelőtt megjelent. Figyelmesen és a részt vevő lelkiismeret lehető tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódnai abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért.”⁴⁴⁸

Jancsó Elemér szerint itt Tamási Áron abban tévedett, hogy az erdélyi ifjúságról szólva az Erdélyi Fiatalokra, a Hitelre, a Korunkra gondolt, s nem vette számba az egykori *Új arcvonal* és az Ady Endre Társaság tagjait, az „erdélyi realisták”-at. Ez utóbbi csoport, az Erdélyi Fiatalok és az egykori Ady Endre Társaság képviselték a legőszintébben az erdélyi demokráciát. Liberális eszményiségük és beállítottságuk volt az a közép-erő, ami a szélsőségek elhatalmasodását megakadályozta.⁴⁴⁹ Éppen ezért az erdélyi realizmus hívei 1936 tavaszán lap indítását határozták el Mikó Imre, Jancsó Elemér és Szenczei László szerkesztésével. Sajnos a tervezett „Március” című lap külső okok miatt nem születhetett meg. Ezért az „erdélyi realizmus” hívei 1936 őszén tárgyalásokat kezdtek a hozzájuk legközelebb álló Erdélyi

⁴⁴⁸Vö. TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság, i.m.*, 24.

⁴⁴⁹ Vö. 365. lábjegyzetben jelölt Méliusz N. József, *Irodalmi egységfront – a fasizmus ellen* című tanulmány idézett részleteit.

Fiatalok szerkesztőségével. A tárgyalások a Tamási által megjelölt úton és szellemben nyolc hónapon át folytak. Közel negyven fiatal író, tudós és irodalombarát nevében adtak be kérést az Erdélyi Fiatalokhoz és tettek ajánlatot az egyenlő feltételek mellett való szövetkezés esetére a lap kibővítésére és egy közösen szerkesztendő antológiára. Mindkét lapalapítási kísérlet abban a szellemben készült, amelyben 1937 tavaszán a Független Újságban rendezett ankét alkalmával Jancsó Elemér ismét megpróbált rámutatni az egység szükségességére.⁴⁵⁰Tamási *Cselekvő erdélyi ifjúság* cikksorozatában az erdélyi álláspont tekintetében az ezzel párhuzamosan zajló magyarországi népi írók „harmadik út” elképzelését láthatjuk⁴⁵¹. Jancsó számára Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regénye, Németh László szépirodalmi alkotásai és tanulmányai, valamint Balázs Ferenc életműve – aki bejárta a kerek világot, majd önként ment ki egy erdélyi magyar faluba, hogy népszervező munkáját megvalósítsa – mintaként szolgáltak arra, hogy megfogalmazza a saját és egyben az erdélyi értelmiség kívánt magatartását mind közösségi, mind egyéni szinten.

A népi szellem gondolatai már a *Tizenegyek* antológiától kezdve jelen vannak Erdélyben, elsősorban Jancsó Béla és Balázs Ferenc írásaiban, a falusi társadalom életkörülményei iránti érdeklődés a helyzet teremtette szükségből – az erdélyi magyar nemzeti közösség hosszú távú fennmaradásának igényéből – bontakozott ki, és nem a magyarországi népi írók mozgalmának erdélyi kiterjesztéséről van szó.⁴⁵²Jancsó Béla személyében tovább örökítődött az Erdélyi Fiatalok közösségére, akik a társadalmi szervezkedés és művelődés terén tovább „dédelgették” azt. Az Erdélyi Fiatalok közösségétől pedig Venczel József révén az 1935-ben induló Hitelesek társaságához érkezünk. Venczel József 1936-ban egy teljes szemesztert töltött a Dimitrie Gusti által vezetett bukaresti Szociológiai Intézetben és „mindvégig megmaradt >>Gusti-

⁴⁵⁰Vö., JANCÓSÓ Elemér, *Az új erdélyi magyar nemzedék útja a szétagoltságtól az egységkeresésig*. Független Újság. 1937. október 2.

⁴⁵¹Tamási Áron és Féja Géza levelezése tükrözi baráti kapcsolatukat, amely a népi írók egyik közvetlen kapcsolódási pontja is egyben ebben az időszakban az erdélyi irodalommal. Tamási Áron Féja Gézának először 1931. október 30-án ír levelet Kolozsvárról, majd ez a levelezés 1935-ben válik gyakorivá. Ezek alapján Tamási Áron Féja Gézához 1935 elején, 1935.február 15-én, április 9-én, június 25-én, október 17-én, ezt követően 1941.december 4-én ír Kolozsvárról és 1945 nyarán Budapestről levelet. Korábbi barátságuk 1945 nyarán romlik meg átmenetileg, amikor Féja Géza nehéz helyzetbe került – ezen a békéscsabai éveket értve –, kirekesztődve az irodalmi életből, ekkor úgy érezte, hogy barátai közül Tamási viselkedett a „leghidegebben”. Féja csalódottsága azonban idővel feloldódik, 1956. június 6-án „Édes Áronkám” megszólítással arról számol be Féja Tamási Áronnak, hogy Tamási Lajosnak az aktuális irodalmi élet alakulása tekintetében Tamási Áront tartja kristályosodási pontnak: „Az ő emberségében, magyarságában, írói elhivatottságában és jellemében egyaránt megbízok. Az ő kezébe kellene adni egy folyóiratot, s akkor, hitem szerint, ez a folyóirat irodalomtörténeti dátumot jelentene.” = *Féja Géza levelezése*, válogatta, összeállította FÉJA Endre, Bp., Nap Kiadó, 2003, 240.

⁴⁵²Vö. PAPP István, *A magyar népi mozgalom története 1920-1990*, Bp., Jaffa Kiadó, 2012, 152. Ezt igazolja az is, hogy a műfaj magyarországi hagyományait megteremtő alapművek, – ILLYÉS Gyula *Puszták népe*, SZABÓ Zoltán *A tardi helyzet*, VERES Péter *Az Alföld parasztsága* 1936-ban, FÉJA Géza *Viharsarok: Az Alsó Tiszavidék földje és népe* 1937-ben jelent meg, az erdélyieké pedig ezzel párhuzamosan: BALÁZS Ferenc *A rög alatt* 1936-ban, BÖZÖDI György *Székely bánja* 1937-ben.

ihletettségű<< szociológusnak.⁴⁵³ A magyarországi szellemi mozgalmakkal való kapcsolattartás ismert, elég csak a Bartha Miklós Társaságra gondolnunk. Ezt Tamási értékelése is megerősíti. Az Erdélyi Fiatalok azt képviselték –írta– „[...] hogy a közép-európai államoknak szellemi és gazdasági együttműködésre kell törekedniük [...]. Mindez határozottan mutatja, hogy az Erdélyi Fiatalok a népi demokrácia jegyében küzdenek. S ha jól meggondolom, a Hittel ifjú magyarjai is ezen az úton kívánnak haladni, ami első pillanatra nem indokolja meg a különszakadás tényét, sem azt a magatartást, mintha semmi közük nem lenne az elődhöz: az Erdélyi Fiatalokhoz.”⁴⁵⁴Jancsó Elemér számbaveszi az egyes csoportosulások szellemi és ideológiai hovatartozását. Az Erdélyi Fiatalok:

„[...] László Dezső és Bíró Sándor vezetésével a fiatalok idősebb részét tömöríti és Szabó Dezső „Új magyar ideológiáját” próbálja a vallásos életszemlélet Makkai Sándortól hirdetett elveivel összekapcsolni. „A magunk revíziója” és a „Magyar fa sorsa” valóságos bibliái ennek az ifjúságnak, amely e művek szellemét követve, szintén revízió alá akarja venni a múltat, de úgy, hogy annak „élő értékeit” belekapcsolja a mai életbe. László Dezső Széchényi könyve ennek az iránynak első ifjúsági irodalmi megnyilatkozása.”⁴⁵⁵

Balázs Ferenc főmunkatárs, az unitárius tábor legfőbb ideológusa. Az unitárius egyház Dávid Ferenc egyesülete „[...] szintén intenzív munkát fejt ki abban az irányban, hogy a modern polgári gondolatok életbevitelével ifjúságát megvédje a baloldali eszmék előretörésétől.”⁴⁵⁶

A Hittel csoport önvizsgálatra szólítja az erdélyi ifjúságot, ahogy azt olvashattuk már az 1931-ben megjelent Makkai Sándor *Magunk revíziójában* is. Ebben a revízióban a Hitelesek Széchényit tartják eszményképüknek, de Széchényi mellett Szekfű Gyula neve kerül sokszor említésre. Erre a szellemi kapcsolatra Jancsó is utalást tesz az *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934* című könyvében, ahol az erdélyi magyar ifjúság ideológiai fejlődését elemzve eljut a protestáns egyesületekig. Itt hivatkozik László Dezső

⁴⁵³A kérdés részletes tárgyalását lásd CSEKE Péter, *A szociológiai és a szociográfiai valóságfeltárás meghonosításának erdélyi műhelyei, módszerei* című tanulmány *Venczel József és a Hittel szociológiai tényszemlélete* című fejezetében = CS.P., *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*, Bp., Magyar Napló, 2008, 41-59., 45. Az Erdélyi Fiatalok alapítótárs Venczel József később a Hittel szerkesztője (1936-1944), 1941-44 között a Teleki Pál Tudományos Intézet tanáraként vezette a legnagyobb monografikus tájkozást, mely intézetnek 1942-től Jancsó Elemér is tagja lett.

⁴⁵⁴TAMÁSI Áron, i.m., 30.

⁴⁵⁵JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság sorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantil nyomda és kiadóvállalat, 1935, 86.

⁴⁵⁶Uo., 86.

Széchenyi-könyvére, Makkai Sándor *A magunk revíziójára* vagy a *Magyar fa sorsára*. Jancsó és a Hitelesek kapcsolatát tehát felekezeti vonalon is indokolni tudjuk. A protestáns egyesületek voltak azok – Erdélyben a református és unitárius – akik idejében felismerték helyzetértékelésük számára Szabó Dezső *Új magyar ideológiájának* vallásos szemlélet alapján való összekapcsolását Makkai püspök „magunk revízió”-jának eszméjével. Az eddig ismert források azt igazolják, hogy Jancsó és a realisták nem tudtak megegyezni az Erdélyi Fiatalok kibővítéséről és az antológia felkarolásáról, ezért további erejüket – szintén az egységteremtésre koncentrálva – a Vásárhelyi Találkozó szervezésére fordították. Ez Jancsó Elemér nyilatkozataiban kimutatható.

Jancsó Elemér a „nagy Hitel”-ben foglalkozik Szekfű Gyulával, majd alapos, az erdélyi intézmények és tudományosság történetét áttekintő tanulmányt jelentet meg Mikó Imréről a Hitel 1940/1. számában *Gróf Mikó Imre, a művelődéspolitikus* címmel, de *Gróf Mikó Imre: Erdély Széchenyije* címmel is közölt tanulmányt az Ellenzékben⁴⁵⁷. Jancsó szerint a harmincas évek második felére erősödött az irodalmi érdeklődés. Ezt jelzi az 1937-ben kiadott *Új Erdélyi Antológia* is. Az irodalmi érdeklődés mintegy ellenhatása az 1930-as évek nagy társadalomtudományi és politikai érdeklődésének, amely azzal is magyarázható, hogy a Vásárhelyi Találkozón felállított kisebbségi etikai kódex az 1928-1935 között két táborra: az erdélyi baloldalra és az 1933 körül fellépő jobboldali ifjúságra – szakadt erdélyi ifjúságot az egymásrautaltság okán egységbe szervezte. Ez az etikai kódex elvárható erkölcsi magatartást fogalmazott meg, amelyet az erdélyi magyarság nagy kérdéseiben mindenkinek tanúsítania kellett.⁴⁵⁸ 1937 márciusában a *Kiáltó Szó*-ban írott cikkében foglalkozik Szekfű Gyula és Mályusz Elemér írásai kapcsán a nemzeti múlt értékelésével.⁴⁵⁹ Mályusz a Budapesti Szemle 1936-os évfolyamában közel százoldalas tanulmányában⁴⁶⁰ bírálatot mond a kortárs történetírók – elsősorban Szekfű Gyula – munkásságáról. Jancsót az érdekli e vita apropóján, hogy kinek a felfogása, könyvei határozzák meg kora magyarságának történelemszemléletét. Megállapítja, hogy a „[...] katolikus történetírással szemben nekünk nem szabad egy külön >>protestáns<< történetírást adni. Ellenkezőleg: a nyugati szellemtörténeti irodalmat, alapelveit, felfogását még jobban meg kell ismernünk, mint Szekfű tette. Az egyik fornton

⁴⁵⁷JANCÓSÓ Elemér, *Gróf Mikó Imre: Erdély Széchenyije*, Ellenzék, 1940 július 14., majd az Ország Útja 1940/8.

⁴⁵⁸Vö. JANCÓSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság irodalmi élete*, Különnyomat a *Magyar Szemle* 1938. évi májusi számából, 8., és Jancsónak ugyanez a tanulmánya jelent meg *Az erdélyi magyarság irodalmi élete 1918-1938* címmel, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 65-75.

⁴⁵⁹JANCÓSÓ Elemér, *A magyar múlt szemlélete: Vita a nemzeti múlt értékeléséről Szekfű Gyula és Mályusz Elemér között*, *Kiáltó Szó*, 1937. március 27.

⁴⁶⁰MÁLYUSZ Elemér, *Magyar renaissance, magyar barokk*, Bp., Franklin Ny., 1936.

elvesztettük a csatát mi, magyar protestánsok, ne áltassuk magunkat. Nincs-e azonban olyan másik front, ahol összeszedve erőnket, sikerrel vethetjük meg a lábunkat?” Ez a terület a népiség történetének a kutatása. Erre a feladatra maga Mályusz vállalkozott egy sereg kitűnő tudóssal egyetemben. [...] Ezt az új nagy feladatot a protestáns történetírói nemzedék van hivatva elvégezni. Azonban, – írja Mályusz– nem szabad a népiségtörténet előterébe protestáns szempontokat helyezni.”⁴⁶¹ Tamási Áron is hangoztatta a szellemi kapcsolatot Szekfű és a Hitel között. Szekfű is azt szokta tenni –írta– „amit a Hitel fiatal magyarjai tesznek: felismerni a szellemi revízió gondolatát és az új népi áramlatok erejét.”⁴⁶² Jancsó Elemér akkor, amikor Gróf Mikó Imrét *Erdély Széchenyijének* nevezi, akkor pontosan ezt a Tamási által megfogalmazott gondolatot ülteti a gyakorlatba: sajátosan erdélyi magyar művelődéstörténeti törekvést, sajátosan erdélyi magyar alakot állít példaként.

Így egészül ki az Erdélyi Fiatalok „népi demokráciája” és a Hitel „magunk revíziójának” a gondolata a Jancsó életműben. Tamási a Hiteltől azt várja el, hogy tanuljon Szekfűtől vagy az arra érdemesektől, de ne máshol levő szellemi mozgalmak függvénye legyen, hanem ő legyen a szellemi gócpont, amely sajátosan erdélyi ideológiát alakít ki. Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel közösségének másfél éves vitája az összefogásról sikertelenséggel végződött: „[...]Mozgalmunk, amely egy találkozó tervét vetette fel, tulajdonképpen ezzel az elgondolással érkezett el a helyesnek és véglegesnek tetsző útra.”⁴⁶³ Mikó Imre értelmezésében az idegen uralom 22 éves időszakában a kisebbségi magyar társadalom mélyreható belső átalakuláson ment át, melynek belső tartalmát népi szellem és szociális felelősségtudat adja – ezt tükrözte a falu fele forduló tudományos irodalom is például – a politikában pedig a magyar nép anyagi és nemzeti létéért küzdött. A „harmadik Hitel” >>nemzetpolitikai szemle<< alcíme 1942-ben ezt a folyamatot rögzítette. A hangsúly a társadalompolitikai érdeklődésről a nemzetpolitikaira váltott: „A erdélyi magyarság kisebbségi sorsban mindig nemzetpolitikát folytatott, s ezért még ma sem tudja egészen beleélni magát a pártpolitikai gondolkodásba, mely szembeállítja azokat, akik huszonkét éven át kéz a kézben dolgoztak.”⁴⁶⁴ A Vásárhelyi Találkozóban annak a gondolatnak a reménységét látták felcsillanni, hogy a pártharcoktól elhatárolódva a maga létkérdéseinek a megoldására összpontosíthat majd.

⁴⁶¹JANCSÓ Elemér, i.m., 30-31.

⁴⁶²TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság. V.: Közös munka és cél = T.Á., Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936-1965.* Bp., Palatinus Kiadó, 2001, 30-31.

⁴⁶³TAMÁSI Áron, *Másfél évi munka után...* = T.Á. i.m., 66, eredetileg: Brassói Lapok, 1937.aug.23.,172.,4.

⁴⁶⁴MIKÓ Imre, *Erdélyi politika*, Hitel, 1940-41., 2-3. 182.

7.5. Jancsó Elemér nézetei az „erdélyi realizmus”-ról

Az „erdélyi realizmus” fogalmával kapcsolatban ugyanaz a helyzet, mint a transzilvanizmus fogalmával. Egyikük sem tisztán irodalmi fogalom, létrejöttüket társadalmi szükséghelyezet indokolta. A korábban említett Független Újság *Demokratikus szellemi arcvonal* címmel 1936-ban indított ankét válaszadói között, mint láttuk, ott volt Jancsó hozzászólása is,⁴⁶⁵ amelyben utalt a Nyugatban megjelent, vitát kirobbantó cikkére, és arra, hogy az elvi és személyi harcok mögött elsiklott a vita lényege: az erdélyi magyarság jövője, a „mi lesz velünk?” kérdése. Jancsó Elemér az irodalom és társadalom viszonyát erdélyi vonatkozásban azért tartotta egymást valamilyen módon mégiscsak szolgáló fogalmaknak, mert szerinte az erdélyi irodalomnak ugyanaz a célja, mint az erdélyi társadalomnak: a nyelvet és önmagát megtartani. Annak, hogy az erdélyi irodalmat kívánta a társadalom szolgálatába állítani, egyik oka, hogy „az erdélyi magyar élet megszervezésében irodalmi életünk létrehozása volt eddig a legnagyobb és legsikerültebb tett.”⁴⁶⁶ Az erdélyi irodalom legfontosabb céljának tartotta a magyarországi modern magyar irodalommal való szellemi egység megteremtését, a magyar nyelv és műveltség megvédését, mind román, mind magyar részről a szélsőséges nacionalizmus elleni küzdelmet, az irodalom és olvasótömegek egymásra találását; mindezeket a legmagasabb irodalmi színvonalon megteremtett alkotásokkal kívánta biztosítani, továbbá sürgette a szellemi kapcsolatok kiépítését a magyarországi modern magyar irodalommal.⁴⁶⁷

A *Demokratikus szellemi arcvonal* című ankétra válaszolók között szereplő Szenczei László hozzászólásában egy társadalmi, kritikai és világnézeti szemle megjelenését jelentette be „Március” címmel, melynek tervezett szerkesztői Jancsó Elemér, Kovács György, Kós-Kovács István, Szabédi László és Szenczei László voltak. E szerkesztői csoport gondolkodását Szenczei szerint újdemokratikus eszmék jellemezték, amelyek nem tűrtek meg sem idealista, sem materialista társadalom- és történelemszemléletet, csupán tény és tapasztalattiszteletet, ami megfogalmazásukban *kisebbségi empirizmust* jelentett. Lapalapítási kísérletük azonban nem valósult meg, mint ahogy Erdély vezető értelmisége sem jutott az eszmecserében valamilyen egységes véleményre a romániai magyarság helyzetét, sérelmeit és követelményeit illetően sem. Ebben a történelmi helyzetben az irodalomra is egészen sajátos szerep hárult. A

⁴⁶⁵JANCSÓ Elemér, *Független Újság*, Kolozsvár, 1936. ápr. 4-11., 3.

⁴⁶⁶JANCSÓ Elemér, *Erdélyi élet-erdélyi irodalom*, Független Újság. Kolozsvár. 1936. április 4-11.,3.

⁴⁶⁷Uo.,4.

kisebbségi jogvédelmi harc indokolta azt, hogy az irodalomnak társadalmi szerepet tulajdonítsanak. Úgy gondolták, hogy kisebbségi sorsban nem elég a nemzeti múltot kesergő történelmi regény műfaja, az Erdélyben élő íróknak vázolniuk kell a nép sorsát és problémáit, így kell megtalálniuk a művészi kibontakozás lehetőségét. Egyik ilyen probléma a magyar nyelv és kultúra elvesztésének a veszélye volt, így tehát az értelmiség feladatának a kisebbségi nevelés- és oktatás ügyét tartották. Ennek a képviselőjét Jancsó Elemér a Vásárhelyi Találkozón foglalta szavakba. Tamási Erdélyben a középosztálytól várta a népnevelés vállalását, elsősorban azért, mert az arisztokráciának csak töredéke vállalt közösségi szerepet. Tamási szerint Erdélyben osztálykérdés olyan értelemben, mint az uralkodó nemzeteknél, nincs. Egy közös eszme van, az erdélyi magyarság megmentése. Így az Erdélyi Fiatalok népi humanizmusa⁴⁶⁸, a Hitel magunk revíziója, a baloldaliak szocializmusa és a már Jancsó által figyelmeztetett erdélyi realisták is ugyanazt a célt kellett szolgálniuk a jövőben: az erdélyi magyarság szolgálatát, a magyar nyelv és műveltség megvédését. Ez az egységre való törekvés valósul meg a Vásárhelyi Találkozón.

7.6. Jancsó Elemér szerepe és vállalásai a Vásárhelyi Találkozó szervezésében és lebonyolításában

A Vásárhelyi Találkozó Tamási 1936-ban megjelent, *Cselekvő erdélyi ifjúság* című cikksorozatának közvetlen folytatása volt, azoknak a szellemi törekvéseknek, amelyeknek Jancsó Elemér is résztvevője, szervezője volt. Szerepe lehetett ebben az erdélyi magyarság egységes fellépését kívánó, politikai pártoktól független akaratnak, azoknak a félsikereknek és félkudaroknak, amelyek a Tizenegyek antológiájában együtt jelentkező írók, mindenekelőtt Kemény János és Jancsó Béla személyéhez kötődtek, az Erdélyi Fiatalok mozgalmának, Tamási Áron, Márton Áron és Venczel József 1936 végi vagy 1937. év eleji beszélgetéseinek,⁴⁶⁹ a Hitel című folyóirat köré csoportosuló fiataloknak. Szerepe volt a

⁴⁶⁸ A népi humanizmus és baloldali szocializmus a korszakban két kényszerkategória volt, amivel jogot lehetett szerezni a szólásra. Ma már ezekről lehántolódott a politikai kényszer, ezért nem tartottam indokoltnak a fogalmak részletesebb tárgyalását.

⁴⁶⁹Jancsó utalása itt egybecseng Dr. Szima Lídia szociális nővér visszaemlékezéseivel, mely szerint Venczel József és Márton Áron a Szociális Testvérek Társasága által működtetett Központi Szállóban nemcsak találkoztak, de itt vitatták meg a Vásárhelyi Találkozó témáját, esetleg programját, ahol Asztalos Sándor és Nagy István is részt vettek. Vö. SIPOS Lajos, *Tamási Áron és a magyar népi mozgalom* = S.L., *Modernitások, alkotók*,

szervezkedésben az 1935-ben Jancsó Elemér elnökségével megalakult Ady Endre Társaságnak, a Társaság nevében Balogh Edgár által megfogalmazott levélnek. Szász István Tas Balogh Edgár unokájával e kérdésben egyeztetett, aki nyugtázta Szász István Tas megállapításait. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Balogh Edgár a Vásárhelyi Találkozó ügyében nem tett semmit, abban nem is szerepelt, sem mint szervező, sem mint résztvevő, hiszen éppen katona volt.⁴⁷⁰ E téren a szervezkedést Tamási ragadta magához. A háború utáni szerzők azonban szinte kötelező módon kellett a Vásárhelyi Találkozót Balogh Edgárhoz kössék, és ebben Kacsó Sándor járt az élen. Jancsó Elemér a találkozó előkészítő bizottságában, a találkozón jegyzőkönyvvezetőként, ott aktív hozzászólóként vett részt, bár az Erdélyi Fiatalok nem.⁴⁷¹ A Találkozón elhangzott hozzászólásokat Jancsó Elemér gyorsírásban rögzítette és átírta, melyet családjának köszönhetően ismerünk ma.⁴⁷²

1937. október 3-án 9 órakor hangzott el a Pálffy Antal:⁴⁷³ *Az iskolai nevelés, az iskolai nevelés reformja, az iskolán kívüli népnevelés című előadása.* Pálffy Antal előadásában az

---

párbeszéd: *Válogatott tanulmányok és kritikák*, Szombathely, Savaria Univerity Press, 2016, 178, továbbá *Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*, szerk. dr. MARTON József, Kolozsvár, Glória Kiadó, 1996.,46.

⁴⁷⁰Ezt az idézett JANCÓSÓ-BALOGH Edgár levelezés igazolja.

⁴⁷¹ Ennek okát Debreczeni László hatvan év múltán tisztázta. A félreértés Tamási Áronnak Molter Károlyhoz 1937. augusztus 4-én keltezett leveléből érthető meg. Jancsó Béla azért nem ment el a Találkozóra, mert az *Erdélyi Fiatalok* mint lap nem kapott meghívót, László Dezső és Jancsó Elemér pedig személyesen, azaz mint magánszemélyek kaptak meghívást. Tamási az előkészítés során az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőségével, mint lappal nem tárgyalt. De nem tárgyalt más szervezettel sem, hiszen úgy gondolta, hogy kizárólag így tud a nemzedéki vagy más ellentéteken felülkeredni az erdélyi magyar értelmiség és összefogni. Tamási szerint kicsinyes sértődöttség volt azon, hogy nem kizárólag ők képviselték az erdélyi fiatalabb szellemiséget, de Tamásiék ennek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget. Bár László Dezsőnek az előkészítő bizottság még egy előadást is kiosztott: „Arra gondolok, hogy most már valakit a vásárhelyiek közül kéne kiválasztani arra, hogy ezt az előadást vállalja. (Pálffy Tónira gondolok.) Ha Te is helyesled, ezt közöld velem, hogy az értekezlet előtt felvethessem.” Erre utal Pálffy Antal az elhangzott előadás bevezetőjében az alábbi sorokkal: „Sokan tudják azt, hogy ennek az előadásnak megtartása nem nekem volt szánva és mindnyájan sajnálhatjuk, hogy nem az eredetileg kijelölt előadót hallgathatjuk.” Vö. CSEKE Péter, *Vigyázó torony: Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Bukarest, Kriterion, 1995. 34-35. JANCÓSÓ Elemér-MOLTER Károlynak 1937. szeptember 23-án kelt levelében a következőket írta:

„Kedves Károly!

Tudatlak, hogy a vásárhelyi találkozóra el fogok menni, nagyon szeretném, ha az internátusban kaphatnék szállást. Ha ez nem volna lehetséges, úgy ismerősöknél szeretnék lakni. Légy szíves, közvetítsed kérésemet a rendezőbizottságnak. [...]” Vö. *Molter Károly levelezése 3. 1933-1937*, Bp.-Kolozsvár, Argumentum-Polis Kiadó, 2006, 300-301. A Találkozó vállalásai közé tartozott, hogy a közép-európai magyarság egyetlen nyelvi és kultúrközösséget képez, amelynek része a romániai magyarság, amely a román néppel való békés együttélés egyik feltételét a kisebbségi jogok gyakorlásának biztosításában látta.

⁴⁷²DÁVID Gyula, *Dokumentum: A Vásárhelyi Találkozó*, 78., A továbbiakban még 78-102., A Dávid Gyula által felhasznált dokumentum a MOL. K.467. PÁSINT Ödön erdélyi gyűjteménye 9/7 dosszié. Köszönettel tartozunk Dávid Gyulának és a családnak a kérdéskör pontos feltárásában nyújtott segítségükért.

⁴⁷³ Ekkor a marosvásárhelyi Református Kollégium matematika szakos tanára. A Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottsága nevében Tamási Áron kérte fel *Iskolai nevelésünk, annak reformja és az iskolán kívüli népnevelés c.* előadás megtartására (levele 1937. aug. 23-i keltezéssel), amire a Találkozó második napján (1937. okt. 3-án) került sor (közölte a Látó 1998/7). A Találkozó az ő előadása és a 22 hozzászólás alapján fogalmazta meg egyik határozatát "az iskolai és iskolán kívüli népnevelés kérdéseiről", <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/p.htm>, Hozzáférés: 2017.04.02.

iskolai nevelésről szólva Balázs Ferenc *A rög alatt* című könyvéből idéz: „A nevelés voltaképpen nem állami, hanem egyházi feladat...Az egyház Isten országának építő mestere. Minden szellemi cél hozzá tartozik: a nevelés is. A felekezeti iskolák fontosságát abban látja, hogy ott a tanító ne csak tanítson, hanem neveljen is. Igen, feltétlenül szükségünk van felekezeti elemi iskolákra, bennük jól képzett és emberileg megfizetett tanítókra, akik megtanítyák mindazt, amit az állam és az egyház követelnek, akik tanításukkal és példamutatásukkal jó állampolgárokat és keresztényeket nevelnek, de ránevelik gyermekeiket arra is, hogy ők magyarok, magyarnak születtek, magyarul kell élniök és meghalniuk.”⁴⁷⁴ Az oktatás és nevelés kérdéséhez többen hozzászóltak: Kéki Béla, Venczel József, Jancsó Elemér,⁴⁷⁵Rohrer Károly, Vigh Károly, Bányai László, Fejér Endre. Jancsó Elemér tíz pontban fogalmazta meg véleményét a kérdésről:

- 1) Az iskolapolitikában legfőbb alapelv, hogy a magyarságnak szüksége és joga van az arányának megfelelő számú elemi-, közép-, szak- és főiskolára.
- 2) Szükségesnek tartja az oktatás és nevelés kérdéseinek részbeni különválasztását. Az oktatás meglévő keretein (bár végcélként ott lebeg a teljes jogyegyenlőség, de ez a mindenkori államhatalom állásfoglalásától függ)nem állt módjukban változtatni, de a belső nevelés kérdése azonban már sokkal inkább saját hatáskörbe tartozik, mint az oktatás kérdése.
- 3) A kultúrpolitika középpontjába a minőségi elvet kell állítani. A nevelési rendszer ilyen irányú átalakítása kárpótolhatná az erdélyi magyarság számára hiányzó néhány ezer iskolát. E tekintetben fontosnak tartja tanári egyesületek és szaklapok létesítését, bekapcsolódást a román nevelésügyi egyesületek munkájába avégett, hogy a kisebbségi oktatásügyről a román közvélemény megfelelő tájékoztatást nyerjen.
- 4) A közép- és felső iskoláztatás terén eddig szinte csak a középosztály képviselteti magát, teret és lehetőséget kell biztosítani a parasztság és munkásosztály gyermekei számára is a közép- és felsőoktatásban való részvételre, megfelelő számú ösztöndíjjal.
- 5) Az irodalmi és tudományos nevelés szerveinek a kiépítése is fontos feladat és az utánpótlás kérdésében nagy szerepe lehetne az egyházaknak, a Helikonnak, az Erdélyi Irodalmi Társaságnak stb.
- 6) A gazdasági nevelés előtérbe helyezése érdekében át kell alakítani az iskolai rendszert

⁴⁷⁴PÁLFFY Antal előadását lásd Dávid Gyula, i.m., 88.

⁴⁷⁵Az alábbiakban Jancsó álláspontjának ismertetése és a gondolatmenet követhetősége végett a főszövegben éreztem indokoltnak elhelyezni a Jancsó által megnevezett tíz pontot.

- 7) Fiatal irodalmi és tudományos élet részvevőinek kialakításakor az iskolán belül, illetve az iskolán kívül is az összes intézményt figyelembe kell venni
- 8) A falu és város szembenállítását a nevelésügy terén nem tartja helyesnek és szükségesnek, a nevelésügy egységet képez az erdélyi magyarság gazdasági, politikai és művelődési helyzetét tekintve.
- 9) Tudományos alapvető munka elvégzése: társadalomtudományos módszerrel föl kell mérni a magyarság erőit, társadalmi viszonyait és tényleges szükségleteit.
- 10) A nevelési kérdés kisebbségi életünkben nem szakkérdés, hanem közös nemzeti ügy. Ennek a kérdésnek a megoldásában az egyházak, pártok, tudományos és irodalmi szervezetek, szülők és szakemberek közös összefogására van szükség. A minőségi elv érvényre juttatása garantálhatná a teljes egyenjogúság megvalósulását.

A Vásárhelyi Találkozón szervezői bizottságot jelöltek ki az oktatás kérdéseinek a vizsgálatára. A bizottság tagja lett Jancsó Elemér, Venczel József, Kéki Béla, Medve András, Fejér (Endre), Abafáy Gusztáv, Vita Zsigmond, Jánosi Zoltán, Kali Sándor, Józsa (Béla), Rohrer Károly, Bányai László, Gyarmati Zsigmond és Szűcs Elemér. A bizottság az elkészült határozati javaslataiba Jancsó Elemér minden hozzászólási pontját fölvette. Jancsó szerepe tehát az erdélyi magyarság történetében sokkal meghatározóbb, mint az eddig ismert volt.

A Vásárhelyi Találkozón való aktív részvétele, hozzászólása, a kisebbségi helyzetre adott válasz- és cselekvésmódként értékelhető. Ez az út az *Új arcvonaltól*, az Erdélyi Fiatalok, az Ady Endre Társaságon, a népi írókkal való kapcsolódási pontokon át a Hitel csoporttal való együttműködésig egy szellemi megtisztulási folyamatot jelentett Jancsó életének e korai szakaszában. E programoknak az irodalomtörténetírás történetében betöltött szerepe jelentős, mert „[...] azokról az irodalmi vállalkozásokról van szó, amelyek nem az irodalmi modernség négy diskurzusformációjának valamelyikéből indultak ki, hanem olyan társadalmi-ideológiai programokból, amelyek irodalmi vetülettel is rendelkeznek. Minthogy szemléleti alapjuk nem az irodalom autonómiája, az irodalmi modernséghez való illeszkedésük szükségszerűen áttételes, másodlagos: a hozzájuk kapcsolódó irodalmi művek *heteronóm* módon szolgálhatnak társadalmi modernizációs törekvéseket, és ezen a felületen hozzákapcsolódhatnak az irodalmi modernség autonóm törekvéseihez.”⁴⁷⁶ Az utóbbi években ezeknek a közösségeknek a

---

⁴⁷⁶KAPPANYOS András, *A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, ItK 2019/1., 64. A tanulmány ilyen irodalomtörténeti vállalkozásoknak nevezi a nemzeti konzervatívizmust, a népi írók mozgalmát, az államszocializmust és a szocialista realizmust. A magyar irodalmi modernség erdélyi ágának folyamatában az általam végigkövetett programok ugyanilyen jelentőséggel bírnak az 1930-as évek erdélyi irodalomtörténetírásról szóló fejezetben. Egy példát emelnék ki, az Erdélyi Fiatalok

vizsgálata kissé kisodródott az erdélyi irodalom történetére vonatkozó kutatások fő irányából, pedig mint látjuk, saját korukban nagy fontosságúak voltak, hatástörténetük is jelentős, továbbá irodalmi vonatkozásuk is volt, így az e korszakra vonatkozó kutatások történetéből mellőzhetetlenek, pontosan programjaik irodalmi vetülete okán.

Az 1937-es Vásárhelyi Találkozó programja sem irodalmi volt elsősorban, de az akkor már három világnézetet valló erdélyi fiatal írókat úgy tudta összefogni, hogy elismerték a nép és az irodalom egységét, akarták a való élet megismerését, művészi feltárását és a nemzedéki ellentétek megszűnését, a román-magyar közeledés megteremtését.

Az „erdélyi realizmus” jelszavának hirdetésekor Jancsó Elemér kitért arra, hogy e jelszó nem jelenthet mítoszteremtést és semmiféleképpen nem szándéka a transzilvanizmussal való elvi vitázás, sokkal inkább az erdélyi élet sokoldalú, nem csupán az anyagi világ, hanem a múltjában gyökerező Erdély lelki valóságainak megismerése. Azok, akik a realizmus megteremtésében az irodalom „kettészakítását” vélik felfedezni, rossz szándékkal tehetik csak meg, mert Jancsó szerint „ (...) az irodalom magas síkjain a humánus egységében csak egyek vagyunk. Hisszük és hirdetjük, hogy csak egy magyar irodalom van, de ennek az irodalomnak sok arca van.”⁴⁷⁷

Az „erdélyi realizmus” gondolata nem volt hosszú életű, 1935-38 közé tehető, és nem is akart nemzedéki program lenni. Amikor Tamási Áron elvállalta a kolozsvári Ellenzék „Vasárnapi Szó” című mellékletének szerkesztését és megjelenteti a *Nemzedéki vallomást*, az érintettek vállalták⁴⁷⁸, hogy az egység nevében nem fegyverszünetet, hanem békét kötnek egymással az erdélyi magyarság iránt érzett felelősség érdekében. Az aláírók között ott van a Tizenegyek, a Helikon, az Erdélyi Fiatalok, az Ady Endre Társaság és a Hitelesek kiválóságai, jobb és baloldal egyaránt. Nemzedékként definiálták magukat, egy olyan szintetikus életfelfogást kívántak, mely „szellemi védőboltozat gyanánt, oltalmazóan borulhat fölénk és

---

mozgalmára Szabó Dezső és a népi írók olyan hatással voltak, amely a fiatal írók nemzedékének gondolkodását befolyásolták. Erre szép példa Szabédi László életművének egy fejezete, „Ahogy például *A szabédi zsoldárban* (1936) a magyar balladahagyományt aktivizálja, abban nem egyszerűen a hagyományörzés, a hagyományfelmutatás gesztusa van benne, hanem – a tragikus történetet elbeszélő klasszikus ballada és a vígballada elemeinek ötvözésével – tudatos költői rálátás, rámutatás is saját korának falujára, a falu „új erkölcsére”. Vö. KÁNTOR Lajos, *Sárkányölő* = K.L., *Erdélyi sorskerék: Szabédi László és a történelem*. Bp., Balassi Kiadó, 1999, 54.

⁴⁷⁷JANCSÓ Elemér, *Realizmus az új transzilvániai irodalomban. Nem a nemzedék-probléma a fontos, hanem az írók eszmevilága*, Független Újság, Kolozsvár, 1938, V. évf. 21-22. sz., jún.25., júl.09.

⁴⁷⁸Ellenzék, 1939. október 15., 11., Aláírói: Abafáy Gusztáv, Albrecht Dezső, Asztalos István, Asztalos Sándor, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter Béla, Gagyai László, Jancsó Elemér, Juhász István, Kacsó Sándor, Kemény János, Kéki Béla, Kovács György, László Dezső, László Ferenc, Mikó Imre, Nagy András, Nagy Ödön, Parádi Kálmán, Pálffy Károly, Szabó István, Szabó T. Attila, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Szücs Elemér, Teleki Ádám, Váró György, Vásárhelyi Z. Emil, Venczel József, Vita Sándor, Vita Zsigmond, Wass Albert.

tarthat együtt egy nemzeti családban”. A mindenk fölé uralkodó parancsnak kötelező érvényűnek kell lennie mindannyiuk számára – írják – ez pedig: „Magyarok vagyunk és magyar életformát akarunk tehát, mindig és minden körülmények között, mert ez Istentől elrendelt végzés s reánk bízott feladat.”⁴⁷⁹ Meghirdetik a magyar valóságnak és értékeinek kutatását azon történelmi tapasztalatra alapozva, hogy a nemzettest éltető és megtartó ereje társadalmában nyugszik. A történelem és a történelmi nagy alakok tanításai, illetve a népi műveltség ismeretében kell folytatni a munkát. A népi közösség erkölcsi megújulását az egyházaktól várták, a gyakorlatit a Népközösség intézményeitől. E nemzedéki vallomás azt hirdette, hogy az erdélyi magyarság lélekben önmagához tért, amit az élet tényei igazoltak, és ezek a tények az egységre mutattak. Ez az egység jelentette adott történelmi pillanatban az erdélyi magyarság új életformáját, amelyet tagjai családdá alakult nemzeti közösségként definiáltak.⁴⁸⁰ A Hitelesek és a Nemzedéki Vallomást aláírók névsora kivétel nélkül fontos a 20. század történetében:

„[...] hiszen döntő jelentőségük volt az új erdélyi magyar (most lelépő) generáció (sőt rajtuk keresztül az ezt követőt is beleérthetjük) felnevelésében. És jelentős szerepük volt az emigrációban, sőt az anyaországban is nyomot hagytak. A Hitel nagy generációja a Hitelt nem emlegetve, arról nem is beszélve, de a múltat végképp el nem törölve, részt vett az új és máig alkotó és küzdő erdélyi értelmiségi generáció felnevelésében, s ha már nem beszélhetek, akkor munkájuk, példájuk és életmodelljük volt az, amely kisugárzásával nagyszerű utódok sorának felnevelését segítette. A fentiekre éppen Jancsó Elemér a legragyogóbb példa!”⁴⁸¹ – emlékezik vissza a Szász István Tas.

Jancsó Elemér 1938-ban⁴⁸² az erdélyi irodalom húsz évéről készült, összefoglaló jellegű tanulmányában a kortárs kritika feladatát elsősorban a leírásban és másodsorban az

⁴⁷⁹Uo.

⁴⁸⁰Ellenzék. 1939. október 15. 11., *Nemzedéki vallomás*, Aláírók: ABAFÁY Gusztáv, ALBRECHT Dezső, ASZTALOS István, BÍRÓ Sándor, DEBRECZENI László, DEMETER Béla, GAGYI László, JANCÓSÓ Elemér, JUHÁSZ István, KACSÓ Sándor, KEMÉNY János, KÉKI Béla, KOVÁCS György, LÁSZLÓ Dezső, LÁSZLÓ Ferenc, MIKÓ Imre, NAGY András, NAGY Ödön, PARÁDI Kálmán, PÁLFFY Károly, SZABÓ István, SZABÓ T. Attila, SZEMLÉR Ferenc, SZENCZEI László, SZÜCS Elemér, TELEKI Ádám, VÁRÓ György, VÁSÁRHELYI Z. Emil, VENCZEL József, VITA Sándor, VITA Zsigmond, WASS Albert.

⁴⁸¹SZÁSZ István Tas szóbeli közlése. Itt szeretném megköszönni Szász István Tasnak vendégszeretetét leányfalui otthonában, a Hitel Múzeumban, a velem folytatott beszélgetéseit, a Hitel folyóirat rendelkezésemre bocsájtott teljes anyagát. A velem folytatott beszélgetések során elevenné tette számomra – emlékei, családjának története és a Hitel történetének kutatásai alapján – az erdélyi irodalom e korszakát.

⁴⁸²Az *erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után 1918-1938*, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 65.

értékelésben látta. Az erdélyi irodalom pozicionálását az egész magyarság „lelki életfolyamában” két ponton érezte problematikusnak. Úgy látta, hogy az erdélyi irodalom megítélése más Magyarországon és Erdélyben: „Az erdélyiség hívei Erdélyt talizmánként tisztelik, viszont Magyarországon inkább a szellemi egység elvét domborítják ki.”⁴⁸³ Két kérdésre ad választ tanulmányában. Az egyik, hogy mi az erdélyi irodalom értéke az általános magyar irodalmon belül, a másik, hogy az erdélyi magyarság megmaradásában és jövőjében milyen szerepet tölt be az irodalom. Az erdélyi irodalom irodalomtörténeti szerepe a két háború között abban állt, hogy az erdélyi irodalom folytatója a modern magyar irodalom és elsősorban a Nyugat nemzedék hagyományainak, látásmódja az irodalmi formák és eszmék tekintetében határozottan modern, a „régí” és „új irodalom” közötti igazi „hídverést” jelentett. Erdély lírikusai Ady szimbolizmusának a továbbvivői és a modern magyar irodalom költői formanyelvének népszerűsítői voltak. Az erdélyi irodalom teremtette meg a fogság-regény és történeti regény hagyományát, amelyet az egész magyar irodalomban népszerűvé is tett. A székely írók pedig a modern népiséget teremtették meg a magyar irodalomban. Jelentős részét képezi a magyar irodalomnak a húsz év alatt Erdély területén öt és félezer megjelent könyv, amelyből másfélezer szépirodalmi tárgyú, továbbá az a legalább húsz író, akik ebben az időszakban kerültek a magyar irodalmi köztudatba, az erdélyi irodalom: „Húsz évvel ezelőtt az erdélyi irodalom még csak jámbor szándék, néhány kezdő nagyotakarása volt, ma élő és letagadhatatlan valóság.”⁴⁸⁴ Jancsónak ez a tanulmánya még egy fontos szemléletbeni változást igazol: kritikusi pályakezdő éveinek tájékozódásai, az irodalomtörténet-írás módszertanának lehetőségeit kereső írásai, részvétele a húsz év szellemi mozgalmaiban, a Nyugat-tanulmánya során kapott kritikai támadások Jancsót tapasztalt irodalomtörténésszé érelték. A Nyugat-beli tanulmányát ért kritikák, a Babitscsal, Kassákkal,⁴⁸⁵ Gellért Oszkárral és az erdélyiekkel

---

⁴⁸³Uo., 65.

⁴⁸⁴Uo., 74.

⁴⁸⁵Jancsó Elemér Kassák Lajossal készített interjú *Kassák Lajos ötven éves: Érdekes önvallomás három évtized politikai és irodalmi küzdelmeiről – Kassák nyilatkozik az erdélyi és magyarországi irodalomról, az író szociális kötelességeiről és készülő munkáiról* címmel, melyben Jancsónak Kassák kifejti, hogy „erdélyi magyar irodalom nincs. De van magyar irodalom Erdélyben [...]” Tamásit nevezve meg az egyetlen erdélyi magyar írónak, akinek írásai pszichológiai és nyelvi szempontból külön szint jelentenek az általános magyar irodalomban. Kassák azt is kifejti, hogy a Helikonnal ellenkező irányú irodalmat kifejlődni Erdélyben nem lát, mert „A Helikonéknál kétségtelenül jelen van az íráskultúra, az úgynevezett >>baloldalnál<< ezt sem látom” mert a szociális jóhiszeműség jelenléte az írásokban még nem irodalom, a baloldalnak még nincs képessége, az még vidékies, érzésviláguk még teljesen >>antidialektikus<<, mert nem látják az összefüggéseket– fogalmaz Kassák. Az >>újabb magyarországi irodalom<<-ről pedig azt tartja, hogy „[...] az annyiban van, amennyiben még nem ismert fiatal emberek is szóhoz jutnak benne [...]. Ezeket az újakat, vagy mondjuk új fiatalokat, nagyon nagyon kevés kivétellel, epigonoknak tartom [...]. Alapjában véve Babits-epigonok, de Babits >>Recitativ<< kötetének epigonjai [...] azon csudálkozom, hogy 20-30 éves korukban ezek a költők jóval öregebbek az 50 éven felüli Babitsnál és Kosztolányinál.”, Független Újság, Kolozsvár, 1935. szeptember 22., 2. évf., 36.,3.

folytatott beszélgetések arra ösztönözték, hogy önmagával szemben nagyon erős kritikai attitűdöt alkalmazzon. Nyugat-tanulmányának vezérfonalát, alapvető kijelentéseit megtartva ugyan, de sokat javított korábbi szövegein, azok hibáit korrigálva, saját nézeteit is újragondolva immár beérett és a harmincas évek második felében már mind Erdélyben, mind Magyarországon a korszak elismert irodalomtörténészként ismerjük. A Hitel folyóirat köréhez való csatlakozás, majd a későbbiekben az Erdélyi Tudományos Intézeti kutatótanári tevékenysége azt igazolja, hogy az 1934-ben meghirdetett társadalomtudományi és irodalomszociológiai szempontok alkalmazása az irodalomban, utóbbi okán irodalomfelfogásában a marxizmus hatását is valószínűsíthetően lehetett,⁴⁸⁶ a harmincas évek végére kisebbségi szolgálatként értelmezett feladatvállalásokat jelent. Az Erdélyben maradtak a kisebbségi harcot az erdélyi magyarság szellemi életének kialakításáért és megmaradásáért az irodalom művészi erején keresztül látták megvalósíthatónak.

7.7. Az Új erdélyi antológia⁴⁸⁷

A kolozsvári fiatal írók közül néhányan antológia kiadását határozták el a Vásárhelyi Találkozó után alig pár hónappal, 1937-ben, mert úgy érezték, hogy a *Tizenegyek* után az *Új arcvonalon* kívül semmi olyan könyv nem jelent meg, ami az új kisebbségi író és tudósnemzedék valódi értékeit felmutatná. Az *Új arcvonal* óta, –melynek legfőbb hibáját Dsida éppen a „közös arcvonal hiányában” jelölte meg – úgy érezték, hogy ez a fiatal nemzedék beérett, mondanivalójuknak pedig fórumot kell teremteni. A kezdeményezők, Flórián Tibor, Kovács György, Böződi György, Szenczei László, Szabédi László, Koós-Kovács István és Jancsó Elemér voltak, akik a következő fiatal írókat és tudósokat kérték fel a részvételre⁴⁸⁸: Balázs Ferenc, Balogh Edgár, Bélteky László, Bíró Sándor, dr. Bíró József, Böződi György, dr. Buday György, dr. Csögör Lajos, dr. Dánér Lajos, Debreczeni Sándor, Debreczeni László, Demeter Béla, Dsida Jenő, Flórián Tibor, Gagyi László, dr. Grandpierre Emil, Hobán Jenő, dr. Jancsó Béla, dr. Jancsó Elemér, Janovics András, dr. Jékely Zoltán, Kéki Béla, Kiss Jenő, dr. Kovács

⁴⁸⁶ Pomogáts Béla szerint az „az ő marxizmusa abban állott, hogy a hagyományos tényfeltáró irodalomtörténeti pozitívizmus rendszerét erősebb irodalomszociológiai megközelítéssel egészítette ki.”, Pomogáts Béla, *Tudós Kolozsváron, Emlékezés Jancsó Elemérré*, Tiszatáj, 2002/10., 102.

⁴⁸⁷ *Új Erdélyi Antológia*, Minerva Kiadó, Cluj, 1937.

⁴⁸⁸ OSzK, Kézirattár, Fond 399, Jancsó-hagyaték, A-Be jelzetű doboz, Abafáy Gusztáv Jancsó Elemérhez írott levelei között. Keltezés nélkül. Abafáynak öt levele olvasható ebből a korszakból itt, az 1937. október 18-án, 21-én, 29-én, december 6-án illetve 20-án keltezettek.

József, Kovács István, Kovács Katona Jenő, Kovács György, László Dezső, Makkai László, dr. Mester Miklós, dr. Mikó Imre, Nagy József, Nagy Géza, Nagy Béla, dr. Oberding József, Pogány Albert, Reischel Arthur, dr. Szabó Attila, Szabó Béla, dr. Cs. Szabó László, Szabó István, Szabó Géza, Szabédi László, Szász Árpád, dr. Szemlér Ferenc, Szenczei László, gr. Wass Albert, Varró Dezső, Vásárhelyi Emil, dr. Vita Sándor, Vita Zsigmond. A felhívás szövege szerint a felsorolt írók közül nem kívántak mindenkit szerepeltetni ebben a kötetben, hanem az évente kiadásra kerülő újabb és újabb évkönyvekben kerültek volna sorra a felsorolt szerzők⁴⁸⁹. Az 1937-ben megjelent kötetben így a következő szerzők szerepeltek: a lírikusok közül Dsida Jenő, Flórián Tibor, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, I. Szemlér Ferenc, Varró Dezső, a prózaírók közül Böződi György, Kolozsvári G. Emil, Kovács József, Nagy István, Szabédi László, Szenczei László, Vásárhelyi Z. Emil, Wass Albert. A kötet harmadik részét Abafáy Gusztáv tanulmánya az új erdélyi írókról és az életrajzi jegyzetek teszik ki. Az anyag kiválasztásánál a művészi értéken és írni tudáson kívül az volt a szempont, hogy a szövegek a kortárs Erdélyt tükrözzék vissza, politikamentesek legyenek, olyan művészetet és tudományt adjanak, amely biztosíthatna volna a hosszú távú sikert. A vers rovatban 8–10 fiatal erdélyi író válogatott versét, nyolc elbeszélést és 12-14 nagy tanulmányt terveztek megjelentetni 260-320 oldal terjedelemben. A költségeket előjegyzési ívek kibocsájtásával akarták fedezni, az antológiát 1500-2000 példányban megjelentetni. A vers- és prózarovathoz képest a tanulmányi részt csak Abafáy Gusztáv tanulmánya jelenti a kötetben, továbbá a tervezett folytatás is elmaradt. Vita Zsigmond szerint⁴⁹⁰ az erdélyi irodalom ekkor egy új szakaszához érkezett. Ez az összefogás, amit az *Új erdélyi antológia* szerkesztői létrehozta, „az új írónemzedék együttes jelentkezésének és beérésének változatosságára” hívta fel a közfigyelmet. És, „bár különböző irányú és eredményű” életutakról van szó, az antológia szerkesztése kapcsán „új nemzedék”-ként definiálták magukat és egységben léptek fel. Jancsó szerepének a harmincas években történt eseményeinek vizsgálata felől tárult fel, hogy: „A beidézett nevek és szövegek

⁴⁸⁹Kántor Lajos *Böződi György: Székely bánja* (1938) című könyvének a Székely Könyvtár sorozatban megjelent újrakiadás kapcsán hívta fel a figyelmet az 1938-as kiadás kolofonjában szereplő névsorra: „Ezt a könyvet tizenhét erdélyi fiatal író adta ki: Abafáy Gusztáv, Balogh Edgár, Bányai László, Böződi György, Flórián Tibor, Hegyi Endre, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Kiss Jenő, Kovács György, Kovács Katona Jenő, Lőrinczi László, Nagy István, Szabédi László, I. Szemlér Ferenc, Szenczei László, Wass Albert.” Vö. KÁNTOR Lajos *Böződi György: Székely bánja* =KÁNTOR Lajos–LÁNG Gusztáv, 2018, 222-223. E névsor tükrözte összefogásban nemesak az feltűnő, hogy nem mind székelyek, hanem „mert a (természetes) szétfejlődés is szembetűnő” – írja Kántor Lajos. Uo., 223.

⁴⁹⁰VITA Zsigmond, *Az erdélyi irodalom útkeresései. A romantikától egy új realizmus felé*, Kelet Népe, 1938. 298-303, újraközölve *Jelszó és mítosz*, s.a.r. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003, 272.

lényege, hogy irodalmunk története sokkal több olyan mozzanatot rejt magában, amelyekre az utókor nem szokott emlékezni. Vagy nem úgy, ahogy egykor történt.”⁴⁹¹

7.8. Jancsó Elemér és a szabadkőművesség

Jancsó Elemér 1928–1930 között az *Ifjú Erdély Írói arcképek* sorozatában Balassi Bálint, Gyöngyösi István, Pázmány Péter, Sipos Domokos, Zrínyi Miklós, Arany János, Csokonai Vitéz Mihály, Báró Eötvös József, Jókai Mór, Kossuth Lajos, Madách Imre, Gróf Széchenyi István, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály, Ady Endre, Kisfaludy Károly, Jack London, Makkai Sándor, Móricz Zsigmond, Petőfi Sándor, Verne Gyula, Virág Benedek, Bod Péter és Babits Mihály írói portréját írta meg. Ez a sorozat irodalomtörténeti ujjgyakorlatnak tekinthető. Ugyancsak 1931-ben a Gutenberg Nagy Lexikon⁴⁹² kilenc kötete számára a következő címszavakat küldte be: Al. George, Ioan, Aldea Sandu, Vasile Alecsandri, Ambrózy Andor báró, Tudor Arghezi, Asztalos Sándor, Bakkay Béla, Bakóczy Károly, Balázs Ferenc, Balogh Endre, Bánffy Ferenc báró, Bánffy György gróf, Bánffy Miklós gróf, Barabás Béla, Barabás Miklós, Ion Barac, Bárd Oszkár, Bassarebescu Ion, Báthori Ferenc, Batthyaneum, Baumgartner László, Benamy Sándor, Berde Amál, Berde Mária, Bernády György, Stefan Bezdechi, Bíró Sándor, Bíró Vencel, Bitay Árpád, Lucian Blaga, Bölöni György, Bölöni Györgyné, Brandsch Rudolf, Branisce Valeriu, Al. Bratescu-Voinesti, Ciorogariu Roman, George Cosbuc, Cotrus Aron, Ion Creanga, Csűrös Emília, Csúry Bálint, Dacoromania, Dékányi Kálmán, Barbu Stefanescu Delavrancea, Dienes László, Dózsa Endre, Nicolae Draganu.

Jancsó Elemér a felsorolt művek és szócikkek után, 1931. november 3-án írta meg felvételi kérelmét az „Unio” szabadkőműves páholynak, ahová december második felében történt meg a felvétele⁴⁹³ és öt évig tartozott a kötelékébe. 1936. december 22-én Janovics Jenő Jancsó Elemérnek a szabadkőműves kötelékből való elbocsátását kérő levelére reagálva írja, hogy a páholyba való felvételekor két irányban vártak tőle munkásságot: az egyik az erdélyi szabadkőművesség múltjának és e múlt anyaországától sokban különböző történetének a

⁴⁹¹Kántor–Láng, 2018, 223.

⁴⁹² A Gutenberg nagy lexikon, alcíme *Minden ismeretek tára* általános lexikon, 1931-32-ben jelent meg Nagy Lexikon Kiadóhivatalnál Budapesten. A mű befejezetlenül maradt, a 10. kötetig ("F" betű) készült csak el.

⁴⁹³ Az erről szóló iratok a család hagyatékában találhatóak.

felkutatását és megírását, illetve a felekezeti iskolák támogatásának a megnyerését a szabadkőművesek küzdelmeihez. Janovics úgy ítélte meg, hogy Jancsó mindkét irányban tisztességgel teljesítette kötelezettségeit és megérti Jancsó távozását, hiszen a román hatóságok üldözésükkel egyre lehetlenebbé tették a munkát és már a páholy önkéntes feloszlatásán gondolkodtak teljes vagyoniuk magyar célokra való fordításával. Jancsó döntését tehát elfogadták és azzal bocsátotta el őt Janovics kötelékükből, hogy a nemzeti és tudományos célokban végzett eredményes munkáit és szolgálatát megköszönték.

A harmincas évek elejére a nemzetközi együttműködésnek köszönhetően aktív kapcsolat alakult ki a magyarországi és az erdélyi szabadkőműves páholyok között. A magyarországiak – az itthoni betiltás ellenére – az erdélyi páholyokban vehettek részt a szabályos páholy munkában⁴⁹⁴. Ebben a kapcsolattartásban a kolozsvári Ady Endre Társaságnak volt nagy szerepe, Jancsó Elemér vezetésével. E társaságon keresztül számos magyarországi tagjuk volt az erdélyi szabadkőműves páholyoknak, amelyek a királyi diktatúra bevezetésével (1938. február 10.), 1938-ban szűntek meg.

Jancsó Elemér valójában a szabadkőművesség irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozásainak kutatása felől jutott el későbbi kutatási területéhez: a felvilágosodás és a jakobinus mozgalom problematikájához. A szabadkőművesség történetét addig ismeretlen gazdag levéltári forrásanyag alapján vette vizsgálat alá. 1934. júliusában Dégen, a Festetich-kastélyban⁴⁹⁵ Festetich Sándor⁴⁹⁶ gróf vendégszeretetét élvezve egy héten át másolja a szabadkőművességre vonatkozó anyagot. A családnak, Kolozsvárra írott levelében 1934. július 24-én, Dégről írja:

„[...] körülbelül 150 oldal jegyzetet csináltam és még annyi lesz. Eddig Kazinczyra, Arankára, Báróczyra, Verseghyre, Kálmánra, Pajorra stb. kaptam új adatokat. Minden érdekes irodalmi és kultúrtörténeti vonatkozást lemásolok. Így munkám feltétlenül hasznos lesz. [...] Emellett elolvastam a Guszti bácsitól⁴⁹⁷ kapott könyvet: >>A dualizmus kora<<. Itt változatlanul telik egyik nap a másik után munkában. A gyönyörű

⁴⁹⁴ Ez magyarázza Jancsó Elemér belépését is a szabadkőműves közösségbe, egyrészt tehát, mert nem volt tiltott, másrészt pedig, Jancsó Elemér így – a Romániában érvényben tartott ostromállapot korlátozásai ellenére középiskolai tanárként – hivatalosan is Magyarországra és Párizsba utazhat.

⁴⁹⁵ A kastélyt a magyarországi szabadkőművesség titkos központjaként említi a szakirodalom, mivel több mint egy évszázadon át a kastély falai között őrizték a hazai szabadkőművesek titkos levéltárát, s az építető, Festetich maga is szabadkőműves volt.

⁴⁹⁶ Teljes nevén gróf FESTETICH Sándor Ágost Dénes (Dég, 1882. május 31.–Balatonrendes, 1956. szeptember 12.), politikus, hadügyminiszter; hitbizományi nagybirtokos, gróf Károlyi Mihály sógora

⁴⁹⁷ GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora: Magyarország története 1867-1918*. I-II., Bp., Magyar Szemle Társaság, 1934.

park egészen Erdélyre emlékeztet. Festetich felesége Károlyi Mihály mostohatestvére. Festetich pedig Károlyi idejében miniszter volt, 1914-ben pedig szentpétervári osztrák-magyar nagykövet. [...] A Helikon milyen könyvet adott ki? Az Erdélyi Tudományos füzetekben megjelent a tanulmány. [...]”⁴⁹⁸

Az erdélyi szabadkőművesség történetét több tanulmányában dolgozta fel: A XVIII. század magyar szabadkőművessége című sorozat⁴⁹⁹ tanulmányai *Az erdélyi szabadkőművesség kulturális és irodalomtörténeti jelentősége a XVIII-ik században*,⁵⁰⁰ *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*.⁵⁰¹ Ezekben a tanulmányokban főként a magyar, ezen belül az erdélyi szabadkőművesség történetét tekinti át a 18. századtól kezdődően, megállapításai ma is a szakirodalom alapvető hivatkozási pontjai⁵⁰².

Az Unio páholy ötvenedik évfordulójára készült el Jancsónek *Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve* (1886-1936) című, könyv formátumban megjelent munkája, amelyet ma már könyvritkaságként tartunk számon, egyrészt azért, mert Jancsó, mint a páholy egyik jeles vezetője írta, másrészt pedig azért, mert alapos áttekintést ad az erdélyi szabadkőművesség kezdeteiről a 18. század utolsó harmadában, majd részletesen ismerteti az *Unio* páholy történetét 1886-1918 között.⁵⁰³ Az első világháború utáni évekről viszont kevesebb adatot találunk, mert – Jancsó szerint – nehéz értékítéletet formálni kortárs eseményekről. A páholy

⁴⁹⁸Jancsó Elemér levelei a család számára, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában olvashatóak.

Keltezés: 1934. július 24. Dég, Kedd. du. 5-kor. A hivatkozott tanulmány Jancsó Elemér, *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai*, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1934; Különnyomat az Erdélyi Múzeum 39. évf., 1-6. sz., 1934, (Erdélyi Tudományos Füzetek 65.), 65-78.

⁴⁹⁹ Humanitas, 1934-36.

⁵⁰⁰ Cluj [Kolozsvár], Victoria Nyomda, 1934, 11 l.

⁵⁰¹ Könyv formátumban is megjelent irodalomtörténeti tanulmány. Cluj [Kolozsvár], 1936. Kiadja az Ady Endre társaság. VIII, 281 lapon, 22 melléklettel. Ennek egyik fejezete *A szabadkőművesség és a magyar polgárság kialakulása* címmel önálló tanulmányként jelent meg az *Irodalomtörténet és időszzerűség* című, válogatott tanulmányokat tartalmazó kötetében a Kriterion kiadónál, Bukarest, 1972. Ebben a tanulmányban Hóman-Szekfű, *Magyar történet* VI. című munkára illetve Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában* című munkákra hivatkozik elsősorban.

⁵⁰² JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: *Sophia*’ templomában látom én felszentelve nagysádat” *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum Kiadó, Bp., 2003. A szabadkőművesség történetéről szóló fejezetben (17-132.) összesen 25 alkalommal idézi Jancsó műveit, elsősorban az említett könyvét. Filológiai kiegészítésként itt jegyezném meg, hogy Jászberényihez vagy másokhoz képest Varga Attila, *Elite masonice maghiare. Loja Unio din Cluj (1886-1926) – în documentele inedite* – [Cluj/Napoca, Argonaut, 2010] (A kolozsvári Unio páholy történetéről kiadatlan dokumentumok tükrében) c. munkájában, miközben használja a Jancsó Elemér által elkészített könyv anyagát (a 43., 49., 50. 54., 56., 71., 73., 74., 77., 81., 82., 89., 90., 112., 113. oldal hivatkozásai által igazoltan) – amelyet az Unio páholy ötvenedik évfordulójára rendeltek meg tőle és *Ötven év munkája 1886-1936* címmel került be az Unio anyagába, majd saját kiadásban jelentettek meg *Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve 1886-1936*, címmel 1937-ben Kolozsvárott, előtte pedig a Humanitas 1936/11-12. számában közöltek különnyomatként – sehol nem említi meg ennek a forrásmunkának a szerzőjét, az Unio páholy történetét elsőként megíró Jancsó Elemér nevét.

⁵⁰³ Vö. KUPÁN Árpád, *Az erdélyi magyar szabadkőművesség története a két világháború közötti időktől napjainkig*, Várad, 2004/2.

legfőbb célja a háború utáni években a belső megerősödés volt, hiszen a páholyt az impériumváltás után a kivándorlásokkal nagy személyi veszteség érte, csaknem harmincan mentek el Magyarországra és sokan meghaltak. 1926-1934 között így nagyszámú tagfelvétellel regenerálták a páholyt, a csaknem százra emelkedett tagok között sok fiatal volt új munkakedvvel és új eszmékkal. A főmesterek ekkor Ferenczy Gyula és Janovics Jenő voltak. A külső megerősödés mellett a belső megerősödést jelentették az olyan előadások, amelyek sorozatosan a nagy világnézeti kérdések tárgyalását tűzték napirendre. A páholy a liberalizmus filozófiáját fogadta el eszményének, és a kisebbségi élet nagy kérdéseinek a megoldása mellett a többségi néppel való együttműködést szorgalmazta. Ugyanebbe a témakörbe tartozik Jancsó Elemér: *A fascizmus* (1933) című előadása, amelyet az Unio 1933. május 31-i munkáján olvasott fel és tanulmány formájában is megjelent a Testvériség szabadkőműves lapban⁵⁰⁴. A tanulmányban bemutatja a fasizmus történetét, majd állást foglal annak Európára és az egész emberiségre ártalmas ideológiája ellen, megjósolva, hogy ha elszigetelt marad is Olaszország és Németország tengelyén, imperialisztikus törekvéseivel egész Európát lángba fogja borítani.⁵⁰⁵

Jancsó Elemér szabadkőműves volta adta az okot később az állambiztonsági szolgálatok általi megfigyeléshez, amelyről tanúskodik Szekuritáté-iratsomója. A román állambiztonsági szolgálatok Kolozs megyei regionális szervének már 1946-ban készülnek informátori jelentései Jancsó Elemérről. Jancsó Miklós visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy 1964-ig figyelték az apját. 1964 és az 1971-ben bekövetkezett halála közti időben nincs nyoma a további „ellenőrzésnek.” A megfigyelés beindításának másik fő oka Jancsó Elemér „nacionalizmusa” és az a tény, hogy „[...]rokona, Cs. Szabó László Nyugaton él és a Szabad Európa Rádióknak [!] dolgozik.”⁵⁰⁶ Jancsó Elemér életművében, tagságának megszüntetése ellenére is kutatási tematikájában, módszerében megőrzi szabadkőműves elveit.

⁵⁰⁴ Mussolinivel Kuncz Aladár is foglalkozott egy a Jancsóéhoz képest rövidebb írásban. *Mussolini, az olasz Zarathustra*, Ellenzék, 1924. november 17., 9., újraközölve KUNCZ Aladár, *Egy márványdarab: Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*, s.a.r. FILEP Tamás Gusztáv és VARGA Ágnes, Országos Széchényi Könyvtár – Kriterion könyvkiadó, Budapest – Kolozsvár, 2015, 284-288.

⁵⁰⁵ Testvériség, III. évf./7., (1933, szeptember), 113-122.

⁵⁰⁶ JANCSÓ Miklós, *Jancsó Elemér Párizsban*, Helikon, XXIII. évf., 2012, 15. (605.) szám, augusztus 10., Jancsó Elemér megfigyelési dossziéját Jancsó Miklós jóvoltából ismerem, aki az egész anyagot a rendelkezésemre bocsátotta, de vizsgálata Jancsó pályaszakaszának 1944 utáni korszakához kapcsolódik, így a későbbi kutatások tárgya lesz.

8. Az Erdélyi Ritkaságok forráskiadvány-sorozat elindító Jancsó helye az erdélyi tudományosság- és irodalomtörténet-írás történetében

Jancsó életműnek a Vásárhelyi Találkozót követő években új szakasza indul. Az irodalompolitikai szerepvállalásai – a Hitvallás szellemében– elsősorban az erdélyi tudományosság történetének a feltárása irányába váltanak. A kéziratban maradt és addig feltáratlan kéziratok levéltári anyag kiadására összpontosít. A tudományos kutatásokban való elmélyülés jellemzi az életmű következő időszakát, és rögzíti őt véglegesen az irodalmi emlékezet az erdélyi felvilágosodás kutatójaként. Jancsó Elemér 43 év tanári és kutatói munka után a levéltári és könyvtári kutatást tartotta élete legnagyobb élményének.⁵⁰⁷ Mesterének e téren Kelemen Lajost tekintette, ő volt az, aki egy 1917-es marosújvári családi látogatás során az akkor még tizenöt éves Jancsó Elemért lenyűgözte és lelkébe oltotta a hagyományok szeretetét, az elmúlt korszakok szépségét felfedező tudósi szenvedélyt. Kelemen Lajos tanácsainak tanárjelöltként, majd középiskolai és egyetemi tanársága alatt is sokat köszönhetett.

Jancsó Elemér szenvedélyes kutató volt, akit a nagy elődökkel való beszélgetések során az érdekelt a legjobban, amikor azok tudományos felfedezéseik történetét mesélték el: „Éppen a nagy kutató-tudósokkal (Kelemen Lajos, Bitay Árpád, Veress Endre, Mályusz Elemér és mások) folytatott beszélgetések győztek meg arról, hogy az irodalmi múlt elveszettnek hitt vagy kallódó emlékeinek megtalálásához nem elég csak a tárgyismeret vagy a régi gyűjtemények katalógus-rendszerének áttanulmányozása, hanem alkotó képzeletre van szükség, minden lehetőség számbavételére, ha a kitűzött célt el akarjuk érni.”⁵⁰⁸ Jancsó Elemér meggyőződésévé vált, hogy az irodalom és művelődéstörténet kutatásának legbiztosabb módszere a nagy gyűjtemények alapítóinak, a kiváló műveltségszervezők életének és levelezésének a tanulmányozása, hiszen az ő eredményeik, tapasztalataik a kutató számára rengeteg tanulsággal járnak. Jancsó Elemér elsősorban Benkő József, Teleki Sámuel, Aranka György, Gheorghe Barițiu, Nicolae Iorga, Veress Endre, Mikó Imre gróf munkásságára gondolt. Igazi nagy örömet az jelentett számára, amikor egy-egy irodalmi adatra sokáig tartó keresés során bukkant rá:

⁵⁰⁷JANCÓSÓ Elemér, *Az elfelejtett múlt üzenete: Egy kutató-tudós emlékeiből*, A Hét, 1970, I. évf., 5., 4.

⁵⁰⁸ Uo.

„1937-ben szabad időmben Kelemen Lajos kutatói dolgozószobájában dolgoztam. Rengeteg Aranka Györgyre vonatkozó anyagot adott. Többször érdeklődtem egy levélköteg iránt, amelynek feltevésem szerint az egyetemi könyvtárban kellett lennie – de ő tagadta feltevésem helyességét. Tiszteletlenségnek véltem vitatkozni vele, mert mindig önzetlenül segített. Egy alkalommal Kelemen Lajos hirtelen felállt asztalától, s a mellette lévő iratokkal megrakott szék felborult. Odaszaladtam, hogy segítsék felvenni a földre hullott holmikat, mikor nagy meglepetésemre elém bukkant Aranka György évek óta keresett levélkötege – harminckét kiadatlan levéllel. Kelemen Lajos évekkel ezelőtt rendezés és tanulmányozás céljából kivett iratokat és az asztala melletti székre tette. [...]”⁵⁰⁹

Ugyanilyen nagy örömet okozó felfedezése volt Káli Nagy Lázár színháztörténetének a megtalálása. Ferenczi Zoltán könyvéből tudta, hogy Káli Nagy Lázár 1821-ben megírta a Farkas utcai színház keletkezésének és építésének történetét. A kéziratot azonban, amire Ferenczi hivatkozott, sehol sem találta: „Egyik alkalommal a Jókai utcában sétáltam, és szokásom szerint megálltam a kapu alatti alkalmi könyvárusok kirakatai előtt. Néhány ritka színháztörténeti könyvet vásároltam, amikor a könyvespolc melletti szemétkosárra nézve, egy tépett kéziratot pillantottam meg. Kivettem a lim-lomok közül és nagy örömömmel szinte hinni sem akartam – Káli Nagy Lázár elveszett kézírata került a kezembe.”⁵¹⁰ Mindez 1939-ben történt, Jancsó Elemér, ekkor még a Református Kollégium tanára, ezzel indította útjára az Erdélyi Ritkaságok 18 kötetes sorozatát magánvállalkozásból, előfizetők toborzásával.

A sorozattal az volt a célja, hogy „[...] erdélyi irodalmunk kiadatlan és értékes emlékei napvilágot láthassanak. A Régi Magyar Könyvtár és a Magyar Irodalmi Ritkaságok példája lebegett előttem. Évente két-három könyv megjelentetésére gondolok. Levéltárainkban nagyon sok értékes és ismeretlen, vagy kevesektől ismert kiadatlan kézirat hever. Ezeknek felkutatása és fontosságuk szerinti kiadása tudományos életünk egyik legfőbb feladata kell legyen.”⁵¹¹ Mikó Imre Jancsó Elemért mint irodalomtörténészt úgy ismerte, aki az adatközlést és az adatfeltárást elsőrendű feladatának tekintette, mert ez adja a tudományos alapot bármilyen

⁵⁰⁹JANCÓSÓ Elemér, *Az elfelejtett múlt üzenete. Egy kutató-tudós emlékeiből*, A Hét, 1970/5., 4.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹Jancsó Elemér előszava az 1939-ben kiadott első kötethez, *Káli Nagy Lázár visszaemlékezései: Az erdélyi magyar színház hősora 1792-1821*, bev., LÁZOK János, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, (Erdélyi Ritkaságok sorozat. 4. kötet), 2009.

szintézishez, az irodalomtörténet szóban pedig a hangsúly Jancsónál a történetre esik, szemben Szerb Antallal vagy Benedek Marcellal, akiknél ez fordítva van.⁵¹²

Ez a Pintér Jenő-féle pozitivizmus Jancsó Eleméknél Horváth János-féle „franciás” irodalomismerettel is kiegészült. Eckhardt Sándor, Aurélien Sauvageot, Horváth János és Szerb Antal mellett a kolozsvári egyetem irodalomtörténész professzorainak, György Lajosnak és Kristóf Györgynek, valamint Kelemen Lajos levéltárosnak mint nagy elődöknek a pozitivizmusban gyökerező, tényfeltáró munkássága sem kerülhető meg irodalomszemléletének alakulástörténetében. „Az akadémikus irodalomtörténetírásnak ez a hagyománya valóban továbbélt Jancsó Elemér munkáiban. Ennek köszönhető, hogy a felvilágosodás korából annyi értékes hazai levéltári anyagot tárt fel, melynek egyes része azóta meg is semmisült.”⁵¹³A sorozat szerkesztését 1942-ben⁵¹⁴ átvette a Minerva kiadó, és 1944-ig összesen 14 mű jelent meg 18 kötetben,⁵¹⁵ amelyek mindegyike szakszerű bevezető tanulmánnyal, függelékkel és jegyzetapparátussal volt ellátva. A sorozatban Jancsó Elemér előkészített még öt kötetet, amelyek nem jelentek meg⁵¹⁶. Az első kötettől kezdve Kelemen Lajos, „Erdély legendás levéltárosa”⁵¹⁷ állt Jancsó Elemér vállalkozása mellé a koncepció kidolgozásában, mindvégig számíthatott jóindulatú tanácsaira és kritikáira.

A forráskutatás és tényfeltárás mellett az Erdélyi Ritkaságokkal Jancsó Elemér másik fontos célja az volt, hogy a sorozat az élő múlt feltárásával a nemzeti öntudatosítás ügyét szolgálja. Ezzel a gondolattal Jancsó a népi írók azon meggyőződéséhez állt közel, hogy a nemzet boldogulásának előfeltétele a reális nemzeti önismeret. A nemzet fennmaradásáért és boldogulásáért való szellemi harcnak a nemzeti önismeret megteremtésével kell kezdődnie.⁵¹⁸

⁵¹²MIKÓ Imre, *Jancsó Elemér időszerűsége = M.I., Akik előttem jártak*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 196-197.

⁵¹³MIKÓ Imre, i. m., 197.

⁵¹⁴Ekkortól Jancsó Elemér – az időközben megszervezett – Erdélyi Tudományos Intézet munkatársaként dolgozik a sorozaton.

⁵¹⁵1939: *Az erdélyi magyar színház hősora (1792-1821)*. KÁLI NAGY Lázár visszaemlékezései, 1940: *Kibédi Péterfi Károly Esztétikája*, 1940: *Egy erdélyi muzsikussal vallomása. Ruzitska György emlékezései az 1856. évből*, 1940: *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*, 1942: OROSZHEGYI Józsa: *Román élet*, 1942: LAKATOS István: *Székelyudvarhely legrégebbi leírása*, 1942: JÁNOSFALVI SÁNDOR István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett I-II.*, 1943: *Nagyenyedi Demokritus*, HERMÁNYI DIENES József kéziratos gyűjteménye 1762-ből, 1943: Bölöni Farkas Sándor: *Nyugateurópai utazás*, 1944: WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében I-II*, 1944: BENKŐ József: *Udvarhely megye leírása*, 1944: BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Az új Erdély hajnalán*. Naplótöredék 1835-1836-ból, 1944: KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek*, 1944: PÁTER Pál, id. PATAKI István, GYERGYAI Pál, FÜZÉRI György: *Kolozsvár leírása 1734-ből*.

⁵¹⁶BÖLÖNI FARKAS Sándor angliai útinaplója, BOLYAI János Appendixe, APÁCZAI CSERE János összes művei, Fogarasi Sámuel naplója, Bisztray Károly visszaemlékezései.

⁵¹⁷SAS Péter, *Erdély legendás levéltárosa: Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*, Bp., Lucidus Kiadó, 2009.

⁵¹⁸Tudjuk, hogy Jancsó Elemér az Erdélyi Fialatok főmunkatársa volt, a lap a falukutatás terén végezte a legtermékenyebb munkát, tehát a szociális érzékenysége és nemzeti elkötelezettsége innen eredeztethető. Továbbá Vö. VERES Péter, *Előszó egy meg nem jelent tanulmánykötethez*, Valóság, 1976, 13. évf., 6., június 35., 33-46.

A nemzeti önismeret garanciája Jancsó szerint a kéziratos, még kiadatlan levéltári forrásokban van, az évi 10-12 kötet megjelenésére létrehozott Erdélyi Ritkaságok sorozat – saját bevallása szerint – egy tudományos és nemzetöntudatosító programot képviselt életművében, az erdélyi hagyományokhoz való ragaszkodást pedig az egységes borítólap – Heltai Gáspár *Cathecismus*ának (1550) címlapja – biztosította.

Az egyes kötetek az erdélyi magyar társadalom két világháború közötti problémáinak egyes részterületeit helyezik a középpontba: így válik Bod Péter a magyar tudományosság és irodalomtörténet-írás, Bölöni Farkas Sándor⁵¹⁹ az erdélyi demokrácia, Wesselényi Miklós *Szózata* a magyar nemzetiségi kérdés korának aktuális olvasmányává azáltal, hogy az általuk felvetett problémák időszerűsége a jelen számára még fokozottabbá vált. Wesselényi *Szózat*ának nagy felismerései e korszakban azt az aktualitást kölcsönözték, hogy csak reális érzékkel és európai szemmel lehetne a magyar nemzetiség kérdését Erdélyben megoldani.

Az Erdélyi Ritkaságok sorozatot 2006-ban a Marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadó újra kiadta, így Jancsó Elemér vállalkozása ma ismét időszerűvé válhatott⁵²⁰. Az újonnan megjelenő kötetek⁵²¹ sorában a negyedikként, ezáltal a harmadik kiadását éli meg a *Káli Nagy Lázár visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színházat hőskora 1792-1821*. Anno ez a kötet indította útjára a sorozatot⁵²², először 1939-ben Jancsó Elemér bevezető tanulmányával, majd 1942-ben újra kiadásra került, mert másfél év alatt az első kiadás összes példányai elfogytak. Lázok János, a harmadik kiadás szerkesztője abban nevezi meg Jancsó Elemér irodalomtörténeti nagyságát, hogy a második kiadás számára, „(...) a román királyi diktatúra idején megírt és publikált bevezető tanulmány egyetlen mondatát sem kellett megváltoztatnia ahhoz, hogy

⁵¹⁹ Amikor 1944-ben megjelent a kötet, Jancsó Horváth Jánosnak megküldte azt, aki 1944. április 3-i válaszlevelében méltatta Jancsó vállalkozását:

HORVÁTH János–JANCÓSÓ Elemérnek

Budapest, 1944. április 3.

Nagyságos Dr. Jancsó Elemér egyetemi tanár, szerkesztő Úrnak Kolozsvár, Minerva Könyvkiadó. Fogadja kedves Kolléga Úr hálás köszönetemet Bölöni Farkas Sándor úti naplója kiadásának szíves megküldéséért. Igen érdekes olvasmány! Az Erdélyi Ritkaságok sorozatához igen melegen gratulálok.

Szíves üdvözlettel: Horváth János.

Lelőhely: OSZK Kézirattár, Fond 399, Jancsó Elemér levelezése, G-I jelzetű doboz.

⁵²⁰ Az Erdélyi Ritkaságok sorozatot a Mentor Kiadó 20 kötetre tervezte. Minden kötet 1000 példányszámban jelenik meg, amelyből 300 számozott, így személyre szólóan rendelhető meg.

⁵²¹ BÖLÖNI FARKAS Sándor, *Erdély történetei*, bev., IZSÁK József, utószó IZSÁK Balázs, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006; *Bod Péter Önéletírása*, bev., EGYED Emese, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007; BÖLÖNI FARKAS Sándor, *Utazás Nyugat-Európában: Naplótöredék*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008; *Káli Nagy Lázár visszaemlékezései*, szerk., LÁZOK János, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2009.; *Maroszei Krónikák I., II. vál.*, s.a.r., SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010.

⁵²² Az első kiadás címe: *Az erdélyi magyar színházat hőskora 1792-1821: Nagy Lázár visszaemlékezései. A második kiadásában kiegészül a cím annyival, hogy *Az erdélyi magyar színházat hőskora 1792-1821: Káli Nagy Lázár visszaemlékezései*.*

szövege érvényes maradjon Észak-Erdély megváltozott társadalmi-kultúrpolitikai közegében, az 1942-ben újra kiadott emlékirat bevezető tanulmányában, a hivatásos erdélyi színészet 150 éves évfordulóján. A politikai konjunktúrától magát függetleníteni képes tudományosság olyan teljesítménye ez, amely előtt a méltányos kritikának kalapot kell emelnie előbb – ezt követően foghat hozzá a téma megközelítése kapcsán saját új szempontjait, kritikai észrevételeit jelezni és érvényesíteni.”⁵²³

Jancsó Elemér e kötetek szerkesztését legalább olyan szenvedéllyel végezte, mint ahogyan szellemi elődje, Káli Nagy Lázár a szívében viselte a színház dolgait. A színháztörténeti kutatásai mögött egyrészt személyes, az életével összefüggő okokat találunk. A párizsi éveit feltáró fejezetben utaltunk rá, hogy a Sorbonne hallgatójaként több mint kétszázszor stávizált a Comédie Française-ban és az Odéonban. Így személyes tapasztalatból, belülről ismerhette Molière színházát,⁵²⁴ hangoztatva, hogy ezek az esték jelentették a soha nem szűnő szenvedélyt a színház ügye iránt. A Kolozsvári Állami Magyar Színház művészeti tanácsának tagjává választja 1958. szeptember 12-én⁵²⁵, tehát kortárs kérdésekben is „beavatott”-ként szólalhat meg, és az sem mellékes, hogy fia, Jancsó Miklós színész lett, a Kolozsvári Színház színművésze volt.

Jancsó Elemér színháztörténeti kutatásai mögött még egy másik fontos jelenséget is figyelembe kell venni. Vidéki helyzetben különösen fontosnak tartotta a tudományosságnak a nyelv és a színház ügyével való összekapcsolását:⁵²⁶ Döbrentei Gábor⁵²⁷ mutat rá arra, – írja Jancsó, hogy a nyelv, a színészet és a tudomány ügyét csak nemzeti alapon és intézményesen lehet megoldani. Döbrentei történelmi példáján⁵²⁸ Jancsó azt mutatja meg, hogy: „A nemzeti élet szervezésében a tudományosság az az intellektuális gerinc, amelytől függ a nemzet szellemi életének fennmaradása.”⁵²⁹

⁵²³ Káli Nagy Lázár *visszaemlékezései: Az erdélyi magyar színészet hőskora 1792-1821*, (Erdélyi Ritkaságok sorozat. 4. kötet), bev., LÁZOK János, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2009.

⁵²⁴ MÉHES György, *Beszélgetés Jancsó Elemérrel*, Utunk, 19. évf., 1964. 9., 2.

⁵²⁵ OSZK, Fond 399. Jancsó-levelezés: Hivatalos, Színházi meghívók, TAMÁS Gáspár színházigazgató levele Jancsó Elemérhez, 1958. szeptember 15.

⁵²⁶ EGYED Emese, *Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban*, Erdélyi Múzeum, 2009/3-4., 123.

⁵²⁷ JANCSÓ Elemér, *Döbrentei Gábor*, Páosztörtűz, 1938. (XXIV. évf.) 3., 134-136.

⁵²⁸ E történelmi példa kapcsán Egyed Emese rámutat Jancsó tanulmányának még egy lényegi vonására: az „1938-beli közlemény elgondolkodtató állítása, hogy az első Erdélyi Múzeum két szellemi centrum vetélkedésének lett áldozata. Élünk a gyanúperrel, hogy e (Pest-Transzilvánia) vetélkedést saját korában érzékelt Jancsó Elemér, s vetítette vissza több mint száz évvel korábbi időre.” Egyed, uo., 123.; Jancsó érve: „A Múzeumot 1818-ban Döbrentei kénytelen megszüntetni. A folyóirat halálának főoka, a közönyön kívül, a Pesten 1817-ben meginduló Tudományos Gyűjtemény. Tulajdonképpen Transzilvánia és Pest versenyt jelentette az irodalmi élet irányításáért e két folyóirat. Ebben a versenyben Pest Győzött.” JANCSÓ, i.m., 136.

⁵²⁹ Uo., 136.

A továbbiakban a Káli Nagy Lázár-kötet kapcsán arra keresem a választ, hogy milyen érveket sorakoztat föl Jancsó arra, hogy a királyi diktatúra idején, a maga korában tudományosan alátámassza a magyar nép, a magyar kultúra, a magyar nyelv, a magyar színészet hagyományát és létjogosultságát Erdély földjén.

Bevezető tanulmányában a Kolozsvári Színház történetének bemutatásakor felhasználta Ferenczi Zoltán⁵³⁰ munkáját, amelyet a legrészletesebb magyar színészet és színháztörténetről készült munkának tartott, és Bayer József valamint Váli Béla adatait, Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténetét*, de alapműnek Káli Nagy Lázár emlékiratát tekintette.

Az erdélyi színészet megszületésében elismerte Bánffy György és a magyar nemesség támogatását, – mert ez, az erdélyi német színészetre valóban vonatkozott, de egy későbbi tanulmányában⁵³¹ a polgári színháztörténészek azon állításával nem értett egyet, hogy e pártfogás a magyar színészet megszületésének a támogatását is jelentette volna. A főnemesség soraiból Jancsó szerint csak néhányan álltak a magyar színészet támogatása mellé, Széchényi Magyarországon és Wesselényi Erdélyben voltak azok, akik a polgárisodó középnemesség színpártoló törekvéseihez csatlakoztak. Jancsó szerint a magyar színészet kialakulásában döntő jelentőségű volt a kormányzóság Nagyszébenből Kolozsvárra való áttétele, amely az erdélyi szászág hanyatló erejével és a magyar nemesi és polgári társadalom erősödésével járt együtt. A Kolozsvárra beköltöző vidéki nemesség megnöveli a magyarság arányát a városban a németességgel szemben, ezáltal az ott élő magyar polgárság öntudatosodásának a folyamatát erősíti és indítja útjára. A magyar színészet kialakulásában azt a társadalomtörténeti tényezőt tartja relevánsnak, hogy az 1780-as években a főnemesség és köznemesség mellett új társadalmi réteggént jelenik meg a polgárság, amelynek az öntudatosodási törekvései élére Erdélyben – a nyugattól eltérően – a nemesség állt. Mályusz Elemér ezen tételét Jancsó igazolónak látja abban, hogy az erdélyi magyar nemesség és városi polgárság (Jancsó Elemér értelmezésében ez a kisszámú értelmiségi középnemességet jelenti) közös művelődési együttműködésének köszönhetően egy nagyvonalú és nemzeti alapon történő kulturális fejlődés indul meg ezekben az években.⁵³² A kolozsvári színház 100 éves évfordulója kapcsán írt színháztörténeti monográfiájában amellet érvelt, hogy az erdélyi magyar színjátszás annak a történeti-társadalmi fejlődésnek az eredménye, amelyet az 1780-as években meginduló magyar nemzeti öntudatosodási törekvések jelentettek. Ilyen törekvések alatt érti az Erdélyi

⁵³⁰FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Kolozsvár, 1897.

⁵³¹JANCSÓ Elemér, *A kolozsvári magyar színészet kialakulása. 1792-1867*. Lelöhelye: OSzK, Színháztörténeti tár, Ms. 245.

⁵³²Káli Nagy Lázár *visszaemlékezései*, i.m., 14-18.

Magyar Nyelvművelő Társaság és Kéziratkiadó Társaság létrejöttét, azok munkásságát, és a Kolozsvári Magyar Színház létrejöttét is 1792-ben: „A közép és kelet-európai színpadi kultúrák a feudalizmus elleni éles harcból, a nemzeti függetlenségért vívott küzdelmekből, a nemzeti nyelv és művelődés megteremtésének forradalmi akaratából bontakoznak ki.”⁵³³Jancsó az állandó színészetért folyó küzdelmeket a kolozsvári színház megalakulásától (1792) a pesti színház létrejöttéig (1837) tartó időintervallumra teszi, ez jelenti egyben az erdélyi felvilágosodás hozzájárulását azon közös nemzeti célhoz, amely a nemzettéválás és az egységes magyar nyelv kialakulását jelentette. Jancsó Elemér a felvilágosodás korszakát ugyanis nem tartja lezártnak az 1795-ös korszakhatárral, az irodalmi megújulás 19. századi törekvéseit annyiban a felvilágosodás kora részeként tekinti, amennyiben Kazinczy a 19. század első másfél évtizedében a polgári igényű irodalmi ízlés kialakulásában sokat merített a felvilágosodás gondolat- és eszmerendszeréből, illetve irodalmi törekvéseiből.⁵³⁴Az erdélyi felvilágosítók nagyobb része Jancsó szerint ezt a Kazinczy által kijelölt utat követte, a nyelvújítás sikeréért, az irodalom újjászületéséért, a nemzeti nyelv és művelődés létét biztosító intézményekért harcolva ahhoz a közös nemzeti gondolathoz járultak hozzá, amely a nemzet öntudatosodás, a nemzetté válás folyamatát jelentette. Káli Nagy Lázár szövegében Wesselényi alakja kap kitüntetett szerepet, mint olyan nemes egyéniség, aki a nemzete és kultúrája iránti elkötelezettségből jelentős anyagi hozzájárulással segíti a színházépítés munkálatait. Jancsó Elemér Káli Nagy Lázár alakjának kiemelkedő szerepét hangsúlyozza az állandó színház létrejöttében, a nemzetté válás folyamatában azzal, hogy a második kiadást 1942-ben a kiegészíti Káli Nagy Lázár életrajzával és részletes színháztörténeti bibliográfiával.⁵³⁵ A színházban, a színpadi kultúra megteremtésével Jancsó az anyanyelvű kultúra, a nemzeti nyelv és irodalom céljait szolgáló nemes eszközt látja.

Az Erdélyi Ritkaságok sorozatban kiadott mű, *Káli Nagy Lázár visszaemlékezései* jó kiindulópontul szolgálhatott Jancsó Elemérnek arra, hogy legitimálja a magyar nyelvhasználatot, a magyar színészetet és dramaturgiát, a magyar kultúrát a királyi Románia területén 1939-ben, és sikerült a szövegben olyan tudományos támpontokat találnia, amelyek igazolják a hatalom számára a magyar kultúra történeti folytonosságát, a magyar nyelvű intézményekhez és kultúrához való elidegeníthetetlen jogot.

⁵³³JANCÓSÓ Elemér, *A kolozsvári magyar színészet kialakulása 1792-1867*, OSZK, Színháztörténeti Tár, Ms:245.

⁵³⁴ Bessenyei Györgyöt, Barcsay Ábrahámot, Báróczi Sándort nevezi meg, mint akik összekötik a felvilágosodás eszméjének hirdetését a nyelv megújításáért, a polgárisult irodalom megteremtéséért vívott harccal. Vö. JANCÓSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, Editura didactică și pedagogică, 1969, 419.

⁵³⁵ Az OSZK Színháztörténeti Tára őrzi a kéziratot, amelyet Jancsó Elemér 1955-ben állított össze: *Az erdélyi magyar színészet bibliográfiája* címmel.

Péterfi Károly esztétikája több szempontból is mintaként szolgálhatott Jancsó számára: egyrészt a szerző személye, akinek elődei Apáczai Csere János, Fogarasi Pap Zsigmond, Sipos Pál, Bolyai Farkas, Szász Károly vagy mestere Köteles Sámuel, azok a református tanártípusok, akik érdemeiket a magyar tudományosság fenntartásával, tovább fejlesztésével, új tudományok alapításával szerezték Erdélyben⁵³⁶.

Ruzitska György, aki 1810-ben került Bánffy János gróf zenetanítójaként Erdélybe, 1856-ban, 67 évesen írja meg német nyelvű visszaemlékezéseit az 1810-16 közötti éveire vonatkozóan. Munkásságának érdeme, hogy nemzedékeket szoktatott hozzá Kolozsváron a jó muzsikához, és tanári hivatását is nagyon komolyan vette. E korszak azért is fontos, mert Erdély zenei élete ekkor kapcsolódott a nyugat-európaihoz. Jancsónak Ruzitska tanári-nevelői személyiségének példaértékén túl a magyar kultúra európai hagyományai szolgáltatták az indokot a forráskiadvány megjelentetésére.⁵³⁷

Bölöni Farkas Sándort Széchenyi reformgondolatai lelkesítették, eszméinek terjesztéséért sokat tett Erdélyben. Utazása Bécsen át, Párizsba, Londonba majd New Yorkba vezetett, a nyugati társadalmak működését, az amerikai demokrácia leírását olvashatjuk naplótöredékeiben.

Jancsó Elemér sorozatának külföldi visszhangjáról Gál István tudósítja Jancsó Elemért. Gál István rendezte sajtó alá és látta el bevezető tanulmánnyal a sorozat 12. kötetét, báró Wesselényi Miklós *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* című munkáját. Gál István a sorozat Nyugat-Európai recepciójáról ad hírt: „Egyébként nem tudom, de az a gyanúm, nem értesültél róla, hogy az Erdélyi Ritkaságok sorozatában megjelent *Szózat*nak milyen nagy külföldi visszhangja és irodalma van mindmáig. Rögtön a háború után írtak róla a vezető angol és amerikai történelmi folyóiratok, és a magyar reformkorral foglalkozó idegen nyelvű kiadványokba is belekerült. Sőt van egy német könyv, melynek első fejezete éppen a *Szózattal*

⁵³⁶ Vö. KRISTÓF György bevezető tanulmánya PÉTERFI Károly, *A Vizsgálódó filozófiának systemája: Harmadik rész. Ízléstudomány, avagy esztétika* c. kötethez, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1940, 7-8.

⁵³⁷ Vö. LAKATOS István bevezető tanulmánya *Egy erdélyi muzsikusi vallomása: Ruzitska György emlékezései 1856. évből*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1940., 6.

foglalkozik [...]”⁵³⁸ Mikó Imre a *Hitel* 1944/6. számában⁵³⁹ a Jancsó-sorozat 12. és 13. kötetéről írt tanulmányában kifejti, hogy a ritkaságnak számító kötet újrakiadásának nemcsak a centenárium – pontosan 101 évvel korábban, 1843-ban jelent meg Wesselényi műve – ad okot, hanem az, hogy soha nem volt időszerűbb Wesselényi politikai végrendeleteként ismert *Szózata*, mint az újrakiadás korában: „A múltban politikai aktualitásokat kereső szem is felfedezte a *Szózatot*, és az országgyűlés képviselőházában a legutóbbi évek folyamán a baloldalon éppen olyan helyeslő lelkesedéssel mutattak rá időtálló igazságaira, mint a szélső jobbon.”⁵⁴⁰ Amint már korábban utaltunk rá, Szabó Dezső könyvtárában is megvolt Wesselényi *Szózata*, „[...] melyben a reformkori politikus az orosz fenyegetéssel szemben egy – a térség népeiből álló, ám Habsburg-vezetésű – föderatív struktúra létrehozását javasolta.”⁵⁴¹ Ezt, a demokrácia és föderáció gondolatát Budapest Közép-Európa fővárossal Wesselényi 1849-ben, utolsó nyomtatásban megjelent munkájában, még Kossuth előtt kifejtette.⁵⁴² Mikó Imre szerint Wesselényi olyan programot adott, „[...] amely azóta is, de különösen ma, lényeges vonásaiban az egyedül járható magyar út. A *Szózatban* benne van a fenyegető orosz és forradalmi veszély, ami azóta egyesült és hatalmasabb, mint valaha. Benne van az európai szolidaritás gondolata [...]. De benne foglaltatik az is, hogy az európai népek csak akkor alkothatnak védőgátat a szláv beáramlással szemben, ha alkotmányos szabadsággal rendelkeznek. Ilyen megújult

⁵³⁸ Ugyanitt Jancsó munkásságát is értékeli a kortárs szemével. OSZK, Kézirattár, Fond 399/Jancsó Elemér levelezése, G-H jelzetű doboz, levélrészlet.

GÁL István – JANCÓSÓ Elemérnek

Kedves Elemér!

Bp. 1970. nov.10.

Lakatos Pista volt olyan kedves eljuttatni hozzám monumentális művedet a magyar felvilágosodás irodalmáról. Gyönyörű összegezése egy életen át folytatott kutatásaidnak. A könyvtárban már átnéztem előzően megjelent terjedelmes műveidet. Valóban rengeteget dolgoztál egyetemi oktatói tevékenységed ellenére is. Bár bizonyára ugyanúgy tétél, mint Horváth János, hogy egyetemi előadásaidon jegyzeteidet teregetted a hallgatók elé, aztán amikor megérlelődött benned, meg is írtad a könyvet. Tudom, hogy mennyi kéziratod van még, és kíváncsi vagyok, hogy mikor adod ezeket ki. De úgy látom, mint a saját esetemben is, a Te általad kezdeményezett tervek és előmunkálatok egy egész sereg embernek adnak életprogramot. Vonatkozik ez a két világháború közötti erdélyi irodalom kutatására, az erdélyi színháztörténetre vagy az Erdélyi Ritkaságok mai fölélesztésére terjedelmesebb formában. Mindenesetre Neked alkalmad nyílt, hogy egész tanítványi gárdát szervezzél és *beindíts egy egész nemzedéket*. [...]” [Kiemelés tőlem M.I.]

⁵³⁹ MIKÓ Imre, *A látnok: Wesselényi szózata*, *Hitel*, 1944/6., újraközölve Szász István Tas, *Hitel, Nemzetpolitikai Szemle. Egy szolgáló nemzedék üzenetei napjaink olvasatában*, Kolozsvár 1935-44 – Leányfalu 2018., Faluház és Ravasz László Könyvtár Leányfalu – Jancsó Alapítvány Kiadó, Bp., 2018, 891-894.

⁵⁴⁰ Uo., 891.

⁵⁴¹ PÉTERFI Gábor, 2011, 103.

⁵⁴² Olyan föderatív dunai köztársaságot képzelt el, amely teret enged minden nemzetiségnek. Államszövetségre lépne keleten a dáko-románokkal, délen a délszlávokkal, nyugaton Németország egyesült tartományaival úgy, hogy Magyarország a központi államot alkotná és Budapest Közép-Európa fővárosa lehetne – idézi részletesen MIKÓ Imre Wesselényit, Uo., 892.

alkotmányra van Magyarországnak és az itt élő népeknek is szüksége.”⁵⁴³ Wesselényi a magyarság boldogulásának zálogát az „értelmileg kifejtett, polgári alkotmánya s nemzetisége iránt munkásan, buzgó s törvényes jó királyához rendíthetetlen hív nemzet”-ben látta, Mikó Imre ehhez kapcsolja még hozzá a biztos történelmi tudatot, amely megköveteli, hogy a történelmet tisztán lássuk. Nézetei szerint az a politikus tud államférfivá emelkedni, aki a történelemben felismeri a népek életét meghatározó állnadó tényezőket, és korának adottságai túl ezekre épít. Szabó Dezső nemzetkonceptiója az államnemzet felfogásához illeszkedett, kultúrnemzeti vonásokat is tartalmazva⁵⁴⁴, ugyanakkor „a kormányzat és Bethlen felismerte, hogy a dualista Magyarország asszimilációs nemzetiségpolitikája nem követhető a megváltozott körülmények miatt, ezért tartotta fontosnak – a revíziót és a Szent István-i gondolatot szem előtt tartva – egy, a magyarországi kisebbségek számára kedvező, a határon túliak számára pedig vonzó kisebbségpolitika követését.”⁵⁴⁵ Jancsó irodalomtörténészként fölismerte a „biztos történelmi tudatot” garantáló szöveg jelentőségét a korszakban, ezért is hangsúlyos e jelzésértékű forrásszövegek újrakiadása sorozatában.

Jancsó az egyes kötetek végén közzétette az előfizetői és pártolói tagok névsorát, ebből tudjuk, hogy a sorozatnak több mint 200 előfizetője és pártolója volt, Kolozsvártól Budapesten át Párizsig, egyetemek, gimnáziumok, könyvtárak, irodalomtudományi intézetek, az Eötvös József Kollégium, a legközvetlenebb baráti kör és főként a tudományosság képviselői tartoztak ebbe a körbe. De közéjük tartozott Kemény János, Makkai László, Cs. Szabó László, Tamási Áron, Tolnai Gábor, gróf Teleki Ádám, gróf Teleki Ernő és gróf Teleki Géza, gróf Wass Albert, összesen több mint kétszázan. E kiadványsorozat kontextualizálása részben igazolja Jancsó szándékait a sorozattervvel, részben egybecseng Vincze Ferenc Dsida Jenőről írott könyvének e korszakról írott megállapításával, mely szerint „[...] a húszas, harmincas évek erdélyi magyar irodalma olyan térszerkezetekben és beszédmódokban tárul elénk, melyekben jelentős szerephez jutott az önazonosság kialakításának igénye, a hagyományhoz való viszony problematikussága, a szépirodalom társadalmi funkciójának dilemmája, s a kritikai és elméleti szövegek megfontolásai folyamatosan alakították önmaguk helyzetét és a másikról, végül az önmagukról létrejött képet.”⁵⁴⁶

⁵⁴³MIKÓ, Uo., 894.

⁵⁴⁴Vö. PÉTERFI Gábor, i.m., 110.

⁵⁴⁵Uő, 2011, 115.

⁵⁴⁶VINCZE Ferenc, *Nemzetiesedő tér, térbeliesedő (irodalmi) történetek – A húszas- harmincas évek erdélyi magyar irodalma*= V.F. *Az átmen(t)et(t) Dsida: Szerzők, kiadások, értelmezések*, Bp., Kijárat Kiadó, 2011, 35.

9. Jancsó Elemér az Erdélyi Tudományos Intézetben

Az OSZK Kézirattárában Jancsó Elemér anyagában olvashatjuk azt az ajánlólevelet, amelyet Tavasz Sándor, az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultásának nyilvános rendes tanára, egyházkerületi főjegyző és püspökhelyettes írt az Erdélyi Tudományos Intézet vezetőjéhez, Tamás Lajoshoz 1940. december hó 11-én.⁵⁴⁷ Az Erdélyi Tudományos Intézet megalakulását bejelentő hivatalos közlemény a Budapesti Közlöny 1940. október 20-i számban jelent meg,⁵⁴⁸ az 1941 ősztől Teleki Pál Tudományos Intézet kötelékében három intézet kezdte meg, illetve folytatta munkásságát: az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az Erdélyi Tudományos Intézet⁵⁴⁹. Jancsó Elemér ekkortól lett

---

⁵⁴⁷ DR. TAVASZY Sándor

Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Teológiai Fakultásának nyilvános rendes tanára, egyházkerületi főjegyző, püspökhelyettes

K[olozs]vár, 1940. dec. hó 11-én

Ajánló-levél⁵⁴⁷

Alulírott, mint az Erdélyi Múzeum Egyesület alelnöke, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztály elnöke a legmelegebben ajánlom dr. Jancsó Elemér kolozsvári református kollégiumi tanár urat az illetékes személyek és hatóságok figyelmébe. Nevezett úr szakosztályunk választmányi tagja, aki a szakosztályon belül is kifejtett tudományos munkásságával tiszteletünket és elismerésünket érdemelte ki, s nagymértékben hozzájárult azokhoz a szerény eredményekhez, amelyet Egyesületünknek és szakosztályunknak elérni sikerült. Az elmúlt években a következő szakelőadásokat tartotta: *Aranka György, Döbrentei Gábor, Báróczi Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Mikó Imre, A kolozsvári színészet hőskora, Az irodalomtörténetírás új irányai, A kétszázéves magyar irodalomtörténetírás, Nyelv és társadalom*, a következő vándorgyűlési előadásokat: *Jósika Miklós, A mai magyar irodalomtörténetírás, Ady Endre és Erdély, A romantizmus, Az erdélyi irodalom két évtizede* címen pedig népszerűsítő előadásokkal szolgálta erdélyi magyar tudományosságunkat.

Tudományos kutatásra való képessége, készsége és buzgósága szakosztályunk egyik legaktívabb tagjává tette, akire Egyesületünk és szakosztályunk munkájában mindig számíthatunk.

Dr. Tavasz Sándor

⁵⁴⁸ Ekkor gróf Teleki Pál miniszterelnök és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter az intézet vezetésével és szervezésével Tamás Lajos és Kniezsa István egyetemi ny.r. tanárokat bízta meg. Hómann Bálint ugyanebben a hónapban összehívta az intézet tagjait, ahol gróf Teleki Pál elnökletével és Szily Kálmán miniszteri biztos részvételével megvitatták az intézet szervezésével, munkatervével és az erdélyi tudományos intézményekkel kiépítendő kapcsolatokat illető stratégiai kérdéseket. Hómann Bálint a Magyar Történelmi Társulat 1941. évi szeptember hó 25-i közgyűlésén közölte, hogy Bárdossy László miniszterelnök és Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter támogatásával – mivel időközben az alapító miniszterelnök 1941 áprilisában tragikusan elhunyt – felállítják a Teleki Pál Tudományos Intézetet. Vö. TAMÁS Lajos, *Az erdélyi Tudományos Intézet = Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a m.kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, szerk., BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila és TAMÁS Lajos, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941, 409-416.

⁵⁴⁹ A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ny. r. tanárai közül intézeti taggá minősítő kinevezést kaptak: Biró Vencel, György Lajos, Kovrig Béla, Lőrincz Ferenc, Mészöly Gedeon és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre távozó Viski Károly, ny. rk. tanárai közül pedig Baráth Tibor, Csík Lajos, Hantos Gyula, Malán Mihály és Szabó T. Attila. Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató tagsága révén az intézet tagjai Erdély levéltárainak és műemlékeinek legkitűnőbb ismerőjére számíthattak kutatásaik során. Őt intézeti tanár tagja is volt ekkor az ETI-nek: László Gyula egyetemi magántanár, Nagy Zoltán, Venczel József, Kovács László és Makkai László. Széki gróf Teleki Géza, hatodik intézeti tanár a Ferenc József Tudományegyetem közgazdaságtudományi karán nyert kinevezést. A felsoroltak a tudományterületek széles spektrumát képviselték:

az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa, de csak 1941-42. tanév félévekor lépett ki a Református Kollégium kötelékéből. Tamás Lajos megbízólevele szerint⁵⁵⁰ Jancsó Elemérnek az Erdélyi Tudományos Intézet kutatójaként⁵⁵¹ Aranka György levelezésének és a Nyelvművelő Társaság kézírásban lévő dokumentumainak tudományos feldolgozása lett a feladata. Az ETI keretében 11 szakosztály működött, az irodalomtörténeti szakosztály munkakörének György Lajos által kijelölt feladataiba⁵⁵² Jancsó Elemér eddigi tudományos és kritikai tevékenysége teljes mértékben beleillett.

---

román- és szláv nyelvészet, településtörténet, középkori és újkori magyar történet, államtudományok, irodalomtörténet, társadalomtudomány, közegészségtan, magyar nyelvtudomány, néprajz, fajbiológia és örökléstan, embertan, emberföldrajz. Vö. Tamás Lajos, i.m. 410.

TAMÁS Lajos–JANCSÓ Elemérnek⁵⁵⁰

Kolozsvár 1941.október 22.
135/1941

Igen tisztelt Tanár Úr!

Folyó hó 3-án kelt szives beadványában közölte az Erdélyi Tudományos Intézet Igazgatóságával, hogy örömmel vállalná Aranka György levelezésének és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratainak sajtó alá rendezését. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a kiadvány a megfelelő filológiai pontossággal elkészítve értékes forrása lenne Erdély művelődéstörténetének. Épen ezért felkérem igen tisztelt Tanár Urat, hogy az említett kiadványt idejéhez képest minél előbb sajtó alá rendezni sziveskedjék. A kéziratot az intézetünknel szokásos elbíráláshoz képest fogjuk kiadásra fogadni.

Fogadja igen tisztelt Tanár Úr kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Tamás Lajos
egy.ny.r. tanár, igazgató

⁵⁵¹ Az intézmény feladatköreit az alapítók úgy állították össze, hogy az ne keresztezze se a Ferenc József Tudományegyetem sokkal általánosabb keretekben mozgó tevékenységét, se az Erdélyi Múzeum Egyesület tevékenységét. Az ETI fontosnak tartotta kisebb-nagyobb tájegységek monografikus feldolgozását, az egyéni munka mellett egy rugalmas munkaközösségi háttérrel működtetett. Az intézet nyitott volt az erdélyi tudományosság minden képviselője számára, hiszen a munkaközösség munkájába nemcsak a szakosztályok munkatársai kapcsolódhattak be, hanem a szakterület elismert külső kutatói is. Ez egyben lehetővé tette a három intézmény közötti rugalmas együttműködést, projektszemléletben gondolkodott, hiszen a kitűzött feladataihoz külsős meghívottak segítségével választhatta ki a megfelelő szakembert. Ezen intézményi nyitottságnak köszönhetően került Jancsó Elemér az ETI munkaközösségébe, hiszen amint azt a levélből is láttuk, az intézet vezetője a nem tagokat – a szakosztályok vezetőinek meghallgatásával – megbízhatta a kutató és feldolgozó munkában való részvétellel. Az Erdélyi Múzeum Egyesülettel való együttműködésben a feladatköröket úgy sikerült megosztani, hogy bár az ETI a helyszíni gyűjtő és kutatómunka mellett a levéltári és könyvtári kutatómunkában felhasználhatta az EME levéltárát, abból rendszeresen publikálhatott, de a két intézmény egymás munkáját kiegészítve, támogatva és közös együttműködésben végezhetette. Az ETI viszont muzeális célokkal nem rendelkezett, a birtokába jutott néprajzi, régészeti vagy érmészeti anyagot az Erdélyi Múzeum Egyesületnek és a Székely Nemzeti Múzeumnak adta át letétbe, továbbá az EME tudománynépszerűsítő tevékenységébe sem kívánt bekapcsolódni. Az Erdélyi Tudományos Intézet „[...] célja Magyarország s különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, embertani, élettani s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele.” Vö. TAMÁS Lajos, i.m., 410-411.

⁵⁵² A szakosztály feladatkörei, György Lajos megfogalmazásában, „[...] a magyar irodalom erdélyi tárgyú és szellemű anyagának számbavétele, Erdély irodalmi topográfiája, az erdélyi irodalom külföldi (angol, francia, német) kapcsolatai, erdélyi elemek a külföldi irodalmakban, az erdélyi szellem kérdésének elemzése, erdélyiség és erdélyieskedés, irodalmi és tudományos törekvések az önálló, uniós és az elszakított Erdélyben, az ú. n. kisebbségi élet magyar irodalmának tüzetes számbavétele, az erdélyi kritikai szellem; a táj, fajtság, szociális érzület, nemzeti és vallásos érzés, népiség sajátos megnyilatkozása és vetülete az erdélyi eredetű irodalmi

Amint Jancsó Elemér 1941-től az Erdélyi Tudományos Intézet tudományos kutatója lett, ettől kezdve tanulmányai a felvilágosodás és a reformkor szellemi életére koncentráltak. Ebben az időszakban alkalmi írásai az időszaki sajtóban alig jelentek meg, azok is főként a kutatási területének eredményeiből megjelent résztanulmányok. Jancsó intézeti tevékenysége során 1942-ben⁵⁵³ az irodalomtörténeti kutatásait a 19. század első felének erdélyi irodalomtörténeti emlékeinek összegyűjtésével gazdagította. Ekkor másolta le az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratait és Aranka György leveleit az Országos Széchenyi Könyvtárban, a budapesti Országos Levéltárban és a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában, 3200 ívoldal terjedelemben. Ezen felül, de ehhez kapcsolódóan másolta le 400 ívoldal terjedelemben Döbrentei Gábor és Bölöni Farkas Sándor addig ismeretlen leveleit. Irodalomtörténeti levéltári kutatómunkát végzett a kolozsvári felekezeti könyvtárak levéltáraiban, a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában, a Teleki Tékában, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban. Lemásolta a Marosvásárhelyen felfedezett, az erdélyi színészet történetével kapcsolatos anyagot, minden erdélyi vonatkozású anyag érdekelte. Ekkor indította el az erdélyi magyar irodalom bibliográfiáját és ez időben adja ki az Erdélyi Ritkaságok sorozatának már említett kötetét, mint irodalomtörténeti forrásmunkákat. Intézeti tevékenysége keretében a következő tanulmányokat jelentette meg: *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága 1795-1842*⁵⁵⁴, *Döbrentei Gábor élete és munkássága*,⁵⁵⁵ *Aranka György levelezése*.⁵⁵⁶ Ugyanekkor ír tanulmányt *Döbrentei Gábor és Széchenyi István*⁵⁵⁷ és *Gróf Mikó Imre élete és munkássága* címmel.⁵⁵⁸

---

művekben. A három nemzet és négy vallás alakító ereje és szerepe irodalmunk tükrében, művelődési tényezők (időszaki sajtó, színház, könyvnyomda, irodalmi társaságok, egyesületek, könyvtárak, levéltárak, stb.) az erdélyi szellem területén. Kéziratos irodalmi emlékek (levelezések, művek) felkutatása könyvtárakban, levéltárakban, egyetlen példányok lefényképezése.” Vö. TAMÁS Lajos, i.m., 414-415.

⁵⁵³ A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről, Kolozsvár, Erszébet út 21., Családi hagyaték, Kolozsvár. 9.

⁵⁵⁴ Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1942, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1943.

⁵⁵⁵ Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1943, I. kötet, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1944.

⁵⁵⁶ *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, szerk., SZABÓ T. Attila, Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, 1947.

⁵⁵⁷ Kolozsvár, Minerva, Különnyomat a Szellem és Élet tudományos folyóirat 1942/4. számából.

⁵⁵⁸ JANCÓSÓ Elemér, *Erdély Széchenyije. Gr. Mikó Imre élete és munkássága*, Különnyomat a Magyarságtudomány, Bp., 1942/3. számából, 391-418., illetve a Hírel folyóiratban már 1940-ben megjelent JANCÓSÓ Elemér, *Gróf Mikó Imre, a művelődéspolitikus* címmel, 1940/1.

Irodalomtörténeti tevékenységét a forrásmunkák és tanulmányok után az irodalomtörténeti adatközlései követik. Ebbe a körbe tartoznak az addig ismeretlen levelek, naplótöredékek kiadásai a felvilágosodás és a reformkor szerzőitől⁵⁵⁹.

Az irodalmi levelezéskutatások fontosságát a megbízás alapjául szolgáló forráskiadvány előszavában Jancsó így értékeli: „Az irodalmi levelezések kiadásának igazi jelentőségét aránylag későn ismerte fel irodalomtörténetírásunk. A pozitívista irodalomszemlélet érdeme, hogy az 1867 utáni lázas adatgyűjtő munkássága kapcsán először mutat rá a nagy írók és műveltségszervezők levelezésének fontosságára. A hasonló jellegű nagy külföldi forráskiadványok példáját követve, nálunk is megkezdődik az írói levelezések rendszeres és kritikai kiadása. Kazinczy Ferenc 22 kötetes levelezése (1891—1926) e tekintetben a legkiválóbb és legmintaszerűbb forráskiadvány.”⁵⁶⁰ Aranka György tevékenységének az erdélyi felvilágosodás korában kimagasló jelentőségét is meghatározónak tartotta, ez az oka annak, hogy Jancsó életművében ettől kezdve állandó visszatérő téma volt a Nyelvművelő Társaság és Aranka György munkásságának a feltárása. Jancsó Elemér az irodalmi levelezéskutatást a legnehezebb kutatói feladatnak tartotta, nem csupán azért, mert több évtizedet igénybe vevő feladatról van szó, hanem mert a levéltárak rendszerének pontos ismerete mellett általános és minden részletre kiterjedő pontos tárgyismeretet is.

Aranka levelezése legalább három évtized erdélyi szellemi és társadalmi életébe vezeti be a korszakkal foglalkozó kutatókat, tevékenységének enciklopédikus szándéka ragadta magával Jancsót kutatásai során. Arankának szinte nincs is olyan levele – a hivatali ügyek intézésén kívül –, ahol ne foglalkozott volna irodalmi, történeti, vagy nyelvészeti kérdésekkel és ne buzdította volna barátait a nemzeti művelődés ügyének előmozdítására. Így kapcsolódik össze tehát a Jancsónál Aranka személyében a levelezéskutatás a nemzeti azonosságtudat kérdéskörének kutatásával.

⁵⁵⁹ A rövid áttekintés végett legyen itt néhány közülük: *Jókai Mór ismeretlen levele gr. Teleki Sándorhoz*, ItK, 1940/4, 390. (A levél Kuncz aladár hátrahagyott iratai között volt és Jancsó felesége, Máthé-Szabó Magda tulajdonában a közléskor.); *Gróf Mikó Imre levelezéséből*. „Nézeteim a lap feladatáról”= *Ellenzék*, 1940. LXI. május 5.; *Gróf Mikó Imre ismeretlen levele és beszéde 1847-ből*, Erdélyi Múzeum, 1944/1; *Ismeretlen levél Kőrösi Csoma Sándor életéről*, Székely Szó, 1942/II., (okt. 11.); *Döbrentei Gábor levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*. Pásztortűz, 1942.XXVIII/8.; *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*, Széphalom, 1942/12. 40-62.; *Döbrentei ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*, Pásztortűz, 1944/1.; *Ismeretlen adatok a Döbrentei-féle „Tudós Társaság” történetéhez*, Erdélyi Múzeum 1944/3-4.; *Bölöni Farkas Sándor: Betegség, Személyes, Halál*, Pásztortűz 1943/6.; részleteket közöl Bölöni Farkas Sándor naplójából in. *Világosság*, 1944/1. (dec.24.); *Kemény Zsigmond ismeretlen levelei*, It., 1943/3; *Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvművelő Társaság történetéhez*, in. *Nép és Nyelv*, 1944/3. 153-156.; *Sipos Pál két levele a szabad akaratról Aranka Györgyhez*, *Szellem és Élet*, 1943/3-4.; *Gyarmati Sámuel levelei, I.-II.*, Magyar Nyelv, 1944/4-5.; *Gróf Teleki József intelmi fiához a szabadkőműves rendbe való belépés ellen*, *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1944/1., stb.

⁵⁶⁰JANCSÓ Elemér, *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományok Intézet – Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947, 5.

Az irodalmi levelezéskutatás Jancsó Elemér tevékenységében nem merült ki a 18. századi kéziratok feltárásában, párhuzamosan dolgozott a kortárs – azaz a két világháború közötti – irodalom forrásainak, az irodalmi levelezéseknek a gyűjtésén. Ezen a területen több ezer levelet és levélmásolatot gyűjtött össze, melynek kiadását a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben indította útjára Bárd Oszkár⁵⁶¹ és Kuncz Aladár levelezéséből⁵⁶² publikált válogatással 1962-ben.⁵⁶³ Tamási Áron levelezéséből is megjelentetett a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben és az Igaz Szóban 10 levelet. Nemcsak a hozzá írottakat, hanem a bátyjához, Jancsó Bélához írottakat is. Jancsó Elemér bátyja, Jancsó Béla levelezéséből közölt a Korunkban, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben⁵⁶⁴, az Igaz Szóban⁵⁶⁵ és az Utunkban. Jancsó Elemér és Jancsó Béla levelezésében az irodalom- és művelődésszervezés foglalja el a központi helyet. Főként a *Tizenegyek*, majd az Erdélyi Fiatalok mozgalmára vonatkozik ez a levelezésanyag.

Jancsó Elemér meggyőződése volt, hogy a 20. század magyar irodalmának levelezésanyagából csak kevés látott napvilágot, ennek feltárását azért tartotta szükségesnek, mert fölismerne, hogy a magántulajdonban lévő írói levelezések szétszóródhatnak, az egyes alkotók halálával el is pusztulhatnak. (Jancsó Béla levelezésével is majdnem ez történt). Jancsó Elemér kezdeményezte egy román, magyar, német anyagot tartalmazó irodalmi múzeum létrehozását is: „A feldolgozás szempontjából fontos, hogy ez az anyag akár eredetiben, akár mikrofilmen – lehetőleg egy városban és egy intézményben álljon a kutatók rendelkezésére. Kolozsvár azért volna alkalmas egy ilyen múzeum vagy kutatóintézet létesítésére, mert a román, magyar, német nyelvet és irodalmat ismerő legtöbb szakember itt fejt ki tevékenységét a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, vagy más intézmény keretében.”⁵⁶⁶ Az Intézet keretében 3 évig dolgozott, 1944. október 11-ig kizárólag tudományos munkával foglalkozott.

⁵⁶¹BÁRD Oszkár hagyatékát JANCÓSÓ Elemér rendezte sajtó alá, *Irodalmi Levelezések* címmel. BERDE Mária BÁRD Oszkárhoz írt egy, Lucian BLAGA Bárd Oszkárhoz írt két, és TÓTH Zoltán JANCÓSÓ Bélához írt egy levelét közölte JANCÓSÓ Elemér, Studia, Kolozsvár, 1969, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1969/2. számából.

⁵⁶²Kuncz Aladár irodalmi hagyatékából, Kolozsvár, 1965. Akadémia, 166-172., Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1965/1. számából valamint *Irodalmi levelezések*, Klasszikus magyar írók, valamint Kuncz Aladár leveleiből, Studia 1966/2. Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1966/2. számából.

⁵⁶³Bárd Oszkár kiadatlan levelezéséből, közli Jancsó Elemér, Kolozsvár, 1962, Studia, 365-370., Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1962/6. számából.

⁵⁶⁴*Irodalmi Levelezések I., Kuncz Aladár levelezése II., Buday György levelei Jancsó Bélához*, Studia, Kolozsvár, 1971, 154-169., Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1971/1. számából.

⁵⁶⁵Az Igaz Szó *Anyag és adat* című rovatában, Irodalmi levelezés, *Tamási Áron levelei Jancsó Bélához* (4db), *Jancsó Elemérhez* (1) és *Kuncz Aladárhoz* (1), Igaz Szó, XVII. évf. 1969/4., 595-601.

⁵⁶⁶Korunk, 1971, XXXX. évf./12., 1919.

10. A számbavétel és az átmentés éve, 1944

A dolgozatban jelölt 1944-es korszakhatár mind Jancsó, mind az erdélyi magyar irodalom történetében fordulópontot jelent. Az Erdélyi Tudományos Intézet kutatója a levéltárak nyugalmából kilépve ismét aktív közéleti szerepet vállalt. Az új államhatárok megszüntették a munkahelyét biztosító intézetet is. A front 1944 szeptemberétől vonult át Erdélyen és 1944. október 25-re a szovjet és a román hadsereg megszállta egész Erdély területét. 1944. október 24-én a Világosság kolozsvári napilap Kós Károly által jegyzett cikke⁵⁶⁷ tájékoztat a Magyar Dolgozók Szövetségének újraalakulásáról, ahol Szepesi Sándor munkás először Csögör Lajos alispánt, orvost, az egy év múlva a Bolyai Egyetem rektorát *üdvözölte*, másodikként Demeter János alpolgármestert, harmadikként Kós Károlyt – írja Kántor Lajos *Kós Károly 1945 után*⁵⁶⁸ című tanulmányában. A Világosság Kós Károly írásával egyidőben közöl egy felhívást (*Magyarok!*) arról, hogy „a nép veszi kezébe a maga sorsának az irányítását” és felszólít a MADOSZ-szervezetek létrehozására, a fasizmus elleni harcra és a nép demokratikus kibontakozás szolgálatára. Ezek után Kántor Lajos közli az aláírók névsorát: Balogh Edgár, Jancsó Elemér, Szabédi László, Nagy István és Kós Károly. Jancsó elképzeléseit az „átmenet lehetőségéről” egy 1944. november 23-i, illetve egy 1944. december 15-i Világosság-cikkéből ismerjük meg. Előtte azonban tisztáznunk kell egy felmerülő kérdést: miért a Világosságban közölt ekkor Kós és Jancsó ekkor? Az 1928-ban indult Erdélyi Helikon, a helikoni munkaközösség folyóirata, 1944 szeptemberében szűnik meg. A Pásztortűz megszűnése ugyancsak 1944-hez köthető, az utolsó az 1944/2. száma volt. A kolozsvári Hitel félhavi folyóirat, nemzetpolitikai szemle, szintén az 1944/7. számával ér véget. Az 1942-ben indult Termés, a harmincas évek fiatal nemzedékének lapja is 1944-ben szűnt meg. 1944 októberére tehát nem maradt más lehetőségük. A front átvonulása, a szovjet csapatok bevonulása után egy héttel elsőként a Világosság című kolozsvári napilap indult útjára, az Ellenzék című napilap felszerelésével, az „újjaépítés” támogatásának céljával. A napilap főszerkesztője Balogh Edgár lett; a lap 1953-ban szűnt meg. Az Utunk, az Írószövetség lapja csak 1946 júniusának végén jelent meg, tehát Jancsó számára 1944-ben a Világosság maradt, ahol a kialakult helyzetet felmérhette. Az erdélyi magyarság számára a „demokratikus” továbblépés egyik

⁵⁶⁷ Erdély fővárosában zászlót bontott a Magyar Dolgozók Szövetsége, Világosság, Kolozsvár, I. évf. október 24.

⁵⁶⁸ Vö. KÁNTOR–LÁNG, 2018, 275.

kulcsfontosságú kérdésének az egyetem problémáját tartotta. Ennek indoklásául elsőként az erdélyi tudományos élet „új” feladatait vette számba, amely három pilléren alapul – írja Jancsó: egyrészt a magyar egyetem továbbműködésének biztosítása az itt élő magyarság egyik alapkövetelése, ez az erdélyi magyar tudományos élet legalapvetőbb kérdése, e nélkül „magasabb fokú nemzeti műveltség elképzelhetetlen, a tudományos kutatás pedig elsorvadásra van ítélve.”⁵⁶⁹ Másodsorban: az egyetem munkáját az Erdélyi Tudományos Intézet továbbműködése egészítheti ki, amely az eddigi történeti és filológiai jellege helyett a továbbiakban a társadalomtudományoknak és a művelődéstörténetnek kellett volna nagyobb teret engedjen, harmadsorban pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárának, levél- és kéziratárának nagyrészt még mindig feldolgozatlan anyagainak tudományos feldolgozása a feladat, illetve intézkedéseket szorgalmazott, hogy a még magánszemélyeknél lévő anyag bekerülhessen az egyesület gyűjteményeibe. Jancsó az erdélyi magyar tudományos élet újjászervezését a hagyományok folytatásában látta megvalósíthatónak.

A tudományos élet szükséges perspektíváinak felvázolása után másodikként az erdélyi írók feladatait vizsgálta. Ennek apropóját a Józsa Béla Athenaeum közművelődési egyesület megindítása adta, amelynek elnöke Déri-Deheleanu Gyula, titkára Jancsó Elemér, másodtitkára Kéki Béláné lett.⁵⁷⁰ A Józsa Béla-Athenaeum 1944 októberében alakult, programját 1944. december 1-én körlevél formájában hozta nyilvánosságra. Jancsó Elemér *Erdély írói új feladatok előtt* címmel a Világosság december 15-i számában megjelent tanulmányában valójában a két világháború közötti erdélyi irodalom szellemi örökségének az átmentési lehetőségeit foglalta össze. Erre feljogosítja az erdélyi irodalmat a két világháború közötti hagyománya, amely „A népi gondolat, a harcok humanizmus, a történeti hagyományok ápolása és a tiszta művészet elvének hangoztatása” volt – írja Jancsó. És hogy ezt a hagyományt kik képviselték? A Korunk írógárdája mellett a fiatal nemzedék, – amelynek maga is alakítója volt – az Új Arcvonal, az Ady Endre Társaság tagjai, később az Erdélyi Enciklopédia köre⁵⁷¹, majd a transzilvanizmust vagy az Erdélyi Helikont nem nevesítve, de a közösség tagjaiból név

⁵⁶⁹ JANCÓSÓ Elemér, *Tudományos életünk új feladatai*, Világosság, Kolozsvár, I. évf., 30., 1944. nov. 23.

⁵⁷⁰ Jancsó az egyesület titkári teendőit csak 1945. májusáig láthatta el, mert 1945 márciusában, Déri-Deheleanu Gyula márciusban történt halála után a május 18-i közgyűlés Szentimrei Jenőt választotta elnökké, az alelnökök Wolff Sándor, Méliusz József, Jordáky Lajos lettek, a titkár pedig Déri-Deheleanu Margit.

⁵⁷¹ Az Erdélyi Enciklopédia a kolozsvári fiatal írók könyvkiadói vállalkozása volt. E közösség elődeit az 1932-ben az *Új arcvonal*, 1937-ben az *Új erdélyi antológia* körül fellépő, majd a Vásárhelyi Találkozón összeálló írói csoportosulás alkotta. Céljaikat társadalmi, nemzetiségi és antifasiszta, a népiélet valóságának feltárásában jelölték meg. Az ilyen törekvésű írásoknak az Erdélyi Szépműves Céhnel nem volt helyük – ezt számos előzmény után Bözödi könyvének elutasítása is igazolta –, ezért önálló, független könyvkiadó alapítására vállalkoztak. A vállalkozás szövetkezeti formát keresett, s előkészítő bizottságában Balogh Edgár, Kovács Katona Jenő, Szemlér Ferenc és Szenczei László vett részt. Vö. RMIL II szócikke, Bukarest, Kriterion, 1991.

szerint említi Tamási Áron, Reményik Sándor, Áprily Lajos, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Berde Mária, Tompa László, Makkai Sándor, Tabéry Géza, Ligeti Ernő, Benedek Elek, Molter Károly, Bárd Oszkár, Kacsó Sándor nevét, a sort Nagy István, Szilágyi András, Szenczei László, Szabédi László, Asztalos István, Jékely Zoltán, Horváth István, Karácsony Benő egészíti ki. Az állapotokat jól jelzi Jancsónek az a megjegyzése, hogy „az elődök nagy része még él és bizonytalanul próbál tájékozódni az új világban”. Az élők közös értékének tekinti, hogy az idős és fiatal nemzedék legjava „hűséges maradt szülőföldjéhez és vállalta az új élet és az újjáépítés minden nehézségét.” Végül kimondja a szót, az átmenteni kívánt örökséget: „A szellem munkásainak, akik oly sokszor hivatkoztak a transzilvánizmusra, részt kell venniük abban az építőmunkában és harcban, amelyik éppen az általuk megálmodott Erdélyért, a kibékülő és egymásnak kezet nyújtó népek közös hazájáért folyik.”⁵⁷²

És most kanyarodjunk vissza Jancsó és Kós Károly 1945-ös Világosságban való szerepléséhez. Jancsó 1945. decemberében a *Számadás erdélyi magyar íróinkról* Világosság-cikkében⁵⁷³ szemlézi az erdélyi magyar irodalmat. Ekkor már a Bolyai Egyetem bölcsészeti karának dékánja.⁵⁷⁴

Ebben nem értékelést ad az elmúlt huszonöt év erdélyi irodalmáról, hanem azokat az értékeket kívánja felmutatni, „akikre az újrászerveződő erdélyi magyar irodalmi élet számíthat.”⁵⁷⁵ Idéznünk kell a sort: Gaál Gábor Korunk szerkesztő, Nagy István, a Romániai Magyar Írók Szövetségének az elnöke, Szilágyi András a régi Korunk-os (aki nem tért vissza a deportálásból) munkatársa, Asztalos István, Kovács György, Jordáky Lajos szociológus, Balogh Edgár, aki ekkor a Világosság szerkesztője, Méliusz József. Az idősebb írónemzedék közül az irodalmi élet tevékeny szervezői ekkor Szentimrei Jenő és Benedek Marcell, Molter Károly⁵⁷⁶, Tabéry Géza, Berde Mária, Bánffy Miklós, Kós Károly, Kádár Imre, Tompa László, Olosz Lajos és Szántó György.⁵⁷⁷ Kós Károly és Bánffy Miklós, az Erdélyi Helikon egykori vezérei, Kovács László szerkesztő Kolozsvárt élnek visszavonultan. „Annál tevékenyebb részt vett Kós Károly az erdélyi szellemi élet demokratikusabb megmozdulásaiban. Az őszhajú, de

⁵⁷²JANCSÓ Elemér, *Erdély írói új feladatok előtt*, Világosság, 1944., dec. 15.

⁵⁷³JANCSÓ Elemér, *Számadás erdélyi magyar íróinkról*, Világosság, 282. szám, 1945 dec. 25., 2.

⁵⁷⁴VINCZE Gábor adatait – *Az erdélyi magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989*, 1945. október 20-i bejegyzés – Jancsó saját írásával összevetve azt olvassuk, hogy a hivatalos közlönyben nem Jancsó, hanem Molter Károly neve szerepel a bölcsészeti kar dékánjaként, aki viszont 1945-ben egyetemi tanári kinevezést kapott. Vö. JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalomtörténetírás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen*, = J.E., 1976, 203., illetve VINCZE Gábor, i.m.,

<http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=honap&ev=1945&honap=9&kat=>, Hozzáférés, 2019.aug. 25., A továbbiakban ilyen hasonló kérdéses helyek tisztázása miatt is további kutatásokra lesz szükség.

⁵⁷⁵JANCSÓ, i.h.

⁵⁷⁶Ekkor kapott kinevezést a kolozsvári egyetem német tanszékére.

⁵⁷⁷Nagyváradon él, Berde Mária Aradon.

töretlen lelkű irodalmi vezér ma újra a fiatalokkal együtt szövi álmait, mint egykor, 1918 után, az erdélyi irodalom hőskorában. Kitűnő drámáját, a *Budai Nagy Antalt* újra adták a kolozsvári színházban.”⁵⁷⁸ Az idősebb nemzedék számbavétele után Jancsó a fiatal írókat idézi, akik „évek óta az erdélyi realizmus és népiesség irányát”⁵⁷⁹ követték, részben a Korunkhoz, részben az *Új Arcvonalhoz*, részben a Termés folyóirat köréhez köthetők: Horváth János, Kiss Jenő, Szabédi László, Hegyi Endre, Jékely Zoltán, Böződi György. Ideológusuk Szabédi László volt. A fiatal szerzők közül említette Jánosházy Györgyöt, Varró Dezsőt, Szemplér Ferencet, Kacsó Sándort. Jancsó nem feledkezett meg a Budapesten élő Tamási Áronról, Szenczei Lászlóról, a Kolozsvárra éppen akkor visszatért Szilágyi Andrásról, Gaál Gáborról, bátyjáról, Jancsó Béláról, Lakatos István zenetörténészről és Salamon Lászlóról sem. A mártírokról is van számadása Jancsónak. Ők Józsa Béla, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Lakatos Imre, Kovács-Katona Jenő, Salamon Ernő és Brassai Viktor és a tragikusan elhunyt Janovics Jenő.

A számbavétel értékorientált. Jancsó a „megmaradt igaz értékek, az időtálló eszmék, a múlt igazi demokrata szellemű hagyományainak” jövőbe mentésén gondolkodik, értelmezésében a kialakulóban lévő erdélyi irodalom arcát az új idők eszméi mellett „azok az írók fogják kialakítani, akiknek írói és emberi magatartása kiállta az idők viharát.” Jancsó örökségvívőkön érti az idősebb nemzedéket, Kós Károlytól a helikoni közösségen át az Új Arcvonal és az erdélyi realizmus, az új népiesség és szociális hangot megszólaltatókig. Ahhoz, hogy ezt az örökséget 1945-ben is továbbvigyék, Kós Károly hangjára ismét szüksége van az erdélyi irodalomnak.

A Világosságban Jancsó Elemér utalást tesz egy készülő antológiájára, amelynek címe *A mi utunk* lett volna és a régi és új írónemzedék tagjai vettek volna részt benne. Ennek az antológia-tervnek a megvalósulása 1946. június végén az *Utunk* folyóirat lett, amely a mai *Helikon* c. kolozsvári irodalmi folyóirat jogelődje.

---

⁵⁷⁸JANCSÓ, Uo., 2.

⁵⁷⁹JANCSÓ, Uo., 2.

11. Kitekintés

11.1. A felvilágosodás-kutató Jancsó Elemér

Jancsó Elemér munkásságában a kortárs irodalom és a felvilágosodás kora irodalmának kutatása az 1930-as évektől mindvégig párhuzamosan történt. Láttuk, hogy a szabadkőművesség kutatásától jutott el a felvilágosodás és a reformkor nagy alakjainak, művelődésszervezőinek, intézményalakítóinak kutatásáig. A felvilágosodásra korszakra vonatkozó kutatásainak két fő iránya van: az egyik az erdélyi felvilágosodás eddig ismeretlen, vagy kevésbé ismert intézményeinek dokumentumait feldolgozó és kiadásra előkészítő tevékenysége, a másik területe a felvilágosodás írói (Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Aranka György, Bölöni Farkas Sándor stb.) levelezésének és válogatott műveinek kiadása bevezető tanulmányokkal. Ez a tevékenysége az Erdélyi Tudományos Intézetben teljességet fedezte fel e történeti előzményekben, ezt láttuk az Erdélyi Ritkaságok sorozat koncepciójában, az Aranka-kutatásokban. Arankát a „[...] felvilágosodás nagy eszmeköréből [...] elsősorban a nyelvi és a művelődési kérdések érdeklik. A nemzeti nyelv Aranka meggyőződése szerint út a „világosodás” felé, nemcsak a lelki, de a társadalmi felszabadulás tekintetében is. [...] Levelezése hű tükre átfogó, minden problémára kiterjedő művelődéspolitikájának.”⁵⁸⁰ A Nyelvművelő Társaság tevékenysége azért is fontos a tudományosság történetében, mert működése megelőzte az 1825-ben létrejött Magyar Tudományos Akadémiát, másrészt a Társaság a korszak majdnem minden társadalomtudományi és természettudományi kérdésével foglalkozott, így tehát az 1790-1806 közötti időszak történetének tanulmányozásához elengedhetetlennek tartotta a társaság iratainak, tevékenységének ismeretét. Jancsó Elemér felismerte az intézménytörténeti kutatások jelentőségét⁵⁸¹ és annak feltáratlan jellegét, e tárgyköri kutatásainak eredményét az

⁵⁸⁰ JANCÓSÓ Elemér, *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézet – Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947, 8.

⁵⁸¹ Az intézménytörténeti kutatások fontosságára Thimár Attila kutatása irányította rá a figyelmet, amennyiben javaslatot tett az intézménytörténeti kutatások adatbázis alapú feldolgozására, az intézmény definícióját is rögzítve, amellyel kijelölte az intézmények kutatásának legfontosabb feladatait. Utal arra is, hogy a korszak szerzőinek biografikus módon való szemlélése eltorzíthatja az utókor által kialakítható képet, éppen ezért Jancsó kutatásainak újszerűségét jelzik az intézményszervező Aranka, Döbrentei vagy Kazinczy, a későbbiekben Mikó Imre portréi, Vö. THIMÁR Attila, „A TÁRSASÁG ÁLLAPOTJA”. *Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai*, ItK, 2001/1-2., 90-106.

1955-ben megjelent *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című, a korszakkutatásokban ma is megkerülhetetlen és sokat idézett munkája jelzi.

A kiadvány bevezetőjében ismertette, hogy ezzel a kötetel nem tart semmit lezártnak, hogy további általános- és részletmonográfiákra van szükség a korszak végleges értékeléséhez. Célja az volt, hogy az erdélyi felvilágosodás egyik legfontosabb kérdésének a tisztázásához hozzájáruljon, és a későbbi kutatások számára az előfeltételek egy részét megteremtse. Jancsó Elemér a kötet bevezetőjében ismerteti a Nyelvművelő Társaság anyagát és az egyes kéziratcsoportok lelőhelyét. Ebben a kötetben Jancsó a társaság iratainak és jegyzőkönyveinek a kiadását tartotta sorrendben első feladatának, de kötetét sorozatként képzelte el, így ezt a kötetet követhette volna a levelezés és a társaság legjelentősebb tanulmányainak a közlése. Ezen három kötet kiadása után kerülhetett volna sor Jancsó szerint a Nyelvművelő Társaság monografikus feldolgozására. Ez 2013-ban valósult meg Dávid Péter „*Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*” *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története* c. könyvével⁵⁸². Dávid Péter így fogalmaz: „Jancsó a mai napig a legnagyobb hatású kutatója a témának, akinek elgondolásait a későbbi korok irodalomtörténészei gyakran kamatoztatták. A társaságról szóló narratívája, amely szerint az intézmény munkásságát három szakaszra lehet osztani, nagyon maradandónak bizonyult a tudományos köztudatban. [...] Szintén nagyhatású Jancsónak az intézmények háttérével kapcsolatos leírása.”⁵⁸³

Jancsó Elemér ezzel a munkával bekapcsolódott a magyarországi felvilágosodás-kutatásokba, munkássága a korszak kutatása során azért is megkerülhetetlen, mert olyan forrásmunkákat rendezett kiadás alá, amelyek azóta is rendszeresen idézett alapművek. Fő területe a kolozsvári és erdélyi levéltárakban kéziratban maradt irodalom feltárása volt. Különösen érdekelték Jancsó Elemért a külföldet járt erdélyi diákok feljegyzései, a napló- és emlékiratirodalom. Meggyőződése volt, hogy ezek készítették elő a későbbi elbeszélés- és regényirodalmat.

Jancsó Elemérnek köszönhetjük a 18. század legnagyobb levelezésgyűjteményének előkészítését, a színészet felvilágosodás-kori okmánytárának jelentős részét, monografikus művek kiadását, a jakobinusok történetének a föltárását.⁵⁸⁴ Elkészítette a kolozsvári színház

⁵⁸²Erdélyi Tudományos Füzetek 278, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. Dávid Péter ismertette a kutatástörténeti előzményeket kitér Jancsó Elemér e tárgyköri kutatásainak jelentőségére.

⁵⁸³DÁVID Péter, i.h., 12.

⁵⁸⁴A *Martinovics-összeesküvés 150. évfordulójára* címmel a Hét 1945. május 1-i számában Martinovicsot a Dunai-konföderáció legelső előfutárának tarja. Martinovics 1793-ban titkos társaságot hozott létre az osztrák hatalommal szemben elégedetlenkedők számára, a Reformátorok Társaságát, majd a Szabadság és Egyenlőség

történetét: *Az erdélyi színészet hőskora*⁵⁸⁵ címmel, majd *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*⁵⁸⁶ című korszakmonográfiának tekinthető egyetemi jegyzetét, de *Aranka György levelezése*⁵⁸⁷ is ilyen monografikus műnek tekinthető.

11.2. A felvilágosodás kutatásának módszere és perspektívái

Az irodalomtörténet-írás gyakorlatában a társadalomtörténeti nézőpontok vizsgálatát Jancsó mindvégig módszerének tekintette. *A felvilágosodástól a romantikáig* című tanulmányában így fogalmazta meg álláspontját: „Az irodalomtörténeti kutatók figyelme csak az utóbbi félszázadban terelődött az egyes korszakok irodalmi életét meghatározó társadalmi tényezők vizsgálatára felé. Ezek közül rendkívül fontos az író és olvasó viszonyának, a könyvkiadásnak és a könyvterjesztésnek és általában minden olyan tényezőnek az ismerete, ami felfedi egy korszak irodalmi életének sajátos vonásait, művészi alkotásainak, ízlésformáinak és stílusirányainak társadalmi gyökereit.”⁵⁸⁸ Ennek a módszertani elgondolásnak a jegyében megvalósított egyes munkái a nemzetközi felvilágosodás-kutatásokba vonják be a jancsói életművet.

Thomas Şindilariu *Freimaurer in Siebenbürgen 1749-1790*⁵⁸⁹ című munkájában a 18. századi Erdély történetére vonatkozó korszakkutatókat szemlélve írja, hogy már Makkai

---

Társaságát. Ez a társaság volt hivatott a magyar forradalom megszervezésére, a jakobinusok Magyarországot köztársasággá akarták szervezni a francia mintát követve, Martinovics korát meghaladó éleslátással Magyarországot föderatív államszövetséggé akarta átváltoztatni, melynek egyes tagállamait a román, délszláv, szlovák és magyar autonóm tartományok képezték volna – írja Jancsó. Vö. Jancsó, i.m., 6. továbbá Uő. *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai. = Kelemen-émlékkönyv*, Kolozsvár, 1957. Ez a témakör összefüggésben áll a 30-as években elkezdett az erdélyi szabadkőművesség művelődéstörténeti szerepét vizsgáló kutatásaival, illetve később a Kazinczy Ferencről szóló ötvenes években elkezdett kutatásaival, lásd: *A jakobinus Kazinczy bevezető tanulmányát Fogságom Naplójához*, Bukarest, 1968.

⁵⁸⁵Káli Nagy Lázár *visszaemlékezései. Az erdélyi színészet hőskora 1792-1821*. Erdélyi Ritkaságok sorozat 4. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2009. A témában lásd még Jancsó Elemér, *A kolozsvári magyar színház múltját illető kutatások*, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1968/1. számából. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik még az OSZK Színháztörténeti tárában olvasható (OSZK lelt. Színháztörténet V.610/1988) *A kolozsvári magyar színészet kialakulása 1792-1867* című 87 oldalas könyve.

⁵⁸⁶*A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, Editura didactica si pedagogica, 1969.

⁵⁸⁷Jancsó Elemér, *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem- Erdélyi Tudományok Intézet, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Rt., 1947.

⁵⁸⁹Thomas ŞINDILARIU, *Freimaurer in Siebenbürgen 1749-1790: Die Loge „St. Andreas zu den drei Seeblättern” in Hermannstadt (1767-1790); Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens*, Hrsg. von Stefan MÁZGÁREANU, Kronstadt, Aldus-Verlag, 2011, 32.

László Erdély történetében is jelezte egy olyan monográfia hiányát, amely a 18. századi Erdély politikai változásait a maga teljességében mutatná be:⁵⁹⁰ „Das Fehlen einer umfassenden Monographie zu Siebenbürgen im 18. Jahrhundert wird zwar durch ausführliche Beiträge zu dieser Epoche in einer Reihe von zumeist Sammelwerken etwas ausgeglichen, wenngleich die Wahl der Perspektive nicht unbedingt auf den Zeitabschnitt als solchen gerichtet ist. Diesen Werken sind oft auch umfangreiche kommentierte Bibliographien beigegeben.“⁵⁹¹

Şindilariu egy olyan monográfiát hiányol, amely a társadalmi változásokat az uralkodói adminisztráció reformintézkedéseinek a hátterében és a hazai megújulási törekvésekre reflektáltan a maga teljességében mutatná be. Ezt azért tartja fontosnak, mert nézetei szerint a nemzeti gondolat, Erdély minden meghatározó népcsoportjánál a 19. században hozott áttörést, így felmerülhet a kérdés, hogy létezik-e olyan konszenzus, amely egy ilyen perspektívát tudományosan is elfogadhatóként tud megjeleníteni.⁵⁹²

Miközben a szociális fejlődés kérdéseire, különösen a parasztságra vonatkozóan átfogó irodalom van, a teljes gazdasági fejlődést tükröző írások inkább hiányosak – jegyzi meg.⁵⁹³

---

⁵⁹⁰Şindilariu utal arra, hogy ez a kijelentés a közigazgatás történetére vonatkozóan már nem aktuális, mert időközben elkészül Rolf KUTSCHERA: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*, Köln, Wien 1985(=Studia Transylvanica 11); és TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973.

⁵⁹¹ „A 18. századi Erdélyt bemutató átfogó monográfia hiányát némileg ellensúlyozza, hogy egy sor gyűjteményes kötet tartalmaz részletes leírásokat erről a korszakról, még ha a témaválasztás nem is feltétlenül a korszakra, mint olyanra fókuszál. Ezekhez a művekhez általában részletes bibliográfiák is tartoznak.” [Fordítás tőlem: M.I., illetve a továbbiakban is.], Thomas ŞINDILARIU, Uo., 33.

⁵⁹² „Es mag sich angesichts der im 18. Jahrhundert liegenden Anfänge einer Erneuerung ausgehend vom nationalen Gedanken, wie sie bei jeder der dominierenden Völkerschaften Siebenbürgens im 19. Jahrhundert zum Durchbruch kam, die Frage stellen, ob genügend Gemeinsamkeiten gegeben sind, die eine solche Perspektive wissenschaftlich ertragreich erscheinen lassen.“ A további kutatások szempontjából elsődlegesnek a Habsburg politika Erdélyre vonatkozó irányának a megfontolását tartja. Az ugyanis a rendi ellentéteket is beleértve politikai számításaiba a viszonyok nivellálására irányult.

Az országot ugyanis lehetőség szerint egységes és elsősorban Habsburg tartományként akarták az uralmi-uralkodó szervezetbe bevonni. Tekintettel a féltett történelmi tradíciókra, a Habsburg politika nyilvánvalóan utópista gondolata mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy a Habsburg impulzusok a Bécstől való politikai függőség ideje alatt voltak a legerősebbek. Másodsorban a kiválasztási kritériumok hasonlóságát tartja megfontolandónak,

amelyek egyrészt ellenállás feltételezése esetén kerültek előtérbe, másrészt a népszerűtlen intézkedések elleni hasonló stratégiák jelzésére szolgáltak. Végül pedig figyelembe kell venni az európai gondolkodás aktuális újdonságaihoz való hozzáférés szempontját is. E tekintetben nem kellett feltétlenül a monarchiához tartozni, de ezen keresztül mégis egy sokkal erősebb, átfogó hatás alakulhatott ki, amelynek köszönhetően végül az addig kizárt és elhatárolódó románokból egy új elit jöhetett létre. A felvilágosodás eszméivel átítatott gondolkodás, amelynek nemzeti vetülete csak ekkor kezdett kibontakozni, hozzájárult az intellektuális Erdély szorosán vett tartalmi és szervezeti megjelenéséhez, amelyet ŞINDILARIU e munkájának is célja. Vö., i.m., 33.

⁵⁹³ „Während zu Fragen der sozialen Entwicklung, zumal jener der Bauern auf eine umfangreiche Literatur, zurückgegriffen werden kann, sind Arbeiten zur gesamten wirtschaftlichen Entwicklung eher rar. Ein ähnliches Ungleichgewicht ist hinsichtlich der Entwicklung der einzelnen siebenbürgischen Völkerschaften vor dem Hintergrund der Wiener Reformpolitik zu verzeichnen. Es stehen vergleichsweise viele Abhandlungen zum geistigen und politischen Aufstieg der rumänischen Eliten am Ende des 18. Jahrhunderts zur Verfügung. Auf der anderen Seite sind die Untersuchungen zu gesellschaftlich-politischen Entwicklungen der Siebenbürger Ungarn

Ugyanilyen aránytalanságnak érzékeli az egyes erdélyi nemzetiségek fejlődését – a bécsi reformpolitikára való tekintettel – bemutató műveket.

„Viszonylag sok a 18. századvégi román elit szellemi és politikai felemelkedésével foglalkozó értekezés, ugyanakkor az erdélyi magyarok és szászok társadalmi-politikai fejlődésével foglalkozó anyagok már sokkal kisebb számban lelhetők fel. Mivel a külső fenyegetéssel szembeni ellenállás a történelem korábbi és későbbi időszakaiban is jelentős identitásteremtő körülmény volt, a 18. század viszonylag kevés figyelmet kapott”⁵⁹⁴.

Şindilariu itt összefoglalt érveléssorozata okán állítja azt, hogy a magyar kutatástörténetben Jancsó Elemér irodalmi-társadalmi nézőpontú kutatásai az általa felvetett kérdésben messzemenően egyedülállóak, megjelölve hivatkozásaiban Jancsóknak *Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság iratai* (1955), illetve *A felvilágosodástól a romantikáig* (1966) c. könyveit mint hézagpótló műveket.⁵⁹⁵ Ugyanilyen hézagpótló tudománytörténeti ténynek tekinti Jancsó Aranka György szabadkőműves múltjának, az abban játszott szerepének, gondolkodásmintázatainak beemelését a tudománytörténeti diskurzusba.

Ma Szilágyi Márton Csokonai-biográfiája⁵⁹⁶ is ezt a módszert érvényesíti és egy egész költői életművet vizsgál mikrotörténeti nézőpontból, Csokonait mint társadalmi jelenséget ábrázolja, fölhívja a figyelmet e módszer érvényesítésének aktualitására: „Az irodalom intézményesülési folyamatának a társadalomtörténeti elemzése a magyar irodalomtörténet-írás sürgető feladata lenne.”⁵⁹⁷ – írja Szilágyi Márton.

---

und Sachsen weniger zahlreich, dafür diese Behauptung gegenüber äußeren Bedrohungen in früheren und späteren Epochen der Geschichte von hohem identitätstiftendem Gehalt war, so das dem 18. Jahrhundert vergleichsweise wenig Beachtung geschenkt wurde. Steht Elemér Jancsó mit seinen Untersuchungen aus literarisch-gesellschaftlicher Sicht auf ungarischer Seite weitgehend alleine, so gilt dies auf sächsischer Seite für die grundlegende Arbeit Angelika Schasers zur sozialen Entwicklung Hermannstadts in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.“ i.m., 34-35.

⁵⁹⁴ „Es stehen vergleichsweise viele Abhandlungen zum geistigen und politischen Aufstieg der rumänischen Eliten am Ende des 18. Jahrhunderts zur Verfügung. Auf der anderen Seite sind die Untersuchungen zu gesellschaftlich-politischen Entwicklungen der Siebenbürger Ungarn und Sachsen weniger zahlreich, dafür diese Behauptung gegenüber äußeren Bedrohungen in früheren und späteren Epochen der Geschichte von hohem identitätstiftendem Gehalt war, so das dem 18. Jahrhundert vergleichsweise wenig Beachtung geschenkt wurde.“ Şindilariu, i.m.34-35.

⁵⁹⁵ Ehhez hasonló munkáknak nevezi MISKOLCZY-TRÓCSÁNYI, *A hosszú 18. század*, 395-498.; Trócsányi Zsolt, *Felvilágosodás és ferenci reakció (1771-1830) = Erdély története* I., II., III., s.a.r. Köpeczi Béla, Bp., Akadémiai, 1986, 1039-1193., című írásait.

⁵⁹⁷ SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014, 48.

Jancsó Elemér korszakkutatásai egyrészt ma is aktuális irodalomkritikai szempontokat érvényesítettek, az erdélyi felvilágosodásról szóló kutatásai a korszakra vonatkozó intézménytörténeti kutatások hagyományába illeszkedtek, másrészt pedig azért, mert „(...) a kiválasztott személyek egy ilyen biográfiában nem elsősorban írói munkásságuk immanens értékei és hatástörténeti vagy fejlődéstörténeti jelenség miatt lesznek érdekesek: írói, költői teljesítményük abból a szempontból válik fontossá, hogy a nyilvánvaló, hisz folyamatos irodalmi tevékenységgel és kiadott irodalmi művekkel hitelesített írói ambíció milyen életformával épült egybe. [...] Érdemes azonban arra törekednünk, hogy az egyén választásának tétjét, a szintén vonzerőt jelentő, mégis elhárított magatartásmintákat és életpályamodelleket is számba vegyük, s megpróbáljuk megérteni a biográfia főhősének identitásképleteit is.”⁵⁹⁸Kovács Győző szavakba foglalta: Jancsó *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* című könyvében a „[...] hagyományokat tárta fel, s a felvilágosodás korának irodalmát – dokumentatív jelleggel – újszerű koncepció prizmája alá helyezte.”⁵⁹⁹ Az újszerűségen azt értette, hogy elsősorban „az irodalomszervező irodalmár magatartástípusát tárgyalja” Jancsó, így egyedi portrészorrendet alakíthatott ki.

Az egyéni életpályamodell számbavétele, a személyes életút, az írói pályafutás, a családi háttér és társadalmi összefüggések vizsgálata adják Jancsó módszerének újdonságát, hiszen azt mutatta meg számunkra Aranka vagy mások portréjában, hogy az egyén társadalmi szerepének, társadalmi és írói identitásának a kialakításához meghatározó mértékben járultak hozzá a társadalomtörténeti körülmények.

Jancsó Elemér sokoldalú művelődéstörténeti munkássága a szellemtörténeti módszer jelenlétét igazolja, az összehasonlító irodalom módszertanának jelenlétét az egyes írói portrék megrajzolásában tapasztalhatjuk, de a román-magyar kapcsolatok 18-19. századi múltját feltáró tanulmányai is ebbe a körbe tartoznak. Egyéni módszere, hogy kiterjeszti a korszakkutatást a társadalmi tényezők vizsgálata felé. Az irodalomszociológia alkalmazását a *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban* (1934) című, elméleti jellegű írásával indokolta. Módszertől függetlenül elmondható azonban, hogy kutatásaiban a tényyszerűség, a dokumentatív jelleg mindvégig érvényesült. Az irodalmi kapcsolatok vizsgálata nemcsak az összehasonlító irodalomtudomány területeinek a vizsgálatát jelenti Jancsónál, hanem az irodalomszociológia módszerének érvényesülését is a magatartástörténet-vizsgálaton keresztül. Jancsó Elemér az irodalomszociológia módszerét tartotta kora

⁵⁹⁸ Uo., 52.

⁵⁹⁹ KOVÁCS Győző, *Jancsó Elemér: A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, ItK, 1971/6., 749-750.

legjellegzetesebb tudományának és elhatárolta magát a módszer világnézeti elköteleződésétől. Míg a szellemtörténeti irodalomtörténetírás a kölcsönhatásokat hangsúlyozta, a marxista tudósok (főleg a közép-kelet európai irodalmaknak a magyar irodalommal való kapcsolatait tárgyalva) a párhuzamosságokat vizsgálták. Jancsó azt hangoztatta, úgy kell rámutatni a párhuzamosságokra, hogy a kölcsönhatásokat se hanyagoljuk el. A felvilágosodás jegyzetében érvényesítette a mikrotörténet-írás egy sajátos szegmensét és magatartástörténetet ír akkor, amikor az egyes íróportrék megalkotása során főként az *irodalomszervező, intézményszervező* irodalmár típust rajzolja meg a Kazinczy-, a Döbrentei-, az Aranka- vagy a Bessenyei-portréban, de a jakobinus-mozgalom vagy a kolozsvári színészet kialakulása is ebbe a körbe sorolható.

Jancsó a kontextus elemzésével vonja le a korszakra vonatkozó általános következtetéseit, ugyanakkor az egyén szempontjából is vizsgálja a társadalmi meghatározottság szerepét akkor, amikor az egyes írók és tudósok foglalkozásait áttekinti, vagy az írói hivatástudat társadalmi beállítottságát vizsgálja. Kiemeli, hogy a felvilágosodás korában az írók meghatározó része tanár, jogász vagy pap volt, kevés birtokos, orvos vagy műszaki értelmiségi. Az irodalmi intézményesülés folyamatának e korai szakaszában az írói tevékenység nem jelentett megélhetést, tehát a társadalmi státusukat biztosító foglalkozásuk mellett végeztek alkotói tevékenységet. A könyvek megjelentetése a korabeli cenzurális viszonyok mellett problematikus volt, vagy a cenzor akadályozta meg a kiadást, vagy a szerzők maguk féltek a cenzúrától és nem is próbálkoztak a megjelentetéssel. Ez azonban azt eredményezte, hogy sok szöveg kéziratban maradt. Bessenyei megfogalmazásában a hivatástudat kiegészül egy személyes, erkölcsi tartással: „inkább maradok írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság.”⁶⁰⁰Jancsó ezt a kéziratot hagyatékot tartotta - önmaga és a jövőbeli kutatónemzedék számára – kötelességének sajtó alá rendezni, amelyet munkásságában az ismert *Erdélyi Ritkaságok* sorozat, vagy az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság Iratai* (1955), vagy az Aranka-levelezés fémjeleztek.

---

⁶⁰⁰JANCSÓ Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1966, 16.

11.3. A korszakolás kérdése⁶⁰¹

A levelek, naplók, önéletírások, mint sajátos források, az írói hivatástudat kontextusának a vizsgálata mellett még egy nagyon fontos műfaj történeti kérdést bontanak ki. Jancsó szerint a nem nyomtatásra szánt műfajok sokkal szubjektívebbek lehettek, hiszen szerzőjüket nem korlátozták a cenzurális viszonyok, sokkal kötetlenebb stílusigény valósult meg ezekben a szövegekben, amely így az elbeszélés és a regény 19. századi megjelenésének az irányába mutat. Ez fölveti a korszakolás kérdését: „A fény századát”, a felvilágosodás korát, Jancsó Elemér az emberiség történetének egyik legszebb fejezeteként értékeli, amely korban a reneszánsz törekvések folytatását látja: „A járható utat, amelyen a magyar felvilágosodás – a közép-és kelet-európai népek rokon mozgalmához hasonlóan- kibontakozott, elsősorban a nemzeti irodalom megteremtéséért vívott küzdelmek jellemzik.”⁶⁰² A korszak kutatásában azt kell elsősorban megvizsgálni Jancsó szerint, hogy ezt a sokszínű és új irodalmat milyen történeti-társadalmi fejlődés hozta létre. Ugyanakkor, Szauder Józseffel egy időben, hangoztatta: a felvilágosodás határait „lefelé” illetve „felfelé” is ki kell tágítani. Amellett érvelt, hogy a három szakaszra osztható felvilágosodás korai szakasza a Rákóczi-szabadságharc leverésétől Bessenyei fellépéséig tart, a második és legérettebb Bessenyei fellépésétől a jakobinus mozgalom vérbefojtásáig, míg a harmadik szakasza, a késői felvilágosodás, a fogságból hazatérő Kazinczy nyelvújítási küzdelmének sikerével zárul a 19. század második évtizedének a végén.⁶⁰³ *A felvilágosodás kora magyar irodalmára vonatkozó irodalomtörténetírás legújabb eredményei* című tanulmányában már utalt e tudománytörténeti változásra: „Az újabb kutatások egyre több olyan irodalmi jelenségre figyelmeztetnek, amelyek alapján ma már beszélhetünk korai felvilágosodásról is.”⁶⁰⁴ Amit hiányol a korszakkutatásokban, az a forráskiadványok és a kritikai kiadások száma, ennek okát a „haladó hagyományok marxista” értékelésének a tendenciájában látta, ennek rója fel a kritikai kiadások

⁶⁰¹ E kérdéskört bővebben, az 1772-es korszakhatárnak az értékelésének történetét Vö. MEZEI Márta, *Periodizáció és korszakelmélet = Irodalom és felvilágosodás*, szerk., SZAUDER József és TARNAI Andor, Bp, Akadémiai, 1974, 143-175., továbbá BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1998, Bevezető fejezet, 5-19.

⁶⁰²JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, Didaktikai és pedagógiai Kiadó, 1969, 7.

⁶⁰³Vö. JANCSÓ, 1969, 7-23.

⁶⁰⁴JANCSÓ Elemér, *A felvilágosodás kora magyar irodalmára vonatkozó irodalomtörténetírás újabb eredményei*, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XIII. évf. 2. számából, Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kiadója, 1969, 307-313.

hiányát, amelyet a monográfiák és szaktanulmányok pótolnak a korszakban. A felvilágosodás korának kutatásában a jövőt a korszakra vonatkozó szükséges forráskiadványok és kritikai kiadások elkészítésében látta, olyan irodalmi és művelődéstörténeti kéziratok kiadásában, mint például a Kazinczy 23 kötetes levelezéséhez hasonlóan Aranka György, Teleki Sámuel, Ráday Gedeon, Benkő József, Döbrentei Gábor levelezésének kritikai kiadásában. A forráskiadványok másik csoportját a saját, *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság irataihoz* hasonló, az intézménytörténeti anyagra vonatkozó (színház, akadémia, iskolák, önképzőkörök, könyvtárak stb.) nyomtatott és kéziratos anyag kiadását hangsúlyozta. Emelett a kis példányszámban megjelent nyomtatott anyag, a napló- és emlékiratirodalom újrakiadását sürgette, nemcsak a felvilágosodásra vonatkozóan, hanem reformkorra is kiterjesztve⁶⁰⁵. Ahhoz pedig, hogy a magyar felvilágosodásról árnyaltabb és teljesebb szintézist tükröző kép alakuljon ki, sürgeti a korszak összes jelentős írói életműveinek (Bessenyei, Kazinczy, Csokonai stb.) a kritikai kiadását és hasonlóan sürgető feladatnak jelölte meg a szépirodalom és a többi művészet (festészet, szobrászat, zene, színház stb.) egymásra való kölcsönhatásának behatóbb vizsgálatát.

Jancsó tehát szemléletében alkalmazkodik az alakulóban lévő kánonhoz, amely szerint a magyar felvilágosodás törekvései három szakaszra oszthatók, módszerében azonban egyéni utat választot: a magatartástörténet-kutatást helyezte módszerének középpontjába, melyet az erdélyi társadalomtörténet kutatásában valósított meg egyedülállóan.

Jancsó Elemér e félszázad magyar irodalmának jelentőségét a napló- és emlékiratirodalom fellendülésében látta, amely a 18. század utolsó két évtizedében kibontakozó elbeszélő- és regényirodalom lehetőségeit tartogatta. Egy korszak jellegzetességeinek meghatározásánál szerinte nem a létrejött művek számát kell figyelembe venni, hanem azt, hogy „(...) az irodalmi élet jelenségei tükrözik-e a társadalmi haladást. Vajon nevezhető-e a korai felvilágosodásnak e korszak magyar irodalma? Vannak-e már a felvilágosodásnak – akár bölcséleti, akár szépirodalmi vonatkozásban – olyan alkotásai, amelyek e nagy szellemi áramlat jegyeit magukon hordják?”⁶⁰⁶Jancsó megállapítja, hogy a kor Voltaire- és Montesquieu-fordításai által a racionalizmus eszméinek a terjedése Bessenyei nemzedékének fellépését készíti elő. Ezen írónemzedék olvasmányait a francia enciklopédisták adják, így közvetlen szálak kapcsolják a magyarországi írókat a nyugat-európai felvilágosodás - francia, angol vagy német - eszmerendszeréhez.

⁶⁰⁵Ebben a körben az erdélyi kutatók szerepét hangsúlyozza SÁROMBERKI Katona Zsigmond, WESSELÉNYI Miklós, DÖBRENTEI Gábor, GYULAI Lajos stb. naplójának, emlékiratainak kiadásában.

⁶⁰⁶JANCSÓ, 1969, 8.

Jancsó kutatási eredményei felhívták a későbbi kutatók figyelmét az óriási feldolgozatlan anyagra. F. Csanak Dóra, Enyedi Sándor, Király Emőke, Bíró Annamária⁶⁰⁷ pedig Aranka történeti és filozófiai tárgyú munkáit feldolgozva árnyalták, kiegészítették, továbbfolytatták, terveit realizálták. A kolozsvári Aranka-kutatásoknak Egyed Emese a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetében és az Erdélyi Múzeum-Egyesületben 2000-ben létrehozott kutatócsoporttal teremtett hagyományt.⁶⁰⁸ A kutatás eredményeit tökrözik a 2004 óta⁶⁰⁹ folyamatosan megjelenő tanulmánykötetek, tematikus konferenciák.

---

⁶⁰⁷Aranka György *Erdély-története*, s.a.r. BÍRÓ Annamária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, (Erdélyi Tudományos Füzetek 264.), 2010.

⁶⁰⁸ Egyed Emese tanítványaként kerültem az Aranka-kutatók közösségébe egyetemi éveim alatt, akkor Aranka György *Egyes versek gyűjteményének*, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban lévő anyagátdolgoztam. Később ugyancsak Egyed Emese irányította a figyelmemet a Jancsó-hagyaték feldolgozására.

⁶⁰⁹*Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, EME kiadása, 2004. A kutatások részletes összefoglalását lásd Bíró Annamária bevezető tanulmányában, i.m., 7-9.

12. Jancsó az irodalomtörténeti kézikönyvekben

A Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Romániai magyar irodalom 1944-1970*⁶¹⁰c., az erdélyi irodalomról született első szintézisben az „Irodalmi publicisztika, irodalomkritika, irodalomtörténetírás” fejezetében először az irodalomkritika címszó alatt említették Jancsó Elemért. Az irodalomtörténetírás-fejezetben Jancsóknak a két világháború közötti korszakából az Erdélyi Ritkaságok forráskiadvány-sorozatát jelölték meg. A két világháború közötti korszakból az irodalomtörténet-íráshoz vonatkozó teljesítményét jelentéktelennek minősítették, a Pásztortűz és az Erdélyi Helikon hasábjain megjelenő publicisztikai szintű alkalmi írásokban jelölve meg a korszak irodalomtörténetírására vonatkozó teljesítményét. A felvilágosodás kutatójaként a jakobinus mozgalomról és a felvilágosodás eszméinek erdélyi hatásáról írt munkáit értékelték. Említették, mint színháztörténészt, és mint a két világháború közötti romániai magyar irodalom történetéhez személyes hangon hozzászóló kutatót is.⁶¹¹

*A magyar irodalom története 1945-1975 IV, a határon túli magyar irodalom*⁶¹² romániai magyar irodalomra vonatkozó fejezet szerzőpárosa ugyanaz a Kántor Lajos-Láng Gusztáv, mint az előbbi kiadványé. A szakirodalmi részben azonban megjelent Jancsó *Irodalomtörténet és időszerűség* (1972) c. írásainak gyűjteményes kötete.⁶¹³

⁶¹⁰KÁNTOR Lajos – LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1945-1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971, 2. javított kiadás 1973 [a továbbiakban a 2. kiadásra hivatkozom, amelynek borítólapján már 1944-1970-es évszámokat találunk, Kántor Lajos visszaemlékezése alapján „politikai kifogást” kellett elfogadniuk, ezért lett a kezdőév a 2. kiadásban 1944, Vö. KÁNTOR Lajos-LÁNG Gusztáv, *Madárjósok? Társ-kaland = Uő, 2018, 32-39.*] Kántor Lajosnak és Láng Gusztávnak is tanára volt Jancsó Elemér egyetemi éveik alatt, Láng Gusztáv 1954-ben volt első éves a kolozsvári egyetemen, Kántor Lajos egy évvel később. Láng Gusztáv visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Jancsó Elemér volt az, aki tanszékvezetőként 1970-ben azzal az üzenettel érkezett Láng Gusztávhoz, hogy a „diákok azt szerették volna, hogy Láng Gusztáv legyen a kör elnöke.” A Gaál Gábor Kör – ami addig a Romániai Írók Szövetségének kebelében működött – a Securitate feloszlatta, így áttették a kör működését az egyetemre, a bölcsészkarra.

⁶¹¹Uo., 66-67.

⁶¹² szerk., BÉLÁDI Miklós, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

⁶¹³ A két kötetbeni szövegazonosságokat az a tény magyarázza, hogy Kántor Lajos még az 1960-as évek végén Budapesten Bodnár Györgytől kapta meg a felkérést, hogy a készülő akadémiai irodalomtörténet új sorozata számára a romániai irodalom 1945 utáni szakaszának a rövid történetét írja meg, Kántor Lajos azonban már akkor közölte Bodnár Györggyel, hogy ezt a felkérést barátjával, kolozsvári szomszédjával, Láng Gusztávval közösen tudja vállalni. Láng Gusztáv visszaemlékezése azzal egészíti ki mindezt, hogy a megbízást ugyan a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetétől kapták, de az elkészült szöveg megjelenése Budapesten elhúzódott, azonban a romániai könyvkiadás éppen egy olyan pillanatát fogták ki, amikor a könyvük számára azonnali nyilvánosságot tudtak biztosítani, így egy évtizeddel hamarabb jelent meg a kötetük a Kriterion Könyvkiadónál, mint Magyarországon. Vö. KÁNTOR Lajos-LÁNG Gusztáv, *Madárjósok? Társ-kaland = Uő, 2018, 33-38.*

Ami a rendszerváltozás előtt született erdélyi magyar irodalomtörténeti kézikönyveket illeti,⁶¹⁴ egyedül a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Balogh Edgár által jegyzett Jancsó Elemér szócikke⁶¹⁵ adott munkásságáról tárgyilagos összefoglalót.

A *Magyar irodalom Erdélyben (1945-1968) III.* és az *Irodalmi dokumentumok IV*⁶¹⁶ c., legfrissebb erdélyi irodalomtörténetet Pomogáts Béla jegyzi. E kiadvány Jancsó Elemért az 1945-1968 közötti korszakról szóló kötetben az *Irodalomtörténet-írás és irodalomkritika* című fejezetében érdemben helyezi el abban a körben, melyet Vita Zsigmond, Csehi Gyula, Jordáky Lajos, Sőni Pál, Izsák József, Földes László, Kovács János, Nagy Pál, Dávid Gyula, Marosi Ildikó, Gálfalvi Zsolt, valamint Abafáy Gusztáv, Debreczeni István, Danielisz Endre, Szigeti József, Ficzy Dénes, Robotos Imre, Antal Árpád, Marosi Péter, Bustya Endre nevei jelölnek. Kutatási területeinek minden részletére kitért, Jancsót az „1918 után megszülető erdélyi magyar irodalom első módszeres történetírója”-nak nevezte, „[...] aki [...] méltányos és hiteles képet rajzolt az Erdélyi Helikon körül gyülekező irodalom nagy értékeiről.”⁶¹⁷

Kántor Lajos és Láng Gusztáv *Száz és kaland* című könyve nem „történet”, hanem művekről szóló tanulmányok találkozása. Jancsó Elemér nem lett külön könyvfejezet. Neve előfordulásainak számából és a kontextusokból jól látszik, nőtt a jelentősége a szakmai utókor szemében.

⁶¹⁴ Amennyiben összefoglaló érdemi munka híján beszélhetünk ilyenről.

⁶¹⁵ A lexikon második kötete csak 1991-ben jelenhetett meg.

⁶¹⁶ POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1945-1968) III. Irodalmi dokumentumok. IV.*, Csíkszereda Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

⁶¹⁷ POMOGÁTS Béla, i.m. 105.o.

13. Jancsó az emlékezetben

Szemlér Ferenc: *Két nekrológ*

*Kemény János és Jancsó Elemér emlékének*⁶¹⁸

Álom világban

*Álomvilágban élek már. Halottak
körülottem az egykor létező
kedves személyek sorban érkező
árnyékai. Szaporodnak a voltat*

*utánzó, sőt valóban volt barátok
és ismerősök. Nyújtom néha még
feljüket ujjam, s rátapintanék
egy-egy kézre, egy-egy évente látott*

*arcra, de gyorsan eltűnik a lanyha
szeleekben minden. S ha raegébredek,
felém csupán saját képem mered.
Lassan itthagynak mindnyájan magamra.*

*

Bánattal

*Halálhírrrel indultam útra. Messze
tájakon át kísért a nyugtalan
emlékezés. És én minduntalan
a pusztulásra gondoltam. Sebesre*

*váltott a szív ilyenkor. S mégse féltem,
mert körülvelt a nagyvilág mohó
zajlása és a némán elfutó
képek kedves sora. Ha visszatértem*

*jutott eszembe, annak is csak ékes
jeleit vélte látni már a szem,
a lélek és a képzelet, — hiszen
a drága otthon vár rám szenvedélyes*

*sugárzással, s üdvözöl majd vidám dal
mindenünnel, gondoltam ... S a gonosz
sors, íme, mégis bajjal, csupa rossz
hírrrel köszönt, bánattal és halállal.*

---

⁶¹⁸Utunk, Kolozsvár, 1971/49. 1971. december 3, 2. E két vers keletkezésének körülményét Láng Gusztáv Jancsóról szóló, az Utunkban november 19-én megjelent emlékező cikke magyarázza. Láng Gusztáv 1971. november 19-én írja, hogy négy héttel cikke megjelenése előtt beszélt Jancsóval az Utunk szerkesztőségében, ahová Jancsó éppen *Búcsú Kemény Jánostól* című nekrológját vitte be. = Utunk, XXVI. évf. 43. szám, 1971.okt.22, 2. ; Kemény Jánosról Jancsó akkor ezt mondta: „Dolgozott, az utolsó hetekig, s nem tudtuk, hogy valójában már régóta haldoklik. Nem rettenetes?” S tanácstalanul nézett Jancsó – tudjuk meg Lángtól – mint a tisztalelkű ember, aki váratlanul nyomára jött valami szörnyű igazságtalanságnak. A második vers szól Jancsóról/Jancsóhoz, Vö., i.h., a verseket dokumentum értékük miatt tartottam fontosnak közlésre.

Jancsó Elemér *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* (1969) című munkájának megjelenése kapcsán Kovács Győző által írt értékelésben⁶¹⁹ szintén a „hagyományokat feltáró”, az írásaiban „dokumentatív jelleg”-et érvényesítő felvilágosodás-kutató Jancsó Elemért mutatja be. Kiemeli viszont a felvilágosodás-kutatásokban alkalmazott „magatartástörténet” kutatásának módszerét és a „közös hagyományokat” kutató Jancsót.

Mezei Márta Jancsó Elemér *Irodalomtörténet és időszerűség* (1972) című kötetének megjelenése kapcsán emlékezik. Kritikáját azzal indítja, hogy Jancsó munkássága a „társadalomtudományok összefüggését, a módszerek komplex szükségét bizonyította”, így „útja egyenesen vezetett a marxista irodalomtörténetíráshoz.”⁶²⁰ Ő is a 18. század kutatóját mutatja be, aki „a tények, az igazság logikai erejében bízott: innen írásainak valamelyes szárazsága, pedáns világossága.” Megemlíti, hogy a 18. századi erdélyi színészetéről, Aranka György és a Nyelvművelő Társaságról szólva az ő alapvető kutatásaira támaszkodnak a korszakkutatásokban.

Bíró Ferenc⁶²¹ elsőként mutatja be immár nemcsak a felvilágosodás kutatóját, hanem a harmincas években már útirajzokkal jelentkező szépíró, a szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepét a 18. században bemutató kutatót, a kortárs erdélyi költészetéről áttekintést adó irodalomtörténészt, tanárt, tudományszervezőt, „tevékeny literátort”. Azonban munkásságának ő is a felvilágosodás kutatásait helyezte a fókuszba, ennek alapján rögzíti őt „a felvilágosodás és a reformkor Erdély legkiválóbb ismerőjének.” „Jancsó Elemér nem alakított ki új irodalomtudományi módszert – de olyan tudós volt, aki tevékenységének jellegét, irányát az aktuális, a tudomány fejlődése szempontjából éppen soron következő feladatoknak megfelelően alakította ki.”⁶²² Ennek alapján úgy tűnik, hogy Jancsó csupán a tényfeltáró irodalomtörténet művelője volt, mert az értékelés szerint már tudományos munkásságának kezdetén felismerte a korszak alapvető forrásmunkáinak hiányosságát, így az egész munkássága az ismeretlen tények, emlékek, kéziratban maradt közzététele volt. A tényfeltárást azonban az „eszmetörténeti, esztétikai és lélektani összefüggésekre egyformán éberrel figyelő, elemző” szellemmel művelte. Ez az értékelés is csak részleges, a Jancsóról formálódó irodalomképünknek csak egy szeletébe enged bepillantást.

Ezt a Jancsóról kialakított fakó képet az erdélyi irodalomtörténész Láng Gusztáv emlékezése⁶²³ teszi elevevé és immár a valósághoz közelivé. Jancsó Elemér „Nem volt

⁶¹⁹KOVÁCS Győző, *Jancsó Elemér: A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, ItK 1971/6. 749-750.

⁶²⁰MEZEI Márta, *Jancsó Elemér: Irodalomtörténet és időszerűség*, ItK, 1974/2., 255-256.

⁶²¹BÍRÓ Ferenc, *Jancsó Elemér (1905-1971)*, ItK, 1974/6, 766-767.

⁶²²Uo., 766.

⁶²³LÁNG Gusztáv, *Jancsó Elemér halálára*, Utunk, 1971/47., 1971. november 19., 2.

>>nagy ember<<: jó ember volt. Jósága nem érzelmes szólam volt, hanem szakmai tulajdonság. Ha munka közben olyan problémába botlottunk, amelyben segíthetett, mindig számíthattunk egy feketével megtoldott figyelmére.” Jancsó kolozsvári irodalomtörténész volt, dolgozószobájának falán Kolozsvár miniatűr múzeumával találkozhatott a látogató, a város első térképe, Gy. Szabó Béla metszete a Farkas utcai templomról, a város műemlékeit egyetlen látképpé stilizáló Fuhrmann-plakett, grafikák, fényképek a város már múltba tűnt látképeivel, s ez a környezet határozta meg tudományos kutatásainak témaválasztását is. Jancsó „Szakmájában volt, a maga csendes módján patrióta.”– írja Láng Gusztáv, majd túpontosan kijelöli szerepét a két világháború közötti, majd az azt követő erdélyi irodalom történetében is: „Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek csakugyan nevelő eszménye volt a két háború közötti évtizedek európaiság-gondolata, de amely magától értetődően mondott le a nagy és világszerte divatos témákról a csak rábízott feladatok parancsára.”⁶²⁴ És pontosan az európaiság-gondolat kapcsolja be Jancsót abba az erdélyi körbe⁶²⁵, amely a húszas években a transzilvanizmusnak a passzivitással szakító, Kós Károly által kijelölt cselekvési programjától Kuncz Aladárnál – Babits barátjánál és eszmetársánál – jelenik meg. Kuncz Kós Károlynál is továbbmegy a lehetőségek keresésében⁶²⁶ és az erdélyiség és európaiság gondolatát hirdeti meg az Erdélyi Helikon 1928-as programadó esszéjében: „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség.”⁶²⁷ Jancsó, aki Kuncznak és Babitsnak eszmetársa ebben a korszakban, mindvégig az egyetemességet, az egy magyar irodalom eszményét vallotta, Babitscsal egyetértésben Kuncz *Fekete kolostor*ában látták az egyetemesség gondolatának megvalósulását. Ezt a folyamatot kísértük végig Jancsó Nyugattanulmánya kontextusát megvilágító eszmetisztázó vitát feltáró fejezetben.

A munkásságát jól ismerő pályatársnak, az irodalomtörténet társszerzőjének, Kántor Lajosnak a szavait idézem:

„Jancsó Elemér halálával azonban irodalomtörténet-írásunknak is lezárult egy nagy, közel félévszázados szakasza: az áldozatos gyűjtőmunkáé, a közösségi szolgálat jegyében mindent-vállalásé, a súlyos egyszemélyi felelősségé. Mert voltak időszakok, amikor – némi túlzással jellemezve a feladat nyomasztó súlyát – a romániai magyar

⁶²⁴Uo., 2.

⁶²⁵Ez a tény nem tűnt fel eddig senkinek.

⁶²⁶Vö. KÁNTOR Lajos, *Magyar kultúra Erdélyben, Romániában* = KÁNTOR Lajos–LÁNG Gusztáv, *SZÁZ ÉV KALAND Erdély magyar irodalmáról (1918-2017)*, Bookart, 2018, 50.

⁶²⁷Uo., 50.

irodalom egészében Jancsó Elemér volt az irodalomtörténész, akinek meg kellett osztania alkotó energiáját a kéziratgyűjtés- és kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, majd az egyetem és az Akadémia között, s végig kellett tanítania a magyar irodalom történetét – egyetemi fokon! – a felvilágosodástól a XX. századig, a kortársakig. Jancsó Elemér szívesen vállalta ezt a feladatot, hiszen egyformán szerette Kazinczyt és Adyt, egyaránt otthonosan mozgott a jakobinus-évek, az erdélyi színháztörténet és a két világháború közötti romániai magyar irodalom világában.”⁶²⁸

---

⁶²⁸ Korunk, 1971/11. szám.

14. Jancsó emlékei a kortárs írókról – a recepciótörténet felől

Jancsó *Kortársaim*⁶²⁹ című kötete a Romániai Magyar Írók sorozatában a második.⁶³⁰ A Mózes Huba által sajtó alá rendezett és bevezető tanulmányával ellátott kötet első fejezetében Jancsónak az erdélyi irodalom két világháború közötti korszakára vonatkozó szintézisre törekvő tanulmányait, visszaemlékezéseit olvashatjuk. 1944-ben a Monostor úti lakásukból, ahol őrizte az összes leveleit, kéziratait, sokmindent kidobtak az udvarra. Amikor hetek múlva hazatért egy más lakásból, a levelezése egy részét már elpusztultán találta. Mivel sok ezer levélről van itt szó, később kerültek elő megmaradt írói levelek, így került elő Babits levele Jancsó Elemérhez, amit közölt is az *Utunkban*⁶³¹. Más levelek is bukkantak elő a rendezetlen anyagból, – amelyek közlését már tárgyaltuk az irodalmi levelezés kapcsán – mivel egy részét légvédelmi okokból padláson, vagy pincében tartotta és megfedkezett róluk. Naplójegyzetei is maradtak fenn, amelyekből később megírta az írókkal való személyes történeteit. A kötet második fejezetében főként ezekkel a visszaemlékezésekkel találkozunk. A portrék alanyai a következők: Kelemen Lajos, Benedek Marcell, Karácsony Benő, Hunyadi Sándor, Gaál Gábor, Ligeti Ernő, Sipos Domokos, Ion Chinezu, Kacsó Sándor, Asztalos István, Nagy István, Kovács György, Kemény János, Kakassy Endre, Szabó T. Attila, Bányai László, Szabédi László, Méliusz József, Szenczei László, Csehi Gyula, Szigeti József. Mindezek mellett sokkal fontosabbak a kötetből kimaradtak, amelyek újraközlése ma is aktuális lenne, hiszen a két világháború közötti irodalomról szóló visszaemlékezései, értékelései a recepciótörténet számára is hiánypótló reflexiókat őriznek. Az *erdélyi líra tizenöt éve* című kötetében ugyan ezek közül többet is megtalálunk, de akkor az irodalomtörténész tárgyyszerűségével és a kortárs szemszögéből közelítte meg ezeket a szerzőket (a prózaírók pedig egyértelműen nem voltak e kötet tárgyai). A visszaemlékezései személyes jellegűek és gyakran az egyes életművek későbbi alakulásának a tapasztalatait vagy csak később kibontakozókat is tartalmaznak. Ezek mindmáig ismeretlenek a kutatók számára: József Attila, Tamási Áron, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor és Kós Károly, Makkai Sándor, Kemény János portéi csak a leghangsúlyosabbak ezek közül. Az előbb felsorolt sok barátból először József Attilát emeljük

⁶²⁹JANCSÓ Elemér, *Kortársaim: Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971*, s.a.r. Mózes Huba, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.

⁶³⁰Ebben a sorozatban az első az *Irodalomtörténet és időszerűség*, 1972-ben megjelent kötete volt.

⁶³¹JANCSÓ Elemér, *Babits és az erdélyi irodalom*, *Utunk*, 1971, XXVI. évf., 32.

ki, hiszen ez a kapcsolat még a napilapokban sem lelhető fel. József Attilával személyesen – bár Párizsban szinte egy időben tartózkodtak, de ott nem, hanem – akkor találkoztak, amikor a Bartha Miklós Társaság megalakult. Pozsonyból meghívta Szalatnai Rezső a Bartha Miklós Társaság kávéházi összejövételére. Ott ismerte meg Jancsó József Attilát, ahol Szalatnaival közösen elhatározták, hogy felkeresik Móricz Zsigmondot, de József Attila utolsó percben lemondott erről a találkozásról. József Attilával minden húsvétkor vagy karácsonykor, vagy nyáron a budapesti útjain találkozott Jancsó Elemér, egészen a Szép Szó megalakulásáig, a Szép Szó egész baráti körét is ismerte, így alkalma volt közelről látni költészetének kibontakozását, egyéniségét, majd a betegségét, betegsége alakulását, amiről aztán a baráti körében beszélgettek, és amit sokan eléggé reménytelennek találtak már a végzetes tette előtt is – emlékezik Jancsó.⁶³² Kegyelettel őrizte köteteit, a legutolsó, a *Nagyon fáj* című kötetet halála előtt három hónappal dedikálta, ez volt az utolsó találkozása vele.

A Tamási Áronnal való kapcsolatot a Tizenegyektől a Vásárhelyi Találkozóig többször említettük, de azt, hogy milyen rendszeres kapcsolatot ápoltak, egy későbbi visszaemlékezéséből tudjuk:

„Amerikából hazatérve, a Helikon kávéházi asztaltársaságánál találkoztunk mindennap.[...] majd a Vásárhelyi Találkozó idején szinte mindennapos volt a kapcsolatunk. Mint a tanácskozás jegyzője és állandó bizottságának tagja, alkalmam volt nemcsak az író, de azt a harcos humanistát is megismerni, aki az írást hivatásnak fogta fel [...]. Gyorsírásos feljegyzéseimben sok érdekes emléket őrzöm annak is, hogy Tamási nemcsak ellenfeleivel, de legjobb barátaival, szövetségeseivel és munkatársaival szemben is az erkölcsi magatartás és harcvállalás milyen nagy mértékét állította fel. Erre ő adta a legszebb példát.”⁶³³

Makkai Sándornak, az erdélyi református egyházkerület püspökének 50. születésnapja alkalmából írott megemlékező cikke 1940 októberében, Erdély „visszatérésének” a megünnepléséhez kötődik. Érdekes Jancsó cikkének néhány hangsúlyos pontját, különös tekintettel a transzilvanizmusra vonatkozóan – idéznünk: „Az erdélyi irodalom „hőskorának” kezdő éveiben Makkai Sándor képviseli legtisztábban a transzilvánizmust Kós Károly, Áprily Lajos és Reményik Sándor mellett. De míg nagy íróársai „erdélyisége” elsősorban költői

⁶³²Ld. a hivatkozott *Vezér Erzsébet-interjú*, PIM hanganyaga, 1971. szeptember 14.

⁶³³JANCSÓ Elemér, *A barát emlékezése*, Dolgozó Nő, 1971.május, XVII. évf. 5. sz. 24.

program, addig ő az erdélyi szellem sugallta kisebbségi életfilozófiát próbálta adni. Ennek a transzilván sorsvállalásnak a történeti múlt felidézése csupán egyik pillére volt, igazibb és jövőbe mutató arcát [...] a lelki revízió képezte [...].”⁶³⁴ Ez a Makkai-féle lelki revízió – amelyet a *Magunk revíziójában* illetve a *Mind magyarok vagyunkban* olvashattunk – a múltból a jövőbe ívelő sorsvállalást jelentette, minden sorával és tettével a szétszakított magyarság lelki egységét szolgálta. E ma is helytálló méltatás irodalomtörténeti távlatba helyezi az életművet, Jókai „szent örökségének” a folytatását tükrözi, és az erdélyi kúriák és falusi papok világából merítve szellemi magatartásának sajátosan erdélyi jellegét emeli ki, amely nemcsak az erdélyi történeti regények folytatásában, hanem a nem erdélyi tárgyú írásaiban is megnyilvánult.

Reményik Sándor első monográfusa Jancsó Elemér volt. *Reményik Sándor élete és költészete*⁶³⁵ című munkáját az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtára is őrzi, Jancsó Elemér 1942-es „Vilinek szeretettel” 1942. július 17-i dedikációjával. Jancsó Reményik költészetét nem az irodalomtörténetírás módszerességével kívánta bemutatni, hanem versein keresztül, „együttérző lélekkereséssel.” Jancsó Reményik Sándor költészetében látta megnyilvánulni a legsajátosabb „erdélyi szellemet”, és itt fogalmazta meg saját, a gróf Mikó Imre, Széchényi majd Eötvös és Babits nyomvonalon végigkövethető saját kultúrnemzet-konceptióját: „Reményik Sándor magyar s erdélyi volta eleven tanúság arra, hogy a nemzet legszilárdabb összekapcsolója és fenntartója nem a vérségen, hanem a hagyományokon és a lelki közösségen felépülő nemzeti szellem.” A Trianon utáni nemzeti identitás válsága nemcsak a kisebbségi sorsba kerültekre, hanem az egész magyarságra jellemző volt.⁶³⁶ A Romániába kerültek nem lettek az „államnemzet” tagjai, nem tekintette őket a hivatalosság „államalkotó” polgároknak. A magyar „kultúrnemzet”-hez tartozónak érezték magukat, ami a közös értékek vállalásában és elismerésében egyfajta normarendszert kölcsönzött, így a nemzet erkölcsi kategóriaként is

⁶³⁴JANCÓSÓ Elemér, *Makkai Sándor, az író*, Protestáns Szemle, 1940. október, XLIX. évf., 301-302.

⁶³⁵Különnyomat a kolozsvári református kollégium 1941-42-es évkönyvéből, Lyceum Nyomda, Kolozsvár, 1942. Jancsó Elemér *Erdélyi Füzetek* címmel egy olyan kidványsorozat elindítását tűzte ki célul, amelynek célja Erdély történeti, irodalmi és művelődéstörténeti értékeinek rövid és tömör tanulmányokban való ismertetése volt. Évente 4-5 szaktanulmányt kívánt megjelentetni népszerű stílusban, az egyes kérdések legalaposbb ismerőinek tollából. A régi és új erdélyi irodalom kiemelkedő értékeit, évszázados múlttal rendelkező iskolák és intézmények történetét, az erdélyi művelődéstörténet értékes fejezeteit tervezte így bemutatni. Ennek a sorozat-tervezetnek volt a Reményik életét és költészetét bemutató tanulmány az első kötete. Reményik „[...] szellemének idézésével nemcsak Erdély és az egész magyarság iránta érzett nagy hálájának adunk kifejezést, hanem egyuttal a magyar szellemet tápláló lélek intézményekben megnyilvánuló és az egész magyarságot szolgáló múltjára is felhívjuk a figyelmet.” – írja Jancsó a bevezetőben, i.m. 2. Ez a Jancsó által indított sorozatterv nem tévesztendő össze az Erdélyi Múzeum Erdélyi Tudományos Füzetek történetével. Borbély István az 1924 januárjától induló Erdélyi Irodalmi Szemle mellékletként elindított egy tanulmánysorozatot, majd 1925-től a Szemle szerkesztését György Lajosnak adta át, így az Erdélyi Tudományos Füzetek megindítása az ő nevéhez fűződik 1925-ben. Ehhez lásd GAÁL György, *Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvészete*, Különnyomat az Erdélyi Múzeum LXXI., 2009/3-4. számából, Kolozsvár, EME, 2009.

⁶³⁶Vö. KÁNTOR Lajos, *Expanzív erdélyiség* = KÁNTOR–LÁNG, 2018, 98.

értelmezendő. Jancsó azonosulását ezzel a közösséggel egy sajátos „mi” tudattal jelzi: „Reményik Sándor kisebbségi életprogramja a legszebb és legegységesebb lírai megörökítése az elmúlt huszonkét év minden, egykor még hiábavalónak látszó reményének, mindennapi hasztalan *útkeresésünk* önvergődéseinek.”⁶³⁷ A „mi” tudatot pedig a református kollégium szellemi közössége biztosította, hiszen az 1900-ban a református kollégiumba lépő Reményiknek osztálytársa volt Makkai Sándor, Ligeti Ernő, Indig Ottó, négy évvel föllette járt Jékely (Áprily) Lajos, Kós Károly pedig ekkor 8. osztályos volt. „Ki sejtette akkor, hogy Makkai, Áprily, Reményik és Kós két évtized múlva nemcsak az erdélyi irodalom legnagyobbjai, de az >> erdélyiség << hirdetésen át ugyanazon szellem legjellegzetesebb képviselői lesznek. Vajon véletlen-e vagy sorsszerűség, hogy a háború utáni >> erdélyiség << legmélyebb sorsvállalói az >> erdélyi szellem << legigazibb kifejezői néhány kivétellel mind a kolozsvári református kollégium növendékei voltak.”⁶³⁸ – akárcsak maga Jancsó.

Kemény Jánosról az Utunkban megjelent nekrológiájában idézi megismerkedésüket: „Kemény Jánost 1917-től ismerem. Bátyámnak, Jancsó Bélának volt az osztálytársa és mindhalálig jó barátja.”⁶³⁹ Kemény János *Búcsú a Farkas utcátúl*⁶⁴⁰ című önéletrajzi regényének, a *Kakukkfőőkák*nak⁶⁴¹ egy részletét közölte, amelyben megörökítette a kollégiumi életet, ehhez kiegészítésként Jancsó Elemérről is készített hangfelvételt. Kemény János „jóság-ember”-nek nevezte Kuncz Aladárt egyik írásában, Jancsó pedig Kemény Jánost nevezi most olyan „jóság-ember”-nek, mint amilyenek ő Kunczot látta: „Minden rá emlékezésből – akár a gimnáziumi évek közös élményeire, akár a Helikoni asztaltársaság körében lefolyt vitákra, beszélgetésekre gondolok vissza, vagy az elmúlt évtizedek már ritkább, de bensőséges találkozóira, amikor múltunk értelmét mérlegeltük – mindig a jóság-embere tűnik elém.”⁶⁴² Emlékeiknek és munkásságának rövid számbavételén túl az utókor figyelmét arra hívta fel, hogy életművének monografikus, részletes feldolgozása során nem szabad megfeledkezni arról, hogy a Helikon és Kemény János irodalomszervezői munkája elválaszthatatlan, a szépírói tevékenységéről és színházpártolói, színingazgatói tevékenységéről sem.

⁶³⁷JANCSÓ, i.m., 23.[Kiemelés tőlem M.I.]

⁶³⁸JANCSÓ, i.m., 5.

⁶³⁹JANCSÓ Elemér, *Búcsú Kemény Jánostól*, Utunk, XXVI. Évf. 43. sz., 1971. okt.22., 2.

⁶⁴⁰KEMÉNY János, *Búcsú a Farkas utcátul*, Igaz Szó, 1971/8. A részlet Kemény János magánvizsga kérvényét elutasító élményét örökíti meg itt, és állít emléket Nagy Jenő magyar-latin háborút viselt tanárának, aki a kérvényét előterjesztette, de elutasították azzal, hogy a forradalom idején Kemény János éjszakai polgárőrséget vállalt, holott akkor még nem volt iskola. Kemény János ezt a megaláztatást, hogy jeles tanuló létére osztályisméltésre és „szabályszerű” magaviselettel alázták meg, nem tudta elfogadni, így 1919 tavaszán kilépett a Református Kollégiumból.

⁶⁴¹KEMÉNY János, *Kakukkfőőkák: Önéletírás*, Kriterion, Bukarest, 1972.

⁶⁴²JANCSÓ, i.m., 2.

Jancsó Elemér írásait 1945-től kezdve főként a Világosság, Utunk, Igazság, Falvak Népe, Romániai Magyar Szó, Igaz Szó Művelődési Útmutató, Előre, Tribuna, Viața Românească, Művelődés, és az Új Élet közölte, tanulmányaival a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, a Korunk, a Studii și Cercetări Științifice, Studia Universitatis Babeș-Bolyai (series Philologia) hasábjain és magyarországi szakfolyóiratokban jelentkezett. Tematikailag ezek az írások a művelődéstörténet és művelődéspolitikai, irodalomtörténeti tanulmány, írói arcképek, alkalmi jellegű írások, irodalomtörténeti adatközlések, színháztörténet, könyvismertetés és műfordítások témaköreit ölelik fel. Az írói arcképek, tanulmányok lefedik tulajdonképpen a teljes magyar irodalom- és művelődéstörténetet: Balassi Bálint, Gyöngyösi István, Bod Péter, Virág Benedek, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Aranka György, Csokonai Vitéz Mihály, Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Kölcsey Ferenc, Gyarmathy Sámuel, Kármán József, Bölöni Farkas Sándor, Kisfaludy Károly, Báró Eötvös József, Döbrentei Gábor, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Arany János, Kossuth Lajos, Madách Imre, Széchenyi István, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Makkai Sándor, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Reményik Sándor, Bárd Oszkár, József Attila, Balázs Ferenc, Sipos Domokos, Radnóti Miklós, Kós Károly, Gaál Gábor, Szabó Dezső, Ligeti Ernő, Hunyady Sándor, Benedek Elek, Benedek Marcell stb., de a világirodalom és román irodalom is állandó témája írásainak.

Publicisztikai tevékenységében az erdélyi felvilágosodásra vonatkozó kutatások, adatközlések, könyvismertetések párhuzamosan vannak jelen az erdélyi irodalomra vonatkozó könyvismertetésekkel, adatközlésekkel, a kortársakról írott megemlékezésekkel, írói arcképekkel. A kortársakról szóló írásai, megemlékezései személyes érintettségéről, barátságról vallanak, Jancsó Elemérék Monostor úti lakásában – s ebben bátyjának, Jancsó Bélának volt nagy szerepe – megfordult a 20. század első felének jelentős erdélyi közéleti szereplőinek színe-java, ezzel is érzékeltetve a legközvetlenebb kapcsolatot a kortársakkal. Róluk szóló írásai személyes hangnemben, a barátról szóló közvetlenséggel ható írások.

Reprezentatív mintaként egy év publicisztikai tevékenységét tekintettem át, az Utunkban és az Igaz Szóban, vizsgálva az emlékezés hagyományait, az emlékezés kultúráját Jancsó Elemér irodalmi bírálataiban.

Tessedik emléke címmel Tessedik Sámuel halálának 150. évfordulója alkalmából emlékezik a tudós tanár életére, munkásságára. „A külföldi vándorútak gazdag tapasztalataival hazatérve, 1767-ben, huszonöt éves korában, elfogadta a szarvasi evangélikusok meghívását a

lelkészi állásra. Erlangen után Szarvast választotta hivatása helyéül [...]”⁶⁴³ Tessedik Sámuel iskolaalapítói tevékenységét, emeli ki, amelyről Aranka György Nyelvművelő Társasága első ülésén 1793. december 3-án említést tett.

1971. február 26-án a Hétben *Ligeti Ernő emlékezete* címmel ír személyes hangvételű cikket, majd kiemeli Ligeti jelentőségét a két világháború közötti erdélyi irodalomban. „1940-ben Ligeti a budapesti Magyar Nemzetbe írt, majd közreadta az ellentmondásossága ellenére is értékes *Súly alatt a pálma* (1941) c. művét, a két világháború közötti legrészletesebb romániai magyar irodalomtörténetet. Én inkább az erdélyi emlékirat nagy hagyományainak folytatását látom benne, mérlegretevést és önvallomást az író és nemzedéke nevében.”⁶⁴⁴ Az Utunk ugyanebben a számában Jancsó a *Hatvanhárom éves költő első kötete* címmel Varró Dezső *Gyilkos tavasz* című könyve kapcsán fejt ki véleményét a kortárs irodalmi élet visszasságairól: „Nem céloim – írta – az irodalmi életet bírálni, de mégis emberi és írói tragédiát látok abban, hogy az az író, akit már évtizedekkel ezelőtt értékelt Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Áprily Lajos, Emil Isac és annyian mások, nem tudott kötetekkel jelentkezni, és az utóbbi években már csak néhány kortárs-barát harcolt felfedezéséért.”⁶⁴⁵

Varró Dezső református segédlelkész volt Szamosújváron (1938–1941) és Désen (1941–1947), majd lelkész Radácszinynén (1947–1950), Kozárváron (1950–1970). Jancsó már az *Új Arcvonal* megjelenése előtt ismerte őt, amikor az erdélyi magyar líra kezdeteiről készült tanulmányt írni. Varró Dezső az Ady Endre Társaságnak is tagja volt akárcsak az *Új Erdélyi Antológia*, a *Termés* írói körének.

Az *Igaz Szó* márciusi számában a *Kortársak nevében* címmel Kovács György köszöntése kapcsán személyes hangvételű cikkében mondja el véleményét a két világháború közötti nemzedék-kérdésről újra:

„A két világháború közötti romániai irodalommal foglalkozók a közelmúltban vagy dogmatikusan szembeállították az Erdélyi Helikon és a Korunk íróit, vagy újabban elkendőzni igyekeznek a két írói tábor között ténylegesen létezett különbségeket. Az egykori irodalmi harcok nagy jelentőségét történetetlen szemlélettel nézőkkel szemben az igazság az [...], hogy az irodalmi harcok mindkét folyóirat íróira termékenyítő hatással voltak és előkészítették [...], hogy mai értékrendszerünkben egymás mellett

⁶⁴³ JANCÓSÓ Elemér, *Tessedik [Sámuel] emléke*, Utunk, XXVI. évf., 4., 1971. jan. 22.

⁶⁴⁴ JANCÓSÓ Elemér, *Ligeti Ernő emlékezete*, A Hét, 1971. február 22., II. évfolyam 9. sz.

⁶⁴⁵ JANCÓSÓ Elemér, Utunk, XXVI. évf. 9. szám, 1971. febr. 26.

találjuk Kuncz Aladár, Tamási Áron, Szemlér Ferenc, Nagy István, Kovács György, Méliusz József műveit.”⁶⁴⁶

Mihelyt tollat fogok, a szívemmel beszélek címmel Kacsó Sándor: *Virág alatt iszap fölött* című, önéletrajzi visszaemlékezéseit ismertette vall öt évtizedes barátságukról, megismerkedésükről. A *Tizenegyek* antológiájának előkészítésekor ismerte meg Kacsó Sándort 1923-ban. Megemlíti, hogy a társaság tagjai közül többen (Balázs Ferenc, Tamási Áron, Maksay Albert) az Egyesült Államokba, mások, így Kacsó Sándor is vidékre mentek. Kacsó Sándor 1926-ban a Helikoni jutalmat Párizs megismerésére használhatta föl, így a *Virág alatt, iszap fölött* tartalmazza például Kacsó Sándor és Jancsó Elemér párizsi útjának közös élményeit is. Jancsó Elemér tudósjelölt ekkor harmadszor utazott Párizsba, Kacsó Sándor ekkor huszonöt éves, „befutott” író volt. Párizs más-más élményt jelentett a számukra, Kacsó Sándor nem szeretett beszélni nyugati útjáról, Jancsó Elemért mindig is magával ragadta Párizs vonzása. A *Virág alatt iszap fölött* kötet önéletrajz, amely emlékeket, megtörtént tényeket, mélyen átélt élményeket rögzít, így Kacsó Sándort a műfaj régi erdélyi hagyományának folytatójaként mutatja be.

*A nevelői és tudományos munka egységéről*⁶⁴⁷ című cikkében arról ír, hogy a tudósképzés tulajdonképpen már a középiskolában elkezdődik, azáltal, hogy a tanárok az iskolában a tudomány szeretetét is megismertették diákjaikkal. Az emlékezés tárgya a tudósnemzedékek kapcsolatának értékelése, az, hogy, ki volt Csűry Bálint Szabó T. Attila életében, vagy Illyés Gyula és Brüll Emánuel Jancsó Elemér számára. Jancsó Elemér tanár, irodalomtörténész számára a nevelői és tudományos munka egységet alkotott, úgy gondolta, hogy a tudósképzésbe nem szabad nagy tömegeket bevonni, kisebb munkaközösségek alkotói tevékenységét lehet jól irányítani, a lelkesedést sokáig ébren tartani.

*Olosz Lajos köszöntése*⁶⁴⁸ című cikkében szintén az életmű monografikus feldolgozását várja a jövődöbéli kutatóktól.

Kemény Jánostól búcsúzva⁶⁴⁹ az életmű súlypontjait emeli ki, azt, hogy Kemény János irodalomszervezői munkássága és a Helikon története elválaszthatatlan, irodalmi- és színházigazgatói tevékenysége a monografikus kidolgozás fő irányai.

⁶⁴⁶ JANCÓSÓ Elemér, *Kortársak nevében*, Igaz Szó, 1971/ 3.; A téma alaposabb kifejtését lásd korábban még MOLNÁR Ildikó, *Az irodalom társadalmi funkciójának esete a transzszilvanistákkal, Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről*, Korunk, 2011/7., 68-77.

⁶⁴⁷ JANCÓSÓ Elemér, *A nevelői és tudományos munka egységéről*, Tanügyi Újság, 1971, XV. évfolyam, 25. szám.

⁶⁴⁸ JANCÓSÓ Elemér, *Olosz Lajos köszöntése*, A Hét, 1971, II. évf., 34.

⁶⁴⁹ JANCÓSÓ Elemér, *Búcsú Kemény Jánostól*, Utunk, 1971, XXVI. évf., 43.

15. Utóhang

A fentiekben Jancsó Elemér pályáját követtem az életmű kibontakozásától 1944-ig. A dolgozatban azokat a cselekvési módokat jeleztem, hogyan reagált vagy reagálhatott egy tudós értelmiségi a politikai változásokra. Az élettörténet lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar irodalmi modernség történetében az erdélyi irodalom fogalmának megjelenésével lejátszódó jelentős mozzanatok értelmezésére is sor kerüljön.

Az erdélyi magyar irodalom megjelenése egy új tendencia megjelenését is rögzítette: a valóság és irodalom viszonyának a problematikáját. Az 1920-as években Erdély minden szellemi produkciója az irodalomhoz volt köthető, az irodalom volt a legsikerültebb tett-vallották. Az 1920-as években a transzilvanizmus, a passzivitással szakító, Kós Károly által kijelölt cselekvési programja után Kuncz Aladár – Babits barátja és eszmetársa – az erdélyiség programját az európaiság gondolatával kapcsolja össze. A korszakot az erdélyiség mellett a szintézisre törekvés és a magyar irodalomhoz való viszony rögzítése jellemzi. A kisebbségi közösségi létformákat megalapozó „idős” generáció után azonban közvetlenül azok vállaltak aktív szerepet az erdélyi közéletben, akik a húszas évek második felében kerültek a főiskolák, egyetemek padjaiba. Jancsó Elemér annak a „fiatal generációnak” volt a tagja, amelyik már az impériumváltás után nőtt fel vagy indult pályáján, kisebbségi életformában szocializálódott. Az új nemzedék fellépése számos vitának adott hangot. A viták az irodalomfogalom eltérő értelmezéseivel magyarázhatók. A valóság és irodalom viszonyának értelmezése lett viták tárgyává, a '30-as évek erdélyi irodalmának beszédmódjában kiemelt szerepet kapott a szépirodalom társadalmi funkciójának a kérdése, a magyar irodalom egységességének és az európaiság gondolatának elve mellett. Jancsót éppen európaiság-gondolata kapcsolja be abba a körbe, amely a Kós Károly, Kuncz Aladár és Babits Mihály neve fémjeleznék.

Jelentős eredmény Jancsó 1920-as, 1930-as évekbeli szerepvállalásainak végigkövetése a Tizenegyektől kezdve az Erdélyi Fitalokon, az Új Arcvonalon, az Ady Endre Társaságon át a Hitel és a Vásárhelyi Találkozó szervezésében való részvételig. A kortárs irodalom kérdéseinek eszmetisztázó vitáit és nézeteit egy szereplő élettörténetén és irodalmi munkásságának történetén keresztül ismerjük meg; személyes visszaemlékezései és tanulmányai, a Vásárhelyi Találkozón készített gyorsírási jegyzőkönyve fontos kordokumentumok. Azok a csoportosulásoknak, amelyekben részt vett, az utóbbi években kissé kisodródtak az erdélyi

irodalom történetére vonatkozó kutatások fő irányából, pedig saját korukban nagy fontosságúak voltak, hatástörténetük is jelentős, hiszen programjaik irodalmi vetülettel bírtak.

Az értekezés fontos válaszokat ad a Hítel folyóiratnak a Vásárhelyi Találkozó szervezésében betöltött szerepéről. A Hítel folyóirat köréhez való csatlakozás, majd a későbbiekben az Erdélyi Tudományos Intézeti kutatótanári tevékenysége azt igazolja, hogy az 1934-ben meghirdetett társadalomtudományi szempontok alkalmazása az irodalomban a harmincas évek végére kisebbségi szolgálatként értelmezett feladatvállalásokat jelentett, a valóság és irodalom fogalmának a korszakban jellemző eltérő értelmezéseihez kapcsolódott. A 1944-es „átmentés évében” Jancsó volt az, aki a két világháború közötti szellemi értékek folyamatos továbbviteli lehetőségeit megfogalmazta. A következő években a kéziratgyűjtés és kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, az egyetemi oktatás, a színház és az Akadémia között osztotta meg alkotó egyéniségét.

A kutatás folytatását az 1944 utáni korszakra is kiterjesztetten érdemesnek és fontosnak tartom, mert ezzel az életmű elhelyezése az erdélyi tudományosság történetében teljességet nyerne. Ennek a folytatásnak a része kell legyen Jancsó Elemér válogatott, reprezentatív tanulmányainak, írásainak, fontos leveleinek teljes és az eredeti változatok szerinti közlése, egy vagy két kötetben, amelyek teljes képet tudnak nyújtani az itt bemutatott kritikai pályakép alanyáról.

Köszönetnyilvánítás

A disszertációm elkészítésének folyamatában sokaktól kaptam segítséget, akiknek érdeklődésük, figyelmük, megjegyzéseik vagy visszaemlékezéseik hozzásegítettek ahhoz, hogy bizonyos kérdéseket jobban megérthessek. Vannak azonban olyanok, akiknek e helyütt is külön szeretném megköszönni az önzetlen segítséget. Először is budapesti témavezetőmnek, Sipos Lajosnak, aki az erdélyi irodalom és a Babits-kutatások meghatározó alakja. Sipos Lajos mindvégig biztos támaszt jelentett, a formálódó dolgozatot folyamatosan, újra és újra végigolvasta és minden apró részletre kiterjedő szakmai bírálatával támogatta a munkámat. Az a tény, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktori iskolájában elvállalta a témavezetést, majd tanítványa lehettem doktori iskolai hallgatóként, majd később mélyebb értelemben is azzal, hogy bevont a Babits Mihály levelezésének az előkészítő munkálataiba, meghatározó példát jelent a számomra.

Ugyancsak hálával tartozom Egyed Emesének, dolgozatom kolozsvári társtémavezetőjének, aki még kolozsvári másodéves egyetemistaként bevont az Aranka-kutatócsoportjának a munkájába, ezzel elindított a tudományos kutatás irányába. Az Aranka-kutatások során merült fel Jancsó Elemér életművének feldolgozatlan jellege, az ő javaslatára kezdtem el érdeklődni az életmű iránt és nyertem felvételt először a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Doktori Iskolájába, Egyed Emese témavezetésével. Az egyre világosabban körvonalazódó Jancsó-kép azonban a modernség irodalmára terelte érdeklődésemet, így Jancsónak a Nyugattal és Babits Mihállyal való kapcsolatainak a kutatása során jutottam el Sipos Lajos témavezetésével a ma olvasható állapotig.

Külön köszönettel tartozom az értekezés hivatalos opponenseinek, Cseke Péternek és Thimár Attilának, sok szempontra kitérő, alapos bírálataikért. Megjegyzéseiket felhasználtam a dolgozat végleges formájának az elkészítésekor. Köszönöm a bizottság tagjainak, Vincze Ferencnek és Szelestei N. Lászlónak, hogy a munkahelyi vita során megosztották velem a dolgozat egyes részvonalkozásaira vonatkozó javaslataikat.

A Jancsó-családnak igyekeztem a dolgozat megfelelő helyén is kifejezni köszönetemet, Jancsó Miklós és felesége, Rekita Rozália önzetlenül ajánlottak fel mindennemű segítséget, rendelkezésemre bocsátották Jancsó Elemér időszaki sajtóban megjelent publikációinak

eredeti példányait, a családi hagyatékban lévő anyagot lefotózhattam. Jancsó Hajnalnak is köszönöm a kutatási engedély megadását és a fotózásban nyújtott segítségét.

Nagy hálával tartozom Pomogáts Bélának, akinek visszaemlékezéseiről hangfelvételt készíthettem, hogy bármely felmerülő részletkérdésemre a kortárs emlékezetét idézte. Szász István Tas leányfalui otthonában, a Hitel-múzeumában tette meg ugyanezt, rendelkezésemre bocsátotta a teljes Hitel-repertóriumot, de a legnagyobb hatással rám mégis a Márton Áronról, Venczel Józsefről, Kéki Béláról, Dsida Jenőről, Tamási Áronról és természetesen Jancsó Elemérről szóló történetei voltak.

Köszönetemet kell kifejeznem Hargittai Emilnek és Tóth Zsombornak, akik a záróvizsgán meggyőztek – az általam addig kissé dilemmahelyzetként megélt, bár témavezetőm által is javasolt – a téma szűkítésének indokoltságáról.

Nem feledkezhetek meg Karácsonyi Zsoltról, a kolozsvári Helikon főszerkesztőjéről sem, aki a téma alakulását folyamatosan szemmel kísérte, a rész munkálatokról elkészült publikációimnak helyt adott a Helikon hasábjain.

Nem utolsó sorban vagyok hálás Kiss Kornéliának, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Doktori és Habilitációs Iroda irodavezetőjének, hogy minden esetben segítette a munkámat.

Összegzés

A 20. századi erdélyi magyar irodalomtörténet-írás, az erdélyi tudományosság történetének meghatározó személyisége volt Jancsó Elemér (1905-1971) nyelvész, kolozsvári irodalomtörténész, tudománytörténész. Életművének számbavétele, hagyatékának elemző értékelése mindeztáig nem történt meg. A két világháború közötti magyar irodalomtörténet egésze szempontjából is fontos az életmű pontos ismerete, melyet a kritikai pályakép formájában fogalmaztam meg az életmű kibontakozásától 1944-ig, a kitekintésben pedig érzékeltetve a folytatást 1971-ig, a recepciótörténetet is bevonva az értelmezésbe.

Jancsó Elemér az 1920-as évek elejétől, a Tizenegyek írói közösségének első munkájától fogva részt vett az erdélyi irodalom szervezésében. Pályáját meghatározta az 1867-től 1920-ig és a tovább tartó korszak története, népmozgása, szellem-, intézmény- valamint tudománytörténete. Írásaiban maga is foglalkozik e folytonosság mibenlétével, az 1930-as évek irodalomkritikai diskurzusaiba érdemben bekapcsolódott.

Az élettörténet vizsgálata során a historikus nézőpontot is érvényben hagyva, az életművet azokban a relációiban követtem végig, amelyek a magyar irodalmi rendszeren belül az erdélyi irodalom fogalmának a bevezetésével differenciálódási folyamathoz vezettek el. Az életesemények kontextualizálása lehetőséget teremtett arra, hogy eddig nem hangsúlyozott jelenségeket is bevonjunk a tudománytörténeti diskurzumba, az irodalomfogalom változásának leírásába, a Kós Károly-féle történeti transzilvanizmus bírálatába és a Nyugatban való megjelenítésére. Az 1920-as, az 1930-as évek fordulóján egy fiatal nemzedék jelenik meg az erdélyi irodalomban, az irodalom fogalmáról vallott eltérő nézeteik számos vitának adtak helyet. Megfogalmazásra került, hogy az erdélyi irodalom a magyar irodalommal egyenrangú tényező lett, így megérett arra, hogy a kritika legmagasabb mércéjét alkalmazzák vele szemben. Az 1930-as évek fordulójának nemzedékváltása egyben kánonváltást is jelentett, a regionalitást elfogadó transzilvanizmus gondolata mellett újabb perspektívák, tendenciák megjelenését is figyelembe kell vennünk, melyek a regionalitás megkérdőjelezése mellett a társadalmiság megjelenésével is számolva az egységességig jutnak el a harmincas évek végére.

A kritikai pályakép az életmű alanyának az egyes mozgalmakhoz, folyóiratokhoz, személyekhez és közösségekhez való viszonyát, a kisebbségi léhelyzetre adott tudós értelmiségi válaszlehetőségeinek eszmei összetevőit tárja fel a modernség irodalmának történetében.

Summary

Linguist, literary and science historian, Elemér Jancsó (1905–1971) was a prominent personality of the literary history writing of Transylvania and of the history of the Transylvanian academic life in the 20th century. The research is still indebted with the assessment of his life-work, and with the thorough interpretation of his legacy. The accurate analyses of his oeuvre is of major importance for the Hungarian literary history between the two world wars. For this my thesis is an attempt of a critical analyses of his career from the beginnings to 1944. By analyzing the history of the reception of Jancsó's works, it also tries to highlight certain aspects of his work until 1971.

Elemér Jancsó was an organizer of the Transylvanian literature from the beginning of the 1920's, from the first work of the community of writers called *The Elevens*. His career was marked by the history, the demographical processes, the history of ideas, of institutions and sciences of the period from 1867 to 1920, and beyond. In his writings he himself deals with the idea of this continuity, and in the 1930's he engaged actively in the discourse of the literary criticism.

Besides the historical view-point, in analyzing the biography I tried to follow the life-work based on those relations that led to a process of differentiation in the system of the Hungarian literature by introducing the concept of the Transylvanian literature. The contextualization of his life events facilitated the introduction of yet unstressed phenomena in the science-historical discourse, in the description of the changing of the concept of literature, in the criticism of Károly Kós's historical Transylvanism, and in its publication in *Nyugat*. At the turn of the 1920's and 1930's a new generation emerged in the Transylvanian literature, whose distinct opinions on the concept of literature provoked a good number of debates. It was emphasized that the Transylvanian literature became an equal factor alongside its Hungarian counterpart, therefore the highest gauge of the critique had to be implied on its case, too. The generational shift from the turning of the 1930's led to a change in the canon, too. Alongside the idea of Transylvanism that accepted regionalism, new perspectives and tendencies emerged, that – beside questioning regionalism and counting with the emergence of societality – had reached uniformity at the end of the 1930's.

The critical presentation of the oeuvre unveils the relation of Jancsó to different movements, periodicals, persons and communities, the ideological components of the answers

of an erudite intellectual on the life-setting of minorities in the history of the literature of modernity.

Irodalomjegyzék

Kézírtos források jegyzéke:

I. OSZK, Kézirattár, Fond 399, Jancsó-hagyaték, Levelek

A-Be jelzetű doboz:

ABAFÁY Gusztáv Jancsó Elemérnek írott levelei. Abafáy Gusztávnak öt levele ebből a korszakból itt, az 1937.október 18-án, 21-én, 29-én, december 6-án illetve 20-án keltezettek.

BABITS Mihály–JANCSÓ Elemérnek, 1935. október 26., majd Esztergom, 1935 vagy 1936/?, a *Babits Mihály levelezése 1935-1936* című, megjelenés előtt álló kötetben olvasható. A kötet s.a.r. ZSEMBERYNÉ MAJOR Ágota.

Jancsó Elemér – Babitsnak, Kolozsvár, 1936. okt. 18., [Budapest, 1937. ?? ??]

BÁNYAI László – JANCSÓ Elemérnek, Csíkszereda, 1933.március 6.

Balogh Edgár–Jancsó Elemérnek, Tirgu-Jiu, 1935.júliu 30.

Bi-Di jelzetű doboz:

Cs. Szabó László–Jancsó Elemérnek, OSZK, Jancsó levelezés, Fond 399/

G-I jelzetű doboz:

GÁL István–Jancsó Elemérnek, Bp. 1970. nov.10.

Gellért Oszkár–Jancsó Elemérnek, Budapest,1934. dec. 24., január 10., é.n. 1935. január-február?, 1935. március 13.

HORVÁTH János–JANCSÓ Elemérnek, Budapest, 1944. április 3., OSzK, Kézirattár, Fond 399,

HORVÁTH János Jancsó Elemérnek, Bp., 1944. április 3. OSZK Kézirattár, Fond 399, Jancsó Elemér hagyatéka,

Gi-K jelzetű doboz.

T-V doboz

Levelezés: Hivatalos, Színházi meghívók, TAMÁS Gáspár színházigazgató levele Jancsó Elemérnek, 1958. szeptember 15.

DR. TAVASZY SÁNDOR, az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Theológiai Fakultásának nyilvános rendes tanára, egyházkerületi főjegyző, püspökhelyettes ajánlólevele Jancsó Elemérről az Erdélyi Tudományos Intézetnek, K[olozs]vár, 1940. dec. hó 11-én

Tamás Lajos–Jancsó Elemérnek, Kolozsvár 1941.október 22.

TOLNAI Gábor JANCSÓ Elemérnek, Budapest, 1931. XII. 22-én, Szeged,1933. V. 4., Bp., 1935. április 17.,

VITA Zsigmond levelei JANCSÓ Elemérnek, 1965. III.04, Nagyenyed, OSZK, Kézirattár

II. OSZK Színháztörténeti Tár

Az erdélyi magyar színeszet bibliográfiája, összeállította Jancsó Elemér, 1955, OSZK Színháztörténeti Tára.

III. Petőfi Irodalmi Múzeum

JANCSÓ Elemér beszél - VEZÉR Erzsébet kérdezi az Eötvös-kollégiumi emlékeiről, SAUVAGEOT-ról, a Bartha Miklós Társaságról, párizsi emlékeiről a 20-as évek elején, 1971. szeptember 14., PIM Audiovizuális anyag, Leltári szám OR0556.

IV. Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára, Kolozsvár

Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára, Kolozsvár, Jancsó és a Rohonyi család kézírathagyatéka, Hozzáférés: <https://www.eme.ro/jancso-es-rohonyi-csalad>

Jancsó és Rohonyi család kézírathagyatéka: III. Levelezés, V., Mások kéziratai.103.

Jancsó család iratai, Mikó Imre Jancsó Béla kötetével kapcsolatban, 1972,
A kolozsvári Református Kollégium önképzőköre (elnöke Jancsó Béla), 113.
Erdélyi Fiatalok iratai, 122.

Az Erdélyi fiatalok recepciója, sajtókivágások, 127.

JANCSÓ Elemér levelei a család számára,1934. július 24. Dég, kedd. du. 5-kor.

GELLÉRT Sándor *Jancsó Elemérről*, Mikola, 1976, február 24-én, Gépirat, 2., Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, Jancsó család iratai, Jancsó Elemér, 99.

V. Eötvös Collegium Levéltára, Tanári szakjelentések Jancsó Elemérről

Horváth János: 1922/33

Farkas Gyula: 1925/26

VI. Családi hagyaték:

JANCSÓ Elemér megfigyelési dossziéja, családi hagyaték.

JANCSÓ Elemér munkahelyi önéletrajza, Securitate iratcsomó 38-41.

Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről. Kolozsvár, Erzsébet út 21., Családi hagyaték, Kolozsvár. 9.

SZAKIRODALMI JEGYZÉK

Acta Comparationis Litterarum Universarum, Irodalomtudományi folyóirat (1877–1888), Kolozsvár, Szerkesztette Metzl Hugó, Brassai Sámuel

A Helikon és az Erdélyi szépműves Céh levelesládája (1924-1944), közléteszi MAROSI Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1980.

A Kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1930 és 1931-32. iskolai évről.

A Kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1941. iskolai évről.

Az erdélyi költők antológiája, Farkas Gyula előszavával, Berlin, Voggenreiter Verlag, 1924.

Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1942, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1943.

Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1943, I. kötet, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1944.

A Tizenegyek. Egy antológia elő- és utóélete (1923-2003), közléteszi CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003,135-148.

Aranka György Erdély-története s.a.r. BÍRÓ Annamária, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, (Erdélyi Tudományos Füzetek 264.), 2010.

ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2004.

Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, EME kiadása,2004.

BABITS Mihály, *Írók a két háború közt*, Bp., Nyugat Kiadó, 1941.

BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat.1935/8.

BABITS Mihály, *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, s.a.r. TÉGLÁS Andrea, TÉGLÁS János, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2018.

BABITS Mihály, *A Nyugat új korszaka elé*, Nyugat 1934/23-24.

BABITS Mihály levelezése 1918-1919, s.a.r. SÍPOS Lajos, Bp., Argumentum Kiadó, 2011.

BABITS Mihály levelezése 1919–1923, s.a.r. CSÁBI Domonkos, KÁPOSZTAY János, Bp., Argumentum Kiadó, 2014.

BABITS Mihály levelezése 1923-1925, s.a.r. SZŐKE Mária, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2018.

BABITS Mihály levelezése 1925-1927, s.a.r. SZŐKE Mária, Bp., Magyar Napló Kiadó, 2018.

BABITS Mihály levelezése 1927-1929, s.a.r. SEBŐK Melinda, Bp., Magyar Napló Kiadó, megj. előtt.

BABITS Mihály levelezése 1936–1939, s.a.r. HORVÁTH Zsuzsa, KARÁCSONY Szilvia. Bp., Magyar Napló Kiadó, megj. előtt.

Babits Mihály levelezése 1939-1941, s.a.r. MOLNÁR Ildikó, Bp., Magyar Napló Kiadó, megj. előtt.

Cs. GYIMESI Éva, *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi irodalomban*, Bukarest, Kriterion, 1992.

CHINEZU, Ion, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919-1929)*, Cluj, Editura Revistei „Societatea de Mâine”, 1930.

CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*, Jelenkor, 1967/12.

BAKK Miklós, *Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve*, Kisebbségi Szemle, 2018/3, 35-53.

BALÁZS Ferenc, *A székely irodalomról. „Tizenegyek” antológiája*, Kolozsvár, 1923.

BARANYI Béla, *Gondolatok a periféria-képződés történeti előzményeiről és következményeiről* = Tér és Társadalom, 2004/2, 4-5.

BARTHA Katalin Ágnes (szerk.), *Egy nemzetiségi könyvkiadó a diktatúra évtizedeiben (1969-1989): Beszélgetések a Kriterion munkatársaival*, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2020.

BENEDEK Marcell, *Bevezetés az olvasás művésztébe, 1923*, második, átdolgozott kiadása Bp., Dante Kiadó, 1937.

BENKŐ Samu, *A helyzettudat változásai*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.

BENKŐ Samu, *Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága*, Magyar Tudomány, 1993/2, 222-231.

BÉLÁDI Miklós, *A magyar irodalom története 1945-1975 IV, A határon túli magyar irodalom*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

BALÁZS Ferenc, *A rög alatt*, Torda, Aranyosszéki Vidékfejlesztő Kiadása, 1936.

BALÁZS Imre József, *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.

BÍRÓ Ferenc, *Jancsó Elemér (1905-1971)*, ItK, 1971/6. 766-767.

- BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1998.
- BÍRÓ Sándor, *Kisebbségben és többségben: Románok és magyarok 1867-1940*, gond. CSAPODY Miklós – K.LENGYEL Zsolt – SZÁSZ Judit Anna, Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1989.
- BOD Péter *Önéletírása*, A bevezető tanulmány Egyed Emese, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007.
- BOKA László, *Kánonok metszéspontjain: érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről.* =B.L., *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák*, Bp., Gondolat Kiadó, 2012. 94-95.
- BOIA, Lucian, *Történelem ésmítosz a román köztudatban*, ford. András János, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999.
- BOURDIEU, Pierre, *A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében* =Uő, *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*, Bp., Napvilág Kiadó, 2002, 68-69.
- BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Erdély történetei*, a bev. IZSÁK József, az utószó IZSÁK Balázs munkája, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.
- BÖLÖNI FARKAS Sándor *Utazás Nyugat-Európában. Naplótöredék*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008.
- BÖZÖDI György, *Székely bánja*, Kolozsvár, Tizenhét fiatal erdélyi író kiadása,1937.
- CSEKE Péter, *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*, Kriterion, Bukarest, 1995. 34-35.
- CSEKE Péter, *A népi irányzat erdélyi sajátosságai*. In. *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923-2003) Közzéteszi Cseke Péter, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 227-241.
- CSEKE Péter, *Tudományművelés – egyetem nélkül* = Cs.P. *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003, 266-274.
- CSEKE Péter, *A szociológiai és a szociográfiai valóságfeltárás meghonosításának erdélyi műhelyei, módszerei* = Cs. P. *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*, Bp., Magyar Napló, 2008, 41-59.
- CSEKE Péter, *Szabó Dezső és az Erdélyi Fitalok*, Hittel, 2008/12, 106-121.
- CSEKE Péter *Fájó sebekből termő ágak. Világtávlatokban gondolkodó Erdélyi Fitalok*, Eszmetörténeti tanulmányok, Bp., Lucidius kiadó, 2010.
- CSEKE Péter, *Jancsó Elemér párizsi leckekönyve.* = CSEKE Péter: *Védjegyek. Íróportrék – ellenfényben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2011.
- CSEKE Péter, *Balogh Edgár Duna-konföderációs álma.* = Cs.P., *Védjegyek. Íróportrék–ellenfényben*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2011.

CSEKE Péter, *Az Erdélyi Fiatalok távlatnyitása 1929/1930 fordulóján.* = Cs.P., *Borongós ég alatt, Sajtótörténeti tanulmányok 1980-2014*, Bp., Nap Kiadó, 2015.

CSEKE Péter, *Jancsó Elemér párizsi leckekönyve*, = Cs. P, *A teljesség sóvárgása. Irodalomtörténeti tanulmányok 1981-2016*, Bp., Nap Kiadó, 2019.

CSEKEY István, *A magyar nemzetfogalom*, Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae : sectio juridico-politica, 1938 /13., 105-192.

DÁVID Gyula, *A Vásárhelyi Találkozódokumentumaiból*, Marosvásárhely, Látó, 1998/7, 78-102., Jancsó Elemér jegyzőkönyvíró hozzászólása.

DÁVID Péter, *Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*, *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története*, Kolozsvár, EME, (Erdélyi Tudományos Füzetek 278.), 2013.

DEÁK Ágnes, „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860*, 2000.

EGYED Ákos, *Gróf Mikó Imre és a nemzetiségi kérdés. Vázlat. 140 év kisebbségi törvényhozása*, Hozzáférés: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/05egyeda.pdf>

EGYED Ákos, *Mikó Imre programadó felhívása. Kolozsvári kertjének és nyári lakának felajánlása*, = E. Á., *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó, 2007.

EGYED Ákos, *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó, 2007.

EGYED Emese, *Irodalomtudomány az Erdélyi Múzeumban*, Erdélyi Múzeum, LXXI. Kötet, 2009/3-4, 114-136.

Itamar EVEN-ZOHAR, „A többrendszerűség elmélete”, *Helikon* (1995/4), 434–450.

Itamar EVEN-ZOHAR, „Az irodalmi rendszer”, *Helikon* (1995/4), 451–467.

FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Kolozsvár, 1897.

Féja Géza levelezése, Válogatta, összeállította FÉJA Endre, Bp., Nap Kiadó, 2003.

FÉJA Géza, *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*, Bp., Athenaeum, 1937.

FINTA Gábor, *Babits és a modernség válaszfűjtjai* = F. G., *Próbajárat: Válogatott tanulmányok, kritikák*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2016 (MIT füzetek), 233–247.

FLEISZ János, *Az erdélyi magyar sajtó története (1890-1940)*, szerk. SZIRTES Gábor, Bp., Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2005.

GAAL Gábor, *A mai erdélyi irodalom arcvonalai*, Korunk, 1930/12., 879-884.

GAAL György, *Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvészete*, Különnyomat az Erdélyi Múzeum, LXXI. 2009/3-4.számából, Kolozsvár, EME, 2009.

GARAI Imre, *Az Eötvös Collegium története 1919-27 között. = A tanári elitképzés műhelye*. Bp., ELTE Eötvös Collegium, 2016.

GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918*. I-II., Bp., Magyar Szemle Társaság, 1934.

Gyökerek után kutatva. A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi Újság (1921-1925). Antológia. vál., bevezetővel, jegyzetekkel ellátta SZABÓ Zsolt. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2006, 19-20.

GYÖRGY Lajos, *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919-24*, Kolozsvár, 1926.

GYURGYÁK János, *A XIX. századi liberális nacionalizmus és ellenzői = Uő., Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp., Osiris, 2007, 21-90.

HORVÁTH János, *A rendszerezés alapelvei = A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmustól a szellemtörténetig*, szerk., BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris Kiadó, 1998.

HROCH, Miroslav, *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig = Kántor Zoltán (szerk.): Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 230–247.

HUSZÁR Sándor, *Irodalomtörténeti kutatásokról*, Utunk.1965/15., 2.

JAUSS, Hans Robert, *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*, Bp., Osiris Kiadó, 1999.

JANCSÓ Béla, *Irodalom és közélet*. Cikkek, tanulmányok, esszék, Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó.

JANCSÓ Béla SZABÓ Dezsőnek, Kolozsvár, 1929. február 5., = *Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930*, Gondozta CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2014.

JANCSÓ Béla portrészorozata az erdélyi írókról a Vasárnapi Újság 1924-25-ös évfolyamában.

Jancsó Béla levelezése I. 1914-1930, II. 1931-34, s.a.r. CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2015, 2016.

JANCSÓ Elemér *Erdélyi jelleg a magyar irodalomban*.1926, J. E. hagyatékában,1925–1926. évben elfogadott doktori értekezések kivonata. Budapest. Pázmány Egyetem.[Kézirat]

JANCSÓ Elemér, *Horváth János: A magyar népiesség Faluditól Petőfiig*, Erdélyi Helikon, 1928/7.

JANCSÓ Elemér, *Irodalom és irodalmi iskolák*. Ifjú Erdély 1929/9, 196.

JANCSÓ Elemér, *Irodalmi szeminárium*, Erdélyi Fialatok 1931/2., 31.

- JANCSÓ Elemér, *A régi és az új magyarság harca*, Erdélyi Fiatalok, 1931/4, 64-67.
- JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriuma*, Erdélyi Fiatalok, 1931/5-6., 107.
- JANCSÓ Elemér, *Farkas Gyula: A magyar romantika*, Erdélyi Helikon, 1931/7., 582-583.
- JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi szabadkőművesség kulturális és irodalomtörténeti jelentősége a XVIII. században*, Klny. a Testvériség, 1933/7., (1933. június, júliusi számaiból), 113-122.
- JANCSÓ Elemér, *Pintér Jenő nagy irodalomtörténete és a magyar irodalomtörténetírás*, Erdélyi Szemle, 1934/6.
- JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Cluj-Kolozsvár, Grafika, 1934.
- JANCSÓ Elemér, *Irodalom és társadalom*, Erdélyi Fiatalok, 1934/1, 21-24.
- JANCSÓ Elemér, *Társadalmi kérdések az irodalomban*, Erdélyi Fiatalok, 1934/2., 47-52.
- JANCSÓ Elemér, *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban*, Cluj-Kolozsvár, 1934. (Különnyomat).
- JANCSÓ Elemér, *Istoria limbii si literaturii maghiare*, Cluj, 1934.
- JANCSÓ Elemér, *Az irodalomtörténetírás legújabb irányai*. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1934 Klny. az Erdélyi Múzeum 1934/1-6., (Erdélyi Tudományos Füzetek, 65.), 65-78.
- JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934*, Bp., Merkantill-nyomda és kiadóvállalat, 1935, (Nagy László Könyvtár 4.).
- JANCSÓ Elemér, *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*, Nyugat, 1935/4., <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00591/18575.htm>
- JANCSÓ Elemér, *Néhány szó a „megtámadott erdélyi irodalomról”*, Nyugat, 1935/8.
- JANCSÓ Elemér, *Társadalmi kérdések az irodalomban*, A Híd, 1935/2, 24-25.
- JANCSÓ Elemér, *Az idők sodrában. Diákélet a helyi Református Kollégiumban 1916-1922 között*, Ifjú Erdély, 1935/6. sz. 101-102.
- JANCSÓ Elemér, *Kassák Lajos ötven éves. Kassák az erdélyi és magyarországi irodalomról, az író szociális kötelességeiről*, Független Újság, 2. évf., 36. sz., 1935. szeptember 22.
- JANCSÓ Elemér, *Erdélyi élet–erdélyi irodalom*, Független Újság, 1936. április 4-11., 3-4.
- JANCSÓ Elemér, *Az Unio szabadkőműves páholy ötven éve, 1886-1936*, Cluj, 1937 címmel, előtte pedig a Humanitas 1936/11-12.
- JANCSÓ Elemér, *A magyar múlt szemlélete. Vita a nemzeti múlt értékeléséről Szekfű Gyula és Mályusz Elemér között*, Kiáltó Szó, 1937. március.37.

JANCSÓ Elemér, *Az új erdélyi magyar nemzedék útja a széttagoaltságtól az egységkeresésig. A vásárhelyi találkozó margójára*, Független Újság, 1937/40., október 2.

JANCSÓ Elemér, *A transzilvániai magyar tudományos élet*, Láthatár, 1937. február 20., 4. évf., 8. sz., 8.

JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság irodalmi élete a világháború után 1918-1938*, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 65-75.

JANCSÓ Elemér *Realizmus az új transzilvániai irodalomban. Az erdélyi magyar kisebbségi irodalom nemzedékei. A fiatal írók nemzedéke.*, 9. p. 5. évf., 21. Sz., 1938. június 25., továbbá *Séta Helsinkiben. Finnország.*, 5. p. 6.

JANCSÓ Elemér, *Döbrentei Gábor*, Páasztortűz, 1938. (XXIV. évf.) 3., 134-136.

JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyarság irodalmi élete*, Különnyomat a *Magyar Szemle* 1938. évi májusi számából, 8., és Jancsónak ugyanez a tanulmánya jelent meg *Az erdélyi magyarság irodalmi élete 1918-1938* címmel, Nemzeti Kultúra, Pozsony-Kassa, 1938, 65-75.

JANCSÓ Elemér, *Realizmus az új transzilvániai irodalomban. Nem a nemzedék-probléma a fontos, hanem az írók eszmevilága*, Független Újság, 1938. jún.25., júl.09.

JANCSÓ Elemér, *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*, Hítel, 1939/4, 334.

JANCSÓ Elemér, *Erdély Széchenyije. Gr. Mikó Imre élete és munkássága*, Különnyomat a *Magyarságtudomány*, Bp., 1942/3. számából, 391-418., illetve a *Hítel* folyóiratban már 1940-ben megjelent JANCSÓ Elemér, *Gróf Mikó Imre, a művelődéspolitikus*, 1940/1.

JANCSÓ Elemér: *Ady Endre és Erdély; Az EME Gyergyószentmiklóson, 1939. aug. 27–29-én tartott XVI. vándorgyűlésének Emlékkönyve*, Különnyomat, Kolozsvár, 1940.

JANCSÓ Elemér, *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, I-II., Ellenzék, 1940/júl. 7., 14., majd az *Ország Útjában* 1940/8.

JANCSÓ Elemér, *Kolozsvár, Minerva*, Különnyomat a *Szellem és Élet* tudományos folyóirat 1942/4. számából.

JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar tudományosság húsz éve (1919-1939)*, *Az Ország Útja*, 1940/1, 7-8.

JANCSÓ Elemér, *Makkai Sándor, az író*, *Protestáns Szemle*, 1940. október, XLIX. évf., 301-302.

JANCSÓ Elemér, *A magyar tudományos élet Erdélyben 1918-1940*, *Kisebbségi Körlevél*, 1941/1. jan. 26-34., 27.

JANCSÓ Elemér, *Erdély írói új feladatok előtt*, *Világosság*, 1944. I. évf., december 15.

JANCSÓ Elemér, *BÖLÖNI FARKAS Sándor: Betegség, szenvedés, halál*, Pásztortűz 1943/6.; részleteket közöl Bölöni Farkas Sándor naplójából, Világosság, 1944/1. (dec.24.);

JANCSÓ Elemér, *Számadás erdélyi magyar íróinkról*, Világosság, II. évf. 282. szám, 1945. december 25., 2.

JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső (1879-1945)*, Erdély, 1945. 2. évf. április 5., 17.

JANCSÓ Elemér, *A Martinovics-összeesküvés 150. évfordulójára*, A Hét, 1945. május 1-i számában.

JANCSÓ Elemér, *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem-Erdélyi Tudományos Intézet, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947.

JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság Iratai*, Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1955.

JANCSÓ Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1966.

JANCSÓ Elemér, *A romániai magyar irodalomra vonatkozó kutatások*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968/2, 223-231.

JANCSÓ Elemér, *Szabó Dezső életei*, Utunk, 1969/38.

JANCSÓ Elemér, *Áprily Lajos emlékezete*, Művelődés, 1969. március, XII. évf. 41-42., évf., 22. sz., 1939.november 4.

JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Editura didactica si pedagogica, Bukarest, 1969.

JANCSÓ Elemér, *A felvilágosodás kora magyar irodalmára vonatkozó irodalomtörténetírás újabb eredményei*, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XIII. évf. 2. számából, Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kiadója, 1969, 307-313.

JANCSÓ Elemér, *Babits és az erdélyi irodalom*, Utunk, 1971, XXVI. évf.,32.

JANCSÓ Elemér, *A barát emlékezése*, Dolgozó Nő, 1971.május, XVII. évf. 5. sz. 24.

JANCSÓ Elemér, *Búcsú Kemény Jánostól*, in. Utunk, XXVI. évf. 43. sz., 1971. okt.22., 2.

JANCSÓ Elemér, *Irodalomtörténet és időszerűség*. Kriterion, Bukarest, 1972.

JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931*, újraközölve JANCSÓ Elemér, *Kortársaim, Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971*, s.a.r. MÓZES Huba, Bukarest, Kriterion, 1976, 9-26.

JANCSÓ Elemér, *Kortársaim, Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971*, s.a.r. Mózses Huba, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.

JANCSÓ Elemérné MÁTHÉ-SZABÓ Magda, *Emlékirat, Életképek Kolozsvárról, Kunczékről és más családokról*, gond. Székely Melinda és H. Szabó Gyula, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2016.

JANCSÓ Elemér, *Előszó a Fekete kolostorhoz*, Bukarest, 1965, újraközölve =*Kuncz Aladár emlékezete, Tanulmányok, versek, emlékezések*, s.a.r. POMOGÁTS Béla, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2013.

JANCSÓ Elemér, *A romániai irodalomra vonatkozó kutatások*. = Uő., *Kortársaim*, Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971, s.a.r. Mózes Huba, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, 190-191.

JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalomtörténetírás ötven esztendeje a kolozsvári tudományegyetemen*, = JANCSÓ, 1976, 199-212.

JANCSÓ Elemér, *A kolozsvári magyar színház múltját illető kutatások*, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1968/1. számából. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik még az OSZK Színháztörténeti tárában olvasható (OSZK lelt. Színháztörténet V.610/1988) *A kolozsvári magyar színház kialakulása 1792-1867 c. munkája* is.

JANCSÓ Elemér, *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai*. = *Kelemen-emlékkönyv*, Kolozsvár, 1957.

JANCSÓ Elemér, *A jakobinus Kazinczy bevezető tanulmány Kazinczy Ferenc, Fogságom Naplójához*, Bukarest, 1968.

JANCSÓ Elemér, *Benedek Marcell életműve*, Korunk, 1969. XXVIII. évf. 12., 1874.

JANCSÓ Elemér, *Két Ady-társaság története*, Utunk, 1969/4., január 24., 4.

JANCSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, Editura didactică și pedagogică, 1969.

JANCSÓ Elemér, *Az elfelejtett múlt üzenete. Egy kutató-tudós emlékeiből*. A Hét. I. évf. 5. sz. 1970, nov. 20., 4.

JANCSÓ Elemér, *Közös hagyományok kutatása*= JANCSÓ Elemér, 1972, 342-347.

JANCSÓ Elemér *MOLTER Károlynak*, 1937. szeptember 23., =Molter Károly levelezése 3. 1933-1937, Argumentum – Polis Kiadó. Budapest-Kolozsvár, 2006. 300-301.

JANCSÓ Elemér, *A kolozsvári magyar színház kialakulása. 1792-1867*. Lelőhelye: OSZK, Színháztörténeti tár, Ms. 245.

JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar irodalom útjai 1918-1931* = J.E., *Kortársaim*. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928-1971, s.a.r. MÓZES Huba, Bukarest, Kriterion könyvkiadó, 1976, 9-26.

JANCSÓ Miklós, *Jancsó Elemér Párizsban*, Helikon, XXIII. évf., 2012. 15. (605.) szám, augusztus 10.

Jancsó Elemér által közzétett irodalmi levelezések:

- Jókai Mór ismeretlen levele gr. Teleki Sándorhoz. ItK, 1940/4, 390.
- Gróf Mikó Imre levelezéséből, „Nézeteim a lap feladatáról”= Ellenzék, 1940. LXI. május 5.; Gróf Mikó Imre ismeretlen levele és beszéde 1847-ből, Erdélyi Múzeum, 1944/1;
- *Döbrentei Gábor levelei Bölöni Farkas Sándorhoz*, Páztortúz, 1942. XXVIII/8.
- *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*, Széphalom, 1942/12. 40-62.
- *Döbrentei ismeretlen naplófeljegyzései a magyar szabadságharc idejéből*. Páztortúz, 1944/1.
- Ismeretlen adatok a Döbrentei-féle „Tudós Társaság” történetéhez, Erdélyi Múzeum, 1944/3-4.
- *Kemény Zsigmond ismeretlen levelei*, It. 1943/3;
- *Ismeretlen levél Körösi Csoma Sándor életéről*, Székely Szó, 1942/II., (okt. 11.);
- *Ismeretlen adatok az Erdélyi Nyelvművelő Társaság történetéhez*, Nép és Nyelv, 1944/3, 153-156.
- *Sipos Pál két levele a szabad akaratról Aranka Györgyhez*, Szellem és Élet, 1943/3-4.;
- *Gyarmati Sámuel levelei, I.-II.*, Magyar Nyelv, 1944/4-5.;
- *Gróf Teleki József intelmei fiához a szabadkőműves rendbe való belépés ellen*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1944/1.

Kortárs irodalmi levelezések közléseiből:

BERDE Mária Bárd Oszkárhoz (1), Lucian BLAGA Bárd Oszkárhoz (2), TÓTH Zoltán Jancsó Bélához (1) írt levelét közölte, Studia, Kolozsvár, 1969, Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1969/2 számából.

Kuncz Aladár irodalmi hagyatékából, Kolozsvár, 1965. Akadémia, 166-172., Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1965/1. számából valamint *Irodalmi levelezések*. Klasszikus magyar írók, valamint Kuncz Aladár leveleiből, Studia 1966/2. Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1966/2. számából.

Bárd Oszkár kiadatlan levelezéséből, Közli Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1962, Studia, 365-370., Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1962/6. számából.

Kuncz Aladár levelezése, II. Buday György levelei Jancsó Bélához, Studia, Kolozsvár, 1971. 154-169. Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1971/1.

Tamási Áron levelei Jancsó Bélához (4db), Jancsó Elemérhez (1) és Kuncz Aladárhoz (1), Közzéteszi JANCSÓ Elemér, Igaz Szó XVII. évf. 1969/4, 595-601.

JANCSÓ Elemér: *Aranka György levelezése*. Kolozsvári Bolai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947, 5.

JANCSÓ Miklós, *Jancsó Elemér Párizsban*, Helikon, XXIII. évf., 2012, 15. (605.) szám, augusztus 10.

JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: Sophia’ templomában látom én felszentelve nagysádat” *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum Kiadó, Bp., 2003.

Jelszó és mítosz, s.a.r. POMOGÁTS Béla, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.

JOUSSAIN, André, *Romantisme et religion*. Paris, Alcan, 1910.

KAPPANYOS András, *A modernség változatai. Konceptiótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, ItK, 2019/1., 64-65.

Káli Nagy Lázár visszaemlékezései. Az erdélyi magyar színeszet hőskora 1792-1821. Bevezetővel ellátta Lázok János. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, (Erdélyi Ritkaságok sorozat. 4. kötet), 2009.

K. LENGYEL Zsolt, *Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849-1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien*. = Zsolt K. LENGYEL–Ulrich A. Wien (Hrsg.): *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, Köln-Weimar-Wien, 1999. 87-118.

KÁNTOR Lajos, *Sárkányölő* = K.L., *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Bp., Balassi Kiadó, 1999, 54.

KÁNTOR Lajos- LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1944-1970*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971, javított kiadás 1973.

KÁNTOR Lajos, *Expanzív erdélyiség* = KÁNTOR– LÁNG, 2018, 95-99.

KÁNTOR Lajos, *Magyar kultúra Erdélyben, Romániában* = KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *SZÁZ ÉV KALAND Erdély magyar irodalmáról (1918-2017)*, Bookart, 2018, 49-54.

KÁNTOR Lajos *Bözödi György: Székely bánja*, Kolozsvár, (Székely Könyvtár), = KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, 2018, 222-223.

Kelemen Lajos Emlékkönyv, szerk. SZABÓ T. Attila, Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, 1947.

KEMÉNY János, *Búcsú a Farkas utcátul*. Igaz Szó, 1971/8.

KEMÉNY János, *Kakukkfőókák. Önéletírás*, Kriterion, Bukarest, 1972.

KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1980.

KOVÁCS Győző, *Jancsó Elemér: A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, ItK 1971/6. 749-750.

KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor, *A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása*, Korall, 2001/3-4., 178.

KOVÁCS KISS Gyöngy, *Az erdélyi Múzeum története és szerepe az erdélyi tudományos életben*, = Erdélyi Múzeum, LXXI. Kötet, 2009/3-4., 101-113.

KRISTÓF György, *Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásáig (1859)*, Erdélyi Múzeum, 1938. 3. füzet. 210—221.,210.

KRISTÓF György, *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig.*, *Erdélyi Múzeum*, 1942./1, (Erdélyi Tudományos Füzetek 135), 131.

KRISTÓF György, *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben: Tanulmányok*, vál., s.a.r., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Gaal György, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2013.

KRISTÓF György, *Magyar irodalom a Királyhágón innen és túl. Tanulmányok*, vál., s.a.r., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta GAAL György, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2015.

KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor, Feljegyzések a francia internáltságból*, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967.

KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/2, 501-508.

KUNCZ Aladár, *Mussolini, az olasz Zarathusztra* = Ellenzék. 1924. november 17., 9., újraközölve KUNCZ Aladár, *Egy márványdarab, Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*, s.a.r. FILEP Tamás Gusztáv és VARGA Ágnes, Kriterion könyvkiadó, Kolozsvár – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2015. 284-288.

KUPÁN Árpád, *Az erdélyi magyar szabadkőművesség története a két világháború közötti időktől napjainkig* = Várad, 2004/2.

KUTSCHERA, Rolf: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*, Köln, Wien 1985(=Studia Transylvanica 11).

LAKATOS István bevezető tanulmánya *Egy erdélyi muzsikuss vallomásai. Ruzitska György emlékezései 1856. évből*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1940.

LÁNG Gusztáv, *Jancsó Elemér halálára*, Utunk, 1971/47., 1971. november 19., 2.

LÁNG Gusztáv, *Népiség az erdélyi magyar irodalomban*, Utunk, Kolozsvár, 1982/51., újraközölve LÁNG Gusztáv, *Kiskatedra*, Kolozsvár, Korunk, 1993, 65-67.

LÁNG Gusztáv, *Séta egy definíció körül* = KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918-2017)*, Bookart, 2018, 11-19.

LEBLOG, Friedrich Schuller von: *Kurzer Überblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von der ältesten Zeit bis zum Ende der vorigen Jahrhundert*, (Hermannstadt, 1857.)

LIPA Tímea, *Babits Mihály irodalomelméleti előadásai: keletkezéstörténet és a kiadás alapelvei* = BABITS Mihály, *Egyetemi előadások 1919 Szabó Lőrinc gyorsírási lejegyzése alapján*, s.a.r. Lipa Tímea, Bp., Ráció kiadó, 2014, 9-11.

LÖRINCZI László, *Utazás a fekete kolostorhoz. Jancsó Elemér emlékének. A Jancsó Elemér hagyatékából előkerült Fekete Kolostor első kiadásának eredeti illusztrációival és egyéb Jancsó Elemér-dokumentumokkal*, Kolozsvár, 2011.

LUHMANN, Niklas, *Bevezetés a rendszerelméletbe*, Bp., Gondolat Kiadó, 2006.

MADÁCSY Piroska, *Újabb adalékok Madách francia recepciójához: a „magyarok inváziója”* = <http://madach.hu/old/tanulmanyok/SzimposiumXIII/4.html#3>, letöltés dátuma: 2019. 07. 13.

MAHRHOLZ, Werner, *Literaturgeschichte und Literaturwissenschaft*, Leipzig, 1923, 1932.

MÁLYUSZ Elemér, *Magyar renaissance, magyar barokk*, Bp., Franklin Ny., 1936.

MIKÓ Imre, *Erdélyi politika*, Hittel, 1940-41., 2-3. 182.

Marosszéki Krónikák I., II. Válogatta és s.a.r. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010.

Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján, szerk. dr. MARTON József, Kolozsvár, Glória Kiadó, 1996.

MÁTRAI László, *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság. = Erdély Királyi Egyeteme*, Kolozsvár, Az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadása, 1941, 187-206.

MEZEI Márta, *Jancsó Elemér: Irodalomtörténet és időszerűség*, ItK, 1974/2., 255-256.

MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974; *A magyar valóság versei 1475-1945 I., II.*, vál. és szerk. CSANÁDI Imre, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1966.

MEZEI Márta, *Periodizáció és korszemlélet. = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 143-175.

MÉHES György, *Beszélgetés Jancsó Elemérrel*, Utunk 1964/39., 2.

MIKÓ Imre iratai. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 3567-175.

MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. Bevezető tanulmány Jancsó Béla *Irodalom és közélet* című gyűjteményes kötetének kiadásához. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973, 6-7.

MIKÓ Imre, *Jancsó Elemér időszerűsége* = *Uő, Akik előtttem jártak*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 196-197.

MIKÓ Imre, *A látnok. Wesselényi szózata*, Hitel, 1944/6., újraközölve Szász István Tas, *Hitel, Nemzetpolitikai Szemle. Egy szolgáló nemzedék üzenetei napjaink olvasatában*, Kolozsvár 1935-44 – Leányfalu 2018., Faluház és Ravasz László Könyvtár Leányfalu – Jancsó Alapítvány Kiadó, Bp., 2018, 891-894.

MIKÓ Imre, *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka* = JANCSÓ Béla, *Irodalom és közélet*. Cikkek, tanulmányok, esszék. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.

Gróf MIKÓ Imre, *Erdélyi Múzeum-Egyesület* = Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület érdekében. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 1931/37), 4.

Gróf MIKÓ Imre, *Irányeszmék*, Budapesti Szemle, 1860, 8. kötet, 24-27. szám, 257-268.

MOLNÁR Ildikó, *Az irodalom társadalmi funkciójának esete a transzszilvanistákkal. Jancsó Elemér erdélyi irodalom-képéről*, Korunk, 2011/7, 69-77.

MOLNÁR Ildikó, *Emlékezés Jancsó Elemérré*, Helikon, 2015. szeptember 2., <https://www.helikon.ro/emlekezes-jancso-elemerre/>

MOLNÁR Ildikó, *Babits és az erdélyi magyar irodalom. Babits Mihály és Jancsó Elemér levélváltása* = Káposztai János, Sipos Lajos szerk. „...A könyvteremtő ember...” *Írások Babits Mihályról Téglás János tiszteletére*, Szombathely, Savaria University Press, 2016, 231-239.

MOLNÁR Ildikó, *Az erdélyiség színeváltozásai Trianon után – Jancsó Elemér, Jancsó Béla és Szabó Dezső kapcsolata*, Kommentár, 2016/6., 60-70.

MOLNÁR Ildikó, *Levelek és sorsok Babits utolsó pályaszakaszában*, Helikon, Irodalmi folyóirat, XXIX. évf., 2018. 21. (755.) szám – nov. 10.

MÓZES Huba, *Sajtó és kritika*, = MÓZES Huba, *Sajtó, kritika, irodalom*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983, 54-55.

MÓZES Huba, *Irodalomkritikai törekvések az 1920-as években.* = *Uő., Sajtó, kritika, irodalom. Kísérlet*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983, 75.

NAGY Péter, *Szabó Dezső*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964.

Nemzedéki vallomás, Ellenzék, 1939. október 15., 11.

TRÓCSÁNYI ZSOLT, MISKOLCZY AMBRUS, *A hosszú 18. század (1711-1830) = Erdély rövid története*, szerk. KÖPECZI Béla, MAKKAI László, BARTA Gábor, BÓNAISTVÁN, Bp., Akadémiai, 1993, 395-462.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Felvilágosodás és ferenci reakció (1771-1830) = Erdély története I., II., III.*, s.a.r. KÖPECZI Béla, Bp., Akadémiai, 1986, 1039-1193.

PAPP István, *A magyar népi mozgalom története 1920-1990*, Bp., Jaffa Kiadó, 2012.

PÁL Judit, *A „kísérletek” évei: a szabadságharc leverésétől az 1865. évi kolozsvári uniós gyűlésig. A neoabszolutizmus kora = Unió vagy „Unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867-1872)*, Kolozsvár, EME, 2010 (Erdélyi Tudományos Füzetek 267), 95.

PÉTERFI Gábor, *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2011.

PÉTERFI Károly, *A Vizsgálódó filozófiának systemája. Harmadik rész. Ízléstudomány avagy esztétika*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.T., 1940.

POMOGÁTS Béla: *A kulturális regionalizmus. Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1991, 2. évf., 2.sz., 1.

POMOGÁTS Béla, *Tudós Kolozsváron. Emlékezés Jancsó Elemérre*, Tiszatáj, 2002/10, 99-106., újraközölve Uő. *A szellem stratégiája. Tanulmányok és előadások*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2007, 393-407.

POMOGÁTS Béla, *Tudós Kolozsváron. Emlékezés Jancsó Elemérre*. Tiszatáj, 2002/10, 99-106.

POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1918-1944)*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008. I-II., 130.

POMOGÁTS Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1945-1968) III. Irodalmi dokumentumok. IV.*, Csíkszereda Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2009.

POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár és az erdélyi magyar irodalom megszervezése – eszmék és eszmények = „A nekifeszült mentő-akarát” Kuncz Aladár emlékkonferencia*, szerk. BOKA László, BROK Bernadett, Országos Széchényi Könyvtár–MMA Kiadó, Bp., 2019, 108.

POMOGÁTS Béla, *Reményik Sándor és Babits Mihály*,
<https://www.eirodalom.ro/irodalom/tanulmany/item/918-remenyik-sandor-es-babits-mihaly.html> Hozzáférés: 2018. 10. 23.

POMOGÁTS Béla, *Viták áramában. Bevezetés helyett = Pomogáts Béla szerk. Jelszó és mítosz*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003, 8.

POMOGÁTS Béla, *Tudós Kolozsváron, Emlékezés Jancsó Elemérre*, Tiszatáj, 2002/10., 102. Minerva Kiadó, Cluj, 1937.

POSZLER György, *Szerb Antal*, Bp., 1973, 158–160.

POSZLER György–THIENEMANN Tivadarhoz 1974 [július eleje], lásd a „*Könyved a »szellemtörténet« ideális megvalósítása*” Thienemann Tivadar és Poszler György levelezése = *A tudós elhagyott terepén: Tanulmányok Poszler György emlékére*, szerk., DÁVIDHÁZI Péter – KELEVÉZ Ágnes, Bp., reciti, 2017, 54, Hozzáférés: <http://reciti.hu/wp-content/uploads/Poszler.pdf>, 2019. 07. 24.

REMÉNYIK Sándor, „*Társadalmi funkció*”, újraközölve = R.S., *Kézszerítés. Írók, művek, viták 1918-1941*, s.a.r. és bevezető tanulmánnyal ellátta DÁVID Gyula, Kolozsvár-Budapest, Polis – Luther Könyvkiadó, 2007, 497-501.

ROMSICS Ignác, *A konzervatív reformpolitika és a revízió megalapozásának útján.* = Uő., *A Horthy-korszak.* Válogatott tanulmányok, Helikon, 2017, 142.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I., A-F, főszerkesztő BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1991.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II., G-Ke, főszerkesztő BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III, Kh-M, főszerkesztő BALOGH Edgár–DÁVID Gyula Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1994.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV, N-R, főszerkesztő DÁVID Gyula, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, 2002.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/1, S-Sz, főszerkesztő DÁVID Gyula, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, 2010.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2, T-Zs, főszerkesztő DÁVID Gyula, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, 2010.

RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében,* Bp., Ráció Kiadó, 2013.

SCHULLER, Georg Adolf, *Hermannstadt um die Mitte des 18. Jahrhunderts,* in: Archiv dVfSL, 34 (1907), 276-380; HÜCHSMANN, Johannes, *Streit über die Konzivilität,* Archiv dVfSL 30 (1901-1902), 28-96, 309-398.

SAS Péter, *Erdély legendás levéltárosa. Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság,* Bp., Lucidus Kiadó, 2009.

SEBESTYÉN Kálmán, *JancsóElemér emlékezete,* Honismeret, 2005. 33.évf. 3. szám, 7-9.;

SCHÖPFLIN Aladár, *Erdélyi irodalom,* Nyugat, 1934/2.

SCHÖPFLIN Aladár, *Válasz. Szemlér Ferenc: Az erdélyi irodalom jövője. Válasz Schöpflin Aladár cikkére,* Nyugat, 1934/4.

ȘINDILARIU, Thomas, *Freimaurer in Siebenbürgen 1749-1790. Die Loge „St. Andreas zu den drei Seeblättern” in Hermannstadt (1767-1790) Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens,* Hrsg. von Stefan MĂZGĂREANU, Kronstadt, Aldus-Verlag, 2011.

SIPOS Lajos, *Tamási Áron,* Elektra Kiadóház, 2006.

SIPOS Lajos, *A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban* =Uő., *Modernitások, alkotók, párbeszéd.* Válogatott tanulmányok és kritikák, Szombathely, Savaria University Press, 2016, 100.

SIPOS Lajos, *Tamási Áron és a magyar népi mozgalom* = S.L., *Modernitások, alkotók, párbeszédék, Válogatott tanulmányok és kritikák*, Szombathely, Savaria University Press, 2016, 178-184.

SZABÉDI László, *Pótlás Szabédi László életrajzához*, Kolozsvár, 1950. okt. 1-én. = *A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése*, s.a.r. BARTHA Katalin Ágnes. Kolozsvár, Komp-Press, 2007.

SZABÓ Dénes, *Az E.M.E. és a kolozsvári tudomány-egyetem* = *Emlékkönyv az EME félszázados ünnepére 1859- 1909*, szerk. Erdélyi Pál, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 1942.

SZABÓ T. Attila, *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*, *Hitel*, 1940-41., 2. sz.

SZÁSZ István Tas, *Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett*

SZÁSZ István Tas, *HITEL Nemzetpolitikai Szemle. Egy szolgáló nemzedék üzenetei napjaink olvasatában*, Kolozsvár 1935-1944 – Leányfalu 2018, Bp., 2018.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII-XIX. században* = Sz.M.M., *Világkép és stílus*, Bp., Magvető Kiadó, 1980.

SZEMLÉR Ferenc, *Búcsú Kemény Jánostól és Jancsó Elemértől*, *Utunk*, Kolozsvár, 1971/49. 1971. december 3.

I. SZEMLÉR Ferenc, *Az erdélyi irodalom jövője. Válasz Schöpflin Aladár cikkére*, *Nyugat*, 1934/4.

SZENCZEI László *Kisebbségi empirizmus*, *Független Újság*, 1936. április 4-11., 4.

SZENTIMREI Jenő, *Erdély tíz éves magyar irodalma*, *Nyugat*, 1930/7.

SZENTIMREI Jenő, *Mi a transzilvanizmus?*, *Napkelet*, 1923/7.

SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Révai, Bp., 1935, 15-16.

SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014.

SZILÁGYI Sándor, *Erdélyi irodalomtörténet*, Budapesti Szemle 1858-59.

SOMLYAI János Mikó Imrének 1856. augusztus 27., *Mikó Imre Leveleskönyve* III/2-141.

TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság* = T. Á. *Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok 1936-1965*, összegyűjtötte, szerk., jegyz., NAGY Pál, Bp., Palatinus Kiadó, 2001.

TAMÁSI Áron, *Másfél évi munka után...* = T.Á. *Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936-1965*, Bp., Palatinus Kiadó, 2001, 64-69., eredetileg: Brassói Lapok, 1937.aug.23.172.sz.4.

TAMÁS Lajos, *Az erdélyi Tudományos Intézet. = Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, szerk. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila és TAMÁS Lajos, Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941.

TAMÁSI Áron, *Időszerű írói vallomás. Tamási Áron nyilatkozata új regényéről, az európaiságról, a transzszilvánizmusról és az „írói” falukutató mozgalomról*, Pásztortűz, XIV. évf., 1938. március. (A cikk aláíratlan.) Tamási szerkesztőségi kérdésekre válaszolt újonnan megjelent regénye, a *Ragyog egy csillag* kapcsán.

TAMÁSI Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság = T. Á. Szellemi őrség*, Esszék, cikkek, útirajzok (1936-1965), Bp., Palatinus Kiadó, 2001.

TOLNAI Gábor, *Erdély magyar irodalmi élete*, Szeged, 1933.

TOLNAI Gábor, *Az erdélyiség fordulóján*, Nyugat, 1934/6.

THIMÁR Attila, „A TÁRSASÁG ÁLLAPOTJA”. *Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai*, ItK, 2001/1-2., 90-106.

TIEGHEM, Van, *Tendances Nouvelles en Histoire Littéraire*, Paris, 1930.

TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973.
Új arcvonat: Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1931.

VALLASEK Júlia, „Hinni és hihetni egymásban” (Hitel) = Uő: *Sajtótörténeti esszék. Négy folyóirat szerepe 1940-1944 között az észak erdélyi kulturális életben*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003.

VALLASEK Júlia, *A fiatal nemzedék és a Hitel*, Korunk, 2003/8.

VALLASEK Júlia, *Elváltzott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940-44 között*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, 2004 (Csokonai Könyvtár 31).

VARGA Attila, *Elite masonice maghiare. Loja Unio din Cluj (1886-1926) – în documentele inedite* – Argonaut, Cluj/Napoca, 2010, (A kolozsvári Unió páholy történetéről).

VARGA László, *Irodalomtörténész-képzés a Kollégiumban. = Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*, szerk. SZIJÁRTÓ István, Bp., Eötvös Collegium, 1989, (Eötvös-füzetek), 55.

VERES Péter, *Előszó egy meg nem jelent tanulmánykötethez*, Valóság, 1976, június 35.

VINCZE Gábor, *A romániai kisebbség történeti kronológiája 1944-1989*, lásd online <http://vincze.adatbank.ro/index.php?action=honap&ev=1945&honap=10&kat=> utolsó megnézés dátuma 2020. január 06.)

VINCZE Ferenc, *Nemzetiesedő tér, térbeliesedő (irodalmi) történetek – A húszas- harmincas évek erdélyi magyar irodalma = V.F. Az átmen(t)et(t) Dsida. Szerzők, kiadások, értelmezések*, Bp., Kijárat Kiadó, 2011, 35.

VITA Zsigmond, *Az erdélyi irodalom útkeresései. A romantikától egy új realizmus felé*. Kelet Népe, 1938, 298-303.

WEÖRES Sándor, *Három veréb hat szemmel, Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében I-II.*, s.a.r. Gál István, Kolozsvár, Minerva, 1944.

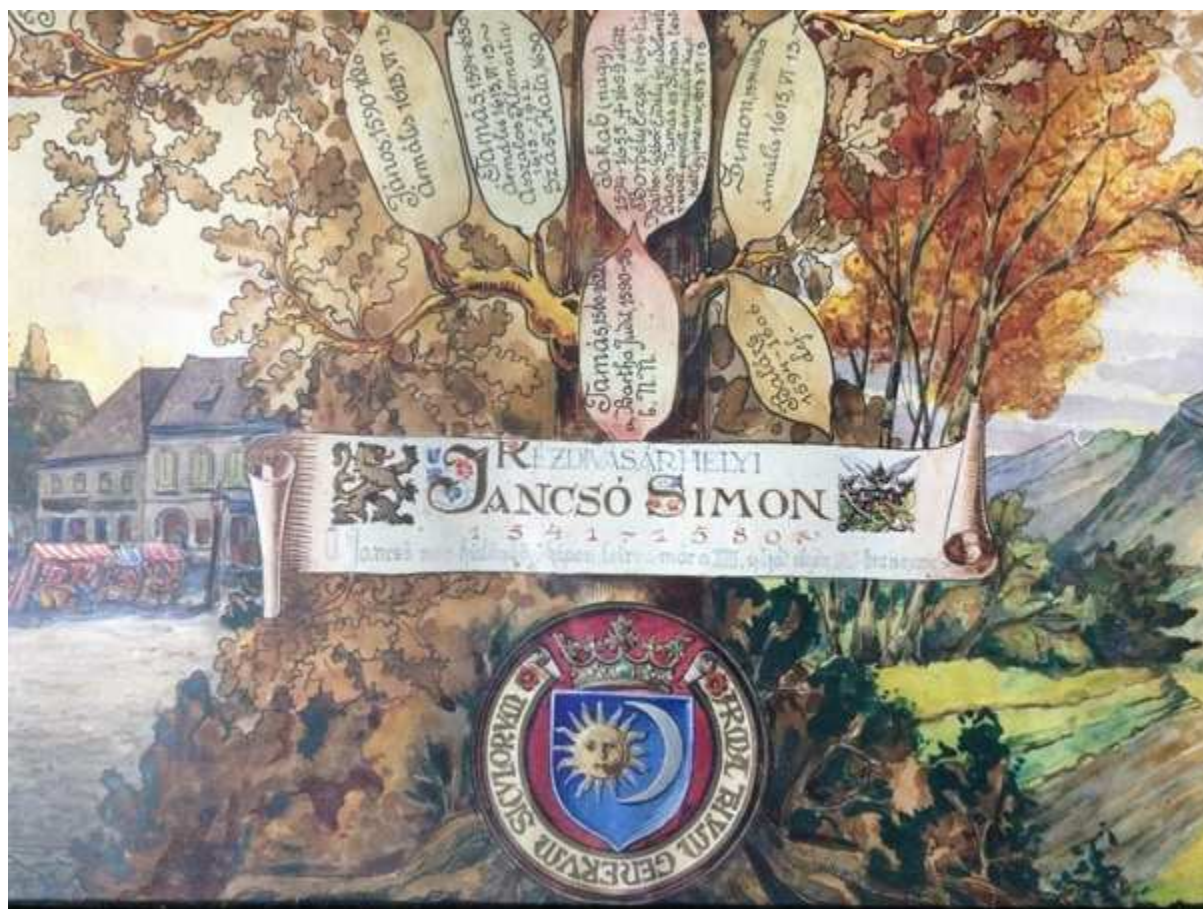
ZÁHONY Éva, *A magyar kisebbségi élet kezdete Romániában =Uő, Hitel, Kolozsvár 1935-1944.I.*, Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991.

ZÁHONY Éva (szerk.): *Hitel – Kolozsvár 1935–1944*, I., II. kötet, Bp., Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991.

1. SZ. MELLÉKLET

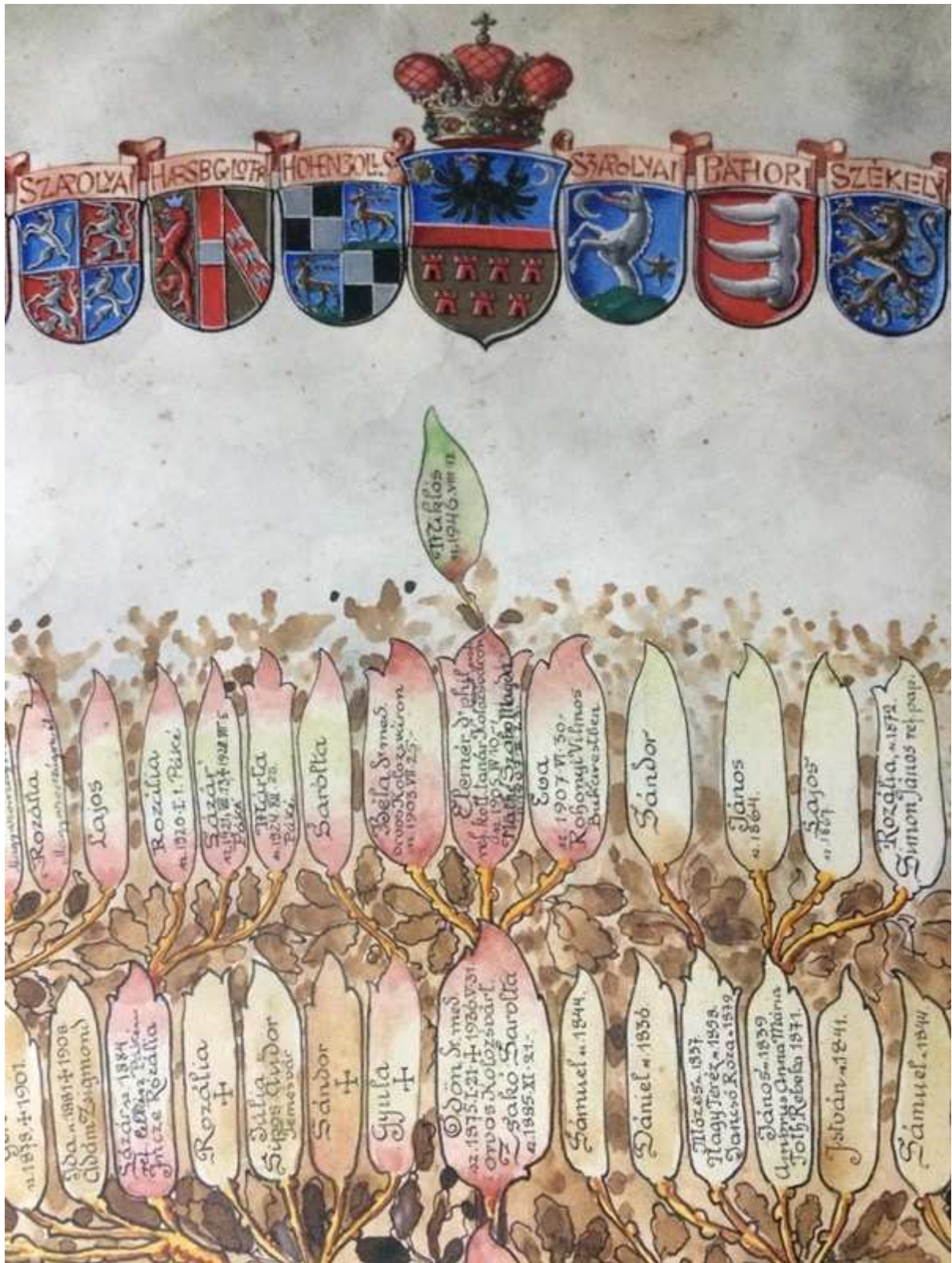

A Jancsó család családfája Jancsó Miklós hagyatékában, Kolozsvár. Ezt a családfát 1947-ben, Jancsó Elemér fiának, Jancsó Miklósnak a születése után egy évvel készítette a híres heraldikus, Keöpeczi Sebestyén József (1878-1964)

A kézdivásárhelyi I. Jancsó Simon (1541-1580) 1613-ban nyert nemeslevelet. Unokáitól négy terjedelmes ág származtatható le, János, Tamás II., Jakab és Simon ága. A családfa háttérében baloldalt Kézdivásárhely egykori városképének részletét idéző a város jellegét idéző életképpel.

A családfa koronájának a legeslegtetején a vékony ágacska közepén, Jancsó Miklós (1946-2017), alatta édesapja, Jancsó Elemér (1905-1971).

2. SZ. MELLÉKLET

Lelőhely: Családi hagyaték, Kolozsvár

128/1922. szám

GRÓF KLEBELSBERG KUNO m. kir. vallás- és közoktatásiügyi miniszter ur Ő
Nagyméltósága f. hó 5-én 96.067/1922. sz. A. Kelt rendeletével Önnek a Báró Eötvös József-
Collégium egész fizető tagságát adományozta.

Midőn erről örvendetes tudomásvétel céljából értesítem, figyelmeztetem, hogy a kitüntető
nagy kedvezmény Önt magyar ifjuhoz illő kifogástalan magaviseletre, nem lankadó
szorgalomra, kötelességeinek pontos és hű teljesítésére kötelezi.

Abban a reményben, hogy Ön az előlegezett bizalomra teljes mértékben méltónak fog
bizonyulni, üdvözlöm Önt a Báró Eötvös József-Collégium tagjainak sorában és előre
biztosítom minden jóra irányuló törekvésében jóindulatú támogatásomról.

Budapest, 1922 évi augusztus hó 11-én

D. Bartoniek

A Báró Eötvös József-Collégium
Igazgatója

2. SZ. MELLÉKLET

Jancsó Elemér budapesti leckekönyvének első oldala, családi hagyatéék.

4. SZ. MELLÉKLET

Az előző lapról, az előző lapról	A jelen lapról	A jelen lapról a jelen lapról
Az 191. tanév		
350/1923-24 szám		
1923. évi Leckönyv = 4-7-1923		
Foglalt fenti adatok Budapesti kir. magyar Pázmány Péter tud. egyetemen kiadott		
3. Az eredetiben vizsgázott <u>L. E. E. K. E.</u>		
<u>I. G. A. Z. A. L. V. I. A. N. Y.</u>		
kifutással mindenben meggyezzenek hivatalosan		
tanúsítom. E félévi szabályzati egy		
rendeletmunkájának belüldatolts.		
(1923-24) 7. félév végén		
Budapest, 1924. évi február 27-án		
<i>Nichlas</i>		
THE UNIVERSITY OF BUDAPEST		
KIR. MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUD. EGYETEM		
BUDAPEST		

4108 szám.
1925. — 26. I.

Mi
a budapesti kir. magyar Pázmány Péter tud. egyetem
Rektora
Köszöntjük az olvasót!

Tudatjuk valamennyi kar doktorával
és más mindenkiel egyenlőt és összesen akiket illet,
hogy Fancsó Elemér ^{szül.} ki
Márosvár ^{honföldben}, Aló János ^{szül.} ki
vármegyében 1905. évi Április hó 10-ik napján
született, mint Botócz tudománykari rendes
hallgató egyetemünk anyakönyvébe szabályszerűen
beiktattuk; mit aláírásunkkal és kisebb pecsétünkkel
ellátott jelen okmánnyal bizonyítunk.

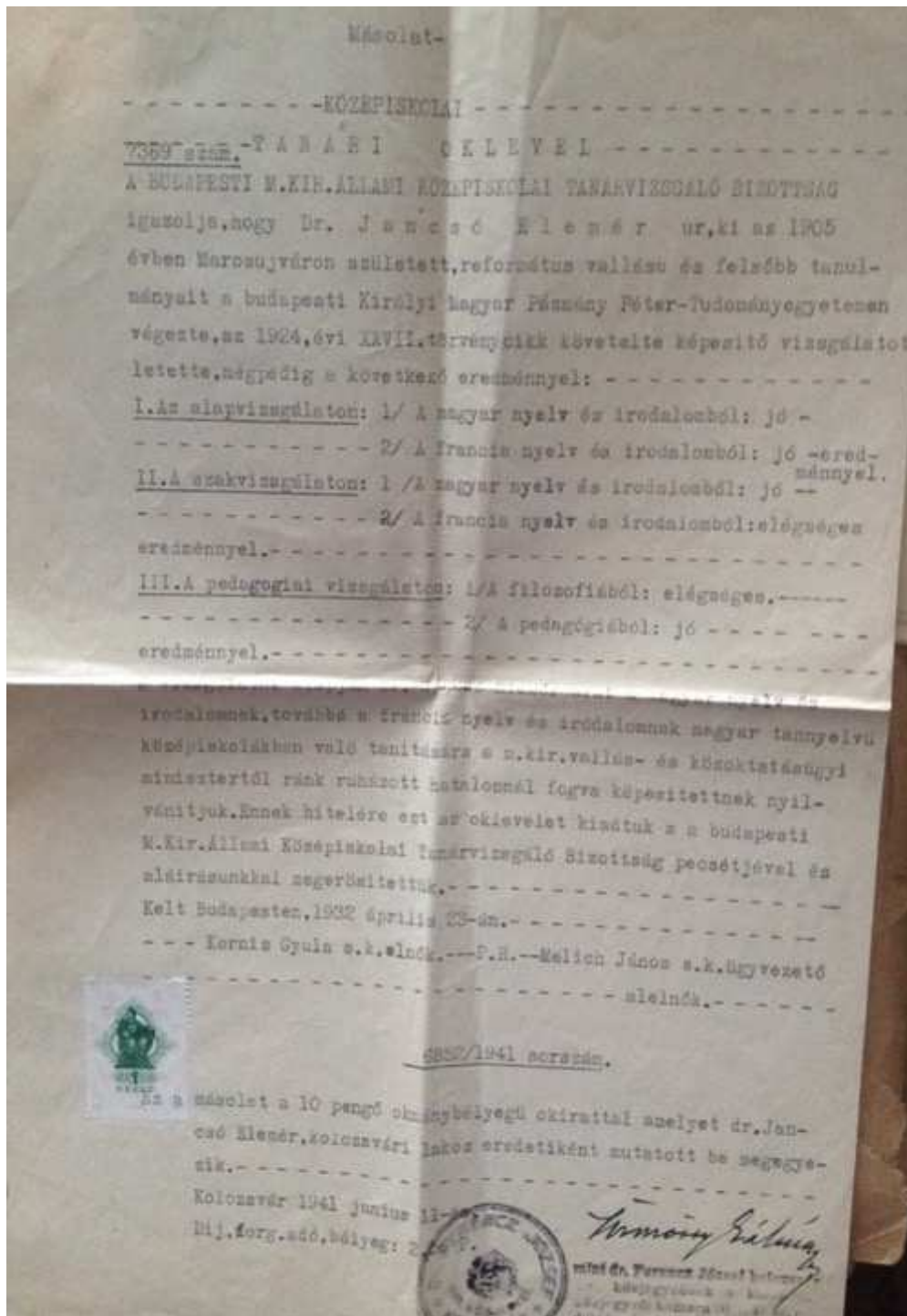
Kelt Budapesten, 1925. évi Szept. hó 25-ik napján.

Fencsik
Magyar Pázmány Péter
tud. egyetem rektora.

Jollan
Magyar Pázmány Péter
tud. egyetem
tudományi karnak dékánja.

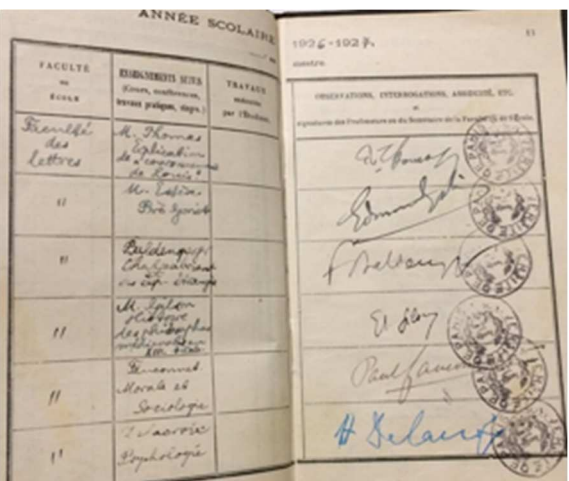
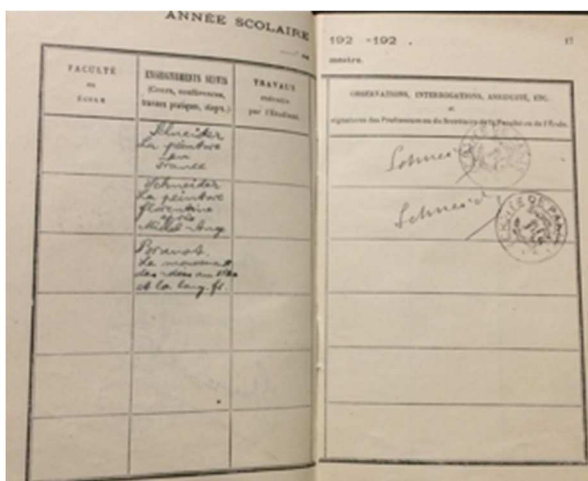
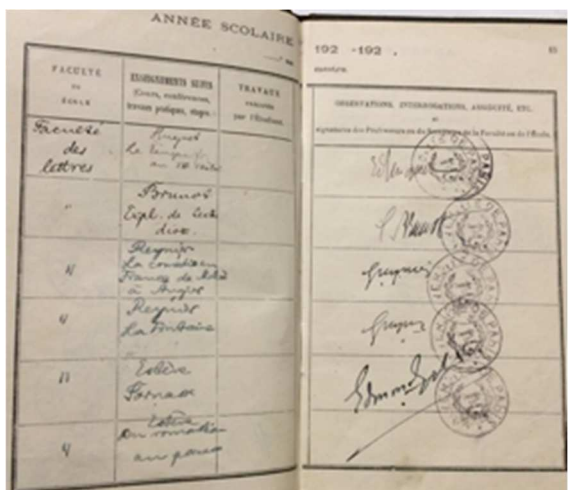
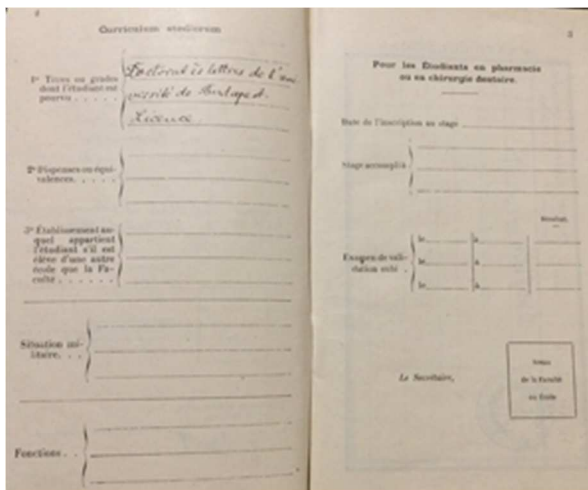
A leckekönyv 26-27. lapjának bejegyzése, a doktori iskolába való felvételéről.

5. SZ. MELLÉKLET

Tanári képesítő oklevelének másolata

6. SZ. MELLÉKLET

*Jancsó Elemérnek a párizsi (Sorbonne) egyetemi tanulmányait és ott hallgatott tantárgyait
őrző leckekönyve.*

6. SZ. MELLÉKLET

DR. JANCÓSÓ ELEMÉR
tanár
C. L. U. J. CALEA MOTILOR No. 16

Előfizetési felhívás!

„Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1933-ig”
c. művére.

Mélyen tisztelt Uras!

1922 őszén megjelentem szándékomban Erdély utolsó 20 évének irodalomtörténetét, a kisebbségi magyarság irodalmi és kulturális történetét, az utolsó évtized és annak minden vonatkozását felfelé tudományos szintre emelve. Minden jelentős író munkásságát felkeltő könyvem, tájékoztató képet nyújt az összes irodalmi irányokról és az egyes fejezetekről részletesen és a történelmi iránnyal szemben, ahol rámutatok az erdélyi magyar irodalom és az egész magyar nyelvterület, az országos Magyarosság és Erdély művelt olvasói

műveiről, ami 20 év óta, de különösen 1918 után Erdélyben történelmi, irodalmi és tudományos téren történt. Mivel a jelenkor és a jövőben erdélyi irodalmi ismereteket, műveket csak művelésben nyújtó költés; nem önkéntes és önkéntes ismeretekre támaszkodva, hanem arra, hogy az erdélyi irodalomról, az irodalomtudomány mai feladatáról megismerhesse az egész erdélyi magyar szellemi és irodalmi élet történetét és fejlődését. Megértesztem azonban mindentől, amit az erdélyi magyarság sorsa érdekel, azt a küzdelmet, ami Királyhágón innen és túl a Románokkal szemben a kisebbségi magyarság irodalmi és tudományos életében fejt és fejt. A mai forrási, védelmi, ezer vonású erdélyi irodalomról Erdély magyar irodalmának történetében. Az irodalmi és szellemi élet fejlődésének hiányosságaitól eltekintve közel 100 erdélyi magyar író munkásságának a szűz, szakmai élet, életo, köznevelés és végül fohoz a szerzők évek óta az egész erdélyi magyar irodalomról megismerhetjük a mai. Minden fejezetet illusztrációk, történelmi ismeretek, utalások, képek és gondos bibliográfia fogja megvilágítani. A nagy fejezet:

I. „Váharban” 1914–1918.
II. „Külön utasban” 1919–1924.
III. „Az ország fejezetben” 1925–1928.
IV. „Az utolsó évtizedben” 1929–1933.

Kisebbségi korunkra szent tárgyalja az egyes írókat és irányokat, érdekelni óhajtok ezáltal azt az utat, amelyen a két évtized alatt Erdély magyarsága végigment.

Közel 600 oldalos munkámat saját kiadásomban jelentem meg. Az a hitem, hogy a mai világtól szűrt időben talán még inkább, mint eddig, szükség van olyan művekre, melyek szintén és példaként való tekintet nélkül a ma problémáira próbálnak rávilágítani. Erdély magyarságának szellemi életét ismerni nemcsak nekünk, de az egész magyar nyelvterület olvasóinak erkölcsi kötelessége. Ezért ez a könyv nem hiányozhat egyetlen művelt és Erdélyt igazán szerető magyar család könyvtárából sem.

Könyvem kétféle kiadásban fog megjelenni. A drágább lezica alakú kiadás ára 600 lej, illetéleg 20 pengő lesz. Ez a kiadás az olvasó kiadásával szemben 100 oldalos bibliográfiát foglal majd magában, finom merített papíron nyomódik, 50–60 képpel, díszes kötésben, a könyv végén az összes előfizetők jegyzékével. Az olcsó kiadás ára 200 lej lesz 10 pengő, képek, részletesebb bibliográfia, kötés és az előfizetők jegyzéke nélkül, de szintén jó papíron. (A kiadás részletekre is kapható a szerzővel való megbeszélés esetén.)

A könyv 1933 szeptember 1 és december 31 között jelenik meg.

Pontos megjelenéséről és szétküldéséről egy hónappal azelőtt értesítek előfizetőmet.

Minden előfizetési ív számozott és névreszóló. Esztelenes tévedések, vagy visszatérő elkerülése végett kérem mindazokat, akik könyvemre valamelyik gyűjtőben előjegyeztek, hogy a gyűjtő nevét és az ív számszámát sziveskedjenek feljegyezni.

Előre nem fizetendő semmi. Az előjegyzés csupán a könyv utánvétellel való átvételére kötelező.

Gyűjtőimnek 5 példány után ajándom egy fűzött példányt ajánlok fel. 10 előfizető szerzése esetén pedig egy díszkötésű példányt. Gyűjtőimnek kérem bármilyen szivesen küldök. Kérem a mélyen tisztelt előfizetőmet, hogy nevüket, foglalkozásukat és címüket pontosan közöljék, mert az a kiadású példány végén ki lesz nyomtatva. Amennyiben a könyvem megjelenéséhez szükséges 100 előfizető nem gyűl össze, úgy az irodalomtörténetem megjelenése az évről el fog maradni. Ezért tisztelettel kérem, hogy az itt mellékelt gyűjtőim

legkésőbb 1933 július 1-ig sziveskedjék hozzáim visszaküldeni az esetben is ha könyvem nem óhajlja megrendelni.

Mindenirányú érdeklődés, előjegyzés a következő címre küldendő:
Dr. JANCÓSÓ ELEMÉR tanár, CLUJ, Calea Motilor No. 16.

Jancsó Elemér előfizetési felhívása „Az erdélyi irodalom története 1914-1933-ig” c. művére